

ДУБЕНСЬКИЙ НАУКОВИЙ ВІСНИК

Матеріали міжнародної
науково-теоретичної конференції,
присвяченої
85-річчю
музейної справи на Дубенщині

Випуск

2

2019

МІНІСТЕРСТВО КУЛЬТУРИ І ТУРИЗМУ УКРАЇНИ
ДЕРЖАВНИЙ ІСТОРИКО-КУЛЬТУРНИЙ ЗАПОВІДНИК
МІСТА ДУБНА

ДУБЕНСЬКИЙ НАУКОВИЙ ВІСНИК

Випуск 2

Матеріали міжнародної науково-теоретичної конференції,
присвяченої 85-річчю музейної справи на Дубенщині

ДУБНО – 2019

УДК 94(477.81)

Рекомендовано до друку науково-методичною радою
Державного історико-культурного заповідника м. Дубна
(протокол № 11 від 4 вересня 2019 р.)

Відповідальний за випуск: *Леонід Кічатий*
Комп'ютерна верстка і дизайн: *Юрій Пшеничний*
Коректор: *Юлія Мацюк*

Редакційна група:

Кічатий Леонід Святославович (голова)
Любецька Надія Олександрівна
Пшеничний Юрій Леонідович
Мацюк Юлія Олександрівна
Василець Алла Степанівна

Д791

Дубенський науковий вісник

Зб. наук. праць. Випуск 2 : матеріали міжнародної науково-теоретичної конференції, присвяченої 85-річчю музейної справи на Дубенщині.
– Рівне : ПП «Формат-А», 2019. – 261 с., іл.

ISBN 978-617-515-315-4

Науковий збірник містить статті з історії і сьогодення музейної справи, дослідження біографій і творчих доробків музейників, митців, науковців, результати краєзнавчих і джерелознавчих досліджень.

Збірник присвячений 85-річчю музейної справи на Дубенщині.

Видання розраховане на істориків, краєзнавців, музейних працівників, викладачів, студентів, учнів.

УДК 94(477.81)

Надруковано згідно авторської редакції.

Відповідальними за зміст статей та достовірність поданих відомостей є автори.

Редакційна група може не поділяти погляди і висновки авторів.

ISBN 978-617-515-315-4

© Державний історико-культурний заповідник
м. Дубна, 2019

≈ МУЗЕЙНА СПРАВА ≈

Юлія Мацюк

ЗАРОДЖЕННЯ МУЗЕЙНОЇ СПРАВИ НА ДУБЕНЩИНІ

Як відомо, наша Дубенська земля багата на різні цінні старовинні пам'ятки, які знаходяться під, чи на її поверхні. Свідомі люди, знаючи їхню вартість, цінність та значення – збирають, реставрують, а несвідомі, найчастіше, нищать на місці, вживають для власних потреб або продають на аукціонах.

Немає потреби нагадувати про те, яку роль музейницька справа відіграє у культурному, національному та освітньому житті нашого народу, зберігаючи пам'ятки найдавніших часів, зразки духовної й матеріальної культури, експонати природних багатств, рослинного та тваринного світу, писані й друковані твори мистецтва.

На Дубенщині музейництво стало розвиватись не так давно, хоча збирачів та аматорів, або просто любителів своєї справи було завжди чимало. Наші князі, а пізніше магнати, приватно нагромаджували випадково знайдені археологічні та історичні зразки, геологічні особливості, дбайливо збираючи твори мистецтва, які залишалися у їхніх замках недоступними для широкого загалу.

Коли ожили всі галузі нашого життя, а саме справа науки, освіти і культури, коли музеї, як наукові установи, здобули собі право на існування – і на Дубенщині постають невеличкі музейні осередки у повному значенні цього слова. Зanedбаний та несформований польською спільнотою музей у м. Дубні розпочинає свої наукові праці, досліді та збірки.

В 1934 р. у міській ратуші відкрився перший приватний археологічний музей, який отримав назву «Регіональний музей землі Дубенської». За спогадами Ігоря Кириловича Свешнікова – це була «...невелика збірка, що експонувалася в одній із кімнат Дубенської міської ратуші і гучно називалась місцевими краєзнавцями районним музеєм» [6, с. 4]. Цей музей утримувався за рахунок членських внесків, добровільних пожертв та коштів, які надходили у результаті його відвідування. Цих ресурсів було надзвичайно мало, тому

адміністрація музею була змушена звертатись до місцевих органів влади за фінансовою підтримкою. Експозиція та фонди музею переважно склалися з археологічної, нумізматичної та етнографічної колекцій.

Засновниками музею в м. Дубні вважалися викладач закону Божого гімназії ім. Конарського Юрій Шумовський та син викладача французької мови тієї ж гімназії Мечислав Шульмінський. Ігор Свешніков згадує, що «...на той час він уже містився в окремому будиночку. Його експозиція, заповнена експонатами, займала дві кімнати, а у фондовому приміщенні знаходилося ще багато нагромаджених речей різних часів та епох. Музей мав уже двох штатних співробітників – прибиральницю й директора – Мечислава Шульмінського, з яким я швидко зав'язав хороші відносини. Археологічна збірка музею не була належним чином впорядкована і я, по мірі своїх знань, допоміг її розібрати та, по можливості, хронологічно визначити. Згодом Шульмінський призначив мене завідуючим відділу археології Дубенського музею, як би тепер сказали, на громадських засадах. Так на початку 1939 р. у моєму житті стала важлива подія – я став (хоч і лише номінально) музейним співробітником...» [6, с. 5].

Юрій Шумовський на той час вже мав відповідний вчений ступінь і дозвіл міністерства освіти й головного Археологічного музею у Варшаві на проведення розкопок, зокрема і в Дубенському повіті. Польські газети того часу писали про Шумовського як про здібного археолога. Цим відомим дослідником цікавляться науковці Варшавського археологічного музею.

Саме до 1935 р. у Дубенській гімназії навчалися І. Свешніков та І. Лозов'юк. І. Свешніков дуже тепло відгукувався про свої відвідини музею, засновником якого був Ю. Шумовський, а також розповідав, що міг годинами простоювати разом із друзями, розглядаючи цікаві експонати. Звичайно, це могло у майбутньому

вплинути на його життєвий творчий шлях.

У 1930-х рр. археологічні розвідки на території нашого краю проводив Михайло Іванович Островський, який зібрав значну колекцію старовини, яка привернула увагу науковців Археологічного музею у Варшаві. М. Островський писав, що «...до кінця 1938 р. музей являв собою скоріше кунсткамеру, ніж наукову установу» [4, с. 121]. Звичайно, це не могло не приваблювати сюди допитливих гімназистів, адже подивитися було дійсно на що.

В 1939 р. музей перенесено до передмістя Дубна – Сурмичів. У кінці 1939 – початку 1940 рр. робота музею поживилась, було проведено кілька розкопок. Згідно постанови бюро Ровенського обкому від 03.02.1940 р. на базі існуючого музею в м. Дубні відкрився історико-археологічний музей. На той час штат працівників складався із п'яти чоловік. І на кінець 1940 р. кількість експонатів досягала 3500 одиниць [3, с. 394].

Відомо, що музей у м. Дубні функціонував і під час німецько-фашистської окупації. Проте музей було перенесено в інше приміщення, музейні фонди були частково знищені та пограбовані. Було втрачено чимало творів образотворчого мистецтва, цінні архівні документи, нумізматична колекція та кращі археологічні експонати. Тоді ж М. Островському вдалося врятувати археологічну колекцію та невелику частину архівних документів. Посаду директора Дубенського музею займав до кінця 1948 р.

Станом на березень 1944 р. у фондах музею залишалось 2419 експонатів. Про це свідчить акт, складений 17 квітня 1944 р. директором музею М. Островським та секретарем Н. Мазур. За цим актом 1215 одиниць становила археологічна колекція, далі йшло 618 одиниць нумізматики, решту становили книги, фотознімки, ікони, церковна атрибутика, предмети етнографії [3, с. 394].

Починаючи з 1945 р., музей потроху відновив свою роботу. Поки ремонтувалось приміщення, наукові працівники активно займалися археологічними розвідками, поповнювали музейні фонди новими експонатами із числа закуплених чи просто подарованих небайдужими до музейної справи.

В 1947 р. музей розташовувався в одному з уцілілих будинків по вулиці Пекарській. Кількість відвідувачів за цей рік становила

2997 чоловік. Станом на 1 січня 1947 р. у музеї нараховувалось 8329 експонатів [3, с. 394]. У зв'язку зі зміною профілю музею на краєзнавчий в 1949 р. була проведена повна реконструкція і створено три нових відділи: «Природа», «Історія дорадянського періоду», «Історія радянського суспільства».

Із листопада 1947 р. у музеї почав працювати Селедець Володимир Денисович, обіймаючи посаду старшого наукового працівника. За час роботи (з 1947 по 1982 рр.) В. Селедець облаштував дві експозиції музею. Він очолював музей з 1963 р. по 1976 р. Але до самої смерті (1982 р.) він незмінно працював у музеї та був відданий своїй науковій справі. Володимир Денисович багато працював над історією Дубенщини в архівах України. Разом із І. Свешніковим брав участь у численних археологічних експедиціях, зокрема і на Дубенщині.

Із жовтня 1955 р. науковим працівником музею розпочав працювати Білецький Борис Максимович. А з жовтня 1958 р. директором музею стає Бондар Олексій Мартинович. Кількісний штат музею до грудня 1959 р. становив 6 чоловік, включаючи доглядачів і техпрацівника. Загальна кількість експонатів основного фонду становить 13466 одиниць, допоміжного – 3159. В експозиції розміщена 1601 одиниця основного фонду та 463 – допоміжного. Книжковий фонд наукової бібліотеки музею нараховує 2888 примірників [3, с. 394].

В 1963 р. Дубенський краєзнавчий музей став філією Рівненського краєзнавчого музею. У музеї залишився один науковий працівник, доглядач і техпрацівник. До 1968 р. відвідування музею було безкоштовним. В 1969 р. музей отримав ще одну штатну одиницю – молодшого наукового працівника. В 1972 р. здійснено деяку перебудову експозиції. Разом із В. Селедцем нову експозицію облаштував Кузнецов Ігор Іванович, який почав працювати у музеї з 1971 р. Багата й різноманітна музейна експозиція розміщується у шести кімнатах і нараховує понад 16 тис. експонатів. За своїм змістом їх можна умовно розділити на три групи: природознавство, історія, культура і побут. В 1974 р. музей відвідало близько 14000 відвідувачів [1]. Музей розпочинає свою роботу з оновленої експозиції «Первіснообщинний лад і зародження класового суспільства на території краю», яка будувалася за безпосередньої участі

І. Свешнікова. Археологічна колекція на той час налічувала 10013 одиниць. Всього фонди музею склали 14653 експонати [4, с. 123].

З 1976 р. Дубенський краєзнавчий музей очолив Кузнецов Ігор Іванович. За весь час роботи у музеї (з 1971 по 2000 рр.) брав участь у побудові експозицій всіх нині діючих у м. Дубні та районі музейних кімнат та виставок, які функціонували у великих і малих залах Дубенщини. Одночасно здійснювалася і реекспозиція двох останніх залів музею, один з яких зайняла постійна виставка «Побут і ремесла населення Дубенщини», а в другому планувалось демонструвати змінні виставки.

Насиченість експозицій музейними експонатами, науково обґрунтована побудова їх тематичної структури, створення чітких тематичних комплексів, підвищення ідейно-художнього рівня допомогли збільшити кількість відвідувачів. У порівнянні з 1974 р. їх кількість зростає й досягла 15360 чоловік в 1976 р. Число відвідувачів музейних виставок за його межами склало 4155 чоловік. Значно зростає і кількість екскурсій [7].

В 1981 р. музей відвідало 24000 чоловік, причому не лише з району та області, але й делегації Підмосков'я, Донбасу, Сумщини тощо. Працівниками музею організовано 9 пересувних виставок, з якими ознайомилися жителі Мирогощі, Квітневого, Тараканова та інших сіл. Фонди музею поповнилися на 1400 нових експонатів, які надійно зберігаються у Дубенському краєзнавчому музеї [2]. В 1982 р. загальне їх число перевищує 22000 одиниць. Особливо багата археологічна колекція, вивчати яку приїжджають науковці та дослідники з інших міст. Основну частину реліквій передають музеєві небайдужі дубенчани [5].

В 1993 р., з ініціативи

начальника Рівненського управління культури Ю. Нікольченка, представника президента України у Рівненській області Р. Василюшина, народного депутата України В. Білого, за сприяння віце-прем'єр-міністра України М. Жулинського, а також директора П. Смоліна, створено Державний історико-культурний заповідник м. Дубна, складовою частиною якого став краєзнавчий музей та 29 пам'яток архітектури місцевого й національного значення. Штат працівників заповідника налічує 45 працівників. Фонди складають понад 27000 одиниць.

Часом буває, що цікавий документ або старовинна річ лежать у когось на горіщі, у закутку старої шафи. Зрештою, для того й існують подібні заклади, щоб надійно зберегти для наступних поколінь безцінні пам'ятки матеріальної і духовної культури наших предків.

Листаючи густо списані сторінки музейних книг вражень, натрапляєш на безцінні слова вдячності: *«Музей в м. Дубно викликає великий інтерес своєю експозицією, чудовим підбором унікальних експонатів. Велике спасибі Вам, товариші, за цікаву розповідь, за бережливе ставлення до історії нашого народу»* [1].

Дійсно хочеться висловити слова вдячності тим людям, які вклали неоціненний внесок у розвиток музейної справи на Дубенщині, які жертвували своїм особистим часом і, навіть, життям, невтомно працюючи над старовинними артефактами для того, щоб донести свою справу майбутнім поколінням. І ми, майбутні краєзнавці, пишаємось та гордимось тим, що маємо можливість доторкнутися до історії нашого краю. На жаль, багатьох людей вже немає в живих, але їхній дух завжди знаходиться з речами, які наразі прикрашають музейне фондосховище заповідника.

Джерела та література

1. Гуменюк А. Мовою музейних експонатів. – Червона зірка. – 1975. – 9 вересня.
2. Діанов В. 24000 відвідувачів. – Червона зірка. – 1982. – 9 січня.
3. Дмитренко Т. Б. Земля Дубенська. Вічний поклик історії. – Рівне : Дятлик М., 2015. – 416 с. ; іл.
4. Зошит спогадів // Т. Б. Дмитренко. – С. 121–126.
5. Кузнецов І. Скарби наших фондів. – Червона зірка. – 1982. – 18 травня.
6. Свешніков І. Спогади музейного працівника. Шлях до музею // Пам'ятки України: історія та культура. – 2008. – № 2. – С. 4–5.
7. Тихонов Ю. Мовою музейних експонатів. – Червона зірка. – 1976. – 16 березня.

Ольга Гавриленко

**КІЛЬКА СТОРІНОК РОБОТИ НАУКОВО-ОСВІТНЬОГО ВІДДІЛУ
ДЕРЖАВНОГО ІСТОРИКО-КУЛЬТУРНОГО ЗАПОВІДНИКА М. ДУБНА
(1990–2013)**

Залишивши за певних причин роботу у школі, я прийшла працювати у музей. Він став моїм новим життям, де я поринула у інший світ, світ пошуків, творчих досліджень тощо.

Про перші враження можна говорити багато. Загалом була вдячна долі, яка подарувала цікаву роботу, невеличкий колектив на чолі з Ігорем Кузнецовим (на жаль, уже покійним) надзвичайно інтелігентним і порядним. Про нього написала згодом у матеріалах наукової конференції, яка проходила з нагоди 15-річчя заповідника. Це було кілька заміток про наших земляків, колег, які ось тут, поруч з нами живуть, дихають сьогоднішнім...

У музеї мене вражало і захоплювало все: запах минувшини, кількість і цінність експонатів, чисельність відвідувачів, підготовка і проведення екскурсій, написання методичних розробок, доповідей, статей тощо.

Я застала ще той час, коли планово водили в музей дітей, робітників різних галузей виробництва, організацій, установ з усіх куточків Радянського Союзу. Держава на це коштів не шкодувала.

Основним видом діяльності музею були, звісно, екскурсії. Окрім туристичних груп ми тісно співпрацювали з навчальними закладами. Розроблялися тематичні екскурсії згідно учбових планів.

У 1990 році, на початку літа, мені пощастило брати участь у експедиції, яку очолювала завідувача відділом природи Рівненського краєзнавчого музею Антонова Галина Миколаївна. Ми обстежували невеликий лісовий масив (у радіусі 30 кілометрів) у Радивилівському районі, довкола р. Слонівки. Завдяки цій експедиції, було знайдено ареал рідкісних рослин і створено заказник місцевого значення.

Це були прекрасні, хоча і виснажливі дні

(по 30 км в день проходили пішки). Довкілля – у барвистому різнотрав'ї. Чисте повітря, насичене ароматами цих трав, тиша, яку не порушує навіть пташиний щебіт (пора висиджування малят). Природа ще незаймана. Жорстока людська рука ще не торкалася її...

Маючи потужний фондний запас, ми створювали періодично тематичні тимчасові виставки із стародруків, нумізматичних колекцій, ужиткових предметів та одягу селян тощо. А також почали працювати пересувні виставки. На одній із таких виставок із Києва, було представлено Державні нагороди України у голографічному зображенні. Це спосіб одержання об'ємних зображень предметів на фотопластинці за допомогою когерентного випромінювання лазером. Він фіксує не саме зображення предмету, а структуру відбитої від нього світлової хвилі.

Початок 1990-х. Творилася бурхлива історія у нас на очах, на вустах... Після проголошення Акту про незалежність України (24 серпня 1991-го року) ми стали жити у самостійній, суверенній державі. Згодом прийшло розпорядження проводити реекспозицію музею, зокрема відділу радянського періоду. Коштів у нас, звісно, на це не було, ми і пішли коротким шляхом – розформували радянський період. У частині залу ми розташували невелику виставку із предметів побуту та одягу селян. В окремій залі згодом працюватиме виставка «Нашого цвіту по всьому світу» за музейними предметами нашого земляка (археолога у Африці) уродженця села Мирогоща, Юрія Шумовського.

Стародавні замки ваблять відвідувачів своєю таємничістю і загадковістю, інших – чудовою архітектурою, історичним минулим. А Борис Григорович Возницький давав їм нове життя. І вони оживали... Від одних

знову дихає середньовіччям, інші встали із руїн і зачаровують цікавими музейними експозиціями та унікальними виставками, а в деяких... середньовічна павутина продовжує снувати правда, вже сучасні інтриги.

Стосовно Дубенського замку, то він кардинально змінив свою долю, де кілька десятиліть дислокувались військові частини, завдяки Борису Возницькому, Ігорю Свешніковому, Миколі Пшеничному, Петру Яковчуку після публікації листа-звернення «Замок чекає господаря» (10 грудня 1988 року в обласній газеті «Червоний прапор») за підписами цих осіб. Останню крапку над «і» було поставлено Миколою Жулинським, нашим земляком, який на той час займав посаду віце-прем'єра. Так що 14 червня 1993 року Кабінет Міністрів України прийняв постанову «Про Державний історико-культурний заповідник м. Дубно». До його складу увійшло ряд житлових будинків XIX – поч. XX століть, культових споруд, замковий комплекс, краєзнавчий музей з науковою і матеріальною частиною [1, с. 42].

Згодом у наш маленький колектив прийшов письменник, громадський активіст, краєзнавець Микола Пшеничний. Так що наше музейне життя наповнилося сучасними бурхливими подіями...

Форми роботи потроху урізноманітнювались. Радянський Союз розпався, туристичних груп поменшало. Основний напрямок – учнівська молодь. Правда, в середині 1990-х з'явилися туристи з-за кордону.

Нас запрошували на конференції, які працювали у музеях Рівного, Луцька, Острозького заповідника. А наша перша конференція у заповіднику була з нагоди вшанування пам'яті роду князів Острозьких.

У 1995 році на території замку проводились археологічні дослідження під керівництвом Ігоря Кириловича Свешнікова. Так як у нашому колективі на той час археолога ще не було, то були задіяні всі бажаючі. Та закінчувати розкопки і писати звіт довелося Вірі Діонізівні Гупало – заступнику.

Маючи доволі широкий діапазон наукових інтересів, Ігорю Свешнікову завдяки глибокій ерудиції і обізнаності в історії Волинської землі, вдалося фактично в кожному періоді зробити непересічне відкриття. Йому завжди точно вдавалося розкрити

об'єктивну картину та зрозуміти сутність подій.

Закінчилася наукова діяльність вченого зі світовим іменем там де й почалася – у Дубні, тоді ж закінчилося і його земне життя. Похований недалеко від Львова, у с. Янів поряд з могилою дружини.

(І. К. Свешніков раптово помер в ніч з 19 на 20 серпня 1995 року в кімнаті гуртожитку Дубенського педколеджу) [7, с. 96].

Першу тимчасову виставку у стінах замку «Погляд у минуле» створили за родинними світлинами (кінця XIX – поч. XX ст.) Сіневичів, Гордієвичів, Галетів, які я віднайшла у сімейному альбомі, світлинами мешканців нашого міста (зібраних згодом під час пошукових експедицій) Селедців, Домбровських, Калмикових, Василенків, Прибитковських, Пономаренків тощо. Нам пощастило донести до відвідувачів атмосферу фотосалонів, а також показати як одягалися наші предки, і чим жили... А також, що на початку XX століття фотосалони були не тільки у Дубні, а і в с. Семидубах (Galeta Alexandr v Semeduby).

Дана виставка наштовхнула на пошукову роботу із старожилами.

За першими світлинами кінця XIX – поч. XX ст. з видами нашого міста, які подарував заповіднику Гордієвич Степан Михайлович (лікар за фахом, колекціонер, нумізмат) розпочалася пошукова робота за даною тематикою. Завершення увінчалось виданням фотоальбому «Погляд крізь віки» (автор Тамара Дмитренко).

Наша робота урізноманітнювалася краєзнавчими читаннями, слуханнями, де ми ще встигли почути, вшанувати першопрохідців просвіти, союзу українок, громадських активістів, які потроху відходили...

А також, згодом, засідання «круглих столів» за темами «Обпалені вогнем Чорнобиля», «Дорога до храму» тощо.

Замок потроху відбудовувався, і щойно відремонтовані зали ми намагалися зразу ж заповнити виставками.

До 2000-ліття Різдва Христового та 900-ліття міста Дубна у Надбрамному корпусі Дубенського замку відкрилася постійно діюча виставка «Скарби наші духовні» (ікони XVI–XIX століття, підсвічники, дзвони, дерев'яна скульптура із фондів Заповідника). Автором ідеї створення була колишня завідувача фондами Євгенія Шевчук. Методична розробка

екскурсії за даною виставкою була виконана мною. Ігор Кузнецов, який на той час був завідувачим відділом історії, разом із художником Віктором Кондратюком, працювали над дизайном конструкції для експонування [4, с. 26].

Відкриття виставки створило певний ажіотаж. Відвідувачі суцільним потоком ішли протягом кількох днів. Пізніше – навчальні заклади міста та району, організації, установи.

Згодом, у 2000 році з нагоди 900-річчя м. Дубна, був виданий буклет за виставкою «Скарби наші духовні» з однойменною назвою, за кошти колишнього і вже покійного директора Мирогощанського радгоспу – технікуму Маніковського Станіслава Захаровича.

В інших залах Надбрамного корпусу презентувалися тимчасові виставки народних умільців Дубенщини і не тільки.

Після чергової виставки художників, на якій були представлені роботи Володимира Ковальчука з с. Здовбиця Дубенського району, чудового портретиста та копіїста, виникла ідея створити виставку у Тронній залі «Галерея портретів князів – власників замку». Тому й не дивно, що коли постало питання про написання портретів князів, цю роботу довірили саме Володимирі Степановичу. Із маленьких світлин полотен-оригіналів XVI–XVIII століть, які зберігаються у музеях Острога, Львова, Золочева, а також Польщі, Білорусі він зробив досить вдалі копії різних розмірів: поясне зображення та на весь зріст, у дерев'яних рамках, зроблених майстром-різьбярем заповідника Миколою Лазаровським. У 2003 році дана виставка запрацювала для відвідувачів [6, с. 192].

У 1999 році мені пощастило бути учасником експедиції, яку очолював кандидат (нині доктор, професор) біологічних наук В. М. Черняк із Тернопільського Державного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка та Р. В. Кармазін, професор Державної лісотехнічної академії у Львові. Метою експедиції було відвідати колишні залишки парків на Рівненщині, створені Діонісієм Міклером, відомим парковим пейзажистом, ландшафтним архітектором, творцем садово-паркових композицій. Із дерев, кущів на чудових ландшафтах він створював шедеври так само, як художник пензлем на полотні. Дана експедиція через місяць завершилася роботою науково-теоретичної конференції

«Інтродукція і акліматизація рослин на Волино-Поділлі» у Тернополі, учасниками якої були директори, заступники директорів, завідувачі ботанічними парками, садами з різних куточків України. Дізнавшись, що є представник від Дубенського замку, пропонували безкоштовно посадковий матеріал для озеленення, з чого й виникла ідея відтворити на південному бастіоні Дубенського замку фрагмент парку англійського типу, який вперше на Волині та Поділлі був закладений з ініціативи княгині Любомирської, Діонісієм Міклером у Дубні, в урочищі «Палестина». Можливо, це колись і станеться [5, с. 58].

2000-ний рік... Світ на межі тисячоліття. Для замку це також знакова подія. З нагоди 900-річчя міста Дубна у Тронній залі Надбрамного корпусу Дубенського замку розпочала роботу кількадедна міжнародна науково-теоретична конференція «Дубно і світ». Згодом конференції, як підсумок роботи, стали традиційними. Був свій письменник, редактор Микола Пшеничний.

2004 року до Міжнародного Дня музеїв та з нагоди 70-річчя музейної справи у Дубні було створено виставку з фотографій, газетних публікацій, документів. Правда, експонатів було небагато, але нам все-таки пощастило хоч трохи показати, як розвивалася музейна справа, починаючи від першопрохідців, тих, кому завдячуємо за багатющий фондний запас наших теперішніх музейних колекцій тощо. Цю виставку навіть вдалося зафільмувати.

Окрасою Дубенського замку є палац князів Любомирський епохи класицизму, який почав оживати (з часу проведення тут контрактних ярмарок 1774–1792 рр.) у 2008 році. Коли для збереження історичної забудови історико-культурної спадщини м. Дубна у 2006 р. були виділені кошти державної субвенції, було підведено тепло у праве крило палацу і проведені ремонтні роботи. Трьом залам першого поверху ми надали палацового вигляду для проведення тимчасових мистецьких виставок.

Кардинальні зміни розпочалися з червня 2011 року у зв'язку із призначенням нового директора заповідника. Ми, маючи певні напрацювання, за короткий термін, до 24 серпня, відкрили дві музейні експозиції – «Нетлінна пам'ять віків», яка висвітлює доісторичне минуле Дубенщини та «Ой роде наш красний...»,

Під час зйомок відеоролику «Відродження ремесел Волині». С. Пляшева, 2013 р.

де в одній залі відтворено садибу кінця XIX ст. Тут також представлені предмети побуту, знаряддя обробітку ґрунту, основні предмети інтер'єру, ремісничі вироби кінця XIX – початку XX ст. В окремій залі представлені різні види декоративно-ужиткового мистецтва, яке має глибинні зв'язки з історичним минулим.

Згодом, завдяки дизайну Віктора Кондратюка, відкрилися для відвідувачів музейна експозиція «Щит і меч землі Дубенської», в основі якої фондові колекції зброї, амуніції, фотодокументів, предметів військового та цивільного побуту тощо; виставка «Карбована історія», де представлені грошові знаки різного часу, а також державні та церковні нагороди, прапори держав, які мали безпосереднє відношення до історії нашого краю; «Мистецтво князівського полювання», де ведеться захоплююча розповідь про розваги князів; «Історія тортур і покарань». До останньої виставки відвідувачі ставляться досить неоднозначно. Та якщо правильно працювати з ними, то завжди кожен знайде для себе те що бажає.

Створивши в замку музей, ми урізноманітнили контингент відвідувачів за рахунок учнівської молоді.

Учням, студентам навчальних закладів, крім оглядових екскурсій пропонуються тематичні з урахуванням освітнього рівня і вікових особливостей, що поглиблюють знання з окремих тем. Інша вікова категорія відвідувачів – дорослі. Представники цієї аудиторії мають уже сформовані, усталені погляди на життєві, історичні та політичні

процеси. І тоді буває досить складно переконати їх в тому, що вони володіють недовірною чи неповною інформацією. Тому під час знайомства з відвідувачами екскурсоводи намагаються визначити рівень знань, релігійні та політичні погляди для того, щоб в ході екскурсії знайти підхід і задовільнити бажання найвибагливішого гостя. [3, с. 107].

Наступний контингент відвідувачів – іноземні туристи. Їх, насамперед, цікавить те, що можна побачити. Враховуючи ще й роботу з перекладачем, екскурсія має бути чіткою, лаконічною, спрощеною.

Важливими напрямками роботи заповідника є науково-просвітницька, дослідницька, культурологічна, експозиційна, фондова, видавнича робота. Одним із основних завдань просвітницької роботи є виховання молодого покоління в дусі поваги до історико-культурних надбань, народних традицій і звичаїв. Це завдання є досить важливим та актуальним. Співпраця навчальних закладів з даною установою в цьому плані передбачає також вивчення історії свого міста, краю, виховання почуття любові до нього, і до України загалом.

Виходячи з цього, працівники заповідника, використовуючи весь свій наявний потенціал – мудрість і досвід працівників старшого покоління, заповзятість і фантазію молодих почали використовувати нові форми роботи.

Крім розробки оглядової та тематичних екскурсій, за ініціативою Лесі Поперецької було відзнято дубенським режисером та оператором Миколою Величковським відеоролик «Відродження ремесел Волині» під час «Фестивалю народних промислів, культури та ремесел Волині «Волинське віче 2013» (7 липня, Пляшева на Радивилівщині).

Сам фестиваль вразив своєю колоритом та різноманітністю дійств. У наметовому містечку, обнесеному плотом, проводилися майстер-класи з: обробки рослин (в даному випадку льону), прядіння на кроснах, на сучасному невеличкому верстаті, фарбування тканин природними барвниками, майстер-клас з гончарства і ковальства... Все це відбувалося у стилізованому одязі, супроводжувалося автентичним співом, ритуально-обрядовими піснями, історичними танцями, давніми хороводами, іграми тощо. Всі бажаючі мали змогу поринути у прекрасну минувшину нашого краю і відчувати

живий подих духовного відродження [2].

Згодом музейну експозицію «Ой роде наш красний...» доповнили дві вітрини із фрагментами вишивки кінця XIX – початку XX століть (сучасне відтворення).

У нашому невеличкому містечку, у другій половині XVIII століття, проходили контрактові ярмарки, на які з'їжджалося сила-силенна купців із близького і далекого зарубіжжя... Тому в 2013 році вирішили провести у замку ярмарок, конкретно до певної дати – Великодніх свят. Ми використали білий святковий намет, який на той час стояв на замковому дворіщі, запросили виробників м'ясної та хлібобулочної продукції, які постачають супермаркети нашого міста своєю продукцією. Також були запрошені: майстер по лозоплетінню (плів кошики), представники магазину сувенірів «Квіточка» (кошик можна було прикрасити), проводився також майстер-клас по писанкарству (Будинок дітей та молоді). Отож, зайшовши у цей святковий намет з порожніми руками, можна було вийти з

декорованим кошиком, наповненим традиційними стравами для освячення. Зі свого боку ми зробили все, а чи прийдуть дубенчани – дуже непокоїло. А вони прийшли і були задоволені!

На той час я була завідуючою відділом науково-освітньої роботи, а це і реклама, і виставки, і масові заходи, і тематичні уроки, і співпраця з навчальними закладами міста, району, області.

У відділі працювали Посільська Еліна Анатоліївна, Поперецька Леся Василівна, Гаврилюк Тетяна Сергіївна, Бондаренко Наталя Олексіївна. Кожна з них прагнула і прагне поповнити своїм внеском цей потужний робочий процес...

Музеї, заповідники є центром освіти і туризму. Вони сприяють формуванню національної свідомості, доносять людям чисту, невмирущу силу нашої духовності.

Ця стаття є спробою відтворити лише частинку того, що було зроблено науково-освітнім відділом і до чого я, особисто, була причетна.

Джерела та література

1. Гавриленко О. М. Власник багатьох замків // Лицар ордена культури : матеріали наук. істор.-краєзн. конф., присвяч. 90-річчю від дня народження Б. Г. Возницького, Героя України, Почесного громадянина міста Дубна. – Рівне : Дятлик М., 2016. – 218 с.
2. Гавриленко О. М. Волинь серпанкова // Замок. – 2013. – 13 липня.
3. Гавриленко О. М. З досвіду роботи науково-освітнього відділу // Твердиня над Іквою : матеріали міжн. наук.-краєзн. конф., присвяч. 520-річчю Дубенського замку. – Дубно, 2012. – 245 с.
4. Гавриленко О. М. Наші постійно діючі виставки // Історико-культурна спадщина Дубна: правові, історичні, мистецькі та музейні аспекти : матеріали наук.-теорет. конф., присвяч. 15-річчю створення Державного історико-культурного заповідника м. Дубна. – Луцьк, 2008. – 224 с.
5. Гавриленко О. М. Пейзажні парки Діонісія Міклера на Рівненщині // Наукові записки Рівненського обласного краєзнавчого музею : зб. наук. праць. – Вип. XV : матеріали наук. конф. «Волинь в Українській революції 1917–1921 рр.» / Упорядн. : О. Булига, А. Жив'юк. Рівненська обласна рада; Управління культури і туризму Рівненської ОДА; КЗ «Рівненський обласний краєзнавчий музей» РОР; Рівненська обласна організація національної спілки краєзнавців України. – Рівне : ПП Дятлик М., 2017. – 172 с.
6. Поперецька Л. В. Талановитий художник-портретист // Історико-культурна спадщина Дубна: правові, історичні, мистецькі та музейні аспекти : матеріали наук.-теорет. конф., присвяч. 15-річчю створення Державного історико-культурного заповідника м. Дубна. – Луцьк, 2008. – 224 с.
7. Пшеничний Ю. Л. Давня Дубенщина у світлі відкриттів І. К. Свешнікова // Історико-культурна спадщина Дубна: правові, історичні, мистецькі та музейні аспекти : матеріали наук.-теорет. конф., присвяч. 15-річчю створення Державного історико-культурного заповідника м. Дубна. – Луцьк, 2008. – 224 с.

Ангеліна Забитівська

НАЦІОНАЛЬНИЙ МУЗЕЙ У ЛЬВОВІ І ТОВАРИСТВО ОХОРОНИ УКРАЇНСЬКОЇ СТАРОВИНИ (1914): СТОРІНКАМИ НЕРЕАЛІЗОВАНИХ НАМІРІВ (ЗА МАТЕРІАЛАМИ КНИГИ ПРОТОКОЛІВ)

Національний музей у Львові (далі – НМЛ)¹ (рис. 1), який започаткував (1905) видатний церковний, культурний та громадський діяч, Галицький Першоієрарх УГКЦ Андрей Шептицький (рис. 2), «дбаючи за збереження церковних пам'яток історичної ваги» [14, с. 28], був покликаний стати оберегом матеріальних носіїв національної духовно-культурної та естетичної ідентичності українців. Зміст його програмних цілей соціально артикулювався на тлі зростання серед освіченої спільноти усвідомлення важливості збереження пам'яток національної минувшини для майбутніх поколінь [15]. Певна річ, першочерговими у діяльності новоствореної фундації визначались питома музейницькі завдання: «доцільне збирання, консервація, систематизація, всестороннє вивчення зібраного матеріалу» [16], й від початків фахова організація праці у ній відповідала «вимогам музеологічної науки», котра лише зароджувалась на українських теренах [13]. В оцінці очільника музею, відомого українського ученого д-ра І. Свенціцького (рис. 3). Національний музей у Львові, завдяки професійному наладнанню справи, став першою в Галичині українською класичною музейною установою, «що впродовж свого існування ні разу не вийшла з наміченого шляху фахової діяльності» [14, с. 29].

Та окрім суто музейницьких починань, особливої уваги заслуговують ініціативи, інспіровані у стінах музейної інституції задля порятунку і збереження історико-культурної спадщини, що заховувалась на теренах краю. У проекції національно-культурницького руху,

¹ Заснований як Церковний музей (1905); з 1911 р. перейменований у Національний музей у Львові. Впродовж 1939–2005 рр. офіційна назва музейної установи неодноразово змінювалась; з 2005 р. – Національний музей у Львові імені Андрея Шептицького.

що активно розгортався на галицьких землях, інтегрованих у склад Австро-Угорської імперії, піднесення інтересу до власного історичного минулого і розвиток пам'ятоохоронних тенденцій віддзеркалювали процеси формування національної свідомості українців-галичан, слугували камертоном їхньої соціальної та духовної зрілості й водночас у всенаціональному просторі були невід'ємною складовою консолідованої праці на українську державницьку ідею.

У лютому 1914 року, на порозі спалаху Першої світової війни, гроно галицьких культурно-громадських діячів, ревнителів української національної справи, утворили Товариство охорони української старовини у Львові [12; 15]. Товариство гуртувалось у стінах щойно відкритого для публічного відвідування (13 грудня 1913 року) Національного музею, а його ідейний кістяк склали члени Кураторії НМЛ [19]. Розгляд історії формування та становлення цього громадського утворення, а також аналіз особистого внеску видатних постатей української

Рис. 1. Національний музей у Львові.

Рис. 2. Андрей Шенцицький – Галицький першоієрарх УГКЦ.

культури і науки, причетних до його організації, дефініції статутних цілей й початків діяльності, визначає мету пропонованої публікації. Джерельною базою для написання матеріалу слугує Книга протоколів засідань цієї громадської спілки, що її захоче зібрання «Кириличних рукописів» НМЛ [8]. По тепер ця унікальна історико-документальна пам'ятка не стала предметом самостійного, повногранного дослідження, за винятком її побіжних згадок в інших публікаціях автора, присвячених розглядові поступу музею у перші десятиліття його розвитку [4; 5; 6].

Книга протоколів документує хід Конститууючих [установчих – Авт.] зборів членів Товариства охорони української старовини у Львові (від 15.02.1914) [7] та чотирьох засідань виділу [ради, колегіального органу управління – Авт.] Товариства від 15.02.1914 [9]; 17.02.1914 [3]; 16.03.1914 [17] та 11.05.1914 [18]. Записи протоколів вміщено на перших п'яти розлічених аркушах книги-нотатника, обрамленого у тверду палітурку. Скоропис виконано чорнилом, із двох боків аркушів. Протоколи містять характерні для цього виду

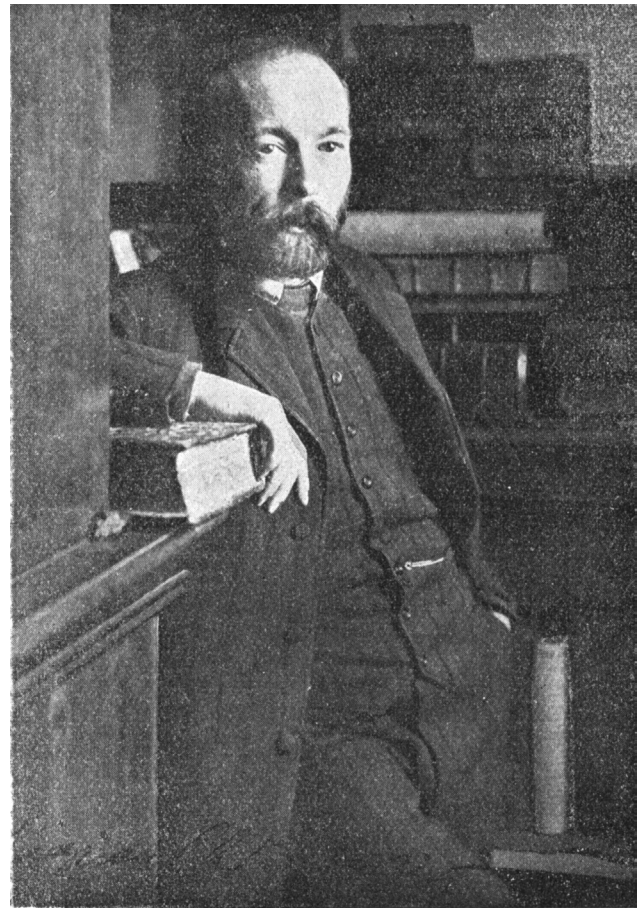

Рис. 3. Іларіон Свенцицький – перший директор Національного музею у Львові.

документів реквізити із фіксуванням назви організації, події та її дати, поіменним зазначенням присутніх, переліком питань, вибіркоким стислим викладом змісту виступів та ухвалами. Обов'язкові підписи голови і секретаря, без розшифрування прізвищ, наявні під трьома протоколами засідань виділу [3; 9; 17]. Протокол Конститууючих зборів підписав лише секретар – Володимир Гребеняк [7]. Його підпис також уміщено під протоколом першого засідання виділу [9]. Перебіг трьох наступних засідань виділу протоколював Іван Кревецький. Хоча під останнім, четвертим, протоколом підписів немає, за характерними рисами письма можемо ідентифікувати почерк секретаря – І. Кревецького, чие ім'я зафіксовано у переліку присутніх [18].

Попри відносно незначний обсяг заготовленої інформації та хронологічно нетривалий час існування Товариства охорони української старовини у Львові, матеріал, що торкається його діяльності, проливає світло на процеси розгортання пам'яткознавчого руху на теренах Галичини в останні довоєнні місяці існування Австро-Угорської імперії.

Записи протоколів – стислі і повні – точно ре-трансляють малознані факти з історії становлення окресленого громадського утворення. За вісім місяців з часу підготовчої, робочої, наради (28.09.1913), на якій постановили за-снувати Товариство й промовили його стра-тегічні цілі, та за чотири місяці від дня офі-ційного створення (15.02.1914) ця громадська спілка лише розпочинала набирати оберти й кристалізувати свій досвід у пам'яткоохо-ронній галузі. Втім, в умовах тектонічних ге-ополітичних трансформацій у полум'ї Першої світової війни (1914) її починання залиши-лись нереалізованими. Незважаючи на це, розбір пропонованої теми дозволяє засадничо поглибити наше розуміння громадсько-куль-турної ролі музею та його участі у розвої іні-ціатив, спрямованих на пошук, вивчення і збереження українських старожитностей на теренах Галичини; а також розширює діапа-зон комплексного розгляду історично набу-того досвіду у галузі пам'яткознавства і охо-рони культурної спадщини України загалом.

На початку ХХ ст. спроби законодав-чо врегулювати питання опіки культурними надбаннями на просторах багатонаціональ-ної Австро-Угорської імперії мали незначний ефект. Західноукраїнські землі знаходились у занедбаному економічному стані, тим паче ав-стрійська влада нехтувала збереженням істо-ричного середовища цих теренів. Здійснені кроки на завершальному етапі існування мо-нархії Габсбургів (1911–1914), аби реформува-ти державну систему охорони пам'яток, ске-ривувалась у русло посилення централізації влади та употужнення ролі Відня у діяльності пам'яткоохоронній мережі¹. Це мало своїм

вислідом підвищення регламентації діяль-ності по вертикалі, через скерування розпо-ряджень зі столиці, й несло за собою докорінну зміну усєї організаційної структури та рока-ми вироблених принципів функціонування си-стеми пам'яткоохоронних органів на місцях². Внаслідок цієї реформи усі рішення у пам'ят-коохоронній сфері приймав Відень. Відтак «Коло [Гроно – з 1905 р.] консерваторів Східної Галичини», яке понад двадцять років поспіль координувало діяльність у регіоні, втрачало свої повноваження. Прагнення консерваторів історії та мистецтва» (1873) з виділенням трьох секцій: 1) археологічної; 2) пам'яток архітектури і мистецтва; 3) архівної. Наступна реформа (1887) передбачала поділ території коронних країв Австро-У-горщини на консерваторські округи, кожен з яких охоплював декілька адміністративних повітів. Консер-ваторів об'єднали у консерваторські організації, які координували їхню діяльність (1888). У Галичині, роз-межованій на Західну і Східну, утворили, відповідно, дві такі структури. У Східній Галичині виникло «Коло консерваторів Східної Галичини» (повна назва: «Коло цісарсько-королівських консерваторів та кореспон-дентів Східної Галичини» (1889–1905), перейменоване у Гроно цісарсько-королівських консерваторів та ко-респондентів Східної Галичини (1905–1910). Така си-стема зберігалась до реформи (1911–1914) [10; 11; 20].

2 Упродовж останньої чверті ХІХ – на початку ХХ ст. місцеві орган влади Галичини випустили ряд приписів стосовно охорони історико-культурних пам'яток на Галицьких теренах. Так на вимогу Центральної комісії у Відні Галицьке намісництво підготувало розпоряд-ження «Про збереження археологічних предметів, ви-явлених під час будівництва залізниць та доріг» (від 7.09.1887), яке зобов'язувало повітові староства інфор-мувати консерватора округу про усі знахідки. 23 груд-ня 1887 р. вийшов припис «Про закупівлю цінних ко-стельних предметів, що мають історичну цінність, для віденських музеїв». З метою контролю за реставрацією історичних будівель чи артефактів видавались обіж-ники та відозви. Зокрема, обіжник до органів місцевої влади від 2.04.1887 зобов'язував заздалегідь повідом-ляти відповідні консерваторські уряди про плановану реставрацію костелів, церков, монастирів, каплиць, міських ратуш, пам'ятників, давніх образів, скульп-тур та пам'яток писемної культури. Рескрипт міні-стерства освіти і віросповідань від 8.03.1897 наказував староствам сповіщати про усі археологічні знахідки під час земельних робіт, з тим щоб найцінніші пере-давати у музеї (віденські). Втім, на практиці ці при-писи не виконувались: староства не доповідали про виявлені предмети й самовільно вилучали найкоштов-ніші речі, у намісництво чи музеї передавали менш вартісні. Пам'яткоохоронне законодавство Австро-У-горської імперії не працювало як чітко відлагоджений організм. Розрізнені цісарські декрети, окремі міні-стерські рескрипти й інструкції та розпорядження Гали-цького намісництва на практиці не виконувались [10].

¹ Система збереження історичних пам'яток Австрій-ської імперії розпочала свій відлік зі створенням у Відні «Центральної комісії для вивчення і збережен-ня історичних будівель» (1851). Комісія підпорядко-вувалась Міністерству торгівлі та промисловості, а з 1860 р – Міністерству освіти та віросповідань. Вона здійснювала контроль за усєю сукупністю пам'ятко-охоронних процесів й мала своїм завданням дбати про збереження для прийдешніх поколінь давніх пам'яток на території держави. Комісія призначала державних урядовців-консерваторів у коронних краях. Цю поса-ду на громадських засадах обіймали відомі авторитети в галузях історії, археології, мистецтвознавства. Кон-серватори мали проводити інвентаризацію пам'яток, запобігати їхньому руйнуванню та вести нагляд за усіма процесами реставрації. Реорганізована у «Цен-тральну комісію для вивчення і консервації пам'яток

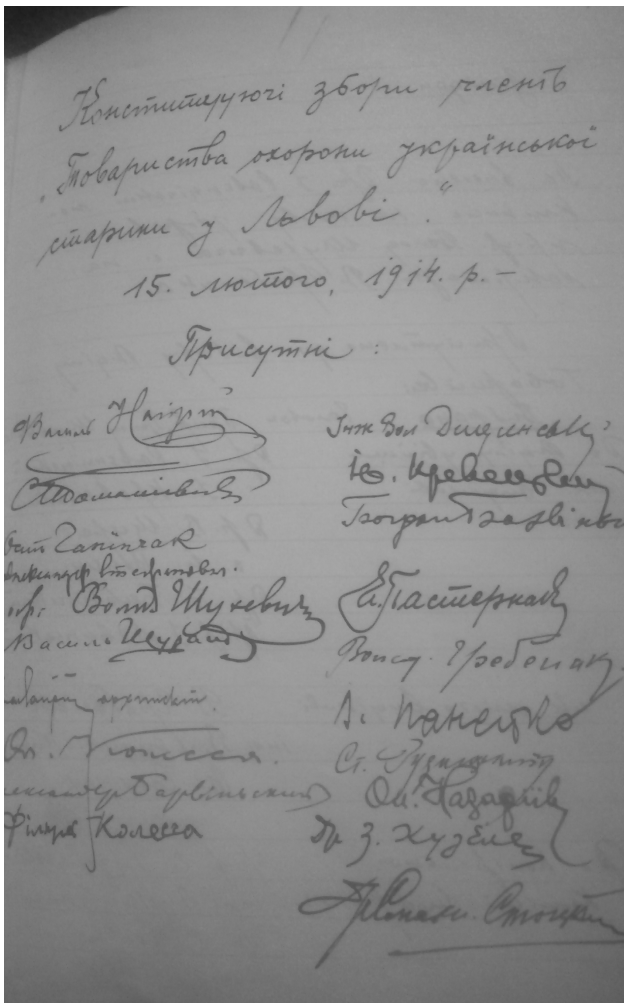

Рис. 4. Протокол Конститууючих зборів.

перетворити його на місцеву пам'яткоохоронну організацію, підконтрольну лише Крайовому відділу, не мали успіху¹. А ще надалі залишався чинним відверто дискримінативний припис щодо неодмінного передавання галицьких знахідок до віденських музеїв.

Східногалицькі пам'яткоохоронці, які наполегливо домагались від австрійського уряду ефективних реформ й випрацювання нових механізмів захисту, збереження, дослідження культурної спадщини краю, чинили рішучий спротив цій реорганізації галузі. Дзеркальною відповіддю на дії австрійського уряду з боку провідних культурно-громадських сил в українському русі Галичини стало ініціювання власних заходів («плянове і солідарне співділяння» [2]) у порятунку національних історико-культурних надбань. Товариство охорони української старовини у

¹ У травні 1914 року Гроно консерваторів і кореспондентів остаточно усунули від пам'яткоохоронної діяльності. Через вибух Першої світової війни й подальші трансформації у геополітичному просторі Європи та світу розпочаті реформи так і не були втілені в життя [10].

Львові, інспіроване гроном відомих галицьких учених, культурно-освітніх, політичних діячів, які прагнули сфокусувати свої «старання около береження останків рідної культури» [2], стало одним із перших громадських національно-культурницьких починань, розгорнутих у лоні Національного музею [6, с. 238].

Ошатний фоліант Книги протоколів засідань Товариства конспективно фіксує вартісний фактологічний матеріал до відстеження організаційного становлення й формування його програмних цілей [8]. Цей документ не лише точно проектує важливі події з історії діяльності цієї громадської спілки, а й ретранслює внесок відомих особистостей у розвій пам'яткоохоронного руху у Східній Галичині на порозі Першої світової війни. І хоча за відомих історичних обставин Товариство згорнуло свої повноваження ще на зародковому етапі існування, цей матеріал заслуговує на повногранну актуалізацію у сучасному науково-інформаційному обширі. У пропонованій публікації вперше подається аналіз записів протоколів засідань цього громадського утворення (за Книгою протоколів).

Як зазначалось вище, Товариство охорони української старовини було покликане працювати на розвій українського пам'яткознавства й пам'яткоохоронної справи в краї. Мета діяльності цього формування – «зорганізувати в собі найширші круги нашої інтелігенції, щоб при участі і з її помочю остаточно забезпечити перед загином незнищені ще доси пам'ятники нашої культури» [2]. Українська галицька спільнота й передусім її освічений, найбільш прогресивний прошарок – національно свідомо інтелігенція, озброєна розумінням цінності власного культурного надбання й украй назрілої потреби його порятунку і збереження, мала активно відгукнутись та підтримати починання Товариства.

Окреслене завдання вперше було артикульоване під час наради, що передувала офіційному створенню організації. Нарада відбулась 28 вересня 1913 року з ініціативи д-ра І. Свенціцького у приміщенні Національного музею [2]. У ній взяли участь, окрім очільника НМЛ, члени Кураторії, співробітники й друзі музейної фундації – визначні персоналії, пов'язані з наукою, культурою, політичним життям Західної України. Серед них – український історик, політик і публіцист, тодішній

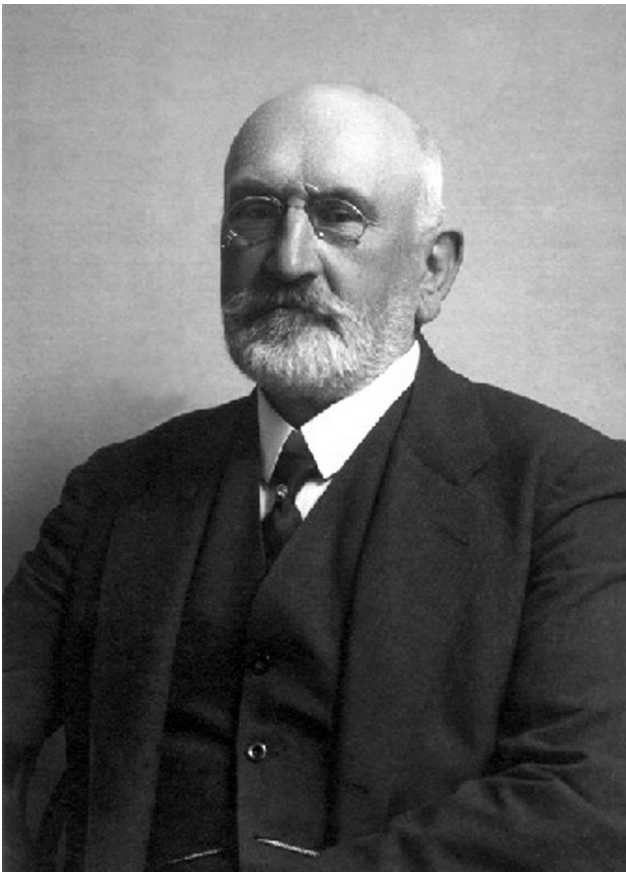

Рис. 5. Володимир Шухевич – очільник Товариства охорони української старовини.

голова НТШ, а незабаром – член Кураторії НМЛ д-р С. Томашівський; галицький архітектор, підприємець, педагог, член Кураторії НМЛ проф. І. Левинський; історик церкви, журналіст, у минулому – секретар Кураторії НМЛ О. Сушко; літературознавець, поет і перекладач проф. В. Щурат; керівник бібліотеки НТШ І. Кревецький; історик-архівіст д-р Б. Барвінський; співробітник НМЛ, художник М. Сосенко; відомий львівський архітектор О. Лушпинський; церковний діяч, композитор о. Й. Кишакевич та співробітник Музею НТШ, громадський активіст, історик-археолог В. Гребеняк. Присутні одностайним волевиявом постановили заснувати Товариство й утворили комісію, яку уповноважили розпрацювати його статут. До неї увійшли: д-р І. Свенціцький, д-р В. Щурат, І. Кревецький, д-р Б. Барвінський і В. Гребеняк [2]. Згаданий установчий документ мали підготувати у місячний термін: до кінця жовтня біжучого року (1913).

Програмним завданням цього громадського утворення було визначено охорону і порятунок пам'яток національної культури. Цілком очевидним був той факт, що за

Рис. 6. Іван Левинський – архітектор, підприємець, громадський діяч.

відсутності чітко відлагодженої системи нагляду з боку держави за збереженням історичного середовища української Галичини було неможливо запобігти безконтрольному грабунку та стихійному руйнуванню «найцінніших пам'яток української старовини», розпорошених у численних храмах і капличках краю [15]. «Звідси пішло се особливе явище, що в Галичині було стільки музеїв, скільки старинних монастирів і церковок. З них то черпали повними пригорщами цінні пам'ятки старовини – книжної, іконної, золотарської, різаної, ткані – збірки столичних антикварів і приватних збирачів, без всякого хісна для природних власників цієї старовини українців-галичан», – зазначав в одній із своїх музеєзнавчих праць д-р І. Свенціцький, який став активним промотором Товариства [14, с. 21]. Учений з прикрістю описував ситуацію, що склалась у пам'яткоохоронній царині: «Одно згоріло, друге забрали на золотий скарб австрійської держави, чимало розшарпали свої й чужі» [14, с. 22]. В умовах імперії становище ускладнювалось постійним недофінансуванням заходів із утримання об'єктів культурної спадщини національних меншин.

Видатки Відня були більш ніж скромними й мали несистемний характер, а автономна місцева влада – Галицький крайовий сейм – хоча й передбачала дещо суттєвіші статті витрат, демонструвала більше зацікавлення стосовно своїх західних повітів, аніж щодо східних, у яких при переважно українському населенні адміністративно-політичний провід зосереджувався у руках польської аристократичної верхівки, званої своїми антиукраїнськими настроями [10; 11]. На цьому історичному тлі зростало усвідомлення того, що українська галицька суспільність, діючи консолідовано, повинна самостійно заопікуватись долею власного національного спадку. Організаційний провід у цих ініціативах й брало на себе Товариство охорони української старовини. Своїм служінням національній справі, ентузіазмом, далекосяглим баченням стратегічних інтересів української нації гроно відданих патріотів й поборників української державницької ідеї, що стали членами Товариства, закладали цеглини у підмурівок державної розбудови України [4].

Статут новоутвореного Товариства підписали: директор НМЛ д-р І. Свенціцький, члени Кураторії НМЛ: ректор Львівської духовної семінарії о.-д-р Й. Боцян, д-р С. Томашівський, д-р С. Рудницький, а також інші відомі учені й громадські діячі: д-р В. Щурат, І. Кревецький, д-р Б. Барвінський, В. Гребеняк [6]. Галицьке намісництво затвердило Статут 17 грудня 1913 року. А 15 лютого 1914 року відбулись Конститууючі (установчі) збори Товариства [7]. До президії («виділу») на них обрали відомого етнографа, педагога, видавця проф. В. Шухевича, який очолив Товариство (рис. 5); молодого історика, археолога В. Гребеняка; д-ра І. Свенціцького; очільника бібліотеки НТШ І. Кревецького та д-рів В. Щурата (рис. 7) і Б. Барвінського; від Кураторії НМЛ – українського архітектора і підприємця проф. І. Левинського (рис. 6) та ректора Духовної семінарії о.-д-ра Й. Боцяна (рис. 8). Членами Контрольної комісії стали: проф. С. Рудницький (від Кураторії НМЛ), український галицький інженер-архітектор В. Нагірний та правник, громадський діяч О. Ганінчак [7].

Саме із протоколу Конститууючих зборів розпочинаються записи Книги протоколів. На його першій сторінці вміщено автографи усіх

присутніх на першому, установчому зібранні членів Товариства, що творить вагоме документальне свідоцтво про його персональний склад (рис. 4). У цьому переліку зафіксовано два десятки імен, й за кожним – закарбований власний слід в модерній історії України; кожен – знакова постать у своїй галузі знань чи професійної діяльності. Серед них – і діячі НТШ, і «Просвіти», і політичні діячі, майбутні учасники визвольних змагань за Українську державність та її будівничі. Це – галицький архітектор та громадський діяч В. Нагірний, молодий учений, а в майбутньому український археолог зі світовим ім'ям Я. Пастернак, відомий громадсько-політичний діяч Галичини, історик, педагог, урядник часів ЗУНР д-р О. Барвінський; історик, архівіст, педагог д-р Б. Барвінський; літературознавець, мовознавець, громадсько-політичний діяч, член Кураторії НМЛ д-р О. Колесса; композитор і музикознавець світового рівня Ф. Колесса; український мовознавець, фольклорист, історик, журналіст, етнограф, редактор і видавець З. Кузеля, мовознавець і педагог д-р С. Смаль-Стоцький, основоположник політичної й військової географії України, член Кураторії НМЛ д-р С. Рудницький; відомий правник, громадський діяч, згодом урядник часів ЗУНР О. Ганінчак, журналіст, історик школи М. Грушевського, редактор і видавець І. Кревецький. Почесним членом Товариства став меценат української культури і мистецтва, основник Національного музею митрополит Андрей Шептицький¹, про що, за поданням д-ра В. Щурата, була прийнята відповідна ухвала вже на першому засіданні виділу: «іменували Екс. митр. гр.[афа] А. Шептицького за особливі заслуги положені для береження пам'яток української старини Першим Почесним членом Товариства» [9].

Згідно зі статутними намірами, Товариство мало сфокусувати свої зусилля на тому, аби «узгляднити побіч пам'яток старини побуту народу та пам'ятки природи» [7].

¹ В архіві НМЛ зберігається лист (автограф І. Свенціцького) на офіційному бланку музею, адресований Митрополитові Андрею Шептицькому, від 15.02.1914. У ньому викладено прохання до Владика прибути на «Конститууючі збори» новоствореного Товариства охорони української старовини у Львові, що мали відбутись у приміщенні канцелярії Національного музею (вул. Мохнацького, 42). До листа долучався примірник Статуту. Під текстом -- підпис І. Свенціцького.

Статут, який вичерпно регламентував його цілі і завдання, головною метою діяльності визначав: «охорону й опіку над пам'ятками нашої старовини, нашої національної культури і штуки» [1]. Задля досягнення окресленого ця громадська спілка мала передусім розгорнути в середовищі галицьких українців широку освітньо-промоційну роботу: проводити публічні лекції, навчання («уладжуване відчитів і курсів»), організувати пізнавальні краєзнавчі екскурсії-«прогульки» («організоване прогулює по краю під проводом фахових сил»), влаштовувати виставки («уладжуване відповідних вистав»). Підсумки пам'яткознавчої та пам'яткоохоронної діяльності мали широко висвітлюватись через друковане слово («видаванем органу й інших публікацій») [2].

Очевидним було й те, що Товариство мало на меті перебрати функції «знекровленого» реформою «Кола/Трона консерваторів Східної Галичини» й посутньо заопікуватись пам'ятками української минувшини. Серед визначених завдань були такі: здійснювати наглядово-консерваторські заходи (через «творене комісій і провінціоняльних кружків»), проводити пошуково-експедиційну діяльність, піклуватись долею віднайдених старожитностей, вирішенням питань їхньої консервації і подальшого місцеперебування («відкриванем пам'яток, їх консервацією, набуванем на власність і концентрованем у музеях»). Окрім того, серед статутних намірів цього громадського формування прописувалась і допомога у вишкoлі галузевих фахівців, в яких відчувався гострий брак («уділюване помочи в образованю артистам та фаховим ученим, котрі могли б помагати товариству в праці над осягненем його цілі»). Надзвичайно важливо було підтримувати та розвивати стабільні професійні відносини з колегами по цеху та консерваторськими осередками («удержуванем науково-консерваторських взаємин з подібними товариствами й інституціями»). Так само необхідним був обмін знаннями і досвідом, узагальнення напрацювань, аналіз результатів діяльності через «уряджуване наукових зборів». А ще планувалось створити власну Раду консерваторів, до якої мали увійти поважні, авторитетні учені, культурно-громадські активісти з числа учасників Товариства («спеціальна Рада консерваторів, яку зложить виділ з поміж членів

Рис. 7. Василь Щурат – педагог, літературознавець, поет, перекладач.

Товариства») [1].

Товариство мало намір широко розгорнути свої починання й надати їм суспільної ваги. Вже його перші ухвали промовляли про засяги накреслених завдань. Під час Конститууючих зборів постановили винести на розгляд Галицького крайового сейму питання української репрезентації в Краєвій комісії консерваторів й доручили виділу випрацювати питання національного поділу спілки консерваторів із відповідним розмежуванням діяльності кожної національної секції [7]. Тоді ж д-р І. Свенціцький виступив із програмною доповіддю, у якій наświetлив основні цілі і завдання Товариства. Під час її обговорення інженер В. Дидинський наголосив на потребі чітких настанов («відповідної інструкції») із точним роз'ясненнями обов'язків учасників Товариства. Поміж організаційних питань затвердили розмір місячного членського внеску, який склав шість корон [7]. На другому засіданні виділу, яке відбулось за участі проф. В. Шухевича, проф. І. Левинського, д-рів о. Й. Боцяна, В. Щурата, І. Свенціцького, Б. Барвінського, а також В. Дидинського, В. Гребеняка та І. Кревецького, ухвалили повідомити про створення

Рис. 8. Йосиф Боцян – ректор духовної семінарії.

Товариства Цісарсько-королівську центральну комісію для вивчення і консервації пам'яток історії і мистецтва у Відні, Збір [Гроно] цісарсько-королівських консерваторів та кореспондентів Східної Галичини у Львові, Міністерство просвіти та навіть Цісарсько-королівську дирекцію поліції [3]. На тому ж засіданні доручили інженерові В. Дидинському зібрати обіжники «Краєвого Виділу до інженірів в справі археол. знахідок», а д-рам о. Й. Боцянові і В. Щуратові – підготувати на наступне засідання «готовий нарис [проект – Авт.] внутрішнього регуляміну Т-[оварист]ва» [3]. А ще цей протокол документує факт поповнення рядів спілки гроном нових членів. Отже, до організації увійшли: львівський адвокат, громадський діяч, філантроп, у майбутньому – урядник уряду ЗУНР д-р С. Федак; український правник, політик, письменник, організатор кооперативного руху в Галичині й голова товариства «Сільський господар», а ще новообраний (від січня 1914 року) член Кураторії НМЛ д-р Е. Олесницький; учений-славіст, історик, очільник товариства «Просвіта» д-р І. Брик та А. Дермов [прізвище нерозбірливо]. Надзвичайно

важливою була прийнята на цьому засіданні ухвала – клопотати у Сеймі про виділення державою субвенцій на опіку пам'ятками української давнини, а д-ру В. Щурату доручили підготувати перелік («квестіонар») українських артефактів у церквах [3].

Серед головних викликів, що озвучувались на засіданнях виділу, було завдання проводити серед галицької спільноти просвітницьку діяльність, аби плекати пошанування до власної історії, традицій, культури; працювати задля пробудження національної свідомості та розуміння своєї національної ідентичності. В тому історичному контексті, що склався, було надважливо викорінювати у галицькому середовищі почуття меншовартості, прищеплювати усвідомлення цінності духовних надбань свого народу, а відтак – щонайактивніше залучати до їхнього порятунку. Так на третьому засіданні, у роботі якого взяли участь проф. В. Шухевич, д-р І. Свенціцький, д-р Б. Барвінський, І. Дидинський, В. Гребеняк та І. Кревецький, постановили доручити молодому історикові В. Гребенякові підготувати відозву Товариства до широкої суспільності «в справі охорони нашої старини» [17]. Тоді ж вирішили клопотати перед Намісництвом про те, щоби держава і край викупили на «публічну власність» руїни Скиту Манявського, аби в такий спосіб повернути суспільну увагу до збереження цієї непересічної пам'ятки української давнини [17].

У протоколі останнього – четвертого – засідання виділу, що відбулось 17 травня 1914 року за участі проф. В. Шухевича, д-ра І. Свенціцького, д-ра Б. Барвінського, В. Гребеняка та І. Кревецького, конспективно занотовано розгляд низки питань, серед яких, зокрема, доведено до відома присутніх про те, що голова Товариства проф. В. Шухевич зголосив про заснування організації серед усіх ординаріатів. Серед інших питань згадується факт ухвалення печатки Товариства («Усталено текст і форму печатки») [18]. На жаль, надто стислий виклад протоколу не дозволяє реконструювати хід обговорення цього питання. А, отже, неможливо встановити, чи було на цьому засіданні представлено проєкт/ескіз печатки; якщо ескіз було представлено, то хто його підготував. Якщо ж йшлося лише про задум створення такого проєкту, то чи визначились із художником, який мав

би його розпрацювати. Гіпотетично, в цьому контексті могла розглядатись кандидатура М. Сосенка. М. Сосенко – у цей період співробітник музею (1907–1914), належав до активного грона ініціаторів створення Товариства, був обраний на установчих зборах до складу його виділу (хоча на жодній із нарад не зміг бути присутнім через тимчасовий від'їзд зі Львова). Нагадаємо, художник став автором ескісів Церковного музею та митрополита Андрея Шептицького, а також відомої печатки-емблеми Національного музею у Львові.⁷ Втім, за браком достовірних джерел, усі аспекти, що торкаються печатки Товариства, залишаються нез'ясованими.

Четверте засідання виділу Товариства виявилось останнім. Зі спалахом Першої світової війни, російською окупацією Галичини (1914–1915) й інтернуванням в Росію у вересні 1914 засновника музею митрополита А. Шептицького, а в червні 1915 – директора І. Свенціцького і членів Кураторії, які входили до Товариства: о.-д.-ра Й. Боцяна і проф. І. Левинського⁸ та через від'їзд зі

Львова д.-рив Е. Олесницького, О. Колесси, С. Рудницького, С. Томашівського [12], Товариство припинило свої повноваження.

Складні історичні перетворення на рубежі XIX–XX століть у Галичині стали каталізатором національно-культурного відродження краю. Піднесення археологічної науки, історичного краєзнавства, пам'яткоохоронної справи, музеологічних студій у Галицькій Україні доводили автохтонність українського народу на цих теренах, слугували легітимізації національної ідеї й закладали ідейні підвалини для суспільного сприйняття і прийняття українцями власної національної природи. Ентузіастичні починання Товариства охорони української старовини, свідома громадянська позиція його членів мали проектуватись на результативні зрушення у справі збереження національної спадщини, плекання історичної думки та культивування власного державного майбутнього. А отже, ці ініціативи заслуговують на пам'ять та належне поцінування нащадками.

Джерела та література

1. В. Н. До ряду українських культурних інституцій... [Без зазначення автора] // Діло. – 1914. – 14 лютого.
2. Гребеняк В. Засноване Товариства охорони української старовини / Володимир Гребеняк // Діло. – 1913. – Чис. 216. (від 29.09.1913).
3. Друге засідання виділу [Товариства охорони української старовини у Львові] від 17.02.1914 : проток. [Рукопис] // Протокольна книга. – НМЛ-60722, од. зб. Ркк-3807.
4. Забитівська А. Митрополит Андрей Шептицький і Національний музей у Львові: перші десятиліття становлення (1905–1935) / Ангеліна Забитівська // Матеріали науково-краєзнавчих Сорокопудівських читань: Історія Канівщини в контексті історії України: до 25-річчя Незалежності України, на пошану краєзнавця І. Сорокопуда та з нагоди відзначення 25-річчя з часу створення Канівського історичного музею, Канів, 15 верес., 2016 р. / упоряд. : О. М. Ісаєва, С. А. Брижицька та ін. – Черкаси, 2016. – С. 163–173.
5. Забитівська А. Національний музей у Львові та Союз українських наукових робітників книгозбірень і музеїв у Львові (1930–1939) (за матеріалами Книги протоколів) / Ангеліна Забитівська // Літопис Національного музею у Львові ім. А. Шептицького. – № 10 (15). – 2014. – С. 6–13.
6. Забитівська А. Роль Кураторії Національного музею у Львові (1908–1939) у становленні й розвитку установи / Ангеліна Забитівська // Збереження й дослідження історико-культурної спадщини в музейних зібраннях: історичні, мистецтвознавчі та музеологічні аспекти діяльності : доп. та повідомл. Міжн. наук. конф., Львів, 25–27 вер. 2013 р. / Національний музей у Львові ім. А. Шептицького. – Львів, 2013. – С. 230–245.
7. Конститууючі збори членів «Товариства охорони української старовини у Львові» від 15 лютого 1914 р. : проток. [Рукопис] // Протокольна книга. – НМЛ-60722, од. зб. Ркк-3807.
8. Протокольна книга [Без зазначення року. Рукопис]. – НМЛ-60722, од. зб. Ркк-3807.

9. Перше засідання виділу [Товариства охорони української старовини у Львові] від 15.02. 1914 : проток. [Рукопис] // Протокольна книга. – НМЛ-60722, од. зб. Ркк-3807.
10. Саламаха І. Охорона пам'яток історії та культури Східної Галичини у другій половині XIX – початку XX ст.: організаційні засади, законодавство, фінансування // Автореферат дисертації на здобуття звання кандидата історичних наук. Кафедра давньої історії України та архівознавства ЛНУ ім. І.Франка Міносвіти і науки України / наук. керівник Шуст Р. М., канд. істор. наук, проф. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.lnu.edu.ua/wp-content/uploads/2015/12/aref_Salamakha.pdf (Дата звернення: 08.10.2018). – Назва з екрану.
11. Саламаха І. Правове регулювання охорони сторичних пам'яток у Східній Галичині в другій половині XIX – початку XX ст. згідно Галицького крайового законодавства. Режим доступу: http://www.lac.lviv.ua/fileadmin/www.lac.lviv.ua/data/pidrozdily/Naukovi_Vydannya/Vydan_Guman/Docs/Gumanitarnii_No_9.pdf (Дата звернення: 08.10.2018).
12. Свенціцький І. XXV літ діяльності Національного Музею / Іларіон Свенціцький // Двадцятьпять-ліття Національного музею у Львові. – Львів, 1930. – С. 6–18.
13. Свенціцький І. Дотеперішній стан Західноукраїнських музеїв [Довідка] / Д. Посацька. Про долю творів західноєвропейського малярства з родинної колекції Шептицьких (на тлі подій 1939–1950 років) / Данута Посацька // Літопис Національного музею у Львові ім. А. Шептицького. – № 4 (9). – 2006. – С. 15–16.
14. Свенціцький І. Збірки Галицької України і Національний музей у Львові / Іларіон Свенціцький // Про музеї і музейництво: нариси і замітки. – Львів : з друкарні «Діла», 1920. – С. 21–29.
15. Свенціцький І. Образ розвою українського музейництва / Іларіон Свенціцький // Літопис Бойківщини: записки, присвячені дослідям історії, культури й побуту Бойківського племені [Перевидання часопису]. Числа 10–11 за 1938–1939 рр. – Вип. 4. – С. 26–30.
16. Статут Національного Музея імени Митрополита Андрея графа на Шептичах Шептицького у Львові. – Жовква : печатня оо. Василян, 1910. – 11 с.
17. Третє засідання виділу [Товариства охорони української старовини у Львові] від 16.03. 1914 : проток. [Рукопис] // Протокольна книга. – НМЛ-60722, од. зб. Ркк-3407.
18. Четверте засідання виділу [Товариства охорони української старовини у Львові] від 11.05. 1914 : проток. [Рукопис] // Протокольна книга. – НМЛ-60722, од. зб. Ркк-3807.
19. Члени Кураторії Національного музею: в часовому порядку іменованя // Двадцятьпять-ліття Національного музею у Львові. – Львів, 1930. – С. 89–90.
20. Яремич Г. Охоронні та пам'яткознавчі традиції Львова / Г. Яремич // Галицька брама. – Львів, 1996. – № 15. – С.17–18.

Валентина Надольська

МУЗЕЙНА ТЕАТРАЛІЗАЦІЯ:

СУТНІСТЬ, ФОРМИ, ПРАКТИЧНИЙ ДОСВІД

Сучасні суспільні виклики вимагають розвитку поряд із традиційними нових напрямів діяльності музею. Музейна педагогіка, новітні технології, інформатизація, маркетинг, підприємництво у роботі музею сприяють появі оригінальних комунікацій, які підносять роль музею як соціальної інституції, визначають його особливе місце у соціокультурному просторі модерного суспільства. Використання у музейній діяльності новітніх технологій співпраці з відвідувачами відкриває широкі можливості для реалізації музеєм потенціалу культурно-освітньої установи. Накопичений у цій галузі в останні десятиріччя досвід вимагає дослідження як на теоретичному, так і на практичному рівнях. Це стосується, зокрема, й музейної театралізації, яка поряд з квест-екскурсією, музейним святом, музейними акціями («Ніч музеїв», «Музейне селфі» та ін.) та іншими технологіями інтерактивності успішно використовується у діяльності музейних установ.

Одним з перших, хто звернув увагу на театралізацію як одну з дієвих форм встановлення якісно нових зв'язків між відвідувачем і музеєм, та використав її у своїй практичній діяльності в середині 1920-х рр., був відомий мистецтвознавець і музеєзнавець, академік ВУАН Ф. І. Шміт [21, с. 889]. Однак предметом різнопланових наукових досліджень музейна театралізація стала лише в останні десятиріччя. Її особливості характеризуються вітчизняними дослідниками у контексті аналізу музейно-педагогічних та інтерактивних програм (М. Артеменко [1], І. Вітрик [3], А. Панченко [14], А. Терещенко [16] та ін.). До проблем включення елементів театралізації у структуру сучасної музейної комунікації у своїх розвідках звернулися Л. Бабенко [2], О. Дженкова [4], О. Зайченко [6] та ін. Зв'язки музею і театру, умови ефективності реалізації театральних форм у музейному

просторі, ресурси музейної театралізації в особистісному розвитку і соціалізації дітей розглядаються у публікаціях російських дослідників М. Короткової [9], О. Краснової [10], А. Тимофєєвої [17], І. Шепеткової [22], Л. Шляхтіної [20] та ін. Досвід проведення театралізованих занять узагальнюється у статті М. Кацаріду [7], присвяченій освітній діяльності і драматизації в стінах Музею візантійської культури (Салоніки, Греція). Однак, дослідження обраної для розгляду в статті проблеми лише започатковане вказаними розвідками та вимагає ґрунтовного аналізу і подальшого розгляду.

Тому автор ставить мету охарактеризувати музейну театралізацію як одну із інтегративних форм роботи зарубіжних і вітчизняних музеїв.

Завдання статті – проаналізувати включення елементів театралізації у структуру сучасної музейної комунікації, використовуваних у роботі з музейною аудиторією форми театралізації.

Поняття «театралізація» у контексті музейної діяльності, на думку російської дослідниці І. Щепоткової, включає в себе три підходи. Перший – це побудова експозиції відповідно до законів драматичного твору, створення цілісного художнього образу експозиції. Вона покликана підвищувати ефективність сприйняття експозиції, викликати активну реакцію розуму і почуттів відвідувачів. Театралізація музею може також здійснюватися за допомогою включення в структуру експозиції елементів і знаків з інших мов культури»: музичного, шумового супроводу, світлових ефектів, ігрової презентації експонатів, інших форм інтерактивності. Така театралізація успішно втілюється в костюмованому інсценуванні обрядів, ритуалів, сюжетів, у проведенні рольових і навчальних ігор. Третім типом театралізації музею

авторка називає проведення на його території повноцінних театральних вистав, перформансів, арт-акцій, концертів і вечорів, безпосередньо пов'язаних з тематикою музею. Вони дозволяють у складній взаємодії поєднати інформаційний потенціал експонатів, елементи нематеріальної спадщини, різні види мистецтва і мови культури [22, с. 46–47].

Більшість сучасних авторів використовує терміни «музейна театралізація», «метод музейної театралізації», «театралізація музейного простору» у вузькому розумінні, як використання театральних постановок, епізодів, їх включення у концепцію та тематику музею, як спосіб інтерпретації музейної інформації із використанням театральних атрибутів (сценарію, елементів режисури, ролей і т. д.) [5, с. 116].

Музеї інтегрують театралізацію, використовуючи її як засіб змістового та емоційного впливу на відвідувачів. Театралізація розширює культурно-освітній простір музею. Вона є засобом активізації аудиторії, підвищення ефективності сприйняття музейних предметів, формою пізнання дійсності в контексті особистісних інтересів. За допомогою театралізації музей перетворюється у територію, де відвідувачі можуть вивчати артефакти, встановлювати з ними зв'язки як з частиною власного повсякденного життя. У музейній театралізації знаходить вияв соціальна активність аудиторії практично всіх вікових груп. Музейна театралізація дозволяє здобувати нові знання, розвивати пізнавальну діяльність, переводити її на більш високий рівень кооперації та співробітництва.

Особливо важливою є роль театралізації в збереженні музеями нематеріальної спадщини. Через театралізацію свят, обрядів, ігор, народних традицій і фольклору в музейному середовищі не тільки створюється активний емоційний настрій відвідувачів, але й відбувається їх безпосереднє знайомство з елементами культурної спадщини, занурення їх в культуру, оскільки людина виступає в якості учасника, а не глядача. Відбувається спілкування з історією не тільки на рівні знань, але й на рівні особистого досвіду [19, с. 15].

Активне використання такої форми роботи детерміноване як багатofункціональним характером осягнення історико-культурної спадщини через освітні засоби

та виховання, так і зміною функцій музею в сучасній соціо-культурній реальності.

В останні десятиріччя ХХ ст. зарубіжні та вітчизняні музеї почали активно послуговуватися у своїй практиці методом театралізації музейного простору і дійства. Яскравим прикладом театралізації як основи побудови музейного простору є Національний меморіал Катастрофи (Голокосту) і Героїзму в Єрусалимі Яд Вашем. Зверху будівля меморіалу нагадує стрілу, що пронизує скелю, в хвостовій частині якої розташований оглядовий майданчик. Внутрішнє архітектурне рішення формує маршрут руху відвідувачів. Експозиція, вибудована за законами драматургії, де розвиток сюжету відбувається із зали в залу, оформлення яких насичене засобами театралізації (драматургія в вибудовуванні сюжету; використання аудіовізуальних засобів; ефект декорацій, які відтворюють різні місця), занурює відвідувача в те, що відбувається, перетворюючи в учасника подій, якому в даній історії вдалося врятуватися. У музейному просторі, де закінчується огляд, рівень підлоги починає підніматися вгору, стіни розсуваються, і відвідувачі виходять на оглядовий майданчик, звідки відкривається вид на сучасний Єрусалим. Експозиція отримує своє логічне завершення, підводячи відвідувача до розуміння того, що пам'ять про події минулого дає шанс зберегти сьогодні [12].

Особливу роль театралізація відіграє у музеях під відкритим небом – скансенах (Данії, Великої Британії, Польщі, Швеції, Угорщини та ін.). Відвідувачів занурюють в атмосферу відтвореного реального життя, об'єктами показу стають архітектурні споруди і фрагменти живої природи. Крім театралізованих екскурсій, майстер-класів та концертів, у музеях демонструють «живий плін життя». Працівники – жителі скансену, з одного боку, займаються звичною щоденною роботою, сільським господарством, доглядом за тваринами, з іншого боку, вони є акторами, що відтворюють для глядачів фрагменти минулої епохи. У Канаді, в провінції Атланта українські переселенці створили село-музей українського сільського побуту (Ukrainian Heritage Village) зі всіма атрибутами народної культури рубежу століть: житловими будинками, господарськими приміщеннями, пасіками та ін. У кузні тут працює коваль, на пошті – телеграфіст і

т. д. Музейні працівники та волонтери наочно демонструють уклад життя попередньої історичної епохи. У такий спосіб музей досягає важливої мети – не лише показати відвідувачам предметний світ минулого, але й відтворити взаємодію людини з цим світом [11].

У практичній діяльності музеїв також набула поширення театралізована екскурсія. Театралізована екскурсія передбачає наявність сценарної експлікації і використання інтерактивних прийомів. В екскурсію вводяться попередньо підготовлені елементи театральної дії, при яких музейні співробітники з'являються перед відвідувачами у костюмах відповідної епохи, промовляють найбільш характерні для певного часу діалоги чи монологи. Важливим моментом театралізованої екскурсії є використання реконструкцій-реплік предметів – меблів, посуду, одягу, різноманітних аксесуарів. Все це відтворює атмосферу певної епохи. Прийоми театралізації підсилюють матеріали експозиції, які «оживають» під час вистави у новому аспекті, роблять експозицію більш доступною і зрозумілою кожному, дають змогу реконструювати історію повсякденності. Взаємодія з аудиторією через театралізацію екскурсії допомагає відвідувачам органічно сприймати нову інформацію [3, с. 30; 18].

Театралізовані екскурсії мають свої особливості, які дозволяють відносити їх до інтерактивних форм роботи з аудиторією. Ці заняття будуються на засадах драматургічних законів, що дозволяє створити певний історичний образ. Музейні експонати можуть бути відірвані від звичного контексту з метою виявлення їх нового змісту. Частково такі заняття наближаються до театру, бо використовують прийоми видовищних мистецтв: костюми, обряди, ритуали, музику [8].

Театралізовані форми представлення матеріалу застосовуються в багатьох музеях України (наприклад, у Чернігівському історичному музеї ім. В. В. Тарновського з 2008 р.; Національному музеї історії України з 2009 р.; у музеї «Заповіту» Переяслава-Хмельницького, 2014 р.; Полтавському художньому музеї (галереї мистецтв) імені Миколи Ярошенка з 2017 р., ін.).

Особливо яскраво різні форми театралізації реалізуються у ході широкомасштабних музейних проектів [5, с. 117]. Серед них

особливою популярністю у різновікової аудиторії користується міжнародна акція «Ніч музеїв». У більшості світових столиць цей захід вже став очікуваною подією, однією з найбільш яскравих і цікавих традицій. Зазвичай «Ніч музеїв» супроводжується багатьма цікавими заходами, що безпосередньо стосуються культури й мистецтва – фотосемінарами, тематичними вечірками, різноманітними шоу і перформансами. Проведення різноманітних культурних заходів на території музейних комплексів є одним із виявів театралізації у музейній діяльності. Наприклад, яскравими заходами акції, яка пройшла у 2012 р. у різних країнах, були дискотека 1980-х у Музеї Порі у Фінляндії; піратська вечірка в Музеї моря в Ризі; фотосемінар у паризькому Пті Пале; шоу в Національному музеї Шотландії в Единбурзі; перформанси у Московському музеї сучасного мистецтва; джазові імпровізації, натхненні фотографіями, у Національному музеї Каподімонте (Неаполь). У Римі в 2014 р. до опівночі для бажаючих були відчинені двері знаменитого Римського форуму та Форуму Августа, де відбулися три світлові спектаклі, котрі допомогли поринути в епоху першого римського імператора, засновника римської імперії Октавіана Августа [13, с. 228].

У рамках акції, до якої вітчизняні музеї долучилися у 2005 р., українці мають можливість знайомитися з виставками, інсталяціями, фajer-шоу; відвідати концерти джазової, фолк- і рок-музики, літературні вечори, театральні вистави; побачити фотовиставки та театральні вистави, кіно; долучитися до квестів, майстер-класів.

Все частіше використовується в музейній сфері при організації масових заходів історична реконструкція. Сьогодні виділяють два основних напрямки діяльності реконструкторів: турніри (бугурти) і відтворення «живої історії» (відтворення способу життя в обраний історичний період). Видовищність та оригінальність подібних заходів є дуже привабливою для глядачів. Музейні програми включають турніри лицарів та змагання лучників, конкурси історичних костюмів та танців, вистави та ін.

Здійснюються у музейному просторі й постановки автентичних спектаклів, хоча, зазвичай, це є разовою акцією, приуроченою до пам'ятної події. Так, Музей візантійської

культури в Салоніках (Греція) у 2008 р. ініціював спільний проект з третьою початковою школою Менемені. Населення району, де функціонує школа, складається переважно з представників культурних та мовних меншин. Намагаючись встановити зв'язок з мультикультурним співтовариством, музей запропонував початковій школі свій майданчик для постановки невеликого спектаклю за адаптованими текстами чотирьох байок Езопа. В учнів з'явилася можливість взяти участь у діяльності національного музею, представити свою роботу перед публікою, котра складалася не лише з батьків, родичів, друзів, а й з випадкових відвідувачів музею, вчителів.

У 2009 р. музей організував драматичну виставу «Легенда в музеї», у ході якої діти знайомилися з окремими частинами експозиції музею. Відвідувачі отримували ролі у виставі, розігрували певну сценку, імпровізували і за допомогою відібраних музейних експонатів дізнавалися щось нове про візантійську історію [7, с. 135].

Історичний музей Кракова в Польщі запрошує людей долучитися до проекту «Граї у театрі». Під час кожної такої зустрічі учасники розкривають секрети мистецтва театру, через театр мініатюр імпровізують й анімують об'єкти. Така співпраця у музеї дозволяє відвідувачу познайомитися з різними формами театру. На практиці учасники дізнаються про різні засоби вираження: пантоміма, танець, театр рук. Згодом група представляє короткий етюд в обраній технології [23].

Спектакль, зіграний у просторі музею, дослідники називають «театрально-музейним проектом» або «спектаклем у музеї». Він є складною структурою, в якій співіснують культурно-освітня та художня театрально-постановочна складові.

Співпраця музею і театру може бути дуже продуктивною, даючи можливість для проведення творчих експериментів. Одним з них став спільний науково-мистецький, просвітницький проект Волинського краєзнавчого музею і Волинського академічного

обласного українського музично-драматичного театру імені Т. Г. Шевченка «Театр і майстер» (березень–травень 2018 р.). Театрально-музейні зустрічі, як складова проекту, допомогли відвідувачам познайомитися з театралью-декораційним мистецтвом, з життям театру та театрами. Учасники зустрічей мали можливість опинитися на театральній сцені – через простір бутафорної рами подивитися на глядача і представити себе на стилізованій сцені, побачити театр через творчість Майстра: художника-постановника, художника по костюмах, художника-декоратора зрозуміти як створюється вистава. Юні аматори-актори – вихованці Творчої студії Н. Журавльової БО «Творчість заради життя» представили частинки з вистави-інтерактиву «Щоденник Ельфа» [15]. Спільний науково-мистецький, просвітницький проект був відзначений серед досягнень та найголовніших подій, які стали головними з точки зору ставлення суспільства до музеїв і музейної справи у Волинській області у 2018 р., отримавши диплом Десятої обласної рейтингової акції «Музейна подія на Волині – 2018».

Таким чином, театралізація в музеї сприяє створенню нової якості розуміння й оцінки експозиції, згуртуванню та інтеграції відвідувачів, появі нових форм проведення дозвілля в музеї, залученню нової аудиторії, якій цікаві не лише музеї, але й театри. Театралізація є мобільним засобом музейної діяльності, який дозволяє і передбачає нетрадиційні методи художньо-образного рішення. Музеї здатні інтегрувати театралізацію, використовуючи її як засіб змістового та емоційного впливу на відвідувачів. Сьогодні кожен музей має власне бачення процесу театралізації, тому неможливо виробити єдині критерії її використання у музейному просторі.

Театралізація музейного середовища є перспективною і соціально значимою формою, адже за її допомогою можна не лише розширити музейну аудиторію, але й успішно реалізовувати такі функції музею, як освітня, дозвілєва, інтегруюча.

Джерела та література

1. Артеменко М. Театралізована екскурсія як рекреаційно-туристичний захід концептуований на костюмі / М. Артеменко // Матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. «Актуальні проблеми сучасного дизайну» (Київ, 20 квітня 2018 р.). – К., 2018. – С.

- 147–150.
2. Бабенко Л. О. Масові театралізовані свята у музейних закладах культури (на досвіді роботи Миколаївського обласного художнього музею ім. В. В. Верещагіна) / Л. О. Бабенко // Матеріали IV Всеукр. наук.-практ. конф. «Стан та перспективи розвитку культурологічної науки в Україні»: зб. тез доп. (II частина). – Миколаїв: ВП «Миколаївська філія КНУКіМ», 2018. – С. 15–18.
 3. Вітрик І. С. Театралізована екскурсія: два підходи / І. С. Вітрик, Л. О. Коцар // Вісник Одеського історико-краєзнавчого музею. – Одеса: Астропринт, 2016. – Вип. 15. – С. 29–32.
 4. Дженкова О. В. «Театралізація» у музеї як феномен сучасної культури та форма взаємодії з відвідувачем (Десятирічний досвід проведення театралізованих екскурсій у філіалі Національного музею історії України – Музеї історичних коштовностей України) / О. В. Дженкова // Вісник Одеського історико-краєзнавчого музею. – Одеса: Астропринт, 2016. – Вип. 5. – С. 47–54.
 5. Диалоги и встречи: русский и американский театр XX века: сб. материалов конф. (25–26 февраля 2012 г.) / [сост., ред. Е. В. Юшкова, Л. А. Якушева]. – Вологда, 2012. – 180 с.
 6. Зайченко О. Г. Особливості практичної побудови атрактивних дій в залі при створенні музейних квестів й театралізованих екскурсій / О. Г. Зайченко // Scientific Journal Virtus. – 2017. – Issue 13, April. – С. 26–35.
 7. Кацариду М. Музей и мультикультурное сообщество: два проекта драматизаций / М. Кацариду, Э. Фурлигга, Ю. Гаврилиду, А. Безиргиани // Вопросы музеологии. – 2011. – № 2. – С. 133–144.
 8. Короткова М. В. Музейная педагогика: понятие, история, технологии и перспективы развития [Электронный ресурс] / М. В. Короткова. – Режим доступа: http://imk.shpl.ru/moodle/file.php/4/shcool_muzei/Korotkova_muzei_pedagogika.pdf (дата обращения: 13.05.2019). – Название с экрана.
 9. Короткова М. В. Театрализация как ценностный ориентир в развитии музейной педагогики XXI века / М. В. Короткова // Профессионализм педагога: сущность, содержание, перспективы развития: материалы Междунар. науч.-практ. конф., посвященной 130 летию со дня рождения А. С. Макаренко. 15–16 марта 2018 г., Москва, МГОУ: в 2-х ч. / под ред. Е. И. Артамоновой. – М.: МАНПО, 2018. – Ч. 2. – С. 318–321.
 10. Краснова Е. Л. Музейная театрализация как одно из направлений современных коммуникативных тенденций: на примере музеев Республики Беларусь / Е. Л. Краснова // Вопросы музеологии. – 2012. – № 1 (5). – С. 31–34.
 11. Микитюк І. Музей української спадщини у Канаді [Електронний ресурс] / І. Микитюк // Разом. – 2016. – 15 вересня. – Режим доступа: <http://razom.media/muzej-ukrajinskoji-spadshynu-u-kanadi/> (дата звернення: 05.05.2019). – Назва з екрану.
 12. Музейный комплекс [Электронный ресурс] / Яд Вашем. Режим доступа: <http://www.yadvashem.org/yv/ru/museum/index.asp> (дата обращения: 17.05.2019). – Название с экрана.
 13. Надольська В. В. Інтерактивні музейні технології: «Ніч музеїв» / В. В. Надольська // Волинський музейний вісник: наук. зб. / упр-ня культури Волин. ОДА; Волин. краєзн. музей; каф. документознавства і музейн. справи СНУ ім. Лесі Українки; упоряд. А. Силюк. – Луцьк, 2015. – Вип. 7. – С. 227–230.
 14. Панченко А. В. Музейно-педагогічні та інтерактивні програми в музеях Харківської області / А. В. Панченко // Всеукраїнський музейний форум: матеріали наук.-практ. конф. / за ред. Л. О. Гріффена. – Переяслав-Хмельницький, 2017. – С. 219–222.
 15. Театральні-музейні зустрічі у Волинському краєзнавчому музеї на виставці «Театр і майстер» [Електронний ресурс] / Музейний простір Волині. – Режим доступа: http://volyn-museum.com.ua/news/teatralno_muzejni_zustrichi_u_volinskому_kraeznavchomu_muzeji_na_vistavci_teatr_i_majster/2018-05-26-4018 (дата звернення: 22.05.2019). – Назва з екрану.
 16. Терещенко А. В. Педагогічний потенціал інноваційних технологій в музейній справі / А. В. Терещенко // Вісник Луганського

- національного університету імені Тараса Шевченка: Педагогічні науки: Мистецька освіта: історія, теорія, практика. – 2018. – № 5 (319), травень. – С. 160–165.
17. Тимофеева А. Л. Театрализация музейного пространства: функции / А. Л. Тимофеева // Ученые записки (Алтайская государственная академия культуры и искусств). – 2018. – № 3 (17). – С. 35–37.
18. Тимошенко А. Музично-театралізована екскурсія: захоплююча подорож у часі [Електронний ресурс] / А. Тимошенко / Полтавський художній музей (галерея мистецтв) імені Миколи Ярошенка. – Режим доступу : <http://www.gallery.pl.ua/muzichno-teatralizovana-ekskursiya-podorozh-u-chasi.html> (дата звернення: 22.05.2019). – Назва з екрану.
19. Шляхтина Л. М. Современный музей: Идеи и реалии / Л. М. Шляхтина // Вопросы музееологии. – 2011. – № 2. – С. 14–19.
20. Шляхтина Л. М. Музейная педагогика. Методы театрализации / Л. М. Шляхтина // Актуальные проблемы современного музейного дела. – М. : ИКАР, 2010. – С. 54–57.
21. Шмит Ф. Избранное. Искусство: проблемы теории и истории / Ф. Шмит // Российские Пропилеи. – СПб. : Центр гуманитарных инициатив, 2012. – 912 с.
22. Щепеткова И. А. Музей: метаморфозы театральности / И. А. Щепеткова. – СПб. : Знак, 2005. – 189 с.
23. Muzeum Historyczne Miasta Krakowa [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.mhk.pl> (дата звернення: 03.02.2019). – Назва з екрану.

Наталія Чигирик

«ПОВАРНЯ» У СКЛАДІ ІСТОРИКО-АРХІТЕКТУРНОГО КОМПЛЕКСУ

«РЕЗИДЕНЦІЯ БОГДАНА ХМЕЛЬНИЦЬКОГО»

В 2006–2009 рр. в рамках державної програми «Золота підкова Черкащини» в м. Чигирин проходило будівництво історико-архітектурного комплексу «Резиденція Б. Хмельницького». Згідно концепції експозиції в господарчій частині гетьманського подвір'я передбачено будівництво «Поварні». Це спеціальне приміщення, де готували їжу для великих прийомів, а також для дворової челяді. Можливо вона одночасно служила і за їдальню. Поряд планувалося побудувати льох з льодовнею для зберігання продуктів харчування.

Усі будівлі гетьманського двору в Чигирині, що остаточно сформувався на основі родинної садиби Хмельницьких в середині XVII ст., були споруджені в традиціях української народної архітектури. Козацьке старшинське житло відрізнялося від простих, рядових людей (городян і селян) розміром та оздобами. На території такого двору знаходилися споруди, що мали різне функціональне призначення. Власне житло господаря (для прийому гостей, відпочинку та сну) й допоміжні приміщення (пекарні, льодовні, лазні, комори та інше) [10, с. 130].

У кожному заможному козацько-шляхетському дворі XVII–XVIII ст. страви готували переважно в окремих будівлях – кухнях та пекарнях. Пекарня (інколи поварня) – це спеціальний зруб для приготування їжі. У такому розумінні це слово вживалося і в білорусів – «пекаренка – кухонная изба». Такого ж характеру приміщення згадуються і в росіян [10, с. 142–143]. Поварня виконувала функції кухні, пекарні та частково їдальні. У резиденції Б. Хмельницького в поварні готували їжу для гетьмана, членів його родини та для гостей, які приїздили до гетьманської столиці. Зберігання страв, напоїв, м'яса, риби, овочів, борошна, збіжжя потребувало відповідних господарських будівель – льохів, льодовень,

комор тощо [7, с. 108].

Пекарні були добротними приміщеннями. Вони могли стояти окремо від житлових покоїв, а інколи сполучалися з ними через сіни. Їх покривали дралицями, встеляли дерев'яною підлогою. Вони добре освітлювалися. Вхід до пекарні йшов із сіней. Так, на гетьманському подвір'ї в Глухові згадується пекарня з двома вікнами та поварня – просторе приміщення із сіньми. Усі вісім великих вікон, що ними світила поварня, були вправлені в дерево. Очевидно, в ній готували їжу для великих прийомів, а також для дворової челяді. Припускають, що вона одночасно служила і за їдальню. У сінях містилося вогнище, а в іншому приміщенні стояли дві лави й піч [10, с. 142–143].

Українська піч завжди займала внутрішній кут приміщення з одного боку від вхідних дверей і була обернена своїм отвором (челюстями) до фасадної стіни, в якій були вікна. За формою комина, який розташовувався над припічком, піч представлена трьома типами: лівобережним, правобережним та лемківським. Правобережна піч мала комин у формі зрізаної піраміди – у вигляді вільного нависаючого над припічком або спертого на стовпчики коша [11, с. 19–21].

Здобували вогонь за допомогою швидкого обертання скалуша, тобто шматка сухого дерева з шматочками труту. Також використовували кресало в формі шматка заліза із сточеними кінцями. Для труту звичайно брали певні сорти сушених грибів, або дерев'яну губку, змочену в селітрі. Для зберігання кресала, труту та кремнію робилися шкіряні гаманці, їх носили у кишені, на поясі або на окремому ремінці через плече.

У печі вогонь підтримували підгортаючи жар в куточки припічка, вкриваючи попелом і залишали тліти аж поки буде потрібний знову вогонь. Або клали жарину до

віхтя, скрученого джгутом, яким досить було помахати в повітрі, щоб солома загорілася. Топили дровами, хмизом, бур'яном, очеретом, соломкою та іншим [2, с. 59–60]. Для вигрівання жару з печі застосовували коцюбу у формі сапки та дерев'яну палицю – гожур.

У кутку, протилежному печі, біля дверей і над ними розміщували дерев'яні полицки або мисник (масничок, судень) для посуду. А вздовж чільної стіни над вікнами проти печі – полицю для хатнього начиння та хліба (хлібну полицю).

Їжу в печі готували в глиняному посуді. Найголовніша роль в хатньому начинні завжди належала горщику. Для перших страв використовували «борщівник», для других – «кашівник». Був іще «горнець» – горщик середньої величини, а зовсім маленький – «горнятко» [13]. Для варива й печення використовували глиняний немальований посуд (тому, що він псувався сажею, димом) та полив'яний. Полива утворювала склисту поверхню і не пропускала воду [15, с. 127].

Завдяки появі швидкообертового гончарного круга і збільшенню потреб у побутовому посуді, у XVI–XVIII ст. значно розширюється асортимент керамічних виробів. З'являється такий посуд, як макітри, сковорідки-латки, кухлі, кубки, чарки, полумиски, тарілки, блюда, баклаги та ін. Посуд у цей період виготовляли червоноглиняним, світлоглиняним та мореним (задимленим) [1, с. 130].

Мискитаполумискидлязаможнихверств населення робилися з підполивним розписом, яким вкривалася внутрішня поверхня посуду. Наприкінці XVII ст. з'являються нові техніки розпису мисок, полумисків, тарілок і блюд. Насамперед, це різкування та фляндрівка [1, с. 133]. Про розписні глиняні блюда згадує і Павло Алеппський, в них до гетьманського столу подавали солону рибу [14, с. 188].

Яким був посуд в козацькі часи можна прослідкувати і за археологічними знахідками. Під час розкопок в Чигирині у 1989–1994 роках були досліджені залишки оборонних споруд та козацького цвинтаря XIV–XVII ст. Значну частину археологічного матеріалу складають уламки різних керамічних виробів – це горщики, миски, тарелі, друшляки, сковорідки, глечики, баньки, свічники, ринки, макітри, чаші, кубки.

Велику групу становлять великі

горщики, орнаментовані ангобним розписом білого та коричневого кольору. Орнамент складається із спіралей з тонких ліній, горизонтально укладених дужок, виконаних пир'їною, крапок або цяток різної форми та хвилястої лінії, «кривульки». Зустрічаються менші горщики, горнятка, так звані «крайковані» горнятка, в яких вкриті поливою тільки краї вінець. Знайдені зразки «пузатих» горщиків, у яких надміру розширені плічка.

Під час розкопок виявлено тарілки кількох типів: з гладенькою сферичною поверхнею, з полицкою (колінчастим перегином) і так звані «крислаті» тарілки з широкими розложистими краями. У XVI – першій половині XVII ст. ужитку були тарелі, які виготовлялися із світлої глини під зелену поливу. Цікавою є знахідка – тарілка з поливою червоно-коричневого кольору та орнаментована фляндрованим мотивом (мотив «журавликів»).

Знайдені також були фрагменти макітер (необхідної побутової речі в кожній хаті, в макітрі розтирали мак, зерно для куті, розминали картоплю, у ній до столу подавали картоплю, капусту, вареники); глечиків; сковорідок на ніжках, вкритих зеленою поливою; кубків циліндричної форми, або з «талією» – з зеленою або жовтою поливою і без поливи, з вушками; привозного фаянсу й порцеляни [4, с. 152–156].

Цікавий матеріал про те, що було у вжитку на Україні у XVII ст. містяться в книзі Д.Яворницького «Із української старовини». Так, на ярмарку можна було придбати ласощі (солодкі пряники, цукерки, смачні ріжки, брусички і медяники), харчові продукти (масло, сало, солонину, сир, яйця, цибулю, часник, пасльон, груші), посуд (глиняний горщик, миски, макітри, кухлики, жаровні, полумиски, полив'яні мисочки для борщу), домашню худобу (півня, курку, воликів, коненят, поросят, бичка чи теличку) [16, с. 129].

У запорізьких козаків у військових походах і мирний час склалися свої традиції харчування. Усі запорожці вставали завжди до схід сонця й прямували на річку вмиватися або купатися... Коли знову сходилися до куренів, то кухаря ставили на столи вагани, повні гарячої соломахи (житне борошно, зварене з водою і засмажене олією), і запорожці, помолившись богу, сідали за столи та, діставши з-за халяви чобота або з-за поясу ложку,

снідали. Після сніданку всяк брався до свого діла... Так тривало на Січі до обіду; о півдні на січовій башті стріляли з гармати, і все товарство мерщій квапилося до куренів; а там уже на столах парували вагани з тетерею, яку варили із пшона або житнього борошна із квасом. На обіді курінному отаманові завжди було місце кінець столу, на покуті – під образами, і коли всі козаки збиралися і ставали в коло, отаман вголос читав їм «Отче наш», і тільки після того всі вмошувалися на ослонах до столу... Після тетері кухарі та їхні помічники здебільшого виносили на стяблях (дошки з дещо видовбаною серединою, щоб не збігала на стіл юшка) варену або печену рибу й клали на столи. Не бракувало у запорожців і трунків (напоїв). Були тут і горілка, і мед, і пиво, й брага. Усе те подавали до столу в кінвах (невеликі відра) з причепленими на них коряками, або «михайликами». Всяк черпав із відра чого хотів і запивав їжу.

Крім тетері, соломахи та риби, запорожці вживали ще галушки, юшку від вареної риби, куліш із салом або олією, а іноді, хоч і нечасто, їли баранину, дичину й інше. Усе те варили й пекли кухарі на кабицях, що містились у сінях кожного куреня.

Надвечір подавали вечерю – здебільшого гречані галушки із часником або юшку з риби, а добре попоївши, хто не спав удень, лягав спати; хто ж відіспався – збиралися на січовому майдані, щоб гуртом поспівати [5, с. 73–74].

Слід відзначити, що харчовий раціон можливих представників українського суспільства відрізнявся різноманітністю і доповнювався імпортованими продуктами. За словами сірійського мандрівника П. Алепського купці привозили до Києва: оливкову олію, мигдаль, оливки, рис, родзинки, смокви, шафран та інші прянощі [14, с. 186]. Перебуваючи в Печерському монастирі він зазначав: «...на трапезі після солодоців та горілки подали царські страви, яких ми ніколи в житті не бачили: присмачену прянощами юшку з яйцями та рибою на мигдальному молоці, приправи ж усі з чистим шафраном, хоча він у них дуже дорогий... Такі страви в них завжди подаються, бо вони перейняли цю щедрість у ляхів» [12, с. 154].

Тарас Шевченко в творі «Назар Стодоля» писав, що в простих козацьких родинях, очікуючи гостей, готували звичайні, але калорійні страви: рибу, м'ясо баранину, свинину,

ковбасу; подавали вишнівку, слив'янку, мед і навіть угорське вино, що не дивно, бо козаки були не бідними людьми. З перших страв найбільшою різноманітністю відрізнялися борщі: гетьманський з реберцями, чернігівський з лісовими кисллицями, київський на квасі з куркою й бараниною, архієрейський пісний на курячому бульйоні з смаженими карасями, грибами, цибулею і перцем. На друге: січеники, крученики, душенина шляхетська, галушки з телячої печінки, смажена тараня з медом, ковбаса з риби, вареники, товченики, пряжуха, ляпуни, макорженики, мегелики з квасом, сластьони (підсмажене пшеничне тісто на олії або вершковому маслі), медяники, вергуни, марципани.

Ну, а коли вже очікувався заїзд до козацької старшини рівної їм по рангу, то тільки для одного банкету в діло йшло 50 курей, 20 качок, гусей стільки ж, поросят 10. Кабана обов'язково потрібно було забити і яловицю, декілька баранів зарізати. Всядуться гості і всі дивляться на пана полковника. Він взяв з миски рушник, поклав собі на коліна – всі гості за ним зробили те саме. Він своїм ножом на ланцюжку відрізав окраєць хліба, посолив, з'їв, і взявши ложку, сьорбнув з миски борщу, перехрестився – і всі гості за ними зробили те саме. Після першої ложки пішли їсти, як кому завгодно. Після одного борщу подавали борщ іншого гатунку. Борщ з яловичиною, борщ з гусаком, прежирно вигодуваним, борщ з свининою, борщ Собезького (королівський), борщ Скоропадського (гетьманський)...

Другу зміну склали юшки (супи), також різних сортів і смаків: юшка з локшиною, юшка з рижом (рисом) і родзинками...

Уже на початку другої зміни, перед якою освіжались пивом або медовухою, гості звичайно розпускали пояси. Третя зміна йшла попереднім порядком. З'явилися миски із стравами солодкими. То були: качка з родзинками і чорносливом на червоному соусі, ніжки ялові з таким же соусом, але з добавкою мигдалю, мозок, солодке коріння, ріпа, морква та інше... Під час цієї зміни пан полковник знімав з себе пояс і тут ставили на стіл наливки: вишнівку, тернівку, слив'янку, яблунівку та інше...

У тому ж порядку була поставлена четверта зміна: смажена різна птиця, поросята, зайці, квашені огірочки..., вишні, груші, яблука, сливи... Чим

банкет наближався до кінця, тим наполегливіше пан полковник запрошував гостей побільше їсти і пити, щоб господарів після не гудили, що вони не вмюють пригощати [9, с. 28–29].

Важливе місце серед продуктів харчування українців займала і риба. Українці займалися рибальством усюди, де існували ріки та інші водойми, в яких водилася риба. Ловили оселедців, кефаль, скумбрію, бичків, судака, лящів, сомів, сазанів, чехоню, а також білугу, осетрів, севрюгу та інше [6, с. 75].

Заможні козаки нерідко робили невеликі ставки на садибах, запускаючи в них коропів та карасів. Так, Богдан Хмельницький мав чотири рибні ставки на хуторі Суботів [8, с. 30].

У свіжому, солоному, копченому і в'яленому вигляді рибу розвозили по всій Україні. В'ялена риба завжди була в запасі на зиму у заможних господарів. Зберігали її у діжках та полотняних торбинах, які підвішували у коморі чи на горищі [6, с. 75].

Системі харчування українців також були притаманні різноманітні заборони та обмеження. Однією з найдавніших релігійних заборон в українців була заборона вживати в їжу кров тварин. Однак на Україні вона виконувалася не повністю. Але найчисленнішими були заборони вживати в певні дні скоромну їжу. За віруваннями православної церкви протягом року потрібно було поститися (тобто не споживати їжу тваринного походження): перед Паскою сім тижнів, від трьох до шести тижнів продовжувався Петрівський, два тижні – Спасівський, шість тижнів – Пилипівський піст. Крім того, у м'ясоїд слід було поститися у середу та п'ятницю. Отже, на піст припадало приблизно 27–28 тижнів, що складало близько половини календарного року. Піст виконував у харчуванні розвантажувальну функцію. Від нього звільнялися (на користь молочних страв) лише малі діти, вагітні жінки, тяжко хворі люди [11, с. 101–102].

Відомості про сервіровку столу, меню, особливості подачі блюд, сам процес прийняття їжі, в першу чергу це стосується привілейованих верств населення: гетьмана та його оточення, монастирські громади також можна віднайти в свідченнях іноземних представників, що відвідали Україну в XVII ст. Так, венеціанський посол Альберто Віміні зазначав: «...Стіл відзначається не більшим багатством... Ніж решта сервіровки та посуд, бо вони їдять

без серветок, і не видно іншого срібла, крім ложок та кубків... Але гетьманський стіл не бідний добрими і смачними стравами і звичайними в країні напоями: горілкою, пивом і медом. Вино, яким мало запасаються і рідко п'ють, подають до столу тільки у присутності знатних чужоземців...» [8, с. 61].

Алепський П. так описував процес прийняття їжі в гетьмана Б. Хмельницького: «Він спочатку припрошував пригубити нашого владику патріарха, слідом пив сам і частував кожного з нас... Він не утримує ні підчашного, ні подавальників, які наливали б йому і подавали питво й страви, як це доводиться у царів і правителів. Від так було подано до столу розмальовані череп'яні вагани з рибою, соленою та вареною, та іншими стравами. Не було ні срібних тарелів, ні келихів, ні срібних ложок, ні іншого начиння, хоча кожен з його старшин має по декілька скринь, напхатих тацями, келихами, ложками та іншим начинням, срібним та золотим, відвойованим у ляхів. Але усім цим нехтують, перебуваючи у таборі чи в поході; коли ж удома живуть тихо-мирно, тоді інша річ...» [12, с. 107]. Згодом перебуваючи з Антиохійським патріархом Макарієм в Печерському монастирі подає ще такі свідчення: «Нас повели до трапезної в чудовому та благополучному домі архімандритовому. Спочатку подали до столу солодощі й варення, а саме: варення з молодих, ще зелених, молочної сплості, а тому солодкавих волоських горіхів, цілих, у шкаралупах, варення з вишень та іншої садовини, не знаної в нашій країні; ще подавали медяники й горілку.

Потім усе це прибрали й подали обід із пісних страв, бо це був понеділок, коли вони не споживають скромного, як і по середах та п'ятницях. Подавали пісні страви із шафраном і всілякими іншими присмаками, печені з тіста на олії коржі, такі тонкі й сухі, як у нас на Сході, сушені гриби тощо. Для пиття подавали спочатку медівку, потім пиво, затим чудове вино з власних виноградників.

Спершу подавали на стіл по кілька ваганів усіляких страв, мірою того, як вони порожніли, їх відсували на краєчок столу і тоді приносили інші; отак учиняли впродовж трапези за звичаєм турків, а не молдован і волохів, які складають посуд з недоїдками один на один гіркою й залишають до вечора. Кожну страву ставили спочатку перед нашим владику

патріархом, а тоді перед усіма іншими за старшинством, отож він споживав її раніше за всіх. Прибравши після страв посуд, зсунутий на краєчок столу, подавали усіляку садовину, що вже дозріла, як-от царську вишню, ягоди якої солодкі й кислуваті, солодкаві китиці агрусу, схожого на лисячий виноград, порічки, дрібні й червоні, немов низка коралів, та іншу дивовижу монастирського саду ... Усе начиння: вагани, таці, тарелі, ложки, що їх виставляли перед нами, як у цьому монастирі, так і в інших, повсякчасно було срібне [12, с. 124–125].

Кондрат Гільдебрант, секретар шведського посольства, який разом із дипломатичною місією посла Готгарда фон Велінга у складі 10 осіб прибув до Чигирини 17 січня 1657 р., свідчив: «Гетьман сидів за столом сам, бо стіл був вузький. Збоку сидів пан посол... За столом був і пан канцлер з кількома сенаторами. Дружина гетьмана теж сіла на хвильку коло гетьмана. І хоч у них починався вже піст, гетьман, проте, гостив його (посла) м'ясом.

У кімнаті ходили дві доні... Після їжі сидували (присутні за столом) пана посла випити з ними оковитої, яку пан гетьман пив із невеличкої срібної чарки. Велінг відмовлявся пити, однак, коли це викликало вдавене незадоволення присутніх, «узав чашу питного меду, якого на столі, разом із питвом, було багато, і сказав, що радо вип'є повну чашу меду, а коли б їм було цього не досить, то він може цілком (чашу) зжерти. І він відгриз із чаші великий шматок скла, жв'якав його, не раннячи уст, з'їдав його... Гетьман звелів подати собі цитру, тринькнув на ній декілька раз і віддав її знов...». Як бачимо, гостинне українське застілля в гетьмана проходило в кімнаті-світлиці у невимушеній, сповненій гумору і безпосередності атмосфері [7, с. 104].

В українців здавна склалися традиції гостинності. «Пошли, Боже гостя, то й хазяїну добре», «Гість – на щастя», «Клади перед людей хліб на столі, будеш у людей на чолі» – говорить народна мудрість. Вважалося, що гість приносить у дім добробут і щастя. Якщо гість нагодився під час обіду, його обов'язково саджали за спільну трапезу. Етичною нормою для гостя було покуштувати кожної страви, а по закінченню подякувати за хліб-сіль. Кожна господиня вважала справою честі нагодувати і напоїти гостей так, щоб вони залишилися задоволеними [11, с. 99].

Із печених борошняних страв найбільше цінувався хліб. «Хліб – усьому голова», «Хліб та вода – козацька їда», «Без хліба суха бесіда» – ці та інші приказки свідчать про величезну роль хліба у побутовій культурі. Хліба споживали завжди багато, з ним їли рідкі страви, картоплю, кашу. З ним улітку їли на полуденок (підвечірок) свіжі огірки, фрукти, ягоди та інше. Хліб був не лише предметом їжі, він виконував і символічну функцію у багатьох обрядах. Він символізував гостинність, добробут, з хлібом-сіллю зустрічали дорогих гостей, ним благословляли молодих на щасливе подружнє життя [6, с. 140].

П. Алеппський розповідає про звичай населення України зустрічати дорогих гостей із хлібом, він припускає, що це походить від достатку останнього. Крім того, автор відзначає, що коли сідали за стіл то спершу клали хліб [14, с. 186].

В Україні хліб пекли переважно з житньої муки, що із здивуванням засвідчували іноземні мандрівники (зокрема П.Алеппський). Слово «жито» ще за часів Київської Русі мало таке широке значення, що ним називали і хліб, і їжу взагалі. У селянських родинах у неврожайні роки пекли хліб із житньої та з домішками ячмінної муки, висівок, лободи, буряків та іншого. Пшеничний хліб випікали на великі свята: Різдво, Паску, весілля [11, с. 81].

Найдавнішим за способом приготування хліба можна вважати хліб прісний, без закваски. Його готували здебільшого у пости і на свята. З тонко розкачаного тіста, підсмаженого і перекладеного засмажкою з олії і цибулі, робили пундики. Досить поширені були млинці з різних видів муки [10, с. 141]. Зокрема П. Алеппський повідомляв, що з тіста випікали на маслі млинці, які він називає зунгуль (тонкі та сухі перепічки) [14, с. 185].

Але улюбленим повсякденним, святковим та обрядовим хлібом був учинений, тобто приготований на розчині, заквасці. Для закваски використовували сироватку, житнє борошно, солону, овес, ячмінь, пшеницю, солод тощо. Замішували рідке тісто і ставили вкисати на два дні при температурі +25 градусів, щоб «закваска закисло». Після кожної випічки залишали закваску для наступного разу. Хліб замішували у дерев'яній діжі, вимішуючи спочатку дерев'яною кописткою, а з додаванням борошна й

загустінням тіста – рукою. Тісто підходило декілька годин у теплом місці і його декілька раз ще перемішували [6, с. 140]. Пекли хліб у добре розпаленій печі на черені, підкладаючи під хлібини капустияне листя. Зазвичай хліб пекли раз на тиждень, розраховуючи, щоб його вистачило до наступної випічки [11, с. 81]. Сірійський мандрівник згадує хліб на меду з прянощами, або без них [14, с. 185].

До складу будь-якої традиційної кухні до повсякденного чи святкового застілья, поряд із стравами входили напої. До безалкогольних напоїв належить мед, сита, узвар, різноманітні кваси, пиво тощо.

Під час прийомів гетьман пив за здоров'я володаря, що прислав послів. Так, приймаючи послів із Австрії гетьман пив за здоров'я імператора повні келихи меду [8, с. 104]. В червні 1657 року в Чигирині приймали московських послів, Хмельницький запросив їх на обід. На ньому були присутні також дружина Хмельницького Ганна, його дочка Катерина (дружина Д. Виговського), осавул Іван Ковалевський. Сам гетьман лежав у ліжку, однак згідно етикету випив срібну чашу угорського вина за здоров'я царя [8, с. 107].

Поширеним традиційним напоєм українців був узвар із свіжих ягід та сухофруктів. Готували його інакше, ідо святкового столу.

Одним із найдавніших напоїв української кухні була сита, яку готували із стільників. Сита була стравою, якою закінчувалося застілья, звідси виникли і вислови: насититися, наїстися до сита.

Мед – улюблений напій наших предків з давніх-давен. Його вважали цілющим. Залежно від часу витримки мед був слабшим або міцнішим. Готовий мед розливали у бочки і зберігали у спеціальних погребках, так званих медушах.

Улюбленими напоями на Україні здавна були різноманітні кваси: сирівець (хлібний), буряковий, фруктові, ягідні, виготовлені із соку дерев.

Сирівець споживали протягом усього року, але найбільше навесні та влітку, коли з нього робили холодний борщ і заправляли ним зелений. Буряковий квас готували для заправки борщів, а також використовували як напій.

Фруктові і ягідні кваси – для них використовували в основному дикі груші, яблука, терен, лісові ягоди. Вживали як квас, так і плоди.

Навесні збирали й пили

свіжий березовий і кленовий соки, а також переробляли їх на квас [11, с. 96–98].

Заварювали і пили також настої цілющих рослин: м'яти, звіробоя, чебрецю, липовий цвіт, вишневі чи малинові гілки. Чай і кава в Україні поширення набула лише в XIX ст. [6, с. 142]. Сірійський мандрівник згадував про те, що Б. Хмельницький побувавши в турецькому полоні при звичаївся до кави. Тому серед подарунків, які привіз антиохійський патріарх українському гетьману поруч з фініками, абрикосами, льодяниками, рисом були і кавові боби [14, с. 188].

Поширеним напоєм на Україні було і пиво. Його виготовляли з ячменю, хмелю і солоду. Ось, як згадував про виробництво пива П. Алеппський: «Бачили також пристрої-м'яла для подрібнення жита і ячменю, причому товкачі то підіймаються, то опускаються в ступі. Із житньої дерті викурюють горілку, з ячмінної – варять пиво» [12, с. 90]. «... у землі козацькій нема вина, натомість уживають ячмінний відвар, дуже приємний на смак (мовиться про пиво – М. Р.). Ми пили його замість вина, що ж було діяти? Та цей ячмінний відвар вельми помічний для шлунка, освіжає, особливо літньої пори. Що ж до медівки, яку також варять, то вона п'янить. А з жита схожого на пшеницю, женуть горілку, жита в козаків удосталось, і воно дешеве» [12, с. 80–81]. Повідомляв мандрівник і про те, що місцеве населення України деякі напої та страви використовувало в якості ліків або профілактичних засобів. Так коли люди, які перебувають на відкритому повітрі і які «не п'ють і не їдять ніякої гарячої страви» наражаються взимку під час лютих морозів на загибель. Щоб уникнути цього місцеві готували гарячу страву, яку «як правило, споживали тричі на день» і «ця страва складалася з гарячого пива з невеликими додатками масла, перцю та хліба, що заміняє їм суп і оберігає нутро від холоду» [14, с. 187].

Згадував про міцні напої і П. Алеппський: «Довелося бачити, як подавали горілку до столу мисчинами (глибокими, схожими на макітерки, їх називали лоханями – М. Р.), козаки зазвичай черпали коряками (схожими на велику ложку, бо мали ручку, а ще мідними поставцями, ці чарки називали михайликами. – М. Р.), і пили таку міцну, що вона горить у вогні. А на цю гетьманову учту горілку подавали вищого

гатунку у срібному поставцеві...» [12, с. 107].

Навесні 1649 р. з Москви вирушило до Чигиринна царське посольство на чолі з Григорієм Унковським, по прибутті їх забезпечили всім необхідним: «Згодом прибув військовий осавул Михайло Лучченко і звелів видати московським послам корм: 10 малих пшеничних хлібів і 10 житніх звичайних, також гуску, качку, двоє поросят, чотири курки, 50 яєць, два сири, барана, волячу ногу, 50 черенків солі, скляницю подвійного вина, три відра меду, п'ять відер пива, 10 сальних свічок, врешті корм для коней (овес, сіно). Якщо цього буде мало, зазначив Лучченко, то дамо й більше. Посли потім нарікали тільки на нерегулярну видачу корму» [8, с. 48].

Коли приймали українських послів в Москві, великий князь Олексій Михайлович наказав їм дати: 10 відер меду вишневого, 8 відер меду малинового, 8 відер меду «вешнего», 10 відер меду боярського, 12 відер меду «обарного с варом»; риби, 2 «спини», «да 4 прута, да 2 теми белужьї, 2 спини да 6 протов осетрьих, 16 рыбиц, 16 лососей, 7 чети муки крупчатые» [3, с. 418].

Культура харчування українців в XVI–XVIII ст. була різноманітною і багатогою. Традиції та раціон харчування склалися в

залежності від видів діяльності та природних умов регіону, релігійних вірувань населення. На Україні були розвинуті такі види господарської діяльності: землеробство, скотарство, збиральництво, мисливство, рибальство, бджільництво тому відповідно використовувалися всі продукти, що отримували від цих занять. Раціон харчування заможних верств населення був набагато різноманітнішим і калорійнішим, завдяки м'ясним, рибним, жировим компонентам та доповнювався привозними товарами із закордону. У маєтках заможної козацької старшини їжу готували в окремих приміщеннях – поварнях. Під час прийомів гостей готували традиційні українські страви, а коли приїздили іноземні послы, то намагалися задовольнити і їхні смакові потреби. Для українців також була характерна гостинність, а оскільки козацька держава вела активну міжнародну діяльність, то стали дотримуватися етикету прийому іноземних послів, який доповнювався місцевими звичаями і традиціями. Відомостей іноземних гостей, що відвідали Україну в ті часи, про особливості харчування українців небагато, оскільки вони занотували тільки те, що було для них незвичним.

Джерела та література

1. Виноградська Л. І. До історії керамічного та скляного виробництва на Україні у XIV–XVIII ст. // Археологія. – 1997. – № 2. – С. 129–140.
2. Вовк Ф. Студії з української етнографії та антропології. – К. : Мистецтво, 1995. – 335 с.
3. Воз'єднання України з Росією Документи й матеріали в трьох томах. – Т. 3. – М. : Видавництво Академії наук СРСР, 1954. – 557 с.
4. Горішній П., Діденко О. Середньовічна кераміка із розкопок у Чигирині // Нові дослідження пам'яток козацької доби в Україні. – Вип. 7. – К., 1998. – С. 129–135. – 204 с.
5. Кашенко А. Оповідання про славне військо запорозьке низове. – Дніпропетровськ : Січ, 1991. – 494 с.
6. Україні. – Вип. 11. – К. : Шлях, 2002. – С. 74–81. – 282 с.
7. Культура і побут населення України. – К. : Либідь, 1993. – 284 с.
8. Ленченко В. Резиденція Богдана Хмельницького в Чигирині // Шевченків край Історико-культурологічні нариси. – К., 2005. – С. 97–110.
9. Мицик Ю. Чигирин гетьманська столиця. – К. : Києво-Могилянська академія, 2007. – 391 с.
10. Осецький С. Запорозька кухня // Чумацький шлях. – 2007. – № 6. – С. 28–29.
11. Пляшко Л. А. Подорож до міста ХУІІІ століття. – К. : Наукова думка, 1980. – 149 с.
12. Українська минувшина Ілюстрований етнографічний довідник. – К. : Либідь, 1993. – 254 с.
13. Халєбський П. Україна – земля козаків. – К. : Український письменник, Ярославів вал, 2008. – 293 с.
14. Хоч малий горщик, та м'ясо варить // www.

- kozatstvo.org.ua.
15. Чередниченко М. Ресурсна база та культура харчування наддніпрянських українців у другій чверті та середині XVII століття за повідомленнями Г. Л.
 16. Боплана, А. Віміни, Павла Алеппського // Заповідна Хортиця Матеріали IV Міжнародної науково-практичної конференції «Історія запорізького козацтва: в пам'ятках та музейній практиці». – Запоріжжя, 2010. – С. 184–190.
 17. Щербаківський В. Українське мистецтво. – К. : Либідь, 1995. – 287 с.
 18. Яворницький Д. Із української старовини. – К. : Веселка, 2001. – 176 с.

Алла Перепелиця

КОЛЕКЦІЯ ПРЕДМЕТІВ ПАЛЕОНТОЛОГІЇ, ГЕОЛОГІЇ, АРХЕОЛОГІЇ ТА ПОБУТУ СВЯЩЕНИКА ОЛЕКСІЯ ЄРИМОВИЧА (ПОЧАТКУ ХХ СТ.)

Черкащина відома не тільки історичними подіями, славетними постатями, а також пам'ятками культурної спадщини, зокрема археологічними пам'ятками. На сьогоднішній день (липень 2019 р.) Археологічна інспекція управління культури і туризму Черкаської області зареєструвала 3326 пам'яток археології. Ще з ХІХ ст. на Черкащині чільні місця займали археологічні пам'ятки Чигиринщини. На території району взято на облік 156 археологічних пам'яток, які із внутрішньо комплексним підрахунком складають 392 археологічні об'єкти. Серед них 305 – курганів, 58 – поселень, 9 – городищ, 3 – ґрунтові могильники, 17 різних пам'яток (підземні споруди, зольники, могильники, кам'яні хрести, майстерня по виготовленню крем'яних знарядь праці та інші) [1, с. 4–5]. З другої половини ХХ ст. на Чигиринщині обліковані дві пам'ятки археології національного значення, зокрема Суботівське городище чорноліської культури (Постанова ради Міністрів УРСР № 711 від 21 липня 1965 р. Ох.№1505). Воно входить до складу пам'яток культурної спадщини НІКЗ «Чигирин».

У період з ХІХ по ХХІ ст. пам'ятки археології на Чигиринщині досліджували близько 150 чоловік. Серед них священик Хрестовоздвиженського храму в Чигирині Олексій Єримович (1873–1937 рр.). На початку ХХ ст. отець Олексій був досить відомою людиною в Чигиринському повіті. У 1902 р. він вже проводив богослужіння у Воздвиженській церкві, а також обіймав посади законовчителя в однокласній церковно-парафіяльній школі та Чигиринському городському училищі. Крім цього був депутатом Чигиринської та Губернської Дум. О. Олексій добре грав на домрі та бандурі займався слюсарними та сніцарськими роботами. Майже увесь вільний час використовував на виготовлення музичних інструментів, які і нині

прикрашають експозиції Київських музеїв та колекції збирачів старожитностей. З 1902 по 1937 рр. Отець Олексій досліджував сакральні споруди Чигиринського благочиння проводячи польові розвідки біля сіл Новоселиці, Суботова та міста Чигирин. Згідно із спогадами старожилів о. Олексій тижнями проживав у тестя Є. Кудрицького в Новоселиці та свата К. Шараєвського в Суботіві. Після польових розвідок, на човні по Тясмину, привозив свої знахідки додому у Чигирин на вулицю Дворянську [2].

Чигиринщина початку ХХ ст. «багата пам'ятниками ґрунтового роблення, як доісторичної, так й історичної доби курганами, могилами, могильниками, майданами городищами, валами, замковищами, підземними ходами та неолітичними стоянками, найзначніші з яких Замкова Гора в Чигирині, Мотронинський монастир, Великий острів поблизу Суботова» [3, с. 160].

Тридцять років (1902–1930 рр.) о. Олексій збирав колекцію палеонтологічних, геологічних, археологічних та побутових предметів. Тому в 20-х рр. ХХ ст. за сприянням «Вченого співробітника Української академії наук, професора-археолога» [4, с. 122] Г. Стеллецького на Чигиринщині був створений повітовий, а згодом окружний комітет охорони пам'яток старовини мистецтва і природи (ОКРКОПИСИ), він став активним його членом. Професор Г. Стеллецький проводив значну організаційну пошукову роботу щодо створення в Чигирині історичного музею. Незважаючи на те, що о. Олексій був його найсуворішим опонентом в наукових дослідженнях церкви Св. Пророка Іллії в Суботіві та місця поховання гетьмана Б. Хмельницького, саме він рекомендував та домагався «розрішення повітвоєнревкому» [4, с. 115] ввести в штат співробітників музею священика О. Єримовича. Спілкуючись з

священнослужителем професор розумів, що о. Олексій один з найосвіченіших людей на Чигиринщині. Тим паче, що О. Єримович все своє життя займався археологією, особливо палеонтологією [5, с. 62]. Після відомого лєнінського Декрету «Про відокремлення церкви від держави та школи від церкви» [6, с. 9] археолог Г. Стеллецький вважав за обов'язок допомогти о. Олексієві перекваліфікуватися для утримування своєї великої родини. Можливо тому священник Хрестовоздвиженського собору «...перший пожертвував до Чигиринського музею свою колекцію з детальним описом обслідування кожної найденої ним речі...» [5, с. 63]. Г. Стеллецький вважав, що Чигиринський музей повинен стати одним з провідних осередків культури краю і в його експозиції вагоме місце займе палеонтологічна колекція О. Єримовича. На жаль в 20-х рр. ХХ ст. більшовицька влада не дозволила відкрити історичний музей в першій гетьманській столиці... На перший погляд могутній краєзнавчий потенціал Чигиринщини так і не зміг отримати ні постійного приміщення, а ні фінансування. Після того, як дві колекції були пограбовані «коцурцями» [5, с. 63] о. Олексій свої колекційні речі з музейного фонду вилучив та зберігав вдома. По тій самій причині 10 грудня 1924 р. бувший голова товариства охорони пам'ятників старовини і мистецтва Л. Рвачов, згідно із «Описью вещей при археологическом музее» [4, с. 125], складеною П. А. Сіверцевим передав залишки експонатів та «... бумаги из делопроизводства б.Чигиринского музея» [4, с. 125] в Черкаський окружний музей.

Лист від 24 жовтня 1929 р. за № 433 Завідуючого Шевченківського окружмузею Д. П. Бочкова підтверджує, що колекція о. Олексія не була передана в Черкаський музей. З 1924 по 1929 рр. О. Єримович продовжував поповнювати її археологічними експонатами, які знаходив під час проведення меліоративних робіт (праця черпалок) в поймі р. Тясмин біля Суботова та Чигирини. У своєму листі директор Д. П. Бочков переконує о. Олексія на будь яких умовах передати колекцію, з коротким науковим реєстром до Шевченківського окружного музею для заповнення прогалини в його експозиції знахідками з Притясминня. Колекційні речі «...необхідно приєднати до наукового обігу... використати до науково-краєзнавчої думки» [7, с. 27]. У кінці листа

Дмитро Бочков гарантує, що всі матеріали для пакування колекції, зокрема «...скриньки, віршовки, цвяхи...» [7, с. 27] будуть надані, а перевезення проводитиметься транспортом Черкаського окружного музею.

В 20—30 рр. ХХ ст. більшовицька влада зараховувала духовенство до «експлуататорів та гнобителів» [6, с.103] священнослужителів позбавляли політичних прав та свобод, тому їх відразу прозвали «лишецями» [6, с. 103]. «Лишенцем» [6, с. 103] вважався і священник Хрестовоздвиженського храму Олексій Єримович. У 1929 р. на священнослужителів були накладені великі податки, невиконання яких суворо каралося. В лютому та березні 1930 р. священники, які мали землю, були проголошені куркулями і їхні родини виселяли до північних районів країни. Намагаючись пом'якшити утиски від місцевої влади о. Олексій вирішив скористатися проханням Завідуючого Шевченківського окружного музею і 12 грудня 1930 р. подарував Черкаському окружмузею археологічну колекцію в кількості 1460 одиниць та палеонтологічну і геологічну колекцію в кількості 400 одиниць. Дану інформацію черпаємо з Квитків за № 410 і № 411 завірених печаткою Черкаського ім. Т. Г. Шевченка музею та підписаних «Зав. Окрмузеєм» [7, с. 28].

З листа написаного 29 грудня 1930 р. Завідуючим Черкаським краєзнавчим музеєм Д. Бочковим О. Єримовичу дізнаємося, що до каталогу музею за №№ 1746 і 1747 увійшли 1104 експонати [7, с. 28]. Різницю в 756 одиниці імовірно було зараховано до допоміжного фонду музею.

Аналізуючи світлини колекції О. Єримовича приходимо до висновку, що колекційні експонати були оброблені, систематизовані та розміщені на 19 планшетах. Кожний планшет мав свій індивідуальний № (02;03;04;05;06;07;08;09;10;11;12;13;14;15;16;17;18;19;20).

Палеонтологічна колекція була представлена остеологічним матеріалом на 8 планшетах (02;04;09;12;13;15;19;20). 09 та 12 планшети мали етикетки з ідентичними підписами «колекция палеонтологическая в Чигиринском уез... окаменелостей... Собр. А. Еримовичем в 1926–27 г.» [7, с. 20]. У нижньому правому куті 09 планшета напис «Древний бык» (на планшеті представлено кістки та їх фрагменти, що належали бичу). Планшет за № 12 нараховує

20 фрагментів кісток невідомих тварин. На 02 планшеті розміщено 33 фрагменти залишків тварин. 04-й експонує 20 цілих кісток та їх великих фрагментів. Планшет № 13 з написом «зубы ископаемых рыб» [7, с. 22] нараховує 28 зубів та їх фрагментів, 15 планшет має 9 кістяків великих розмірів. На верхній частині планшету № 19 напис «Мамыт крупные кости» [7, с. 23]. Відповідно по всій його площі розміщені 9 фрагментів кістяків мамонтів. 20-й планшет з написом «Олень» [7, с. 24] експонує роги та 7 фрагментів кісток звичайного оленя. Архівні джерела інформують, що на початку ХХ ст. всі археологічні колекції збиралися «...в [хуторі] Ярмарках, розташованому по р. Тясмину вгору за Чигирин і Суботів, в пісках проти Новоселиці. Там було велике городище первобитного чоловіка, а потім там у всі історичні часи мешкав чоловік...» [5, с. 63].

Архівні джерела та написи на планшетах доводять, що значну частину експонатів палеонтологічної колекції о. Олексій зібрав завдяки польовим розвідкам біля с. Новоселиці Чигиринського повіту. Саме там в 50-х рр. ХХ ст. археолог О. Тереножкін відкрив Молюхобугорську групу пам'яток [8, с. 287]. З 1992 по 2013 рр. на поселенні Молюхов Бугор працювала к. і. н. Т. Нероденко. Проводячи археологічні дослідження віднайшла та опрацювала 165104 фрагментів кісток тварин [9, с. 439]. Дослідження остеологічного матеріалу виявило, що у свійському стаді за кількістю особин бик стояв на третьому місці (22 %), а у дикому стаді займав перше місце олень звичайний (31,5 %). Крім цього на поселенні було знайдено кістки гризунів, птахів, риб, молюсків [10, с. 8].

У кінці 1921 р. знайомлячись з «Колекцією древностей» археолога Г. теллецького та дізнавшись про «фрагменти клика мамута...» [4, с. 124] знайдені ним в селах: Андрусівка та Калантаєво, О. Єримович вирішує поповнити свою колекцію новими цікавими знахідками. Тільки у 1926-27 рр. вдалося йому знайти «Мамыт крупные кости» [7, с. 29], більш за все, на території «Довгого яру» [7, с. 124] та «Татарського» [4, с. 124] у цих населених пунктах.

Два планшети колекції присвячені геологічним знахідкам, зокрема планшет № 03. У нижньому правому куті якого напис «окамялости» [7, с. 30]. На планшеті вміщені

48 сланцевих, крем'яних, кам'яних, зокрема з граніту та кварциту знарядь праці. Кам'яний інвентар: гранітне ковадло, два розтиральники з підокруглою робочою поверхнею з граніту і кварциту, два сокироподібні знаряддя. Кварцитові знаряддя із загостреним кінцем. Крем'яний інвентар: 15 крем'яних гальок, сплюснені нуклеуси різних форм. Два човники з сланцю [9, с. 346–393]. Планшет за № 05 представляє 80 одиниць різних розмірів фрагментів кременю, граніту, кварциту, сланцю. На планшеті в чотирьох невеликих посудинах знаходиться численна кількість фрагментів кременю малих розмірів. У верхньому правому куті планшета напис «Камни» [7, с. 30]. Імовірно колекцію геологічних знахідок О. Єримович зібрав на поселенні Молюхов Бугор (с. Новоселиця) та на Замковій горі (м. Чигирин).

Археології в колекції відведено 9 планшетів за номерами 06;07;08;10;11;14;16;17;18. Планшет № 06 має 22 одиниці фрагментів гончарних виробів та підпис «Стоянка в Яничанском лесу. Киевск. губ. Чигир. уез. откр. в 1926 году Ал. Еримович» [7, с. 54]. Знайомлячись із фрагментами вінець, денець, стінок гончарних виробів, які розміщені на 06 планшеті бачимо, що зображена кераміка груба, липна, два фрагменти орнаментовані пальцевими ямками під вінчиком, інші три належать підлощеним горщикам, два з них орнаментовані валиком і проколами по вінчику, ще один орнаментований по вінчику наскрізними проколами. Зображені фрагменти кераміки належать до ранньоскіфського часу VII–IV ст. до н. е. [8, с. 524]. Тобто у 1926 р. о. Олексій відкрив ранньоскіфське поселення, яке розміщувалося на двох схилах, вкритих лісом, за 5 км на схід від с. Янич [8, с. 524]. Сам О. Єримович вважав, що він віднайшов рештки людських поселень кам'яного або бронзового віку, назвавши поселення стоянкою [11, с. 35]. У другій половині ХХ ст. поселення досліджували Є. Покровська (1955 р.), В. Петренко (1967 р.), Т. Нероденко (1988 р.). З 2009 р. Яничанське (Іванівське) поселення ранньоскіфського часу занесена до реєстру нововиявлених пам'яток археології Черкаської області за № 899 [8, с. 524].

На планшеті номер 07 розміщені 12 експонатів. Серед них гончарні вироби, зокрема два плечисті плоскодонні горщики та

їх фрагменти, а також один фрагмент орнаментованої заглибленим візерунком кахлі і два фрагменти цегли. Ймовірно о. Олексій в своїй колекції представляв фрагменти цегли виготовленої на цегельні Медведівського Свято-Миколаєвського монастиря в різні періоди його існування. У кінці XVIII ст. для виготовлення цегли темно-синього кольору ченці до глини добавляли кольоровий метал, а також на виробі ставили монограму з двох букв «N» та «M». У другій половині XIX ст. клеймо було змінено. Дві літери «N» та «M» стояли у одному ряду і означали «Николаевский монастырь» [12, с. 34]. Можливо саме два типи цегли були розміщені на 07 планшеті археологічної колекції.

10-й планшет з написом «Гуцевск. стоянка» [7, с. 56] експонує близько 80 одиниць фрагментів гончарних виробів кам'яного віку [11, с. 35] та скіфської доби. Серед них велика кількість фрагментів стінок, вінець, які мають прокреслену гребінцеву орнаментацию, ямко-гребінцеві візерунки та накольчатий орнамент. Два фрагменти вінець орнаментовані валиком з пальцевими ямками під ними. Тобто, на початку XX ст. біля села Гуцівки знаходилося поселення епохи неоліту, на якому в VII–V ст. до н. е. розмістилося скіфське поселення. У 1864 р. про Гуцівку згадує священик Л. Похилевич, як про «...Особую часть села...», що знаходиться «...в 10-ти верстах ниже Чигирина». У 20-х рр. XX ст. там проводив польові розвідки О. Єримович. На початку 60-х рр. XX ст., в зв'язку з створенням Кременчуцького водосховища, жителі села Гуцівки були переселені у різні населенні пункти Чигиринщини. На сьогоднішній день під час польових розвідок на Гуцівській стоянці трапляються фрагменти гончарних виробів скіфської доби [13].

У правому верхньому куті планшета № 17 напис «Турово» [7, с. 54], на ньому близько 70 експонатів. У центрі планшета тулуб і денце плоскодонного лощеного горщика. Поряд фрагменти гончарних виробів, зокрема фрагменти вінець із накольчатим орнаментом та фрагменти плічок горщика з геометричним орнаментом; чотири фрагменти коробчастих кахлів, їх лицева пластина прикрашена геометричним орнаментом; скільки ж фрагментів кремнію різних розмірів, крем'яні нуклеуси, відщепи, крем'яні, бронзові, металеві

наконечники стріл різних типів. Слід зазначити, що планшет № 17 висвітлює період неоліту, ямної культури бронзового віку, ранніх слов'ян та середніх віків. Також Туровській стоянці присвячений планшет № 18, верхня частина якого має напис «Стоянка на Туровом острові в болотах Галагановки Херс. г. Собр. А. Єримович в 1924–27 г.». У нижньому правому куті О. Єримович власноручно зробив напис «Туров остр.». Планшет експонує близько ста фрагментів гончарних виробів, які належать до неоліту, бронзового віку, чорнолісько-скіфського періоду і черняхівської культури [14, с. 35]. Кераміка ліпна з накольчатим орнаментом лопаткоподібної форми [14, с. 301] поряд представлені фрагменти кераміки, що мають орнамент у вигляді заштрихованих геометричних фігур. У західній і східній Європі цей орнаментований мотив символізує зоране поле. У 1924–27 рр. на заболоченій заплаві Тясмина, зокрема на острові Турове о. Олексій проводив польові розвідки, а у 50-х рр. XX ст. місцеве населення відкрило на ньому піщаний кар'єр, де згодом утворилося озеро. У 1970 р. з його дна діти діставали «чимало грубого (певно ліпного) посуду - горщиків» [14, с. 6]. У 2007 р. жителькою с. Галаганівки Н. Солодар на Туровім острові була знайдена сокира IX–XII ст. [14, с. 22].

На 14 планшеті, з написом «Ядра і бомби» [7, с. 36], було представлено близько 40 ядер, їх фрагментів та бомб. Ядра кам'яні та чавунні різних калібрів. Серед них три запальних, розривних чавунних ядра з отворами. В отвір одного з них вставлена дерев'яна дистанційна трубка для підпалу. Імовірно всі ядра були знайдені на Замковій горі та на історичному ландшафті першої гетьманської столиці. На малюнку Чигирина з літопису Самійла Величка, який відображає перший турецько-татарський похід 1677 р. добре видно, «як летять ядра з гармат фортеці в бік турків і з турецького боку, влучаючи в замок, схил гори, здійснюючи клуби густого диму та пороху, що опивають фортецю» [15, с. 37]. У 1903 р. В. Хвойка проводив археологічні дослідження на Замковій горі. В «...завалах цегли» ним «...було знайдено кілька чавунних ядер до гармат» [15, с. 119].

Планшет № 16 з підписом «Стрели, кулі, монети, браслет иконы и проч.» [7, с. 67] зображає знахідки старожитностей різних періодів.

На ньому експонуються бронзові наконечники стріл, металеві наконечники списів. Серед них п'ять бронзових наконечників стріл, що належать до різних типів та три наконечники списів із втулками [16, с. 91] скіфського часу. Також на планшеті експонується пластинчатий, бронзовий браслет овальної форми [17, с. 161], знайдений на одному з чорноліських городищ Чигиринського повіту. Поряд розміщені понад 200 монет Римської, Візантійської, Російської імперій. Значне місце на планшеті займали експонати козацької доби, зокрема свинцеві кулі, фрагменти заліза, свинцю довільної форми. В XVII ст. вони використовувалися для козацької зброї. Планшет №16 характеризував знахідки церковного начиння, зокрема на ньому експонували п'ять ікон на дереві, металі та два «четвероконачные» [18, с. 306] латинської форми хрести [18, с. 306]. Один із них стріловидний так званий Богемський (чеський) хрест [18, с. 295].

На верхній частині планшету №08 напис «Оружье» [7, с. 68] тобто він присвячений холодній зброї, яка датується IV тис. до н. е. – XVIII ст. На планшеті зброя представлена 13 одиницями. Вона відноситься до випадкових знахідок. Представлений на верхній частині планшету ніж закінченої серповидної форми виготовлений з кварциту і відноситься до періоду (неоліту), якому належить одна з пам'яток Чигиринщини. Два кінці ножа загострені, а вся поверхня його покрита тонкою двосторонньою ретушшю. Якість обробки кварциту була досить високою [19, с. 174]. Три залізні сокири типу кельтів [22, с. 248] відносяться до зарубинецької культури (III ст. н. е.), знайдені були в басейні Тясмина. Аналізуючи археологічну карту Чигиринщини приходимо до висновку, що племена зарубинецької культури проживали біля сіл Суботова та Івківців.

На планшеті № 08 чільне місце займає клинкова зброя. По центру планшету розміщений давньоруський меч (IX ст.), який за класифікацією Я. Петерсона відносився до типу В. Мечі цього типу мають нешироке перехрестя і просту трикутну голівку. У поперечному перерізі вона прямокутна. На голівці клинка знаходиться поперечний ребристий виступ. Мечі типу В були поширені в багатьох країнах Європи і вони датуються VIII–IX ст. [20]. До клинкової зброї належить і металевий кинджал, що розміщений у верхньому

правому куті планшету. Він відноситься до одного з типів кинджалів козацької доби (XVII–XVIII ст.) [21, с. 70]. Також на планшеті №08 представлені п'ять наконечників списів, які належать до кількох типів. Чотири з них датуються XIV–XVII ст. Один з наконечників списів (гайдамацька коса) датується XVIII ст. Раритетним експонатом планшету «Оружье» [7, с. 66] вважається металева глефа (XIV–XVIII ст.) один з типів алебарди (XIV–XVI ст.) [21, с. 43]. Представлена глефа має форму довгого ножа з широким лезом та відповідними чеканами фігурної форми [21, с. 43].

Представлені на планшеті № 08 артефакти козацької доби, дають змогу припустити, що о. Олексій проводив польові розвідки в родовому маєтку гетьмана Б. Хмельницького в селі Суботові та на ландшафті Чигирини – з 1648 по 1976 рр. козацькій столиці гетьманів Б. Хмельницького, І. Виговського, П. Тетері, П. Дорошенка.

У нижній частині планшета №11 підпис «Индустрия». В центрі планшета знаходилися знаряддя праці, які були знайдені на чорноліському городищі села Суботова. Зокрема, дві зернотерки (VIII ст. до н. е.), точильний камінь (VIII до н. е.), кам'яна сокира з дерев'яною ручкою (IX ст. до н. е.). Поряд три крючки кількох типів кінця ранньоскіфського часу, трикутний лемех з двома загнутими полукруглими лопастями і дерев'яна лопата та два металеві окуття латенської епохи. Також на планшеті розміщені старожитності, що датуються XVII–XVIII ст. Серед них десять козацьких люльок (XVII ст.) [15, с. 123], ядро для гармат (XVII ст.), одна кінська підкова (XVII ст.) [14, с. 120] та дві підкови для козацьких чобіт (XVII ст.) [15, с. 122]. Більш за все предмети козацької доби о. Олексій знайшов в історичній частині міста Чигирини.

Завдяки нумерації планшетів від 02–20 дізнаємося, що в колекції О. Єримовича їх нараховувалося 20. Світлина планшету за № 1 відсутня, можливо вона не була виготовлена, тому, що у 20-х рр. XX ст. експонати були розграбовані «коцурцями» [5, с. 63]. На жаль, написи на планшетах за № 03, № 08, № 11, № 15, № 16 не читаються, але завдяки світлинам дізнаємося про колекцію, яку залишав о. Олексій на спадок прийдешнім поколінням.

На початку XX ст. палеонтологічна, геологічна, археологічна та історико-побутова

колекція священика О. Єримовича була введена у науковий обіг та відіграла значну роль у історико-культурному житті краю. Подальші дослідження колекції предметів

палеонтології, геології, археології та побуту О. Єримовича будуть продовжуватись в фондах ЧОКМ та фондах Національного музею історії України в місті Києві

Джерела та література

1. Нераденко Т. Археологія Чигиринщини. – Черкаси : видавець Чабаненко Ю. А., 2012. – 505 с.
2. Матеріали польових досліджень автора // Записано від Зав'ялової Г., 1923 р. н., уродженки м. Чигирин.
3. Клименко Т. А. Охорона пам'яток історії та культури Чигиринщини в 20-х роках ХХ ст. // Свідок козацької слави: Погляд крізь століття. – Черкаси, 2003. – С. 160–167.
4. Кукса Н. Гнат Якович Стеллецький: Штрихи до портрета // Чигиринщина: історія і сьогодення : матеріали наук.-практ. конф. 17–18 травня 2006. – Черкаси : «Вертикаль». – С. 115–125.
5. Кривенко С. Розриті могили // Пам'ятки України: історія та культура, 2002. – С. 62–63.
6. Петренко І. Невідомі війни (церква та держава на Кіровоградщині в 20-60-х роках ХХ ст.). – Кіровоград : Видавець Лисенко В. Ф., 2012. – 375 с.
7. Архів родини Єримовичів // Опис колекції палеонтології, геології, археології та побуту священика О. Єримовича. – 145 с.
8. Нераденко Т. Словник-довідник з археології Черкащини. – Черкаси. – 650 с.
9. Нераденко Т. Молюхов Бугор. – Черкаси, 2017. – 505 с.
10. Нераденко Т. Результати польового археологічного дослідження Молюхового Бугра у 1992–2013 рр. // Чигиринщина: історія і сьогодення : матеріали VI наук.-практ. конф. – Черкаси, 2017. – С. 7–12.
11. Амальрик О., Монгайт О. Що таке археологія. – К. : Державне учбово-педагогічне видавництво «Радянська школа», 1958. – С. 35.
12. Лавріненко Н., Кукса Н., Сиволап М. Гетьманський Пустинно-Миколаївський Медведівський монастир. – Черкаси, 2012. – 88 с.
13. Матеріали польових досліджень автора // Записано від Руденка С. В., 1984 р. н., уродженця м. Чигирин.
14. Солодар О. Галаганівка. – Черкаси, 2010. – 70 с.
15. Горішній П. Археологічні дослідження в Чигирині // Археологічні дослідження на Чекащині. – Черкаси : «Сіяч», 1995. – С. 119–123.
16. Бессонова С., Скорый С. Мотронинское городище скифской эпохи. – Киев – Краков, 2001. – 157 с.
17. Тереножкін А. І. Киммерийцы. – К. : Издательство «Наукова Думка», 1976. – 220 с.
18. Королев К. Энциклопедия символов, знаков, эмблем. – М. : «ЭКСМО» ; СПб «МИДГАРД». – С. 295–306.
19. Старков В. Ф., Сериков Ю. Б. Стоянка Полуденка II в Среднем Зауралье // Советская археология. – 1975. – № 2. – М. : «Наука». – С. 168–174.
20. Класифікація Давньоруських мечів за Я. Петерсоном [Електронний ресурс]. – Режим доступу до ресурсу : <https://we.org.ua/histori/kyivska-rus/klassifikatsiya-davnoruskyh-mechiv-zaya-petersonom>.
21. Шокарев Ю. В. Большая энциклопедия оружия. – М. : Росмен, 2008. – С. 43–70.
22. Винокур І. С., Телегін Д. Я. Археологія України : підруч. для студ. істор. спец. вищ. навч. закл. Вид. 2-ге, допов. і переробл. – Тернопіль : Навчальна книга – Богдан, 2008. – 479 с.

≈ ПЕРСОНАЛІЇ ≈

Надія Любецька

**КОРИФЕЙ У ЦАРИНІ КРАЄЗНАВСТВА ТА МУЗЕЙНОЇ СПРАВИ
ДУБЕНЩИНИ (ШТРИХИ ДО ПОРТРЕТА ТАМАРИ ДМИТРЕНКО)**

*Мало любити свій рідний край,
його треба ще й знати.*

М. Рильський

Знання історії та культури рідного краю не просто збагачує і звеличує людину, воно служить своєрідним містком, що єднає покоління минулі з поколіннями прийдешніми. Пошана до традицій давньої культури та до історії славного минулого творить основи теперішності, є запорукою майбутнього.

Мальовнича Дубенська земля, яка зачаровує своєю красою, дивовижною природою, історичними місцями та пам'ятками історії, культури, архітектури відома і людьми, які люблять, знають, бережуть, досліджують і розвивають свій рідний край. Відзначаючи 85-річчя

музейної справи на Дубенщині не можна не згадати про людину з великим серцем, натхненну щирою любов'ю до рідного краю, інтелігентну, освічену, ерудовану, яка є справжнім фанатом та корифеєм музейної справи і краєзнавства – Дмитренко Тамару Борисівну.

Дмитренко Тамара Борисівна народилася 8 травня 1955 р. в с. Оженин Острозького району Рівненської області. Навчалася в Оженинській восьмирічній школі, Острозькій середній школі № 3. У 1979 році закінчила філологічний факультет (українська мова та література) Рівненського

*Ігор Кузнєцов, Ігор Свешніков, Тамара Дмитренко (зліва на право).
Археологічні дослідження на території Дубенського замку, 1995 рік.*

Тривають розкопки на території Дубенського замку. 1995 рік.

педагогічного інституту ім. Д. З. Мануїльського.

З 1972 по 1977 рр. працювала вчителькою французької мови у Новоукраїнській восьмирічній школі Острозького району Рівненської області, а з 1977 по 1980 рр. – у Дубенських середніх школах № 1 і № 8 вчителькою української мови та літератури. Та найбільшим своїм дітищем, справою всього свого життя стала краєзнавча робота. Роботу в царині історичного краєзнавства розпочала в 1980 році, прийшовши працювати в Дубенський краєзнавчий музей. З 1980 по 1993 рр. працювала науковим співробітником, пізніше старшим науковим співробітником Дубенського краєзнавчого музею. З перших днів роботи та наступні роки показала себе як високоосвічена, з широким кругозором людина. Швидко оволоділа основами музеєзнавства, що дало можливість призначити Дмитренко Тамару з лютого 2001 р. на посаду завідділь історії Державного історико-культурного заповідника м. Дубно, на якій працювала до 2016 року. 35 років трудової діяльності Тамара Дмитренко присвятила вивченню

та дослідженню історичного краєзнавства.

Постійний пошук, вдосконалення, праця над собою, постійне дослідництво – ось наріжні камені надзвичайної працездатності. Окремою віхою популяризації історичної, культурної і духовної спадщини Дубенського краю Дмитренко Тамари є організація (спільно з адміністрацією та науковцями заповідника) проведення наукових, краєзнавчих конференцій, у яких вона виступала як автором досліджуваних тем, так і упорядником матеріалів та членом редакційної колегії. За результатами конференцій були видані збірники, які становлять значну цінність для розвитку історичної та краєзнавчої науки загалом.

Науково-дослідницька, освітньо-просвітницька, краєзнавча робота Дмитренко Тамари значно збагатила історіографію Дубна та Дубенщини. Її постать ввійшла в бібліографічний покажчик «Музейних фахівців Рівненщини» (2014 р.). Доцільно подати музейно-історико-краєзнавчий доробок її наукових досліджень, публікацій, статей з історії міста Дубна та

Дубенщини, які ввійшли в дане видання.

1. Дубно: погляд крізь віки: фотолітопис / Т. Б. Дмитренко. – Луцьк, 2010.
2. 500 років Дубенському замку / Т. Б. Дмитренко. – Дубно, 1994.
3. Історія Дубенського замку / Т. Б. Дмитренко. – Дубно, 1994.

4. Віч-на-віч з І. Д. Лозов'юком / Т. Б. Дмитренко // Волинь незабутня : тези Міжн. регіон. наук.-практ. конф. «Волинські міста. Історія, культура, традиції». – Рівне, 1994.
5. Дослідники Дубенщини передвоєнного часу / Т. Б. Дмитренко // Культура Волині та Волинського Полісся княжої доби / М. Кучинко, Г. Охріменко, В. Савицький. – Луцьк, 2008.
6. Друковані джерела та краєзнавчі нотатки про боротьбу ОУН – УПА на Дубенщині 1942–1950 рр. / Т. Б. Дмитренко // Сторінки воєнної історії. Минуле і сучасне Волині і Полісся : наук. зб. : матеріали XXX Всеукр. наук.-практ. іст.-краєзн. конф., 24–25 березня 2009 р. – Луцьк, 2009.
7. Дубенський Спасо-Преображенський монастир / Т. Дмитренко // Ювіляри України. Події та особистості XXI століття. – К., 2009.
8. Дубенський Чеснохрестський (Чесного Хреста, Хрестовоздвиженський) чоловічий монастир / Т. Дмитренко // Ювіляри України. Події та особистості XXI століття. – К., 2009.
9. Дубенщина у визвольній боротьбі українського народу XVI–XVII ст. / Т. Б. Дмитренко // Волинь незабутня : тези VI регіон. наук.-практ. конф. «Нові краєзнавчі дослідження у контексті національного відродження України». – Рівне, 1995.
10. Жива історія з людської пам'яті, або слово про Дубенських старожилів / Т. Б. Дмитренко // Історико-культурна спадщина Дубна: правові, історичні, мистецькі та музейні аспекти : матеріали наук.-теорет. конф., присвяч. 15-річчю створення Держ. іст.-культ. заповідника м. Дубна. – Дубно, 2008.
11. Замок князів Острозьких / Т. Дмитренко // Ювіляри України: події та особистості XXI століття. – К., 2009.
12. Заняття дубенських євреїв у 1920–30-х роках / Т. Б. Дмитренко // Єврейському народові : матеріали Міжнар. наук. іст.-краєзн. конф., присвяч. укр.-євр. взаєминам на Дубенщині. – Дубно, 2006.
13. З історії Дубенського краєзнавчого музею / Т. Б. Дмитренко // Наукові записки / Рівненський обласний краєзнавчий музей. – Рівне : Рівнен. друк., 1996.
14. З історії розвитку освіти в Дубні і краї (1604–2004) / Т. Б. Дмитренко // «Там, де Ікви срібні хвилі плінуть...» : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф., присвяч. укр.-пол. взаєминам на Дубенщині, м. Дубно, 17–18 вересня 2005 р. – Дубно, 2005.
15. Історія підтверджує і спростовує: (кілька штрихів до характеристики м. Дубна в повісті М. В. Гоголя «Тарас Бульба») / Т. Б. Дмитренко // Дубно – Гоголю : матеріали наук.-теорет. конф., присвяч. 200-річчю від дня народження М. В. Гоголя, 18 травня 2009 р. – Дубно, 2009.
16. Кооператор Юрій Чубатий в історії міст Броди і Дубна 1920–1930-х років / Т. Б. Дмитренко // Бродівщина на межі Галичини й Волині : матеріали 3-ої краєзн. конф., присвяч. 925-річчю першої писемної згадки про Броди та 425-річчю надання Бродам магдебурзького права, 3 квітня 2009 р. – Броди, 2009.
17. Культурне життя міста Дубна XVII–XIX ст. / Т. Б. Дмитренко // Твердиня над Іквою : матеріали Міжн. наук. іст.-краєзн. конф., присвяч. 520-річчю Дубенського замку. – Дубно, 2012.
18. Легендарний Балеї / Т. Б. Дмитренко // Над Іквою – рікою : літ.-мистец. альм. – Дубно, 2007.
19. Міська дума як орган самоврядування в Дубні XIX століття / Т. Б. Дмитренко // Магдебурзькому праву у місті Дубні – 500 років : матеріали Міжн. наук.-теорет. конф. – Дубно, 2007.
20. Монастир Кармеліток / Т. Дмитренко // Ювіляри України. Події та особистості XXI століття. – К., 2009.
21. Островський Михайло Іванович – дослідник ранніх поселень на Дубенщині / Т. Б. Дмитренко // Історико-культурна спадщина Дубна: правові, історичні, мистецькі та музейні аспекти : матеріали

- наук.-теорет. конф., присвяч. 15-річчю створення Державного історико-культурного заповідника м. Дубна. – Дубно, 2008.
22. Островський Михайло Іванович – дослідник ранніх поселень на Дубенщині / Т. Б. Дмитренко // Історія музейництва, пам'яткоохоронної справи, краєзнавства і туризму в м. Острозі і на Волині : наук. зб. – Острог, 2006.
23. Реєстр скарбів замку князів Острозьких у Дубні, складений 1616 року – важливе джерело для вивчення історії міст Дубна та Острога / Т. Б. Дмитренко // Історія музейництва і пам'яткоохоронної справи в Острозі та на Волині : наук. зб., присвяч. 100-річчю з дня заснування братства ім. кн. Острозьких / Державний історико-культурний заповідник м. Острога. – Острог, 2009.
24. Родина Вишневецьких в історії Дубна та Волині / Т. Б. Дмитренко // Історія міст і сіл Великої Волині. Т. 2, ч. 2 : наук. зб. «Велика Волинь» : пр. Житомир. наук.-краєзн. т-ва дослідників Волині / голов. ред. М. Костиця. – Житомир, 2002.
25. Сергій Вишнівський – громадський діяч, журналіст, кооператор / Т. Б. Дмитренко // Діячі науки і мистецтва рідного краю у розвитку української національної культури : зб. матеріалів і тез наук. конф., 29–30 верес. 1998 р. – Рівне, 1998.
26. Тернистий шлях Олекси Сацюка / Т. Б. Дмитренко // Сацюк О. Смертоносці: оповідання (на тлі пережитого) / О. Сацюк. – Рівне, 2011.
27. Фарний костел Яна Непомуки / Т. Б. Дмитренко // Ювіляри України. Події та особистості XXI століття. – К., 2009.
28. Фольклорист і краєзнавець Якубчук Микола Йосипович / Т. Б. Дмитренко // Історико – культурна спадщина Дубна: правові, історичні, мистецькі та музейні аспекти : матеріали наук.-теорет. конф., присвяч. 15-річчю створення Державного історико-культурного заповідника м. Дубна. – Дубно, 2008.
29. Фотолітопис стародавнього Дубна: (із фондів Державного історико-культурного

Під час екскурсії з історії дубенської в'язниці в Дитячій виховній трудовій колонії.

Т. Дмитренко в музейній кімнаті «Єврейському народові».

- заповідника м. Дубна) / Т. Дмитренко // Магдебурзькому праву у місті Дубні – 500 років : матеріали Міжн. наук.-теорет. конф. – Дубно, 2007.
30. Ходкевичі – меценати науки, мистецтва, релігії та культури XV–XIX століть / Т. Б. Дмитренко // Млинів: історико-краєзнавчі дослідження : матеріали наук.-теорет. конф., присвяч. 500-літтю першої датованої згадки про Млинів / Млинівський краєзнавчий музей. – Млинів, 2008.
31. Хроніст XVI–XVII ст. Олександр Гваньїні / Т. Б. Дмитренко // Історико-культурна спадщина Дубна: правові, історичні, мистецькі та музейні аспекти : матеріали наук.-теорет. конф., присвяч. 15-річчю створення Державного історико-культурного заповідника м. Дубна. – Дубно, 2008.
32. Чехи в Дубні у 1920–1930 – ті роки: (за споминами старожилів) / Т. Б. Дмитренко // Матеріали Міжнародної науково-теоретичної конференції, присвяченої 60-річчю репатріації чехів на етнічну Батьківщину, 18 травня 2008 року / ред. П. Смолін ; літ. ред. М. Пшеничний. – Луцьк : Волин. обл. друк., 2008.
- ***
33. Благодійність світської левиці / Т. Б. Дмитренко // Скриня [Дубно]. – 2012. – 1 березня.
34. Вулиця Гірницька / Т. Б. Дмитренко // Дзеркало плюс [Дубно]. – 2003. – 20 березня.
35. Вулиця Городня на Забрамі в Дубні / Т. Б. Дмитренко // Дзеркало плюс [Дубно]. – 2003. – 20 лют., 27 лют., 29 трав., 5 черв.
36. Вулиця Залізнична / Т. Б. Дмитренко // Дзеркало плюс [Дубно]. – 2003. – 8 травня.
37. Вулиця Замкова / Т. Б. Дмитренко // Дзеркало плюс [Дубно]. – 2001. – 13 вересня.
38. Вулиця Запорізька на Сурмичах / Т. Б. Дмитренко // Дзеркало плюс [Дубно]. – 2003. – 18 квітня.
39. Вулиця Зерова / Т. Б. Дмитренко // Дзеркало плюс [Дубно]. – 2003. – 21 березня.
40. Вулиця Короленка / Т. Б. Дмитренко // Дзеркало плюс [Дубно]. – 2003. – 6 березня.
41. Вулиця Морозенка / Т. Б. Дмитренко // Дзеркало плюс [Дубно]. – 2003. – 3 липня.
42. Вулиця Пекарська / Т. Б. Дмитренко // Дзеркало плюс [Дубно]. – 2003. – 10 липня.
43. Вулиця Семидубська / Т. Б. Дмитренко // Дзеркало плюс [Дубно]. – 2003. – 15 березня.

44. Вулиця Ситарська / Т. Б. Дмитренко // Дзеркало плюс [Дубно]. – 2001. – 5 листопада.
45. Вулиця Сурмичі / Т. Б. Дмитренко // Дзеркало плюс [Дубно]. – 2001. – 20 груд.; 2002. – 3 січ., 21 лют., 11 квіт.
46. Вулиця Фабрична / Т. Б. Дмитренко // Дзеркало плюс [Дубно]. – 2003. – 17 квітня.
47. Вулиця Цегельна / Т. Б. Дмитренко // Дзеркало плюс [Дубно]. – 2001. – 6 грудня.
48. Культурне життя міста Дубна XVII–XIX ст. / Т. Б. Дмитренко // Скриня [Дубно]. – 2001. – 11 січня.
49. Любов герцога де Беррі і волинської скарбничанки / Т. Б. Дмитренко // Скриня [Дубно]. – 2013. – 17 січня.
50. Людгарда в спогадах Антона Кліми / Т. Б. Дмитренко // Скриня [Дубно]. – 2013. – 17 січня.
51. Невільники Другої світової / Т. Б. Дмитренко // Наше дзеркало [Дубно]. – 2002. – 12 грудня.
52. Подарунок з царської руки / Т. Б. Дмитренко // Скриня [Дубно]. – 2010. – 18 березня.
53. Хто у Дубні найбільшим п'яницею був / Т. Б. Дмитренко // Скриня [Дубно]. – 2008. – 24 липня.
54. Як створювалися колгоспи / Т. Б. Дмитренко // Вісник Дубенщини. – 1994. – 10 вересня
55. Значна кількість статей були опубліковані дещо пізніше і не ввійшли в даний бібліографічний покажчик, тож доречно додати їх до списку.
56. Кати стріляли по в'язнях, доки кров не стала стікати річкою з-під дверей камер / Т. Б. Дмитренко // Наше дзеркало. – 2009. – 01 липня.
57. Шумовські з Мирогощі – свідки і учасники подій Першої Світової війни / Т. Б. Дмитренко // Скриня. – 2014. – 27 лютого.
58. Островський Михайло Іванович – музейник, археолог, краєзнавець / Т. Б. Дмитренко // Скриня. – 2012. – 06 вересня.
59. У таборі смерті розстріляли 82 дитини / Т. Б. Дмитренко // Наше дзеркало. – 2012. – 11 липня.
60. Батько і син Ремези – ветерани двох Світових / Т. Б. Дмитренко // Замок. – 2011. – 27 липня.
61. Дубно у вирі Першої Світової війни / Т. Б. Дмитренко // Дзеркало плюс. – 2014. – 31 серпня.
62. Наполеон Орда – художник, композитор, педагог / Т. Б. Дмитренко // Скриня. – 2012. – 05 квітня.
63. Чехи в Дубні (1920–1930 рр. спогади старожилів) / Т. Б. Дмитренко // Дзеркало плюс. – 2003. – 03 липня.
64. Місто кравців, шевців, кушнірів, ткачі, мулярів... / Т. Б. Дмитренко // Скриня. – 2012. – 08 березня.
65. Кінозірка з Варкович / Т. Б. Дмитренко // Скриня. – 1999. – 23 грудня.
66. Феномен легендарного лікаря Святослава Балея / Т. Б. Дмитренко // Наше дзеркало. – 2017. – 04 жовтня.
67. Загадковий лікар Балея / Т. Б. Дмитренко // Скриня. – 2008. – 10 липня.
68. Чим займався брат православного лікаря Балея / Т. Б. Дмитренко // Скриня. – 2008. – 17 липня.
69. Тортури за часів Станіслава Августа / Т. Б. Дмитренко // Галицько-Волинські відомості. – 2012. – 18 травня.
70. Тамара Вишневська – українська Грета Гарбо польського кіно 1930рр. / Т. Б. Дмитренко // Наше дзеркало. – 2016. – 09 березня.
71. Маловідомі сторінки життя кінозірки 1930 рр. дубенчанки Тамари Вишневської / Т. Б. Дмитренко // Наше дзеркало. – 2017. – 06 вересня.
72. Біля витоків українського державотворення / Т. Б. Дмитренко. – 2014. – 24 вересня.
73. Ксьонз із Дубна був найдостойнішою людиною Польщі та Ватикану / Т. Б. Дмитренко // Скриня.
74. Неординарність постаті підполковника Війська Польського Віктора Матчинського / Т. Б. Дмитренко // Скриня. – 2015. – 19 березня.
75. В'язниця в Луцькій брамі / Т. Б. Дмитренко // Скриня. – 2013. – 02 квітня.

76. З історії Дубенського краєзнавчого музею (1912–1995) // Наукові записки.. 100-річчю музейної справи на Рівненщині присвячується / Рівненський краєзнавчий музей ; наук. ред. Г. В. Бухало. – Рівне,

1996. – Вип 1. – С. 73–76.
77. Історія Дубенського римо-католицького костелу Яна Непомуцена // Там, де Ікви срібні хвилі плінуть... : матеріали міжн. наук.-теорет. конф., присвяч. укр.-пол. взаєминам на Дубенщині, 17–18 вересня. – Дубно, 2005. – С. 33–34.
78. Скарби Дубенського замку // Магдебурзькому праву у місті Дубні – 500 років : матеріали Міжн. наук.-теорет. конф. – Дубно, 2007. – С. 79–84.
79. Дослідники Дубенщини передвоєнного часу // М. Кучинко, Г. Охріменко, В. Савицький. Культура Волині та Волинського Полісся княжої доби. – Луцьк, 2008. – С. 240–250.
80. Островський Михайло Іванович – дослідник ранніх поселень на Дубенщині // М. Кучинко, Г. Охріменко, В. Савицький. Культура Волині та Волинського Полісся княжої доби. – Луцьк, 2008. – С. 252–256.
- Тривалий час Тамара Дмитренко працювала над потужним виданням з історії

Дубенщини. У 2015 році вийшла книга «Земля Дубенська. Вічний поклик історії». У виданні відображені основні аспекти історичного, економічного та культурного життя населення міста Дубна і краю. Хочеться відмітити, що для написання цієї книги Дмитренко Т. залучила багато ілюстративного матеріалу, працю істориків, економістів, юристів, мистецтвознавців, архівних джерел, представників національних меншин, спогадів старожилів міста.

Вагомі дослідження Дмитренко Т. здійснила в напрямку роботи вивчення історії національних меншин Дубенщини. Протягом тривалого часу роботи вона налагодила зв'язки з вихідцями краю в Ізраїлі, Польщі, Чехії, Америки, Білорусії. Результатом цієї праці стало створення тематичних виставок з історії нацменшин, зокрема «З історії чеської меншини. Життя і побут», «З історії польської меншини. Діяльність товариства «Стромовка», створення музейної кімнати «Єврейському народові». Саме за кропіткою вивчення та дослідження єврейської

Т. Дмитренко та Герой України, Почесний громадянин м. Дубна Б. Возницький, 2010 рік. Під час презентації фотолітопису «Погляд крізь віки».

меншини Міжнародний комітет вихідців м. Дубно клопотав перед Дубенською міською радою щодо відзначення Тамари Борисівни Дмитренко відзнакою «Кришталевий жолудь» та запросив до відвідання «Землі обітованої». Співпраця з національними меншинами дала можливість реалізувати певний потенціал історичних і культурних зв'язків, розвиток яких дозволив поглибити співробітництво в напрямку музейництва, наукових досліджень, популяризації спільної історії. Варто відмітити, що Тамара Дмитренко проявила себе фахівцем у створенні нових музейних експозицій в Дубенському замку, таких як: «Щит і меч землі Дубенської» (воєнна історія краю), «Каземати в Дубенському замку 17 ст.», окрім того, вона була розробником музейної кімнати у Дубенській ДВТК «Історія Дубенської в'язниці», у в /ч А-1519 «До 40-річчя Перемоги», у Дубенському ГУ ДСНС «З історії пожежної справи». Не забувала і про співпрацю з навчальними закладами міста та району: розробила методичну структуру виставки «З історії ЗОШ № 1 м. Дубно», надавала консультації та методичну допомогу при створенні шкільних музеїв у ЗОШ № 3 м. Дубно, Варковецькій ЗОШ 1-3ст., Семидубському аграрному ліцею.

Велика і різнопланова колекція експонатів, які зберігаються у музейній експозиції «Щит і меч землі Дубенської», у фондах заповідника, спогади учасників та свідків боїв Другої Світової війни були основою для науково-дослідницької, експозиційної, просвітницької роботи Тамари Дмитренко та подальшого створення з її ініціативи документального фільму до визволення м. Дубна від німецько-фашистських загарбників у лютому–березні 1944 року, який демонструється учням та студентам місцевих навчальних закладів. Така форма роботи знайшла своє продовження, нині наукові співробітники відділу історії працюють над завершенням зйомок фільму про Першу світову війну.

Значну увагу дослідниця приділяла співпраці з громадськими організаціями, зокрема з Дубенською «Просвітою» (активними її учасниками Іларією Левінською, Світланою Швед, Іваном Шведом, Олександром Петруком, Аллою Семенюк та ін.), Дубенським «Союзом українок», краєзнавчим товариством, Дубенським товариством УТОС, колекціонерами, родинами митців. Ця

співпраця була методом не тільки поповнення музейних зібрань, дослідницької роботи, а й способом комунікації та відіграла не останню роль у збереженні та популяризації історико-культурної спадщини нашого краю.

Безцінним джерелом пізнання для вивчення, дослідження історії Дубна та Дубенщини Тамара Борисівна вважала роботу зі старожилами. Записані нею розповіді з історії міста, побуту, традицій, старовинні речі – одяг, знаряддя праці, предмети домашнього вжитку, – стали основою для створення виставок, поповнення фондів, написання статей, публікацій як в місцевих газетних виданнях, так і в матеріалах краєзнавчих наукових конференцій. «Зошит спогадів», започаткований нею, продовжують вести наукові співробітники відділу історії. Самі цікаві фрагменти цих оповідей можна було почути на різних телепередачах, зокрема обласному «Так було...», Дубенському ТРК, програмі «З приводу...» та ін.

Неабиякий вплив по здійсненню пошукової, дослідницької, просвітницької, збиральницької, виставкової роботи для Тамари Дмитренко стало особисте знайомство з такими «велетами» та діячами культури й історії, як Борисом Возницьким, Почесним громадянином м.Дубна, Героєм України, Заслуженим працівником України та Польщі, видатним мистецтвознавцем та сподвижником музейної справи. «Свої пам'ятні зустрічі з Борисом Возницьким» дослідниця опублікувала у матеріалах наукової, історико-краєзнавчої конференції «Лицар Ордена Культури» (2016 р.); з Ігорем Сवेशніковим – доктором історичних наук, Академіком Краківської академії наук, археологом, з яким працювала на археологічних розкопках у Дубенському замку в 1995, 1997 роках.; з Ігорем Лозов'юком – одним із найвідоміших дослідників історії Дубна, чию картотеку вона дослідила та опрацювала.

Слід відмітити, що внесок Т. Дмитренко в скарбницю краєзнавства, історії належно оцінено. Зокрема, за плідну діяльність у розвитку краєзнавства вона нагороджена Почесною Грамотою управління культури Рівненської облдержадміністрації (травень 1995р.), Грамотою виконавчого комітету Дубенської міської ради (серпень 2002р.), Почесною Грамотою Міністерства культури і мистецтв (квітень 2003р.), Грамотою

управління культури Рівненської облдержадміністрації (травень 2006р.), Грамотою облдержадміністрації (травень 2007р.), Почесною Грамотою міністерства культури і туризму (травень 2008р.). В 2009 р. відзначена дипломом Українського видавничого консорціуму. За програмою підтримки музейних працівників 2010–2011 років Міжнародним благодійним фондом «Україна-300» відзначена заохочувальним призом від Українського фонду розвитку музейної справи за здобутки в галузі музеєзнавства та краєзнавства. Є лауреатом «Кришталевого жолудя» (відзнака Дубенської міської

громади). У 2011 р. нагороджена ювілейною медаллю до 20-річчя Незалежності України.

Своїми краєзнавчими дослідженнями в галузі музеєзнавства Тамара Дмитренко доклала чимало зусиль для популяризації рідного краю. Отже, їй по праву належить почесне місце серед дубенських музейників, просвітників-краєзнавців ХХІ століття. Її ім'я вже ввійшло в літопис краєзнавчої справи на Рівненщині. А краєзнавчі напрацювання Тамари Дмитренко стануть історичною цінністю для тих, хто бажає і бажатиме поглиблено вивчати історію свого рідного міста Дубна.

Юлія Бунда

ЯЗЛОВЕЦЬ В КОНТЕКСТІ ДОСЛІДЖЕНЬ АДАМА ВАРТАЦЬКОГО

У статті висвітлюється аналіз досліджень Адама Вартацького. У ній зазначений автор простежує зміни у різних сферах життя Язловця від перших згадок про містечко до поч. ХХІ століття.

Сучасне село Язловець географічно та історично розташоване на території Поділля, в долині невеличкої річки Вільхівець, притоки Стрипи. Перша писемна згадка про містечко датується 1373 роком [7 с. 29]. З давніх часів містечко перебувало у власності родини Бучацьких, гілка яких обрала собі прізвище Язловецькі згідно назви населеного пункту [7 с. 26].

Під час вивчення історії містечка Язловець неможливо оминати працю польського дослідника Адама Вартацького «Язловець – нарис історії міста», в якій розкривається хронологія подій у Язловці від найдавніших часів до поч. ХХІ ст.

Дослідник у своїй праці описує детальну зміну власників та етапи розбудови міста, де першим власником Язловця вважає Теодора Бучацького – Кременецького каштеляна, прихильника короля Владислава II Ягайла. Рід Бучацьких згадується у Язловці у документах 1485 року, коли Якуб Бучацький, Галицький каштелян був відзначений королем та призначений воєводою на Поділлі. Це був останній період слави сім'ї, який закінчився 1541 року.

Згодом Бучацькі, які оселилися в Язловці змінили своє прізвище на Язловецькі. За висновками дослідника, це дозволило зміцнити їхні сфери впливу, а місту розширити свої володіння, замку – зазнати значних розбудов. Руїни фортеці, що збереглися до початку Другої світової війни залишилися в основному, від замку збудованого в середині ХХІ століття Єжи Язловецьким (1575 р.) – Великим коронним гетьманом та зміцненого його сином Міколаєм, старостою Снятина.

Свою кар'єру військового Єжи Язловецький почав під керівництвом великого гетьмана коронного Міколая Каменіцького.

Зокрема відзначився Єжи Язловецький у перемозі над татарським військом у 1528 році в Кам'янці Подільському, з невеликою кількістю вояків. Під час правління Сигізмунда Августа він користувався довірою володаря, який дарував йому титул старости Любачова, Снятина і Червоногородського. У 1569 році він придушив повстання у Валахії, а його син Миколай супроводжував їх у цих експедиціях. Єжи Язловецький помер 1575 року, залишивши семеро дітей: чотирьох синів Миколая, Міхала, Андрея, Ієроніма та трьох дочок Анну, Ядвігу та Катерину [4]. Після смерті батька, Язловець успадкував старший син Миколай – Снятинський староста і призначений польським урядом керівник запорозьких козаків [4]. Він заснував у Язловці школу та лікарню, виділив значні кошти на оздоблення Язловецького замку. Після його смерті у 1595 році містечко перейшло до його рідного брата Ієроніма Язловецького, для якого війна, здається, була сенсом життя. Сучасники стверджували, що битви для нього забави, обоз – дім, кінь – крісло, а залізна кольчуга – одяг [1, с. 60].

Саме брати Микола та Ієронім Язловецькі розібрали старий будинок з криницею, а в західному дитинці з північного боку прибудували напівкруглу бастею та перебудували західну і північну стіни. Також спорудили новий житловий будинок, який розділив замкову територію на два двори. У східному дитинці у 1599 році до південної стіни прибудували каплицю, а до північної – двоповерховий будинок. Від цих будівель, до нашого часу на висоту трьох ярусів збереглася північна бастея і один ярус східного корпусу, що складається з чотирьох приміщень із склепіннями.

Як стверджує Адам Вартацький, Ієронім – останній із роду Язловецьких. Він був одружений на Елеонорі Острозькій – онуці Костянтина Острозького. Незважаючи на те, що її дід був палким захисником православ'я, Елеонора була католичкою і активно допомагала ордену домініканців, які на той

час мали в Язловці монастир з величним костелом Успіння. Дітей Ієронім з Елеонорою не мали, і після смерті останнього Язловецького у 1607 році його вдова стала господарювати в Язловці. Після її смерті Язловець переходить з рук у руки. Його власниками на короткий час були Сенявські, Радзивіли, Чурили, Вольські.

У 1643 році Язловець придбав польський коронний гетьман Станіслав Конєцпольський. Він відзначився у війнах з турками і татарами. Але найбільш непримиренним він був по відношенню до запорозьких козаків. Для боротьби з ними на березі Дніпра біля сучасного Дніпра, Конєцпольський спорудив могутню фортецю Кодак. Незважаючи на її міцність, козаки все ж зруйнували її. До Хмельниччини Станіслав не дожив два роки. У 1646 році Язловець успадкував його син Сандомирський воевода Олександр. Він здобув військову освіту в Австрії та Італії, воював з татарами. Він укріпив замок, завдяки чому він витримав облогу козаків у 1648 році. Хоча, Богдан Хмельницький особливого бажання захопити фортецю не мав, адже знав що Конєцпольський там не проживав: на той час він воював проти шведів та території Польщі.

Після того, як загроза Хмельниччини минула, у 1649 році Олександр Конєцпольський розпочав роботи із розширення замкових укріплень. Зі сходу, півдня і заходу від збудував нижній замок – новий додатковий пояс оборони. Західна його частина складалася із двоповерхового казематного будинку, який мав наскрізний арочний проїзд та два наріжних бастіони, до яких з заходу примикали мури з бійницями і невеличкими овальними бастеями. Східна частина нижнього замку складалася з двох квадратних башт, з'єднаних між собою муром. До однієї з башт, яка була надбрамною, вів підйомний міст. Роботи із будівництва нижнього замку були завершені у 1658 році.

Період розквіту Язловця був перерваний вторгненням Мухаммеда IV.

Місто і замок повернули лише король Ян Собеський у 1684 році. Перші роки XVIII століття були часом, коли мешканці Язловця намагалися відбудувати місто від спустошень, залишених турками.

Та, незважаючи на повернення Язловця Речі Посполитій, він починає занепадати. Після згасання роду Конєцпольських у першій

половині XVIII століття його господарями були Любомирські, після чого містом змінило ще не одного власника. У 1747 році Язловець придбав Краківський каштелян Станіслав Понятовський – батько майбутнього останнього короля Польщі Станіслава Августа. Він не став відновлювати занедбаний верхній замок, а зайнявся перебудовою нижнього замку, перетворивши його на палац, для чого використав камінь старої фортеці та нову цеглу.

Незважаючи на економічне піднесення того періоду, у другій половині XVIII століття Язловець поступово втрачає статус торговельного містечка. З 1777 року власники маєтку змінювалися один за одним: Потоцькі, Грудницькі, Блажовські. Представник останніх, Христофор Блажовський, який постійно в Язловці не проживав, у 1863 передав його монастирю Згромадження Сестер Непорочного Зачаття Пресвятої Діви Марії. Цей римо-католицький орден заснували у 1854 році у Римі Марцеліна Даровська, Ієронім Кайсевич та Юзефа Карська. Згодом Марцеліна Даровська викупила палац у Язловецькому замку і він став власністю кляштору. При монастирі було відкрито школу для дівчат і безкоштовну школу для місцевих дітей.

Монастир функціонував до 1947 року і був закритий радянською владою. Того ж року Язловець з незрозумілих причин перейменували на «Яблунівку», повернувши історичну назву лише у перший рік української незалежності. У колишньому монастирі Радянською владою було розміщено спочатку зоотехнікум, а потім – обласний пульманологічний санаторій. Свою діяльність монастир відновив у 1990 році. Сьогодні він ділить приміщення палацу з санаторієм. На другому поверсі палацу розміщується музей Блаженної Марцеліни Даровської. У крайньому західному куті парку знаходиться склеп-усипальниця черниць, виконана за взірцем римських катакомб. Серед склепів монахинь є й могила засновниці ордену Сестер Непорочного Зачаття Пресвятої Діви Марії Марцеліни Даровської.

Отже, опираючись на історичні дані польського дослідника Адама Вартальського, ми можемо узагальнити та систематизувати етапи розвитку та становлення містечка Язловець, як одного із найважливіших форпостів в обороні південних границь Бучаччини та всього Поділля.

Джерела та література

1. Barącz S. Pamiątki Jazłowieckie [Електронний ресурс] / Sadok Barącz. – 1862. – Режим доступу до ресурсу : <https://polona.pl/item/pamiatki-jazlowieckie,NTYyMDA3/19/#info:metadata>.
2. Czołowski A. Przesłość i zabytki województwa Tarnopolskiego / A. Czołowski, B. Janusz. – Tarnopol, 1926. – 198 с.
3. Wartalski A. Jazłowiec – zarys dziejów miasta / Wartalski. – 1996. – Режим доступу : <http://www.lwow.home.pl/semper/jazlowiec.html>.
4. Бучач і Бучаччина. Історично-мемуарний збірник / ред. колегія Михайло Островерха та інші. – Нью Йорк – Лондон – Париж – Сідней – Торонто : НТШ, Український архів, 1972. – Т. XXVII. – 944 с. – іл.
5. Ковальський С. Jazlowiec – the town lost in history [Електронний ресурс] / Станіслав Ковальський – Режим доступу до ресурсу : <http://www.aerobiologicalengineering.com/wxk116/sjk/jazlow.html>.
6. Підставка Р. Язловець-640. Історія, архітектура, туризм / Р. Підставка, О. Рибчинський. – Тернопіль : «Лібра Терра», 2013. – 128 с.
7. Пламеницька О. Початок мурованого оборонного будівництва на Поділлі [Електронний ресурс] / Пламеницька – Режим доступу до ресурсу : http://shron1.chtyvo.org.ua/Plamenytska_Olha/Pochatok_lytovskoho_pravlinnia_na_Podilli_fortyfikatsiinyi_aspekt.pdf.
8. Рибчинський О. В. Язлівець – місто ренесансу / Олег Валерійович Рибчинський // Незалежний культурологічний часопис «Ї». – 2005. – С. 76–94.
9. Рутинський М. Замковий туризм в Україні. Географія пам'яток фортифікаційного зодчества та перспективи їх туристичного відродження / М. Рутинський. – Київ : Центр учбової літератури, 2007. – 423 с.

Гжегож Роговські

МАЛОВІДОМІ СТОРІНКИ ЖИТТЯ КІНОЗІРКИ 1930-Х РОКІВ

ТАМАРИ ВИШНЕВСЬКОЇ

Знайомство з польським дослідником Гжегожем Роговскі, який написав книгу «Польські акторки кіно еміграції», дозволило привідрити сторінки із життя дубенчанки Тамари Вишневської та її сім'ї часів німецької окупації й післявоєнних років, а також подальшого життя на чужині – в Америці. Сподіваюся, що видатні історичні особи, які своїм життям прославили наш край, увійдуть до окремого факсимільного видання, на яке вже давно очікують зібрані матеріали – документи, фото, газетні статті тощо. Це буде своєрідний подарунок прийдешнім поколінням дубенчан.

Цінність польського видання полягає у правдивому відображенні життєвого шляху Тамари Вишневської, оскільки пан Роговскі побував у місті Рочестері в США, де проживає донька акторки, Ірена, яка поділилася своїми спогадами і сімейним фотоархівом із дослідником.

Тамара Дмитренко

Уточнимо, що Тамара народилася в Дубні, з Варкович родом був її батько. Танцювала з дитинства, але на рідних теренах їй нікому було давати уроки танцю. Навіть у більшому Луцьку не було школи танців. І тому, коли батька ув'язнили до Берези Картузької (1927), восьмирічна дівчинка поставила за мету здобувати майбутню професію у Варшаві. Бажання навчатись танцювати було настільки великим, що Тамара сміливим кроком увійшла у великий світ столиці. Однак це тривало недовго: рідні не могли допустити, що їх донька не має відповідної освіти. Довелося повернутися до Луцька і продовжити навчання в гімназії. Звідти вона надсилала свої фото до журналів, її знімки виставляли на вітринах, тобто, Тамара не давала забути про себе.

Після закінчення гімназії Вишневська повернулася до Варшави і знову поселилась у тітки. Був 1934 рік. Тамара влаштувалась у танцювальну школу Висоцької. Разом із групою виступала в різноманітних театрах і нічних закладах. Була вже солісткою і почала навіть заробляти гроші, частину яких надсилала на Волинь, бо сім'я потребувала допомоги, якої не міг надати батько, відбуваючи покарання. Змушена брати участь навіть у найгірших халтурах: рекламувала державну лотерею, танцюючи в одязі каштана тощо.

Після першої кіноролі молоду акторку помітив продюсер Владислав Мікош і був

зачарований її вродою, поставою, винятковим смаком у виборі одягу. У товаристві Владислава Тамара з'являлась на різноманітних престижних балах моди та балах польського фільму, вражаючи присутніх і пресу бездоганно підібраним вбранням. На той час їй було сімнадцять із половиною років.

Роман Тамари і Владислава розцвітав до половини 1937 року і завершився шлюбом першого тижня серпня. Оскільки Тамара була православною, а Владислав католиком, урочистість становила поєднання таїнств обох релігій. Про найголосніший шлюб польського кіносвіту розписувала преса в часописі «Кіно»: *«У храмі зібралися родичі, приятелі і колеги молодої пари. Шумно прибули актори. Молода панна в довгій сукні і тюлевому вельоні, заколотому гірляндкою квітів, струнка і граційна – виглядала настільки чудово, як можуть виглядати лише зірки кіно, які позують перед об'єктивом. Цього разу зворушення на її обличчі не було вдаванням...»*. Донька акторки, Ірена Раце, одруження своєї матері бачила дещо по-іншому: *«Мій татусь був дуже поважною людиною. Мені здається, що мама була б щасливішою, якби одружилась із кимось більш романтичнішим. Вона дуже кохала свого обранця, він також, але то не був чоловік, створений для неї. Маю враження, що мама вийшла за нього з розрахунку»*.

Казковому життю Мікошів заздрило

Тамара Вишневіська.

чимало їх знайомих – були багаті і відомі у Варшаві. Тамара пригадувала, що їздили до Праги чи Відня тільки за тим, щоб подивитися оперу чи зіграти в казино. Незабаром Мікоші купили квартиру, і актриса приступила до її облаштування. Заробляли чимало, і могли собі дозволити купити меблі в найдорожчих салонах Варшави. Тамара, як виявилось, мала смак не лише у підборі свого одягу, а й у дизайнерні помешкання. Створила затишне гніздечко для своєї родини. Ще перед заміжжям поставила нареченому ультиматум, що її найближча родина буде жити з ними. Родина в житті Тамари становила, зрештою, завжди велику цінність. Її благополуччя вона завжди ставила на перше місце. У такому дусі вона виховала і свою доньку, яка народилась влітку 1938 року. Однак знаменитість не любила втручань у її особисте життя. Багато прихильників запитували її адресу в колонці «Між нами» часопису «Кіно», але вона не бажала, щоб біля її дому тинялися прохачі автографів, навіть кореспонденція аж до війни надходила до бюро «Феміка-фільм» при Маршалковській.

Перед тим, як завагітніти, Тамара встигла знятися ще в трьох фільмах. Це – «Дівчата з Новоліпок», «Гультьайська трійка», «Дівчина шукає кохання». Останнім фільмом перед декретними канікулами була «Друга молодість». Вийшов він у вересні 1938 року. Зіграла там невелику роль, оскільки була на перших місяцях вагітності і почувала себе не надто добре. Фільм розкритикували. Після такої невдачі

щастя прийшло до Тамари з-за океану від режисера Сандвіна, який хотів підписати з нею контракт на п'ять років для зйомок в Америці. Змушена була відмовитись, бо лелека був уже в дорозі і до того ж не бажала їхати так далеко сама. Була щасливою в Польщі.

У фільмі не з'явилася аж до березня 1939 року, коли на екрани вийшов знятий дещо раніше «Білий негр». Тоді актриса займалась, в основному, новонародженою донькою. Вагітність не відібрала Тамариної вроди – виглядала молодо і квітуче. Материнство надавало їй більше радощів: таємно нотувала польською та українською події з життя малої Ірени, підкріплені знімками. У вільний час водила малу Ірену гуляти до Королівських Лазенок – їхнє помешкання на Степанській знаходилось поблизу однієї з бічних брам того парку. Була чудовою, доброю, коханою і мудрою мамою. Про винятковий зв'язок матері з донькою свідчить хоч би те, що Ірена не називала її інакше, ніж «мамуся».

Коли Тамара повернулася до творчого життя, Владислав, який від 1937 року не зняв жодного фільму, примірявся до двох нових проектів, де його дружина повинна була знятися в головних ролях. Перший був продовженням фільму «Під твоєю обороною» з 1933 року, другий – черговою частиною «Знахаря», названою «Тестамент професора Вільчура».

Перед самою війною кінофірма Мікоша «Феміка-фільм» оголосила про своє банкрутство, але він знайшов вихід і врятував своє

Гімназія в м. Луцьку, де навчалася Т. Вишневська.

дітище. Йому також вдалося викупити дансинг (танцювальний клуб) «Адрія», у якому перед війною була «вся Варшава» і який кілька років тому відчинив перед Тамарою двері до кіносвіту. Актриса підписала кілька контрактів і мала зарезервований час у зйомках аж до 1942 року. Майбутнє, здавалось, буде рожевим.

У вересні 1939 року в студії Фаланги крутили «Тестамент професора Вільчура», коли перші бомби впали на Варшаву. То був початок кінця польських фільмів. Німецькі окупанти не дозволили продукувати кіно, однак, зробили маленький виняток для завершення кількох сцен означеного фільму. Фільм протримався всю війну, але потім його слід було втрачено. Кіноактори, і Тамара Вишневська в їх числі, залишилися без роботи. Одні з'являлися на малих сценах Варшави, інші працювали кельнерами. «Адрія» стала найважливішим джерелом доходів родини. Ще з 1939 року туди вчащали поляки і залишалися до 17-ї години, пізніше починала діяти заборона для цивільних пересуватися містом. Ще з початку окупації Тамара взяла собі за правило носити в одязі зашиті коштовності, які можна було обміняти в будь-яку хвилину, і ніколи не відступала від цього правила.

У 1940 році «Адрію» переформовано на нічний заклад «тільки для німців», де

Владислав був керівником. Дуже швидко сюди завітали представники Армії Крайової, яких цікавили розмови п'яних німецьких офіцерів. Мікош почав допомагати підпіллю харчами та медикаментами. Тамарі було заборонено приходити до клубу, особливо після того, як смертельно хворий підпільник вбив там трьох німців і загинув разом із ними.

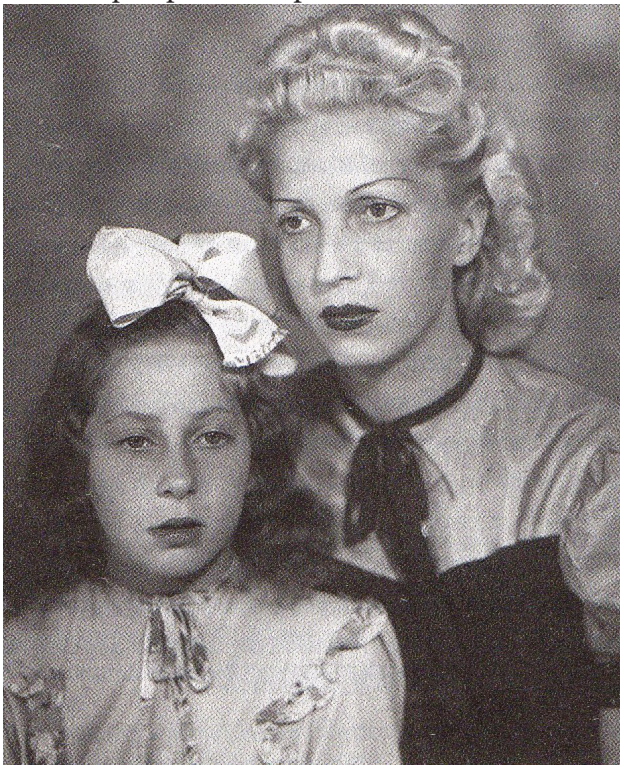
Дуже рідко в житті Мікошів траплялися хвилини, коли вони забували про страхіття окупації. Виїжджали усією родиною до Закопаного, яке Тамара дуже любила. Влітку жили в невеликому дерев'яному будинку в Юзефові під Варшавою. Там Тамара фотографувалася у ніжних обіймах Владислава, а Ірена обходила всі дні народження знайомих.

Монотонне окупаційне життя кінозірки скрашували прогулянки з донькою до Королівських Лазенок. Якось восени 1942 року вона зустріла в парку циганку, яка напрощила їй подальшу долю. Повідала, що Тамара виїде звідси, щоб ніколи більше не повертатися і проживе коротке життя. Ворожба старої циганки здійснилася до найменших подробиць, а поки що мати з донькою прогулювалися по Лазенках, насолоджуючись теплими осінніми днями. Останній знімок з родинного альбому Тамари, зроблений у Варшаві, датований червнем 1944 року. Того разу виглядала вишукано: елегантно вдягнута, усміхнена – справляла враження щасливої і розслабленої. Після кількох років потому усміх на знімках належав уже до рідкісних.

Варшавське повстання в місті залишило чимало руїн. Відносний спокій чергувався з хвилями бомбардувань та обстрілів. Мікошів рятувала все та ж «Адрія», забезпечуючи відносний добробут. Постійним відвідувачем закладу був один німецький офіцер, про якого сказали б, що хоч він і німець, але порядний. Він любив, цінував і поважав Владислава й фактично врятував від смерті Мікошів та рідних Тамари, коли вони переховували в себе єврея. Тим часом за Віслою вже стояли росіяни, а німці, з властивою їм педантичністю, розпочали знищення міста. Виїзд став неможливим, а до свідомості мешканців столиці поволі доходило, що Варшава може вже не побачити чергового сходу сонця.

Донька Тамари розповіла, що той офіцер виправив їм документи і вивіз до Праги. Мікош мусив залишитися, щоб не навести

підозри на їхнього рятівника. Від'їзд був квапливий: Владислав прийшов серед ночі і наказав дружині пакувати речі. Вона відчувала, що більше до Польщі не повернеться, тому взяла з собою кілька альбомів зі знімками та свої розкішні прикраси. Ще забрала маленький образок Божої Матері, у тильній стороні якого замаскувала решту коштовностей, які не зашила в одяг. Коли вже мали виходити з помешкання, вона повернулася до кімнати і взяла з шафки ангела з шовкових ниток, яскраво розмальовану різдвяну зірку і срібного птаха. Той від'їзд був справжньою трагедією для неї, бо мусила залишити все добро і навіть kota та собаку. У потязі їхало повно офіцерів і Тамара, яка володіла шістьма

Тамара з донькою Іреною, Варшава 1943 р.

мовами, розмовляла з ними по-німецьки. Здолали безліч перевірок документів і нарешті дісталися Праги. Скоро в Празі зібралась уся родина і Владислав, якому вдалося виїхати з огорнутої повстанням Варшави. Він влаштувався на підземну гарбарню, але жили, насамперед, на виручені від продажу коштовностей гроші. Родина не довго тішилася спільним проживанням: одного дня солдати виштовхали Владислава з місця роботи і вкинули до потягу, який їхав до Німеччини.

У травні 1945 року в столиці Чехословаччини вибухнуло антинімецьке повстання, очолюване комуністами. Його швидко

придушили, а вже 7 травня до міста увійшли росіяни. На вулицях стало небезпечно, а надто для молодих і вродливих дівчат, які ставали ласим шматком для зголоднілих солдат радянської армії. До них доходили чутки, що американці скоро залишать Чехословаччину на волю Радянського Союзу. Тамарі були відомі порядки комуністів, які вони встановлювали у контрольованих ними зонах. Постановила собі, що потрібно їхати з Праги, поки ще є можливість. Якраз тоді Прагу покидали останні частини американської армії. Тамара знайшла якогось американського офіцера і з його допомогою разом із донькою виїхала військовою вантажівкою до Німеччини. Родину обіцяла забрати пізніше. Грошей не мали зовсім, але ще залишалось дещо з прикрас. За чудовий перстень з діамантами військовий продав їй чотири великі мішки американських цигарок. Тож коли дісталися Франкінштейна, Тамара посадила доньку на санки і повезла на гору, де жили німецькі селяни. У них роздобула за ті цигарки харчів і найняла для Ірени вчителя, який приходив додому і навчав її усім найважливішим предметам.

У Німеччині Тамара постійно шукала свого чоловіка. Подала запит до Червоного Хреста, який допомагав розпорошеним війною людям віднайти одне одного. Більше дев'яти місяців чекала на відповідь, скромно живучи з того, що вдалося продати. Врешті, прийшла відповідь, що Владислава звільнили американські війська. Він почав працювати в організації для переселених осіб, створеній в американській і британській окупаційній зоні після закінчення Другої світової війни. Організація допомагала литовцям, естонцям, латишам, які втратили свою батьківщину; євреям, які після голокосту бажали дістатися до Ізраїлю; чехам і полякам, які втікали від переслідувань із боку комуністичної диктатури в їхніх краях.

Мікоші вирішили вступити до табору для переселених осіб, хоч це було не зовсім просто. Завдяки знайомствам Владислава вони потрапили до табору Альтенштадт в Баварії. У тому маленькому містечку отримали одну кімнату, в якій мешкали п'ять років. У таборі ніхто не працював, його мешканці мали багато вільного часу. Владислав організував усілякі турніри, з яких найбільше до душі була гра в карти. Тамара теж знайшла собі заняття:

Будинок у Рочестері, в якому проживала родина Мікошів.

вона організувала школу для дітей, де навчала їх іноземних мов. Ще якийсь учитель займався з дітьми різного віку, які сиділи за одним довгим столом. Ірена і тепер дивується, чому вона могла навчитися в тій імпровізованій школі. Незабаром Мікоші облаштували невеличкий кіоск, де продавали книжки, забавки та інші необхідні речі. Незважаючи на табірне бідове життя, Тамара позувала на знімках у красивих платтях, пошитих за найновішими покроями зі старих речей. Була завжди нафарбованою і причесаною. Може те все надавало їй сил у важких випробуваннях долі? На знімках на порцеляновому обличчі актриси завжди бракувало одного – усмішки. Почувалася щасливою лише під час гри в карти. Стільки часу рятувала родину в

Сім'я Мікошів отримує американське громадянство в 1956 р.

часи війни, стільки пройшла і витерпіла, але в таборі щось у ній ніби зламалося. Стала дуже смутною, часто впадала в депресію. Що, власне, могла відчувати, коли спішно мусила спакувати ціле життя до однієї валізки?

Після війни ситуація нормалізувалась, і табори для переселених осіб почали закриватись. Мешканці освоювали нові професії, чекаючи на виїзд до якоїсь із країн, яка забажала б прийняти у себе біженців. Не багато країн висловило таке бажання. Першою свої кордони відкрила Бельгія – то було в 1947 році. Дещо пізніше 86000 біженців прийняла Великобританія, а до кінця 1951 року Канада згодилась на транспорт із 157687 осіб. Більшість країн вимагала спонсорів для родин біженців. Обов'язком спонсорів було забезпечення прибулих житлом і роботою. Тамара нікого за кордоном не знала і не мала грошей на оплату свого виїзду. Нарешті з'явилась можливість на виїзд без спонсора до Австралії. Табір в Альтенштадті на той час уже закрили. Родину Мікошів перевели до табору в Берхтезгаден, місцевості, відомій, в основному, з того, що там розташовувалась літня резиденція Гітлера – Бергхоф.

П'ять років життя в таборі без свого місця, без планів на майбутнє, без чогось, що можна було знати напевне, виснажили Тамару. Коли ж довідалась, що Австралія прийме біженців, записалась на транспорт до Мельбурна в 1950 році. Ні до Австралії, ні до Нової Зеландії Мікоші так і не дісталися, тому що в їхнє життя втрутився щасливий випадок: в американському місті Рочестер мешкав такий собі містер Герберт із дружиною, який був генеральним секретарем організації, представником якої в таборі для біженців працював Владислав Мікош. Він багато чув про Мікошів і вирішив допомогти з переїздом до Рочестера, розташованого поблизу Нью-Йорка, недалеко від Ніагарського водоспаду. Подолавши

десятиденну подорож на військовому кораблі, сім'я нарешті добралася до Нью-Йорка, де їх чекали заповнення всіляких документів, черги до іміграційних чиновників. До Рочестера прибули 15 листопада 1950 року.

Герберт оголосив про Мікошів у місцевих газетах, зібрав бомонд міста для привітання відомого продюсера і вродливої кінозірки 1930-х років на американській землі. Їх забезпечили роботою на фабриках, а про те, щоб повернутись до попередньої роботи, Тамара й не мріяла, бо Рочестер – не Чикаго. Однак у Рочестері ще з XIX століття жили поляки. У 1909 році тут побудовано мурований костел, навколо якого почали з'являтися будинки, які швидко стали основою польського кварталу. Крім того, відкрилися польські крамниці, заклади послуг, навіть ресторани. Міклоші були глибоко релігійними людьми і ходили до костелу св. Станіслава Костки, поблизу якого невдовзі купили будинок. При костелі діяла школа, яку стала відвідувати Ірена. Час від часу Тамара давала інтерв'ю для місцевої преси про своє зіркове життя – фільми з її участю демонстрували і в Рочестері. Проте і далі працювала на фабриці, а ввечері йшла до елегантної крамниці, де продавала хутра. Не могла забути своє минуле і носила в собі ностальгію за тим, чого вже ніколи не повернути.

Життя Мікошів у Рочестері настільки стабілізувалося, що Тамара почала думати про свою родину, яку свого часу переправила з Чехословаччини до Західної Німеччини, продавши свій останній діамант (мав два карати), щоб купити в солдата цигарки Олд Голд і підкупити відповідних людей. Цигарки і кава тоді були варті більше, ніж гроші і коштовності.

З усієї родини до Рочестера приїхали лише батьки Тамари. Сестра Тамари, Зоя, залишилась у Празі, бо закохалась у чеха на прізвище Новотний. До Америки переїхали значно пізніше, після народження сина. Тітка Таня, хоч і приїхала з ними до Німеччини, але ніколи не жила в таборі, оскільки мала чоловіка Юрка Шульца і назавжди залишилась на його батьківщині. Батьки Тамари мешкали в її домі. Мати зайнялась прибиранням будинків у багатих міщан. Вона ніколи не вивчала англійської мови, знала всього кілька зворотів. Батько працював вдома, редагуючи місцеву українську газету. Життя Мікошів увійшло в одностайний ритм. Ірена ходила до школи і з

принципу вдома розмовляла лише польською.

Відносний спосіб родинного життя порушила смерть від інфаркту Сергія Вишневського в 1952 році, людини, яка була для Тамари великим авторитетом – незламним, інтелігентним і близьким. Тамара не надто зблизилася з польськими еміграційними колами, проте, досить швидко містом прокотилася звістка про її приїзд до Сполучених Штатів. Поляки тут були трохи іншими. Вони взяли Мікошів під свою опіку і часто запрошували в гості. Тамара, у свою чергу, виправляла ладні прийоми для поляків у своєму домі. Вона завжди була окрасою тих прийомів. За скромні доходи зуміла одягнутися справді елегантно. Крім того, мала в собі стільки смаку і товариськості, що важко було впізнати в ній домогосподарку чи працівницю фабрики.

Інколи Мікоші дозволяли собі канікули. Винаймали тоді невеликі апартаменти у Флориді. Тамара любила східне узбережжя. Там насправді могла забути про все і, звичайно, відпочити.

Тим часом донька Ірена, маючи вже двадцять років, вийшла заміж і покинула батьківську домівку. З'явилося троє внучат: Едвард, Томас і Лінда. Тамара почала виконувати нову роль – бабусі. Дуже тішилася, коли Лінда розпочала заняття танцями. Відтоді ходила на кожен її виступ і, як досконалий знавець танцю, завжди могла щось порадити внучці. Їй хотілося, щоб її внучка виглядала якнайкраще. Був також певний ритуал: у день народження Тамара купувала Лінді плаття, яке та вибирала сама. Нічого іншого, крім плаття, не могло бути по-іншому – і кінець!

Найбільшим родинним святом було Різдво Христове. Тамара готувала вушка, борщ і рибу – зуміла навчитися готувати. На ялинці визначне місце займало кілька прикрас, узятих Тамарою під час втечі з Варшави. Вона дуже любила співати колядки. Це був один із реліктів її щасливого, давнього життя.

Наприкінці 1960-х років до дверей актриси знову постукало щастя. Про чудову польську зірку кіно довідався працівник музею Георгія Еастмана, засновник фірми «Кодак», людина на прізвище Кард. Він помітив світські манери Тамари, оцінив знання кількох іноземних мов і запропонував роботу реєстрації й перекладачки в музеї. Акторка, яка залишилась увіковічною на стрічках

Надгробок на місці поховання Тамари Вишневської і Владислава Мікоша в Рочестері.

«Кодака», тепер працювала в музеї їх творця. Про Тамару заговорили в Рочестері, у неї знову брали інтерв'ю журналісти і в 1973 році її було запрошено на популярну телепередачу, де мала говорити на камеру вперше від 1939 року!

Наприкінці 1970-х років, коли змінилась адміністрація музею, новий керівник не завбачив сенсу у її посаді і звільнив за чотири роки до пенсії. Мала тоді лише 58 років. Звільнення спричинило проблеми із соціальним забезпеченням, і Тамара жила на доходи чоловіка. Дещо раніше її мати, Лідія Вишневська, купила собі невеликий будинок і виїхала з дому Мікошів. Над зміною помешкання на скромніше почали задумуватись і Мікоші. Довелося купити чотирикімнатне помешкання в будинку, який дещо нагадував польське будівництво 1970-х років.

У Тамари погіршилося здоров'я. Відчувала, що з її тілом діється щось недобре. Записалася до найкращої лікарки Рочестера з онкології, але та не помітила ніяких змін. Тоді не було такої досконалої діагностики, як

тепер, і Тамару цей висновок не заспокоїв. Інший лікар таки помітив глибоко в тілі пухлину, яка виявилася злоякісною. В останні роки життя Тамара прагнула відвідати Польщу, але відчувала, що цю поїздку здійснити вже неможливо. До Польщі поїхала Ірена з донькою. Там вони зупинилися у знайомих Тамари, з якими вона підтримувала зв'язок. Пощастило переглянути кілька фільмів з участю Тамари Вишневської, але за спеціальний показ була змушена заплатити. То було в 1979 році.

Тамара померла 13 квітня 1981 року в одному зі шпиталей Рочестера, залишивши чоловіка, доньку, трьох внучат, матір і двох сестер. Похорон не становив чогось помпезного: була гарна відправа, був хор, який співав «Аве Марія» і море квітів, з-поміж яких улюблені Тамарою хризантеми білого та червоного кольорів. Владислав Мікош помер у 1994 році. Тепер фільмове подружжя спочиває в одній могилі. Над фотографією Тамари викарбувано православний хрест, над знімком Владислава – католицький. Свідками їхньої слави є два альбоми. Один Тамара взяла з собою, втікаючи з Варшави, а другий дивом знайшов у їхньому колишньому домі її приятель і надіслав цінну пам'ятку до Рочестера.

Відчуваю полегшення від виконаного обов'язку перед пам'яттю Тамари Вишневської – великої актриси кіно 30-х років ХХ століття і жінки, яка сама створила собі ім'я й ціною неймовірних зусиль та наполегливої праці піднялася на найвищі щаблі визнання і слави світового кіно.

Переклад Тамари Дмитренко

Тамара Дмитренко

РОДИНА ВИШНЕВСЬКИХ В ІСТОРІЇ ДУБНА І ВОЛИНИ

Про велику актрису польського кіно 1930–1940-х років Тамару Вишневську я дізналася від її двоюрідного брата Петра Вишневського, який читав у дубенських школах українську мову та літературу, був подвижником відродженої «Просвіти» у 1980–1990-х роках. Одним із перших, після здобуття Україною Незалежності, почав друкувати у місцевій пресі проблематичні статті стосовно реорганізації сучасної школи, відродження духовності, національної свідомості та національної ідеї, національної Церкви. До цього він йшов усе своє свідоме життя. Тому й увійшов до дубенської «Просвіти» відразу після її відродження наприкінці 1980-х років та був її незмінним співголовою до смерті (7 вересня 1999 року). У ці роки його чудово поставлений голос часто звучав на міському майдані під час урочистостей, у школах і військових частинах. Результати його багаторічних досліджень і роздумів увійшли до книжки «Чужа дорога – не до Бога», надрукованої в 2000 році.

Його авторству належать також дослідження історії рідного села Варковичі, що на Дубенщині, які увійшли до книги Андрія Лозіна «Варковичі. Документи та матеріали з історії» (2013). Дід Петра Вишневського, Аполінарій, іконописець на межі XIX–XX століть, своєму ремеслу навчався спочатку в школі іконопису при Почаївській лаврі, а згодом – у Києві, у школі видатного художника Мурашка. У свій час Мурашко оздобив фресками окремі храми Дубна. Пензлю Аполінарія Вишневського належать ікони, які прикрашають інтер'єр Варковицького та Білоберізького храмів.

Від діда Петрові Степановичу дістався дар до малювання. Творчий доробок становлять пейзажі, історичні події та портрети великих людей, дотичних до історії краю, які він ще за життя подарував своїм рідним, а також Державному історико-культурному заповіднику міста Дубна.

Початковий об'єм представленого Петром Вишневським матеріалу про Тамару

Вишневську та її батька Сергія Вишневського становив два абзаци Енциклопедії українознавства під редакцією В. Кубійовича (К., 1993. – С. 264). Так і залишилася б доля однієї з гілок великої родини Вишневських у кількох скупих рядках енциклопедії, якби не сім'я Мельничуків із с. Варковичі – їх близьких родичів. У своєму домашньому архіві вони зберігали, як цінну реліквію, вирізки із газет і журналів 1930-х років, фотознімки своєї знаменитої родички Тамари Вишневської та її батька Сергія, про якого довелося провести окремі дослідження, щоб отримати більш ґрунтовнішу інформацію. Матеріалу про Тамару Вишневську (як мені здавалося) для першої статті «Кінозірка з Варкович» (Скриня від 23.12. 1999 р.) було досить, щоправда, довелося попрацювати над перекладом польських статей згаданого архіву. Стосовно Сергія Вишневського – ниточка вела до Луцька, куди він перевіз свою родину з Дубна. Доречі, Тамара народилась у Дубні, а її батько – у Варковичах.

Аполінарій Вишневський.

В обласному архіві Волинської області віднайшли газети 1920-х років «Українська громада» та «Волинська неділя», відповідальним редактором яких був Сергій Аполінарійович Вишневський (підписувався Вишнівським) – політичний і громадський діяч, а засновником і видавцем – Михайло Черкавський, який до 1928 року очолював дубенську «Просвіту», був визначним культурно-громадським діячем і педагогом на Волині. На сторінках газети «Українська громада», яка виходила українською мовою і фактично була трибуною «Просвіти», віддзеркалювались основні події з життя українців, які змушені були терпіти чужоземні утиски, наругу над людською гідністю, вірою і національними святинями.

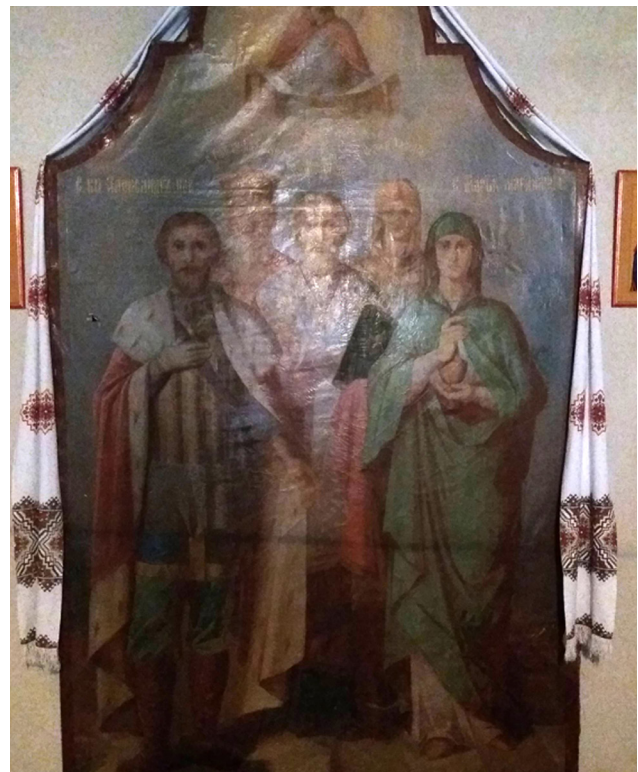
В одному з номерів за 1928 рік у дописі «Вістки з села Тур'ї» (Дубенський повіт) повідомлялось, наприклад, що вчителька українка Віра Вечірко, відправляючи учнів на канікули, наказувала їм наступного навчального року розмовляти з нею виключно польською мовою. У цій же підшивці публікувалась заява до ради Дубенського повітового товариства «Просвіта»: «З огляду на конечність повернення для Дубенського товариства «Просвіта» нормальних умов культурно-освітньої праці і розвитку, домагаємось, на підставі статуту, від ради товариства негайного скликання загальних зборів Дубенського повітового товариства «Просвіта». Члени повітового товариства: Ф. Назарчук, В. Бугаїв, Д. Курінний, В. Петровський, В. Стасюк, Ф. Волошин. Дубно, 27.01.1928р.». Це було уривком закриття Дубенської «Просвіти».

З публікацій Сергія Вишневського у газетах «Українська громада» і «Волинська неділя» пересвідчуємося, що їх автор дотримувався особистих переконань і твердої позиції стосовно пануючої влади. Це і стало однією з причин, через які він потрапив до Берези Картузької – концентраційного табору для політв'язнів – і зумів витримати цілий рік цієї катівні. Пізніше його побили мало не до смерті польські шовіністи за те, що він посмів балотуватися до Сейму.

Під час Другої світової війни С. Вишневський перебував у Варшаві, а в 1942 році востаннє приїжджав до матері у Варковичі. Потім емігрував до США, але й там не відступився від своїх поглядів і не полишав свого журналістського ремесла,

друкуючись в українських часописах з викривальними статтями про репресивні дії окупаційного режиму Польщі в Західній Україні в 1920–1930-х роках. У часописі «Слово істини» за травень 1949 року знаходимо статтю В. Савійського «Тернистий шлях української церкви», який цитує Бориса Білоберізького (псевдонім С. Вишневського, який походить від назви села Білоберіжжя Дубенського повіту, де жив його дід Андрій). Стаття Б. Білоберізького свого часу друкувалась у вінніпезькому часописі «Новий шлях» і носила гострий звинувачувальний характер: автор, на конкретних прикладах з життя українського населення прикордонних територій (Кременецький, Рівненський, Костопільський повіти), демонстрував насильницькі дії окремих представників влади по поверненню православних до римо-католицької віри, застосовуючи найжорстокіші методи – побиття, ув'язнення, виселення за межі повіту і навіть розстріли.

У згадуваній вище моїй статті «Кінозірка з Варкович» зазначалося, що подальший життєвий шлях Сергія Вишневського в еміграції до смерті в 1952 році неможливо було прослідкувати через заборону листування. Повноти портрету досяг польський вчений і

Ікона св. Трійці у храмі с. Варковичі з нагоди перебування тут у 1890 році царя Олександра III з сім'єю.

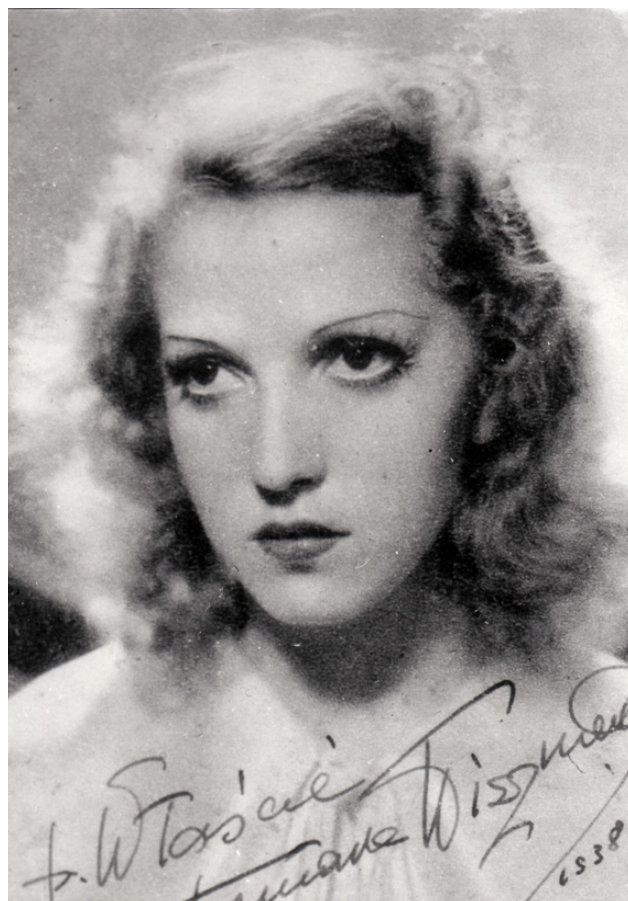
Сергій Вишневіський. Варшава, 1942 р.

письменник Гжегож Роговські, який долучився до цієї статті (його матеріали у моєму перекладі будуть опубліковані окремою статтею).

Ще кілька епізодів із життя та творчого шляху Тамари Вишневіської, якими завдячуємо подружжю Мельничуків та їх архіву.

Тамара Вишневіська (1919 р. н.) дитинство провела з батьками в Луцьку. По закінченню драматичної школи у Варшаві, вступила до танцювального ансамблю Тетяни Висоцької, хоч володіла всіма даними для артистичної кар'єри: струнка, вродлива, розумна, освічена, талановита. З її обличчя можна було писати ікони.

У 1935 році, під час виступу ансамблю в одному із зіркових готелів Варшави, її помітив режисер Пауль Вегенер, якому була потрібна вродлива дівчина з акторськими навичками і обов'язковим знанням німецької мови на роль Анусі у фільмі «Август Могутній». До цього він перебрав чимало кандидатур (були навіть відомі артистки), але потрібна не знаходилась. Шукав Анусю в театрах, танцювальних ансамблях готелів та ресторанів і нарешті знайшов у «Адрії». На сцену вибігли чотири танцівниці. Вегенер довго приглядався і врешті

Тамара Вишневіська. Варшава, 1942 р.

вигукнув: «Оце і є Ануся!». Він вказав на одну із танцівниць – Міру Вишневіську (носила таке сценічне ім'я). Відразу владнав справу з директором закладу, який невимовно з того зрадив, бо така сенсація піднімала престиж готелю. Шістнадцятирічна дівчина полетіла з режисером до Берліна, щоб після першої своєї ролі стати зіркою польського кіно.

Газети і журнали 1930-х років наперебій писали про Тамару Вишневіську, щиро захоплюючись її акторськими здібностями. Були й такі, що намагалися якось «вколоти» артистку, називаючи її творчий злет «Його Королівською Величністю – Випадком». Але хібаж щене щасливий дарунок долі, коли українська дівчина, без будь-якої протекції, змогла піднятися до вершин слави?

Після дебюту молоду кінозірку запрошено на роль Люці у фільмі режисера Генрика Шаро «Прокажена» за романом Гелени Мнішек. У цій кінострічці Тамара Вишневіська була неперевершеною і здобула найвище визнання глядачів та майстрів кіно, які одноставно долучили її до ряду найталановитіших зірок польського екрану. Продовження роману «Прокажена» втілилося у фільмі «Ординат

Бал. На передньому плані в парі Тамара Вишневіська і Владислав Мікош.

Міхоровський» того ж режисера. Цей фільм, за участі Т. Вишневіської, назвали «вранішньою зорею, що сходить з екрану кіно «Капітель» у Варшаві». У 1937 році актриса знялася у ролі Амелки у фільмі режисера Юзефа Лейтеса «Дівчата з Новолипок». У перервах між зйомками Тамара приїжджала до батьків і двох молодших сестер до Луцька. Були фото на пам'ять, поштівки з її портретами і автографами, які надсилались бабусі та іншим родичам у Варковичі, як і вирізки з газет і журналів, де писали про знамениту кінозірку.

Як продовження дослідження у № 10 дубенської газети «Наше дзеркало» від 9 березня 2016 року опубліковано ще одну мою статтю про кінозірку польського кіно Тамару Вишневіську «Тамара Вишневіська – українська Грета Гарбо польського кіно 1930-х років». У використаному матеріалі з польських форумів дещо уточнилося у біографії кінозірки, а дещо довелося спростовувати. Після перегляду кількох передвоєнних фільмів, кінокритики писали про Тамару Вишневіську, як про найкращу актрису. До того ж мала на той час модну фігуру ельфа – висока, струнка, граціозна. Вона рухала польську моду в косметиці, презентувала нові автомобілі, брала участь у модних форумах. Серед жінок були прихильниці її одягу, зачісок, прикрас, які прагнули виглядати так, як вона. І взагалі, її

запрошували на різноманітні бали і світські прийоми у варшавських салонах.

Акторський доробок нашої землячки складають стрічки: «Прокажена», «Ординат Міхоровський», «Дівчата з Новолипок», «Жінки над прірвою», «Дівчина шукає кохання», «Білий негр» – найважливіші фільми у її кар'єрі. Всього з 1936 по 1942 рр. вона знялася в 14 фільмах. Тут пишуть про її одруження, життя в німецькій окупації та в еміграції. Я хочу, щоб ці сторінки подав Гжегож Роговські, оскільки він спілкувався із донькою Тамари – Іреною під час зустрічі в місті Рочестері (США).

Дехто з родини були переконані, що Тамара одружилась із американським льотчиком, з яким познайомилась у таборі для біженців. Він, нібито, вивіз її, а потім і родину до США. Насправді її єдиним чоловіком у шлюбі і батьком Ірени був Владислав Мікош, з яким вони познайомились під час зйомок фільму «Трійка гультяїв». Хтось буде читати і відверті нісенітниці про Тамару Вишневіську, бо вони вже мають місце в інтернеті і нікуди від них не подінешся. Якесь неіснуюча Тамарина тітка Людвика пише, що батько Тамари свого часу програв маєток, а вона сама «опустилась на саме дно своєю акторською грою». Зауважимо, що її тітку звали Оленою, а у Вишневіських ніколи не було свого

Кадр із фільму «Дівчата з Новоліпок»

маєтку. Дядько Тамари – доктор економічних наук, професор Олександр Аполінарійович Вишневський – з 1953 по 1956 роки керував кафедрою економіки зв'язку Московського технічного університету зв'язку та інформатики, написав перші підручники для цього навчального закладу, а згодом став заступником міністра зв'язку СРСР.

У пресі Тамару Вишневську називали Гретою Гарбо польського кіно 1930-х років. Нагадаємо, що Грета Гарбо – шведсько-американська актриса німого і звукового кіно, лауреат премії «Оскар». У назві моєї другої статті проглядається ототожнення талантів двох зіркових особистостей. Свою статтю завершую на дубенській нотці, оскільки вона зазвучала з

Тамара Вишневська і Мечислав Цибульський на обкладинці журналу «Кіно».

подачі Петра Вишневського і має завершитися оптимістичними словами про його нащадків, які, продовжуючи знаменитий рід, успадкували всі риси своїх талановитих предків.

Джерела та література

1. Архіви сім'ї Мельничуків з села Варковичі на Дубенщині.
2. Вишневський П. Чужа дорога – не до Бога. – Дубно, 2000.
3. Волинський Державний обласний архів. – Луцьк : «Українська громада», 1928.
4. Дмитренко Т. Освіта означає відкрити очі на світ // Скриня. – 2001.
5. Дмитренко Т. Громадський діяч, журналіст, кооператор // Вісник Дубенщини. – 1998.
6. Дмитренко Т. Кінозірка з Варкович // Скриня. – 1999.
7. Дмитренко Т. Родина Вишневських в історії Дубна та Волині // Історія міст і сіл Великої Волині. – Житомир, 2002. – С. 16–18.
8. Що робити без Анусі? // Кіно. – № 6. – Варшава, 1935.
9. Кар'єра Тамари Вишневської // Варшавський вечір. – 1937.
10. Кубійович В. Енциклопедія українознавства. – К., 1993. – С. 264.
11. Мельничук Ю. Слово про вчителя // Вісник Дубенщини. – 1997.
12. Савійський В. Тернистий шлях православної церкви в Польщі // Слово істини. – Канада : Вінніпег, 1949.
13. Спогади Л. Прибитковської, П. Вишневського // ДІКЗ м. Дубна.
14. Шевчук Л. Світло любові // Вісник Дубенщини. – 1999.
15. Лозін А. Варковичі. Документи та матеріали з історії. – Рівне, 2013. – С. 247–256.
16. Дмитренко Т. Тамара Вишневська – українська Грета Гарбо польського кіно 1930-х років // Наше дзеркало. – 2016.

Валерій Потапчук

З ІСТОРІЇ ДВОРЯНСЬКОЇ РОДИНИ ДОМБРОВСЬКИХ

Серед багатьох історичних родин нашого міста Дубно рідко згадується у документах та наукових статтях родина Домбровських. Хоча і досі, проїжджаючи містом повз П'яту школу, нерідко почуєш: «Оце будинок Домбровських». Сьогодні будівля родини Домбровських – пам'ятка архітектури, належить Православній церкві МП. Що це за родина і ким вони були ще потребує досліджень. Але завдяки нащадкам та документам, які вони надали, відкриваються нові забуті сторінки життя родини та нашого міста в цілому у проміжку початку та середини ХХ століття.

З історичних джерел ми знаємо, що Домбровський Ілля Миколайович був управляючим графині Єлизавети Шувалової, якій належало місто Дубно. Але з офіційних документів, наданих онукою дворянина Домбровського – Єрмаковою Людмилою Володимирівною, частина сучасного міста Дубно належала і родині Домбровських. Земельний план 1876 року вказує на приналежність земель Страклова та Волиці-Страклівської Дубенського повіту до дворян – Антона та Іллі Домбровських.

Батько братів Домбровських – російський дворянин Микола Домбровський був заможною людиною. Проживав у Курській губернії і мав кінний завод,

Ілля Миколайович Домбровський, який проживав у селі Волиця-Страклівська, згідно документу, який засвідчує укладання шлюбу у 1913 році, у віці сорок три роки укладає шлюб у Дубенському Свято-Юріївському храмі з дубенчанкою Феоктистою Семенівною

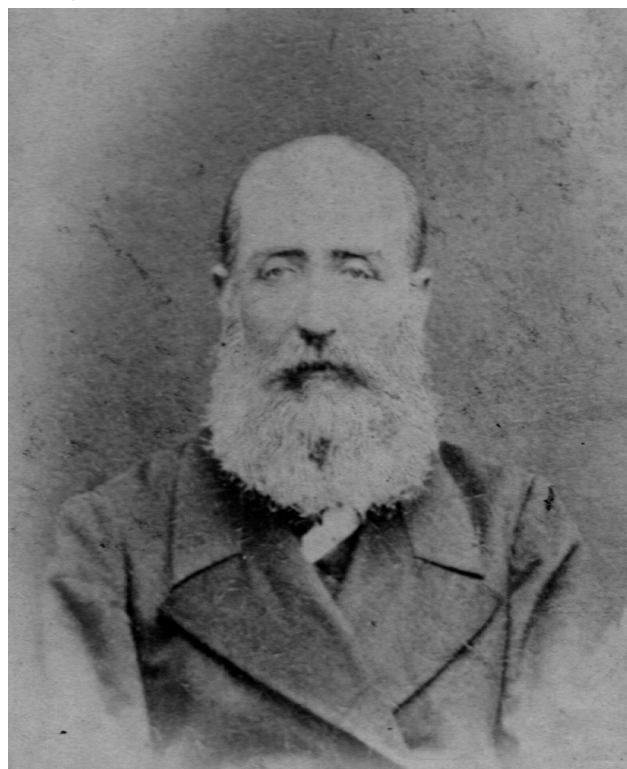

Рис. 2. Микола Домбровський.

Рис. 1. Дубно. Будинок родини Домбровських в наш час.

Прибитковською, якій на той час було двадцять п'ять років. Та велика різниця у віці не завадила їм побудувати гарну сім'ю.

Працюючи управителем графині Шувалової, сім'я Домбровських купує у неї в 1920 році у передмісті «Новий Город» (Новий Город – район міста від сучасного «базарчика» до «п'ятої школи», який у 20-30-х роках ХХ ст. активно забудовується

Рис. 3. Ілля Миколайович Домбровський.

городянами, [землю дві десятини і дванадцять сотих кв. сажні з будівлями на цій землі – кам'яним будинком з мезоніном, дерев'яним сараєм (конюшнями), колодязем, погребом, фруктовим садом та огорожею у кордонах згідно куплі-продажу Антону та Іллі Домбровським за ціну сто тридцять сім тисяч чотириста вісімдесят марок – Авт.].

Процесвідчить нотаріальний акт Едуарда Зелінського – нотаріуса міста Дубна дня тридцятого березня 1920 року у книзі наказів № 2. Копія документів записана під № 2 зібраних показів іпотечної книги № 258 (копія документу зберігається у сімейному архіві родини).

У цей час, будучи управителем міста, Домбровський озеленює передмістя «Новий город». Перед входом свого маєтку висаджує модрини, які збереглися до нашого часу. Біля мисливської резиденції графині Шувалової створює парк як звичайних, так і декоративних та екзотичних рослин. На сьогоднішній день поблизу маєтку Шувалової збереглися вікові дуби різних частин світу та континентів – дуб каштанолистий (батьківщина – північ Ірану, Азербайджан), дуб

Рис. 4. Феоктиста Семенівна Прибитковська (перша зліва).

Рис. 5. Діти: Володимир Ілліч та Віра Іллівна.

червоний (батьківщина – Північна Америка). Три дуби, завдяки ініціативі натуралістів Дубна, мають охоронний статус «Пам'ятка природи місцевого значення». Недалеко від маєтку є ще одне вікове екзотичне дерево – горіх чорний (батьківщина – Північна Америка), яке збереглося до наших часів.

Алея горіха чорного була висаджена у той період по дорозі між тогочасними польськими казармами. Горіхи були тверді, до їжі не придатні; тому місцеві жителі з них робили лікувальні настоянки. Сьогодні цієї горіхової алеї вже не існує.

Феоктиста чекала на першу дитину, коли почалася Перша світова війна. Ілля Миколайович разом з дружиною, зібравши деякі пожитки, вирушив на батьківщину у Курську губернію. У 1924 році Домбровські повернулися в Дубно.

У 1936 році Ілля Миколайович помер. Похований у Дубні на Страклівському кладовищі.

З перших місяців Другої світової війни німці зайняли перший поверх будинку Домбровських. На другому – жила вдова Іллі Миколайовича з родиною. Під час окупації родина сплачувала податки районній управі в Дубні, про що свідчать податкові документи

Рис. 6. Родина Домбровських. Чоловік Віри Домбровської - Воронецький Олександр, Віра (з дитиною), Тетяна (праворуч), Анна Юхимівна (ліворуч). Фото 1943 р.

Рис. 7. Родина Домбровських біля будинку.
Фото 1949 р.

1941–43 років. Члени родини змушені були працювати на німців під час окупації. Це зафіксовано у документі міської управи міста Дубна (квит. № 20217 від 09.10.1942 року). Під час авіабомбардувань німці попереджали господарів, щоб ті вивішували білі простирадла на дворі. Таким чином, бомби на будинок не падали.

Під час війни навколо парку графині Шувалової була побудована огорожа із колючого дроту. На цій території було, за словами місцевих жителів, гетто. Сюди звозили молодь із прилеглих територій для відправки до Німеччини на роботу. Феоктиста, невістки варили картоплю, буряки і відрами вночі кидали за огорожу голодним молодим людям. Після одного з таких походів вони підібрали в

канаві молодого хлопця. Він був ледь живий. Родина виходила його і він вижив. Знають, що звали його Михай. Вже після війни у радянські часи він приходив, щоб віддячити своїм спасителям. Слід сказати, що під час війни родина утримувала шість дітей, які залишилися без батьків. Врятували вони і єврейку Лізу, яка жила разом з ними. Не буду зупинятись, бо написано про цю історію багато.

Під час наступу радянських військ у березні 1944 року родина вирішує перечекаати бої, покинувши дім, та їхати у село Злинець. Феоктиста запрягла кобилу Гару, її німці залишили, забравши всіх інших коней. Зібравши деякі речі та дітей, мали вирушати у дорогу, але приїхав червоноармієць верхи на коні, весь брудний, накритий плащем-накидкою й сказав, що їхати нікуди не треба, бо німців у місті немає.

Коли місто Дубно звільнили від фашистських загарбників, прийшла радянська влада. Так як родина Домбровських була заможна, на них було покладене зобов'язання на поставку зерна, картоплі, овочів і сіна державі в 1946 році селянськими господарствами (документ № 8773 від 03 серпня 1946 року на ім'я Домбровська Феоктиста).

В 1951 році до будинку Домбровських завітали представники виконкому. Поклавши пістолет на стіл, (за розповідями бабусі Феоктисти) попросили передати будинок Вербському інкубатору. У родини було два варіанти: позбутися батьківського житла, або бути вивезеними у «теплушках» до Сибіру. Родина вибрала перший варіант. Сьогодні у нашому місті живуть внучки Іллі Миколайовича Домбровського: Єрмакова Людмила Володимирівна та Юрова Ольга Іванівна, які поділилися сімейними архівними документами, щоб ми дізналися більше про історію родини Домбровських – жителів нашого міста Дубно.

Джерела та література

1. Спогади та документи родин Єрмакових і Юрових.

Валентина Кулибчук

**ОЛЕКСАНДР ЛУКАШЕНКО – НЕВТОМНИЙ ШУКАЧ
ІСТОРИЧНОЇ ПРАВДИ**

*«Навіть найкращі підручники
ще нікого в світі історії не навчили.
Бо історії, якщо дивитись на неї,
як на «вчительку життя» –
не можна навчитись:
її треба в своїй крові,
в своїй традиції, в своїй культурі мати»
В. Липинський*

Історія України, як і будь якої іншої держави, – це тісне переплетіння регіональних візій минулого у єдине ціле. Для того, щоб зрозуміти регіональний контекст історії на перший план виходить краєзнавство. Краєзнавство, як наука, починає розвиватись на теренах України ще з ХІХ ст., як етапу першого збирання відомостей та їх опрацювання. У ХХІ ст. значно розширюється методологія та можливості цієї науки, єдиним залишається завдання – пізнати регіональні особливості плину історії. Одним із визначних краєзнавців Шепетівщини був Олександр Леонідович Лукашенко.

Олександр Лукашенко народився 17 травня 1940 р. в місті Шепетівка Хмельницької області.

Події радянсько-німецької війни вплинули не лише на дитинство, але й наклали відбиток на подальшу долю Олександра Леонідовича. Його батько був призваний до лав Червоної Армії, будучи підпільником, намагався якомога частіше з'являтися вдома, щоб побачити дружину та маленького сина. Леонід Іванович, закарбувався у дитячий пам'яті кремезним чоловіком, який завжди вмивався під столітною липою, яка височіла на їхньому подвір'ї. Одного разу на їхнє подвір'я влучає німецький снаряд, який зруйнував цю липу та кут будинку. Саме в той вечір батько не прийшов додому. Батько краєзнавця був розстріляний нацистськими військами у 1943 році, похований він у братській могилі на

Новоградському розвилку, де встановлений пам'ятний знак, але імені Леоніда Івановича, як і інших полеглих солдат, там немає.

Після закінчення війни, у 1947 році О. Лукашенко починає навчання у Шепетівській середній школі № 3. У 1955 році він закінчує сім класів цієї школи та починає навчатись у вечірній школі для трудової молоді, паралельно працює.

З 1955 по березень 1958 року він працює на різних будівельних та промислових підприємствах міста Шепетівка. В 1958 році він починає працювати бетонщиком на Шепетівській дільниці, яка займалась побудовою житлових будинків у місті. У квітні 1958 року Олександра Леонідовича приймають до ВЛКСМ.

В армію Олександра Леонідовича було призвано у вересні 1959 року. В армію він, за спогадами свого товариша Б.Грищука, прийшов загартованим у праці, з перших днів швидше всіх навчився чистити зброю, активно вивчав військові статuti та привчався жити за їхніми правилами, намагався схилити до цього інших. Протягом 1960 – серпня 1961 рр. був курсантом 134 школи молодших авіаційних спеціалістів 6-ї гвардійської військово-транспортної дивізії, після закінчення якої отримав спеціальність авіаційного механіка [3, с. 2].

У той самий час Олександр Лукашенко проходить навчання у партшколі при політвідділі В/Ч 55685, після чого у вересні 1962 року

був прийнятий у члени КПРС.

У листопаді 1962 р. був демобілізований із армії, повернувся до Шепетівки та почав працювати машиністом-пилорамником на будівельній ділянці.

У 1963 р. вступає на навчання від управління партії в Кишинівську спеціальну школу міліції, яку закінчує у 1965 р. Після закінчення навчання був направлений до рідного міста, в якому починає працювати черговим інспектором Шепетівського міськвиконкому внутрішніх справ. З листопада 1965 року починає працювати інспектором карного розшуку Шепетівського міськвиконкому внутрішніх справ. Протягом 1972–1974 рр. працює дільничним інспектором міліції.

З 1974 р. починає свою кар'єру у виконкомі Шепетівської міської ради: працює завідувачим загальним відділом міськради, далі працює у районній раді, де очолює різні комітети, займає посаду помічника першого заступника голови районної ради, потім з 1992 р. – спеціаліст юридичного відділу, далі – завідувачий організаційним відділом районної державної адміністрації.

З 2012 по 2016 рік працює соціальним працівником при Шепетівському районному територіальному центрі надання соціальних послуг [1].

З 2011 року Олександр Леонідович очолює Шепетівську районну громадську організацію «Ветеран Шепетівщини». Робота в цій громадській організації була квінтесенцією всіх прагнень та задумів краєзнавця, який із юного віку любив історію. Саме в рамках цієї організації і проявився талантист невтомне прагнення до пошукової роботи Олександра Леонідовича. Новий керівник громадської організації ставився до своєї роботи дуже відповідально: завжди приходив на робоче місце о 8 ранку, працював до 12, далі йшов додому і там продовжував свою пошукову роботу.

За спогадами дружини Валентини Людвігівни, з якою Олександр Леонідович прожив 51 рік щасливого подружнього життя, він завжди дуже захоплювався історією рідного міста. Будучи «дитиною війни» він добре пам'ятав події Другої світової війни, а до воєнних часів знав по розповідям своїх родичів, життя яких було пов'язане із Шепетівкою.

Скоріш за все захоплення із дитинства історією та досвід пережитого післявоєнного

лихоліття наклали свій відбиток на формування світогляду Олександра Лукашенка. Він намагався дізнатись якомога більше про минуле свого краю, про полеглих воїнів у війні. Відомості про похованих у братських могилах повідомляв родичам, які вже втратили будь-яку надію дізнатись правду про долю своїх родичів, загублених на безкрайніх фронтах Другої світової війни. До краєзнавця звертались люди із усіх куточків України, а подекуди навіть з-за кордону, яким він допомагав у пошуках відомостей про предків та місць їх можливого поховання.

У 2018 р., внаслідок проблем із очима О. Лукашенко почав дуже погано бачити, дружина допомагала йому ходити на роботу, він все одно продовжував свою пошукову роботу, користуючись лупою. Він жив своєю працею, до останнього працював над пошуками інформації про минуле.

Дружина згадує, що краєзнавець дуже любив історію, знав багато дат та подій, міг багато цікавого розповісти про минуле. Найцікавіше, що при вступі до університету, він, при склав іспит із історії на «5», але диктант написав на «2» [4].

Олександр Леонідович займався пошуком та систематизацією усно-історичних джерел із історії Шепетівщини, переважно періоду його найбільшого зацікавлення – Другої світової війни.

У Шепетівському районі Олександр Лукашенко був визначним краєзнавцем, який просто «жив» епохою Другої світової війни. Він намагався відтворити по можливості всі сторінки минулого Шепетівщини, не оминувши жодної дрібниці у цій нелегкій справі пошуку істини. Краєзнавець міг із легкістю розповісти Вам що відбувалось на цій вулиці в роки Другої світової війни та навіть раніше, все знаючи із власного досвіду та усно-історичних джерел.

Одним із предметів особливо пильного дослідження краєзнавця був Судилківський аеродром. Історик віднайшов свідчення про те, що будівництво аеродрому почалось у далекому 1934 р. на східній околиці села Судилків. У 1936 р. були побудовані будинки для військових, дитячий садочок, гуртожиток для особового складу. Зустрічаючись із очевидцями будівництва аеропорту, О. Лукашенко встановив інформацію про те, що під аеропортом

були підземні приміщення, які слугували місцем зберігання боєприпасів. Для побудови аеропорту та транспортування до нього необхідних будівельних матеріалів використовували засуджених, зокрема до розстрілу. У післявоєнний час до цих бункерів намагались не наближатись, досі вони не відкриті та становлять певний інтерес для краєзнавців.

Бойові дії на території аеродрому почались вже 23 червня 1941 року о 9–10 годині ранку із бомбардування 14 німецькими літаками. Під час цього бомбардування було розбито декілька літаків, ангарів, а також цивільних споруд.

Увечері того дня, о 17–18 годині до аеродрому підлетів бомбардувальник, але в нього не випускались шасі. При спробі знизитись на посадку, пілоти допускають помилку – опускаються надто низько, внаслідок чого зачепились одним шасі за огорожу аеродрому. До літака, який впав на землю почали підбігати люди, літак вибухнув, внаслідок чого було вбито та поранено близько 13 чоловік, члени екіпажу також загинули [6].

91 авіапункт, який базувався на Судилківському аеродромі, вів активні бойові дії у небі, активно прикривали аеродроми Коськова, Тиранівки, залізничний вузол Шепетівка, наземні військові з'єднання в районі Шепетівки, Ізяслава, Славути, супроводжували інші бомбардувальні полки.

Зусиллями Олександра Леонідовича, та очолюваної ним організації «Ветеран Шепетівщини» було встановлено чимало імен загиблих пілотів. Поблизу колишнього аеродрому в селі Судилкові було встановлено пам'ятник-обеліск авіаторам, які захищали небо над Шепетівкою [5, с. 4].

Олександр Леонідович підкреслював, що вся проведена ним пошукова робота, не обходилась без допомоги сільських громад району. Жителі району добре пам'ятали буремні події війни, вони вказували більш-менш точно на місця падіння літаків, чи масових розстрілів [6, с. 2].

О. Л. Лукашенко приділяв багато уваги драматичним подіям Другої світової

війни, які відбувались на території самого міста Шепетівки – чітко встановив початок вигнання німецьких окупаційних військ 28 січня, та остаточне звільнення – 11 лютого. Краєзнавець приділяв увагу не лише військовим, долі та імена яких невтомно встановлював, але й медиків, які підтримували життєздатність армії; встановив де був концентраційний табір на території міста та долі його в'язнів. Для Олександра Леонідовича не було сторінок історії, які він оминав – він намагався відновити цілісну картину воєнного минулого краю. О. Лукашенко також встановив дати та перебіг подій звільнення сіл Шепетівського району від нацистів.

Життя Олександра Леонідовича обірвалось несподівано для всіх – і рідних і колег. Відпрацювавши, як завжди, невтомно, він прийшов востаннє із роботи... Його більше немає серед нас, але в результатах його пошукової роботи назавжди закарбувались пам'ять про цю велику Людину-краєзнавця, шукача історичної істини. Усі ці матеріали та розробки після смерті краєзнавця були передані його дружиною до музею М. Островського, де з ними можуть працювати усі бажаючі – як науковці, так і аматори. Матеріали, зібрані істориком стали потужним підґрунтям для подальшого наукового пошуку та розробок незвіданих сторінок історії Шепетівського краю.

Усі, хто працював або спілкувався із Олександром Леонідовичем, відзначали його виваженість, гідність, відкритість душі, бажання прийти на допомогу, з ним часто радились із історичних питань. Краєзнавець не оминав можливості поспілкуватись із громадою, із учнями шкіл, яким розповідав про минуле, про Другу світову війну. Саме завдяки сприянню О.Л.Лукашенка відбувались зустрічі із ветеранами війни, їх підтримка.

Життя та діяльність Олександр Леонідович Лукашенка – приклад самовідданого пошуку історичної правди та відновлення справедливості, подвижництва у гуманітарній сфері. Він заслуговує вдячної пам'яті нащадків та гідного продовження його справи.

Джерела та література

1. Автобіографія О. Лукашенка // ШМО – ф. НА – о47/1
2. Нитка В. Зберегти пам'ять про минуле без «білих плям» // Шепетівський вісник. – 11 лютого 2010 р.
3. Грищук Б. Сын подпольщика // Крылья победы. – 1961. – № 120. – 6 октября.
4. Інтерв'ю із Валентиною Лукашенко, проведене В. В. Кулибчук. 24 липня 2019. – Місце зберігання: особистий архів авторки.
5. Лукашенко О. Авіаційна минувшина Шепетівщини // Шепетівський вісник – 23 серпня 2018 р. – С. 4.
6. Лукашенко О. Матеріали про Судилківський аеродром // ШМО – ф. НА – о47/1.

Людмила Ланшина

СТЕФАН МАЦКО – ДОСЛІДНИК ФЛОРИ ВОЛИНІ ТА РІВНЕНЩИНИ (ДО 120-Ї РІЧНИЦІ ВІД ДНЯ НАРОДЖЕННЯ ВЧЕНОГО)

28 серпня 2019 року виповнюється 120 років від дня народження відомого польсько-го ботаніка, палінолога, еколога, біогеографа Стефана Мацко.

Життєвий шлях та творча діяльність науковця були тісно пов'язані з Україною, зокрема, з її чарівними куточками – Волинню, Рівненщиною та Поліссям.

Проживаючи у Луцьку (1932–1939 рр.), Мацко працював викладачем природничих дисциплін у державному ліцеї та гімназії імені Тадеуша Костюшка. Свою викладацьку діяльність Стефан поєднував із науково-дослідною та громадською. Він був одним з організаторів Волинського наукового товариства, керівником його наукової ради. З 1932 по 1939 роки працював завідувачем природничого відділу Луцького музею. Як делегат Державної ради охорони природи від Волині Мацко постійно проводив природоохоронну роботу в краї.

З 1940 по 1941 рр. Стефан працював науковим співробітником Львівського відділення Академії наук України. Він очолював групу флористів, порушував питання про необхідність створення гербарію рослин Західної України.

Його вчитель, професор В. Шафер високо оцінив свого учня: «Стефан Мацко палко любив природу і добре знав її як ботанік-еколог. З тих двох джерел любові та знання випливали його численні праці, якими збагатилась література наукова та природоохоронна» [5].

Унікальна ботанічна колекція, яку Стефан Мацко зібрав і передав до Волинського краєзнавчого музею – результат великої копіткої праці вченого по вивченню флори Волині та Польщі.

Досить широка географія місцевостей звідки комплектувався гербарій, а збором рослин для нього видатний ботанік займався з 1925 по 1938 рр. Гербарій складається із 3385 гербарних зразків, з яких 3075 аркушів

судинних рослин, 70 мохів та 240 лишайників. До складу колекції входять 60 видів рідкісних рослин, з них 33 види занесені до нового видання Червоної книги України [1, с. 8].

До складу унікальної колекції входить також гербарій, який був зібраний Стефаном Мацко на території Рівненської області. Зокрема, серед рослин цієї місцевості можна назвати такі як: глечики жовті, хамомила лікарська, королиця звичайна, волошка фрігійська, півники сибірські та угорські, підмаренник північний, ковила найкрасивіша, пірчаста, волосиста та багато інших.

Вчений досліджував також рослинність м. Дубно та його околиць. Серед його гербарію, який зберігається у фондах Волинського краєзнавчого музею представлені такі рослини цієї території: пахучка звичайна, вероніка австрійська, мласкавець щілинний, лаватера тюрінгська, переліска багаторічна, щербручка польова, крем'яник гарний та інші.

Флористична колекція, зібрана талановитим ботаніком, має велике наукове значення. Вона дає можливість простежити за зміною рослинності Волині та Рівненщини під впливом інтенсивної господарської діяльності людини, вивчати географію поширення рідкісних рослин.

Відвідуючи найцікавіші куточки Волинської та Рівненської областей, Стефан Мацко звернув увагу на одну із найкрасивіших рослин нашої флори – азалію понтійську, яка також носить назву рододендрон жовтий. Батьківщиною її є дикі гори Кавказу та Малої Азії.

У своїй праці «У справі охорони азалії понтійської на Волині» (1928), яка зберігається у фондах ВКМ, Стефан Мацко давав не тільки географічний та біотопний аналіз цього виду рослин, а й дослідив морфологію й біологію квітки. Він вважав, що ця рослина є неогеновим реліктом, і постійно піклувався про її охорону.

3 ініціативи С. Мацко були створені перші на Поліссі резервати для охорони рододендрона жовтого поблизу сіл Карпилівки та Сновидовичів (тепер Рокитнівський район Рівненської області).

У 30-х роках Стефан плідно співпрацював із рівненським ботаніком Йозефом Панеком. Науковців єднали спільні подорожі з метою вивчення рослинного покриву краю, обмін досвідом наукових досліджень, а також питання охорони природи. Про їх творчий доробок свідчать передані Йозефом Панеком в Луцький музей гербарні аркуші, які суттєво доповнили унікальний гербарій, започаткований Стефаном Мацко [1, с. 6].

Широко представлена в гербарії флора Кременецьких гір, яку вчений ретельно вивчав з метою створення тут ботанічних резерватів і детально описав у праці «Рослинність проєктованих резерватів на Волині», що була видана у 1938 році у м.Луцьку.

Стефан Мацко обґрунтував мережу природно-заповідних об'єктів Волині, включаючи територію сучасних Волинської та Рівненської областей та Кременецького району Тернопільської області (Ochrona przyrody, 1938). Автор подає детальну геоботанічну характеристику запропонованих об'єктів, доповнюючи її в разі потреби геологічними або археологічними відомостями. Більшість територій для охорони, запропонованих С. Мацко, увійшли до сучасної природно-заповідної мережі. Так, заказником загальнодержавного значення є «Вишнева гора» біля м. Рівне, гори Страхова, Божа та Дівочі скелі разом з іншими горами в околицях м. Кременця охороняються як філіал заповідника «Медобори», пам'яткою природи місцевого значення є Соколіні гори на березі річки Случі в Рівненській області. На жаль, до нашого часу не зберігся унікальний липовий ліс, що займав площу понад 2300 га на лівому березі річки Стиру між селами Боремець та Ярославичі в Рівненській області, де С. Мацко пропонував створити лісовий резерват. Залишений вченим детальний фітоценотичний опис цього унікального лісового масиву є важливим джерелом цінних наукових відомостей про ліси Волинського лісостепу в недалекому минулому.

У монографії «Рослинність межиріччя

Стиру, Горині і Случі» (1948–1952 pp.) С. Мацко узагальнив результати своїх багаторічних досліджень рослинного покриву Волинської та Рівненської областей. У цій праці він вперше застосував екологічні методи до фітоценології рослин і проаналізував залежність рослинних угруповань від ґрунтів та мікроклімату. За даними палінологічного аналізу вчений відтворює післяльодовикову історію розвитку рослинності Волині та Рівненщини. Значний науковий інтерес становлять наведені автором для кожного угруповання флористичні списки та картосхеми поширення рідкісних видів рослин нашого краю.

Професор Стефан Мацко був усе життя закоханий у дивовижний світ природи. Самовіддана організаторська діяльність вченого, його численні праці, овіяні благородним полум'ям життя, завжди будуть кликати, вчити нові покоління.

«Всі мої наукові ботанічні матеріали, які знаходяться в Луцькому музеї, хай там і лишаються. Думаю, що так буде найкраще, з них, при можливості, скористаються волинські ботаніки» – писав Стефан Мацко у листі до Волинського краєзнавчого музею [1, с. 5].

Син С. Мацко – Северин, який проживав у Польщі, у 1990-х роках передав комплекс матеріалів про наукову і природоохоронну діяльність свого батька у фонди ВКМ через наукового співробітника В. Ю. Дмитрука.

І дійсно, його гербарій служить прекрасним методичним посібником для ботаніка-початківця, і як взірць професіоналізму – для досвідченого вченого. Ним послуговуються науковці Львівського національного університету ім. Івана Франка, Київського національного університету імені Тараса Шевченка, Національного університету водного господарства та природокористування (м. Рівне) та Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки (м. Луцьк), а також студенти Луцького педагогічного коледжу. У відділі природи Волинського краєзнавчого музею експонуються виставки, приурочені діяльності С. Мацко. Наразі, в експозиції представлено ряд матеріалів про життєвий і творчий шлях видатного вченого, а також гербарій, зібраний ботаніком.

Джерела та література

1. Олешко В., Савчук Л., Андреева Т. Каталог гербарію Стефана Мацка та Йозефа Панека. Из фондів Волинського краєзнавчого музею. – Луцьк, 2005. – 582 с.
2. Krawiecowa A. Profesor dr Stefan Macko // Akta Universitatis Wratislaviensis, № 116. – Prace botaniczne XI. – Wrocław, 1970. – S. 3–10. – ВКМ, інв. № П – 4962 ; ВКМ, інв. № КДФ – 17677.
3. Sarosiek J. Działalność naukowa prof. dra Stefana Macko 1899 – 1967 // Wiadomości botaniczne. – Т. XIV. – Zeszyt 1. – 1970. – S. 3–9. – ВКМ, інв. № П – 4960 ; ВКМ, інв. № КДФ – 17678.
4. Sarosiek J. Prof. Dr Stefan Macko (wspomnienie pośmiertne). Drobiazgi przyrodnicze // Wszechświat pismo przyrodnicze. – 2 luty 1968. – S. 47–48. – ВКМ, інв. № П – 5086.
5. Szafer W. Stefan Macko 1899 – 1967 // Chrońmy przyrodę ojczystą. – Rocznik XXIV. – Zeszyt 2. – marzec-kwiecień, 1968. – S. 43–45. – ВКМ, інв. № КДФ – 16989.

Список використаних скорочень

ВКМ – Волинський краєзнавчий музей
Інв. № – інвентарний номер
КДФ – група зберігання «Книги. Документи. Фотографії»
П – група зберігання « Природа»

Ірина Мірошник

ВІКТОР ЦИМБАЛ: ВИЗНАНИЙ НА ЧУЖИНІ, ЗАБУТИЙ НА БАТЬКІВЩИНІ

Віктор-Цимбал – художник-графік зі світовим ім'ям та, на жаль, в Україні про нього знають менше, ніж за кордоном. Особливо мало вивчена його біографія з точки зору краєзнавства. Вивчаючи джерельну базу, куди частіше можна натрапити на американські або аргентинські видання, ніж на публікації черкаських дослідників. Вперше про видатного земляка заговорили аж в 2002 р. до 100 років від дня народження, а до 115-річчя відкрили виставку в Музеї шістдесятництва в Києві.

Стаття має на меті популяризувати творчий доробок видатного художника-графіка Віктора Цимбала.

На жаль, Віктор Іванович не залишив по

Рис. 1. Портрет Данила Скоропадського. 1920-ті рр.

собі щоденників чи мемуарів, тому джерельна база дослідження включає в себе, перш за все, спогади його дружини Тетяни Михайлівської-Цимбал [5] та племінниці Вікторії Цимбал [7]. Про художню творчість майстра найкраще дає змогу судити споглядання його робіт. Проте в Україні немає жодної оригінальної роботи. Їх фотокопії подані в нечисельних працях, присвячених життєвому і творчому шляху художника: «Віктор Цимбал: маляр і графік» авторства С. Я. Гординського [1] та «Туга Віктора Цимбала» авторства Б. М. Гориня [2].

Переважна більшість складається із закордонних видань української діаспори в США та Латинській Америці.

Віктор Іванович Цимбал належить до плеяди митців, яким через політичну ситуацію не вдалося повною мірою розкрити свій талант на Батьківщині. Він народився 1901 року в невеликому селі Ступичне Київської губернії (нині Катеринопільський р-н Черкаської обл.) в сім'ї сільської інтелігенції – обоє батьків були вчителями. Сім'я Цимбалів плекала українські традиції у власному домі та прищеплювала учням любов до рідного краю. У Російській імперії був суворий нагляд за вчителями навіть у сільській місцевості, така любов до Батьківщини була розцінена владою як ворожа, і, зрештою, голова родини Іван отримав 4 роки ув'язнення за «мазепинство» [1, с. 7].

Повернувшись з ув'язнення, Івану Цимбалу було заборонено викладати, тому довелося шукати роботу в столиці та переїздити туди з родиною. Цей час якраз припав на початок Української революції, активними учасниками якої були й Цимбали: вони долучались до заходів Просвіти з розвитку українського шкільництва, результатом чого було відкриття в Києві гімназії імені Кирило-Мефодіївського Братства. Разом з Віктором гімназію відвідували його сестри та брат. Про

Рис. 2. Ілюстрація титульної сторінки Історії України Миколи Аркаса. 1920-ті рр.

те, що це був не просто навчальний заклад, а справжнє вогнище культури, свідчать імена викладачів: історію викладав Олександр Грушевський (брат Михайла Грушевського), французьку мову – донька Карпенка-Карого Марія Тобілевич, малювання Михайло Жук, математику – Михайло Кравчук, закон Божий і спів – Кирило Стиценко. Класним керівником Віктора в шостому класі був Микола Зеров. Він викладав латину [7]. Не зважаючи на «зірковий» склад педагогічного колективу, матеріальне забезпечення гімназії було незадовільним – українські книги збирали серед небайдужих містян (сама ж сім'я Цимбалів передала понад півсотні книг). 15-річний Віктор сам робив навчальні таблиці для уроків української мови та арифметики. Та це був далеко не перший досвід малювання для юного Віктора, за спогадами рідні він малював з малих літ, міг цілий день просидіти над аркушем виводячи олівцем струнку лінії.

Будучи гімназистом, Віктор Цимбал не міг ігнорувати політичні події, що розгортались на його очах. 1917 року записався до Студентського куреня, члени якого сходилися

Рис. 3. Віктор Цимбал (посередині) під час служби в армії УНР. 1920-ті рр.

в клубі «Родина» на Володимирській вулиці. Тут вони отримували теоретичний вишкіл, потрібний для тих викликів, що поставали перед молодією українською державою. Одночасно той курінь вів допоміжну військову службу в скорострільній сотні, яка охороняла будинок Центральної Ради [2, с. 15].

Трагедією було те, що та молодь у хаосі подій не отримала навіть достатнього військового вишколу. Коли в січні 1918 року більшовицький уряд вислав на Київ добре зорганізовані полки балтійських матросів під команду колишнього царського полковника М. Муравйова, студентський курінь разом з іншими невеликими з'єднаннями спонтанно вирушив боронити Київ. Курінь був розбитий під Крутами, де загинуло чимало шкільних товаришів Віктора. Він сам врятувався тим, що батько просто силою затримав малолітнього семикласника і не пустив його з дому. Саме щасливий випадок дозволив Віктору Цимбалу стати одним з небагатьох випускників Київської гімназії імені Кирило-Мефодіївського Братства.

У ті часи Віктор був уже зацікавлений

Рис. 4. Віктор Цимбал (1-й ліворуч) у Мистецько-Промисловій школі. Прага, 1926 р.

мистецтвом і, ще під час гімназійного навчання, він відвідував вечірні курси проф. В. Менка в Київській Мистецькій Школі. Останні роки гімназійного навчання відбувались вже за Гетьманату Скоропадського, образ якого став одним з головних у ранній творчості митця (рис. 1). Варто зауважити, що протягом довгого часу Цимбал залишався вірним ідеям Гетьманату. Також простежується вплив патріотичного виховання в сім'ї та гімназії, адже Цимбал в цей час також працює над графічними роботами для ілюстрації книги Миколи Аркаса «Історія України» (рис. 2). Бажанням Віктора було далі навчатися мистецтва в створеній тоді в Києві Українській Академії Мистецтва, де навчали такі знамениті майстри як Юрій Нарбут, брати Василь і Федір Кричевські, Олександр Мурашко і Михайло Бойчук [4, с. 615]. Але такі наміри перервали військові дії, які й надалі тривали в молодій державі. Відчуваючи провину перед однолітками, які гімназію так і не закінчили, і щиро вболіваючи за свою державу, юнак вливається до лав армії Української Народної Республіки, проходить вишкіл в школі для старшин і бере активну участь у боях на території України аж до листопада 1920 року (рис. 3).

Пізніше він буде згадувати про ці події: «Я ніколи не забуду ті тривожні морозні ночі, коли дзвеніла залізна рельса і ми, тримаючи

міцно рушниці і за-таївши віддих, були наготові кожної хвили стріляти... Так. Це був єдиний вихід із ситуації, коли не було звідки чекати жодної допомоги... Дзвонити на тривогу, на сполох, кричати на увесь світ, але тим часом тримати міцно в руках зброю і відбиватися. Боронити власне життя і життя наших близьких. Другого виходу немає! Так завжди було, є і буде» [7]. Участь у військових подіях підірвала здоров'я юнака, що неодноразово давало

про себе знати вже під час життя в еміграції.

Після того, як московські війська витіснили українську національну армію з України, Цимбал з рештками цієї армії опинився в польських таборах інтернованих, спочатку у Ланцуті і Вадовіцах, а згодом у Каліші. Незважаючи на складність обставин, там він бере участь у мистецькому житті табору — малює портрети, декорації, карикатури. 1923 р. Цимбал разом з кількома товаришами нелегально перетинають кордон і опиняються в Чехословаччині, де вже була потужна українська громада. У Празі Віктор навчається в Українській студії пластичного мистецтва та мистецько-промислової школи (рис. 4), де отримав стипендію на навчання.

Зміцніла радянська влада не оцінила вчинку Віктора Цимбала і змусила за нього відповідати сім'ю, що продовжувала жити в Києві. Батьків було арештовано, згодом батька Івана заслано до таборів. В молодшого брата Олександра були проблеми зі вступом до вишу та влаштуванням на роботу, адже він мав родича за кордоном [7].

Незважаючи на погані новини з дому та тугу за рідною землею, Цимбал йшов до своєї мети — стати професійним художником. 1925 р. став знаковим для художника. Саме в цей час йому вдалося отримати стипендію на навчальну поїздку до Венеції, яка безумовно

Рис. 5. Віктор Цимбал біля свого дипломного проекту «Люди кам'яної доби». Прага, 1926 р.

була дуже корисною для молодого художника та сприяла розвитку його графічного таланту. Повернувшись, він почав працювати над дипломним проектом – великим акварельним полотном «Люди кам'яної доби» (рис. 5).

Саме 1925 р. Віктор наважився взяти участь у конкурсі, оголошеному Чехословацьким урядом, на кращий графічний портрет чеського історика, «батька чеської історіографії» Франтішека Палацького. Це був конкурс національного масштабу з серйозним призовим фондом. Саме тому до комісії було відправлено понад 100 робіт, в тому числі від титулованих чеських майстрів. Але переміг в цьому конкурсі саме Віктор Цимбал (рис. 6). Історик українського мистецтва В. Січинський писав про цей випадок пізніше: «Крім своєї мистецької вартости, портрет Паляцького був своїм технічним рівнем поза всякою конкуренцією. Виконаний ручно пером під дереворізну манеру гравюри, він дивував прецизністю виконання, з такою точною і певною лінією, що перевищувала всі прилади і машинні засоби. А при тім лінії м'які, еластичні, справді мистецькі, що віддавали всю пластику форми та індивідуальні

Рис. 6. Портрет Франтішека Палацького. Прага, 1925 р.

і психологічні особливості портретованого. Портрет Паляцького видало Державне Видавництво ЧСР в трьох розмірах, при чім найбільший формат – фоліо – без ніякого зменшення супроти оригіналу. Вислід конкурсу був великою несподіванкою для чеських фахівців і патріотів, що вважали своїх графіків найкращими в Середній Європі» [1, с. 9].

Портрет Паляцького зробив Цимбала відомим в Європі, адже був потім присутній у кабінетах всіх державних установ Чехословаччини. Але художник прийняв запрошення української діаспори в Латинській Америці і 24 жовтня 1928 р., після закінчення Мистецько-Промислової школи, переїхав до Аргентини. Спочатку він працював як ілюстратор і рекламний митець для буеносайреських журналів *Suplemento, Caras y Caretas, Plus Ultra*. Він створює власний, нео-реалістичний стиль, на який незабаром почали орієнтуватися й деякі аргентинські графіки.

Серед комерційних проектів Цимбала виділяється серія з понад п'ятдесяти робіт для аргентинської оптичної фірми *Lutz Ferrando* (рис. 7). Крім традиційних технік графіки на дереві та металі, Віктор

Рис. 7. Рекламно графіка для фірми Lutz Ferrando. Буенос-Айрес, 1930-ті рр.

Іванович освоїв також ритину — гравюра на папері. В цій новій техніці виконані портрети Т. Шевченка (рис. 8) та Т. Едісона.

У роботах Цимбала були зацікавлені провідні компанії світу, такі як Coca-Cola, Ford, Kodak, General Electric та ін. Проте

аргентинський період Віктора Цимбала позначився не лише високою затребуваністю серед рекламних замовлень, а й активною громадською діяльністю, якій якраз сприяла зміцніла матеріальна база художника [5, с. 42].

Віктор Андрійович був фундатором та головним меценатом Українського Дому в Буенос-Айресі. Там функціонувала українська школа, яку він повністю утримував власним коштом, а його дружина там викладала. Турбувало митця і питання української церкви в Аргентині. Для храму Цимбал намалював великий образ Покрови та два намісні образи до іконостасу для Української православної церкви в Буенос-Айресі [5, с. 44].

Хоча Цимбал перш за все прославився як графік, але відомими є і його акварельні роботи. Найбільший резонанс викликало його полотно «Рік 1933» (рис. 9), яке експонувалось поруч з іншими роботами Цимбала на виставці в Буенос-Айресі в 1936 р. Це була одна з перших в світі робіт, присвячених українській трагедії штучного Голодомору 1932–1933 рр. Хоч самого автора оминула ця катастрофа, він не міг оминати цю тему в своїй творчості. Діаспорні видання достатньо жваво висвітлювали тему геноциду проти українського народу, включаючи листи та спогади з «Великої України». Завдяки цьому навіть українці, що жили за тисячі кілометрів від Батьківщини могли з перших вуст дізнатись про ці страшні події. Картина «Рік 1933» зображує померлу матір з дитиною, що підносяться до Неба. Полотно відіграло важливу роль для популяризації теми не лише серед української діаспори, а й серед аргентинської громади. За спогадами, полотно зібрало біля себе натовп глядачів, в тому числі й комуністів, які його критикували і навіть влаштували бійку з журналістами [7]. Нині полотно зберігається в Українській Вільній Академії наук [1, с. 19].

Цінним джерелом, яке дає змогу оцінити всю глибину переживань Віктора Цимбала трагедії Голодомору 1932–1933 р., є уривки його статті «1933 ССРСР», подані в спогадах дружини митця Т. Михайловської-Цимбал. Не можна бути впевненим, що ця публікація знайшла свого читача, адже біля неї поміщена пометка «не відомо, чи була надрукована». Тим не менше можна говорити про Цимбала, як одного з діаспорних митців, хто прагнув донести пам'ять про цю трагедію не лише

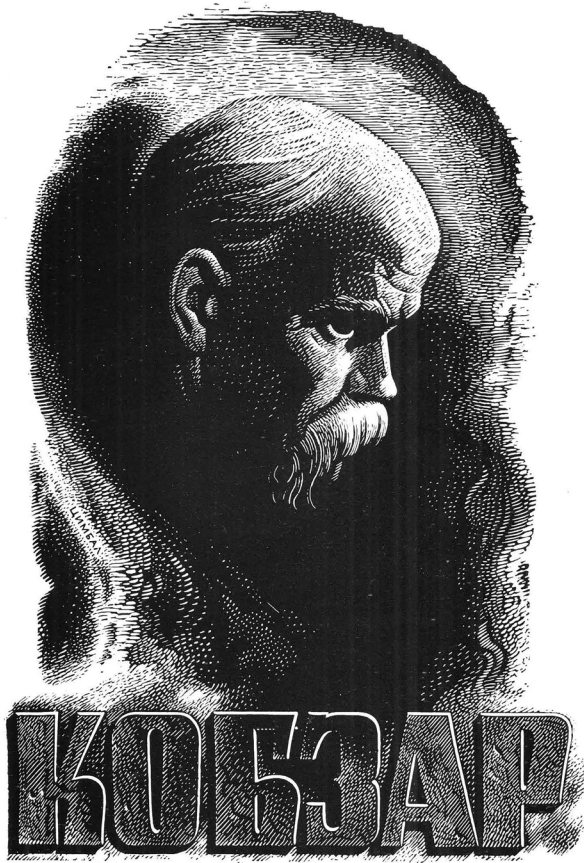

Рис. 8. Портрет Т.Г.Шевченка. Буенос-Айрес, 1930-ті рр.

власною художньою творчістю, а й силою слова. Ось деякі з його тез: «Геніяльний Павук (мова йде про Сталіна ред.), що оце недавно здох, і за спадщину якого жеруться між собою решта червоних павуків, колись сказав: «Смерть одного человека ето драма, а смерть миллионов ето уже статистика»...Звичайним людям, із західною ментальністю, трудно, чи вірніше, неможливо збагнути того страшного змісту, що криється за цим зловіщим терміном... І лише в 33-ому році ми відчули на власній шкірі, в усій повноті, значіння цього слова» [5, с. 179]. Така позиція була типовою для української діаспори, адже багато емігрантів якраз опинились так далеко від рідного дому саме тому, що не бажали миритись з радянським режимом та терпіти на собі його злочини.

Талант Віктора Цимбала як графіка розкрився і ще в одній царині – сатири. Безліч його малюнків були свого часу розміщені в тогочасній українській періодиці. А відомий, створений у після воєнні роки, альбом «Лукоморія» (рис. 10) гостросатиричних карикатур на тогочасну радянську дійсність і вождів Леніна та Сталіна, що має вигляд травестії відомої

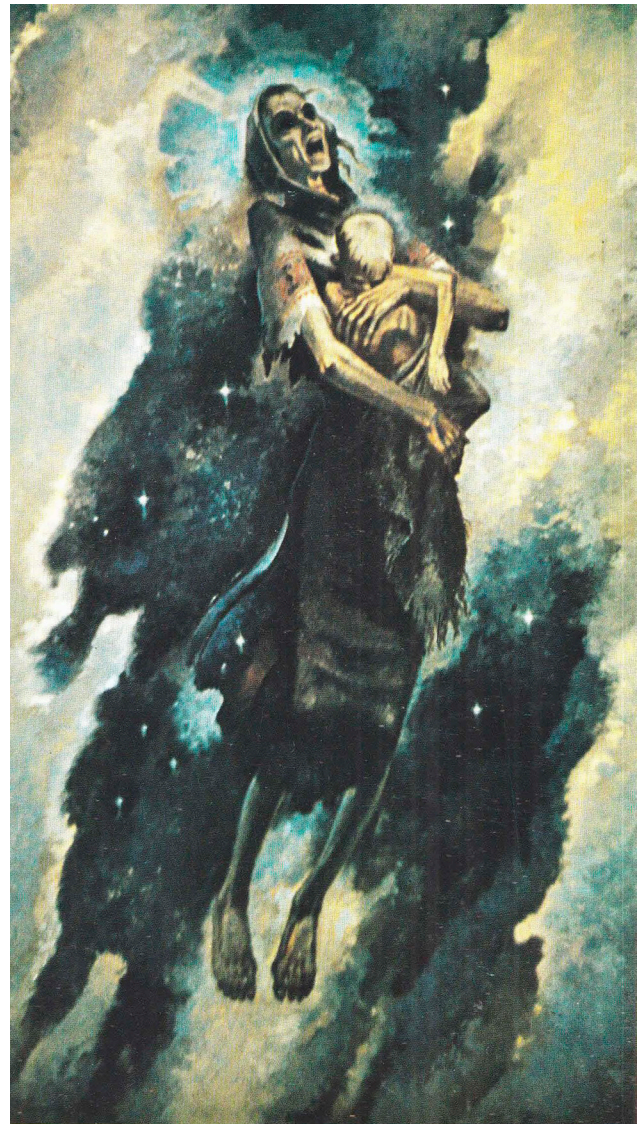

Рис. 9. Акварель «Рік 1933». Буенос-Айрес, 1950-ті рр.

Пушкінської поеми «Руслан і Людмила» [1, с. 11]. Ці роботи виходили в гумористичному часописі «Мітла» в Буенос-Айресі.

Крім того, художник безкоштовно займався оформленням календарів «Просвітив», газет та журналів «Плут та Меч», «Українське Слово», «Перелом», «Наш Клич». Під час Другої світової війни Цимбал сам уклав, намалював ілюстрації та видав збірку дитячих віршів «Сонечко», примірники якої дарував серед малечі української діаспори [5, с. 50].

Вроджений артистизм та досвід роботи в театрі, в якості декоратора, надихнули Віктора Цимбала спробувати себе й у якості актора. За спогадами дружини Тетяни, він мав гарний голос, що давав йому можливість виконувати навіть найскладніші партії. Цікавився він і балетом, ще перебуваючи в Празі, відвідував лекції та

Рис. 10. Гравюра з серії карикатур «У Лукомор'я». Буенос-Айрес, 1950-ті рр.

практичні заняття в Празькій балетній школі.

Незважаючи на значну відстань, суворо цензура та обмеження для листування із закордоном в СРСР, Віктор Іванович всіма силами старався не втрачати зв'язок з родиною і дуже сумував за Києвом. В листах він розповідав, що займається історією Києва. Зробив рельєфний макет міста, на якому відтворив київський Дитинець, місто Володимира і фортецю Ярослава Мудрого. Уявляючи пейзаж старого Києва, подумки переносився в столицю X і XI століть: «Це світ, у якому я живу, коли хочу відірватися від буденного життя» [7].

На жаль, в часи сталінських репресій 1937–38 рр., коли нагляд за кореспонденцією із за кордону став ще суворіший, листування між Цимбалом і родиною обірвалося. Читаючи заголовки діаспорних видань цього часу про страшний сталінський терор, Віктор Іванович міг лише сподіватись, що його родину він омине.

Тим часом слава Віктора Цимбала в Аргентині післявоєнного часу лише зростала. За кращі графічні твори в сфері реклами, за аргентинський період він отримав 4 золоті медалі (1948, 1949, 1955, 1957 роках). Кожне з нагороджень відбувалось під час персональної виставки, що включала графічні та живописні роботи. Про одну з цих виставок писав

буенос-айреський щоденник «Ель Пуебло» від 10 листопада 1959 р.: «Цимбал – маляр дуже чутливий, і це позначається на виставлених картинах. У галереї Певзера можна бачити чимало спогадів мистця з рідного Києва, де він народився та провів свої дитячі і юнацькі роки. Там він жив і вчився в тіні старовинних мурів, що їх сьогодні намагаються знищити матеріалісти теперішніх часів. На його картинах бачимо красу цього чудового міста, де збереглася київська катедра Св. Софії, яку більшовики також задумували знищити» [1, с. 12].

У 1960 року Цимбал з Дружиною переїхав на постійне проживання до США [3, с. 3183]. Він постійно творив, влаштовував свої виставки у Нью-Йорку та в Детройті, підтримуючи визнаного майстра й у Північній Америці. Але при цьому Віктор Іванович ніколи не відносив себе до якоїсь конкретної течії, вважаючи що це може поставити його в певні рамки.

Цілих 27 років рідні не отримували листів від Віктора. За щасливою іронією долі, відновити зв'язок вдалося саме завдяки його мистецькому доробку – через знайомих мами та сестри дізнались про виставку картин Віктора Цимбала в Нью-Йорку в 1963 р. «Моя дорога Мамусю! Цілком випадково і несподівано від сторонніх людей я довідався, що ти жива, здорова і живеш в Києві. Я плакав від радості і зворушення, бо думав, що у мене вже нікого з моїх рідних немає в живих..» – писав із американського Детройту додому Віктор Цимбал [7].

З перших років життя в США здоров'я Віктора Івановича, підірване ще під час служби в УНР, почало погіршуватись. Далася взнаки зміна клімату після спекотного Буенос-Айресу та його тихих, зелених передмість, Нью-Йорк був справжнім осередком «бетонних джунглів». Дещо допомагало те, що дружина Тетяна ще в Аргентині здобула фах медсестри, який вона підтвердила по приїзду в США. До останніх років життя він не розлучався зі своїми малюнками. 28 травня 1968 року Віктор Цимбал відійшов у вічність. В Детройті його було влаштовано вечором пам'яті (подружжя переїхало туди за декілька років до того), на якому були присутні відомі колеги Віктора, зокрема Ю. Тис, В. Несторович та Ю. Крохмалюк. Похований художник на Українському Православному Цвинтарі св. Андрія в Баунд-Бруку. У жовтні 1968 р. відбулась

посмертна виставка, організована Асоціацією Діячів Української Культури в Америці.

Життя та творчість Віктора Цимбала припало на буремне ХХ ст. Всього за 20 років, які він прожив в Україні, йому опосередковано довелося відчувати тиск старої системи Російської імперії, дорослішати в період становлення молодшої України різних конфігурацій, що давала надію на краще майбутнє, згодом її поразку та виїзд на чужину, з якої він вже ніколи не повернувся. Змінювались підданства, громадянства, суспільні устрої і, навіть, континенти. Незмінним залишалось єдине – бажання малювати. Стати професійним

художником було однією з головних мрій життя. Завдяки наполегливості та таланту Цимбал здобув світову славу. Проте другою, і, очевидно, не менш важливою мрією, було мати можливість бачити свою Батьківщину вільною. Він все сумував за Києвом і мрів повернутись. Але обставини склались таким чином, що навіть хрущовська Україна була для митця, який не одноразово виступав проти комуністичної влади як зброєю так і словом, справді місцем несприятливим для творчості, і навіть небезпечним. Лише через десятки років, після смерті Віктора Цимбала, слава про нього долетіла й до рідних країв.

Джерела та література

1. Гординський С. Я. Віктор Цимбал: маляр і графік / С.Я. Гординський. – Нью-Йорк : Українська Вільна Академія Наук, 1972. – 135 с.
2. Горинь Б. М. Туга Віктора Цимбала / Б. М. Горинь. – К : Пульсари, 2005. – 288 с.
3. Енциклопедія українознавства: словникова частина: в 11 т. Т. 10 / за ред. Володимир Кубійович. – Нью-Йорк : Наукове товариство імені Шевченка, 1984. – 3679 с.
4. Мистецтво України : Біографічний довідник / упоряд. : А. В. Кудрицький, М. Г. Лабінський ; за ред. А. В. Кудрицького. – К. : «Українська енциклопедія» ім. М. П. Бажана, 1997. – 700 с.
5. Михайловська-Цимбал Т. Спогади (мое життя на еміграції) / Т. Михайловська-Цимбал. – Буенос-Айрес, 1984. – 183 с.
6. Леонтович О. Нетлінна слава Віктора Цимбала / О. Леонтович // Слово Просвіти. – 2017. – Ч. 27. – С. 10.
7. Унгурян О. На виставке в Аргентине картина Виктора Цымбала / О. Унгурян // «Факты». – 2017. – Режим доступу : <https://fakty.ua/250962-na-vystavke-v-argentine-kartina-viktora-cymbala-god-1933-sobrala-tolpu-zritelej-v-tom-chisle-protestuyucshih-kommunistov-kotorye-dazhe-ustroili-draku>

Ірина Різун

ТРАНСФОРМАЦІЯ І ПЕРЕОСМИСЛЕННЯ ХРИСТІЯНСЬКОЇ СПАДЩИНИ: РЕЛІГІЙНІ МОТИВИ У ТВОРЧОСТІ

ОЛЕКСИ НОВАКІВСЬКОГО

Довгі століття релігійна тематика займала центральне місце у творчості провідних митців західного світу. Тож не дивно, що євангельські сюжети лягли в основу значної кількості справжніх шедеврів, якими ми захоплюємось і нині. З часом частка сакральної тематики в доробку художників зменшувалась, а її трактування змінювалось. Однак релігійні мотиви ніколи не переставали цікавити митців і завжди залишались у полі їхнього зору. Тож відображення цієї тематики в мистецтві варто розглядати як неперервний процес, який віддзеркалює те, як біблійні сюжети й істини впливали впродовж століть на художників та як останні осмислювали і трактували їх. Особливе місце в цьому дискурсі належить спадщині видатного українського художника Олекси Новаківського (1872–1935), адже у значній частині його творів наявні сакральні мотиви.

Аналізуючи творчу спадщину самобутнього українського митця, визначні діячі культури та науки – І. Федорович-Малицька, В. Щербаківський, М. Голубець, І. Свенціцький, М. Вороний, В. Борн, В. Морачевський, С. Гординський, В. Овсійчук, М. Мушинка, Л. Волошин [15] – характеризували й окремі полотна художника на релігійну тематику та алегоричні композиції із сакральними мотивами. Зокрема, на особливий вплив сакрального мистецтва на творчість Олекси Новаківського вказував у своїх численних публікаціях у періодиці й у монографії про митця дослідник історії мистецтв, релігії та політики, філософ-культуролог, дійсний член НТШ, педагог, публіцист, редактор, політичний діяч Володимир Залозецький-Сас¹ [5, с.

¹ Залозецький-Сас Володимир Романович (10.07.1896, Львів – 12.10.1959, Грац, Австрія) походив зі старовинного галицького шляхетського роду герба Сасів. Його прадід і дід були греко-католицькими священи-

11]. Детально досліджуючи творчість художника, мистецтвознавець виокремлював три головні ознаки, які у своєрідному синтезі формували самобутній стиль митця. По-перше, О. Новаківський володів суверенно власним мистецьким стилем; по-друге, митець рухався й еволюціонував разом із розвитком світових течій у малярстві; по-третє, його творчість базувалась на ґрунті старої візантійсько-української традиції. З публікацій дізнаємося, що В. Залозецький і О. Новаківський не раз обговорювали проблеми тогочасного релігійного малярства. Мистецтвознавець зазначав, що О. Новаківський мав новий своєрідний підхід до розкриття сакральної тематики й особливо цікавився візантійською традицією, можливістю її переосмислення у творчому процесі власної мистецької індивідуальності. Найсильніший вплив цієї тенденції

ками. Батько, Роман Залозецький – український науковець і громадсько-політичний діяч. Володимир Залозецький закінчив Українську академічну гімназію у Львові (1914), вивчав у Віденському університеті історію мистецтв і археологію (1914–1918). У 1924–1926 роках був доцентом історії мистецтв Українського вільного університету (Прага). У 1928–1939 роках – професор Греко-католицької богословської академії (Львів); до 1939 року очолював відділ історії мистецтв в Українському науковому інституті (Берлін). З 1939 року – професор Віденського, а з 1947-го – Грацького університетів. Друкувався в західноукраїнських і європейських періодичних виданнях. Був членом українських і німецьких товариств; засновник Австрійсько-візантійського товариства у Відні та журналу «Fundamente» (1956). Член Католицької академії (Відень), голова культурно-наукового інституту «Данте Аліґ'єрі» (Грац), член Міжнародної візантійської комісії (Париж), Швейцарського наукового інституту (Цюріх) та ін. Цікавився проблемою впливів візантійського мистецтва, готики, ренесансу, бароко на українську архітектуру. Твори Залозецького-Саса виходили українською, німецькою, французькою, італійською, чеською та іншими мовами. Автор публікацій у пресі та прижиттєвої монографії про О. Новаківського.

помітний у колористиці, у трансформуванні композиційної структури творів, у зверненні до релігійної символіки. У своїй творчості художник гармонійно поєднував культурно-мистецький вплив українсько-візантійського та західноєвропейського мистецтва.

Близький приятель О. Новаківського Іван Голубовський у спогадах [4] про «святоюрського мага» розкрив глибокі душевні переживання митця при творенні ікон, описавши, як детально він продумував композицію образів, спираючись на вікові здобутки іконописців, якими засобами передавав глибинний зміст сакрального твору. Надзвичайно поетично й емоційно І. Голубовський писав про взаємини митця з митрополитом Андреем Шептицьким і про значення цих стосунків у життєвій і творчій долі художника та педагога.

Відома дослідниця постаті О. Новаківського мистецтвознавець Любов Волошин у своїх публікаціях, каталогах і монографіях не раз детально аналізувала окремі твори митця із сакральними мотивами [3]. Зокрема, в каталозі «Княжий дарунок великого мецената: Митрополит Андрей

Шептицький у житті і творчості Олексі Новаківського» Л. Волошин розглянула тривалі близькі взаємини О. Новаківського зі щедрим меценатом української культури, главою Української греко-католицької Церкви митрополитом Андреем Шептицьким і піддала ретельному аналізу багатолітню серйозну працю художника над портретами Митрополита. Також Л. Волошин після багатьох років замовчування детально розкрила в низці публікацій складний процес творення ікони «Мати Милосердя» для Собору святого Юра у Львові та символічну значеннєвість цього образу [3].

Український мистецтвознавець і педагог Володимир Овсійчук у монографії «Олекса Новаківський», характеризуючи творчість художника, зокрема і його роботи на релігійну тематику, слушно зазначив, що головними темами творів митця були Матір-Богородиця, рідна земля та її могутні герої. «Далека Візантійщина, традиції національного мистецтва, великі творіння італійського Ренесансу стали для нього живим прикладом у відтворенні свого часу, наповненого іншими пристрастями, трагедіями і високими духовними злетами» [14, с. 308].

Отже, творах О. Новаківського, в яких він порушував релігійну тематику, притаманне загострене суб'єктивне світобачення, виражене через гіпертрофоване авторське «Я». Ідеї, висловлені в них, художник передає з допомогою синтезу кольорів і ліній, а напруження переживань та емоцій утілює в форми і знаки, перетворюючи конкретний художній образ на багатозначний символ – головний складовий елемент сакрального мистецтва. Релігійні мотиви у творах О. Новаківського майстерно переплетено із символічними сюжетами, і часом ці мотиви залишаються ніби на другому плані, що, проте, зовсім не применшує їхнього значення, а навпаки, посилює його.

Розглядаючи сакральний складник творчої спадщини митця, важливо пам'ятати про середовище, в якому він формувався, про його свідомі та підсвідомі зв'язки з давніми традиціями і про індивідуальні риси образної мови. В. Залозецький, зокрема, писав: «Найти ті нитки з минулим у творчості О. Новаківського нелегко. Тут відношення його творчості до старої традиції не лежить на долоні – і він сам, як даліше побачимо, переходив різні стадії, заки віднайшов той

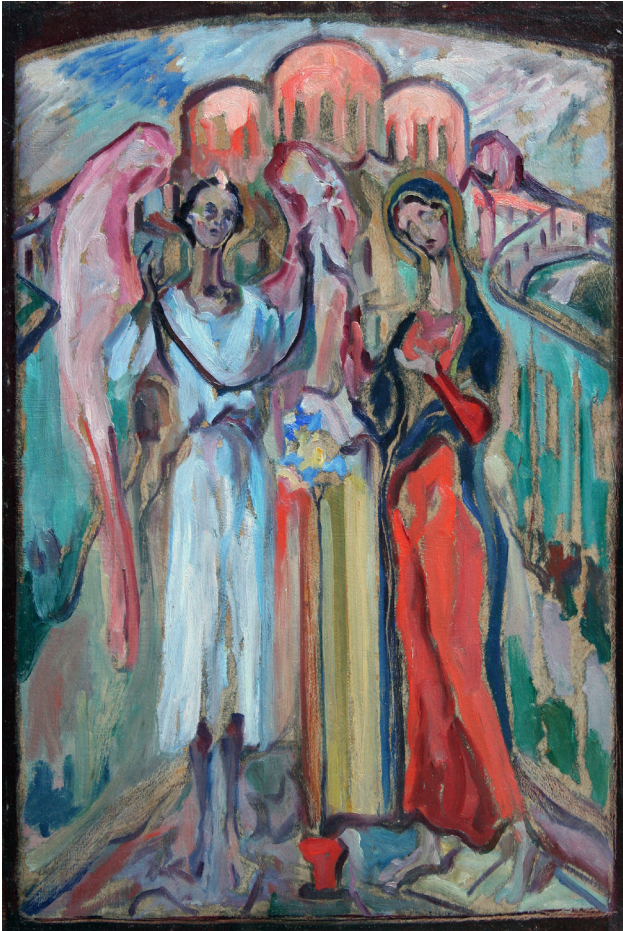

Рис. 1. Новаківський Олекса. «Благовіщення». Фанера, олія. 1931 р.

Рис. 2. Новаківський Олекса. «Богородиця в срібних ризах». Дошка, олія. 1923 р.

шлях, який його злучив із минулим» [9, с. 8].

Особливий вплив на формування творчих засад О. Новаківського мала давньоукраїнська та європейська сакральна спадщина. Його знайомство з релігійним мистецтвом, зокрема з пам'ятками українського бароко, відбулось у храмі Успіння Пресвятої Богородиці¹ в рідному селі Ободівці² й у селі Попелюхах³ на Поділлі. О. Новаківський «пересиджував... цілими днями в церкві, а старі церковні ікони, головню іконостас, будили в його душі щирий подив. Ці перші вражіння врізуються глибоко, особливо тоді, коли падають на творчий, сильно вражливий ґрунт» [9, 9].

Велике значення для творчого зростання О. Новаківського мало і знайомство з мистецькими збірками, які зберігались у маєтках місцевих вельмож, у котрих працював його батько Харлампій Іванович. Спочатку він був підлісним у графа Ф. Собанського

1 Храм Успіння Пресвятої Богородиці — церква в рідному селі О. Новаківського, зведена в 1847–1854 роках.

2 Ободівка (раніше – Слободо-Ободівка Ольгопільського повіту Подільської губернії) – село Тростянецького району Вінницької області, де 14 березня 1872 року народився О. Новаківський.

3 Попелюхи – село Ольгопільського повіту Подільської губернії (тепер – селище Піщанського району Вінницької області), куди батько художника Харлампій Іванович Новаківський переїхав зі сім'єю з Ободівки.

Рис. 3. Новаківський Олекса. Етюд «Марія» (за мотивами однойменної поеми Т. Шевченка). Дошка, олія. 1914 р.

в селі Слободо-Ободівці, пізніше – у графа Орлова, а потому – лісничим у поміщиків Бжозовських у Попелюхах. Саме в цих резиденціях, «наче в опозиції до північної російської школи, плекали західньо-європейські малярські традиції, які все живущим і скоршим темпом туди безпосередньо доходили» [9, с. 9]. У Попелюхах на мистецьке обдарування О. Новаківського звернув увагу інженер-лісівник Генрик Павляс, який теж любив малювати. Завдяки його старанням хлопець ознайомився з мистецькою збіркою давніх гравюр, книг, портретів, яка належала Бжозовським. Від Г. Павляса О. Новаківський також отримав матеріальну допомогу для навчання в Одесі, куди поїхав у 1888 році. Там до 1892 року відвідував майстерню художника П. Клименка⁴ і разом з ним працював над іконостасом у селі Кубанці⁵ біля Одеси.

Після повернення до Попелюхів О. Новаківський отримав од Бжозовських стипендію для подальшого навчання у Школі

4 Клименко Пилип Пилипович (1862 – після 1917) – український живописець, графік, педагог. Закінчивши в 1879 році Одеську рисувальну школу (викладач – К. Костанді), викладав у ній до 1893 року. З 1891-го – учасник виставок Товариства південноросійських художників.

5 Кубанка – село Лиманського району Одеської області, яке в 1804 році заснували переселенці з Греції та з Болгарії.

Рис. 4. Новаківський Олекса. «Пробудження на тлі образів». Полотно, олія. Поч. 1910-х рр.

образотворчих мистецтв у Кракові (з 1900 року – Краківська академія образотворчих мистецтв). «Але не їхав він на Захід, у чужий для себе осередок, відірваний від рідного ґрунту. Навпаки, їхав обтяжений вражіннями старої малярської спадщини, якої дух, колорит, форму і питомий вислів свідомо чи несвідомо задержав у тім, у чім саме відбивається індивідуальне «я» артиста – у своїм стилі» [9, с. 9].

Розпочавши студіювати у Кракові в 1892 році, митець спочатку навчався під керівництвом Яна Матейка, потому – Юліана Фалата у класі Юзефа Унежиського, а від 1898 року – в Леона Вичулковського. Варто також зазначити, що особливий вплив на формування образного мислення О. Новаківського мали корифеї польського символізму Станіслав Виспянський і Яцек Мальчевський, із чією творчістю він познайомився під час навчання у Кракові та проживання в с. Могилі⁶.

⁶ Могіла – до 1951 року село, а сьогодні один із історико-географічних районів Кракова, що вхо-

Рис. 5. Новаківський Олекса. «Коляда». Полотно, олія. 1907–1910 рр.

Отож, перебуваючи в культурно-мистецькому середовищі Кракова, О. Новаківський не лише студіював в Академії образотворчих мистецтв, а й пізнавав західноєвропейську мистецьку спадщину, яка розширила його творчий світогляд, зацікавила низкою проблем і сформувала уявлення про розвиток малярської традиції у Європі. Передусім ідеться про твори, які він оглянув у Маріяцькому костелі, в каплиці Чесного Хреста на Вавелі та у музеях князів Чорторийських і Гуттенів-Чапських. Однак чи не найбільше на О. Новаківського вплинули зустріч і багатолітнє спілкування з митрополитом Андреем Шептицьким та переїзд митця до Львова. На цьому, зокрема, наголосив В. Залозецький: «Згодом у своїй творчості починає він черпати з традиційного мистецтва. Ми бачили, яким сильним відгомном воно відбилосся в артисті, коли він перенісся до Львова. І саме львівський-галицький ґрунт був для нього найвідповіднішим і допомагав розвиткові його своєрідних мистецьких залогень. Цей дуалізм східного і західного мистецтва, який найшов свій вислів у пам'ятниках галицького мистецтва, був йому наскрізь рідний, питомий. Він наче знову нав'язує нитку мистецької традиції великих галицьких малярів там, де вона прорвалася, – тих малярів, що виявили свою велич у диті до складу дільниці Нова Гута. О. Новаківський жив і працював тут у 1900–1913 роках.

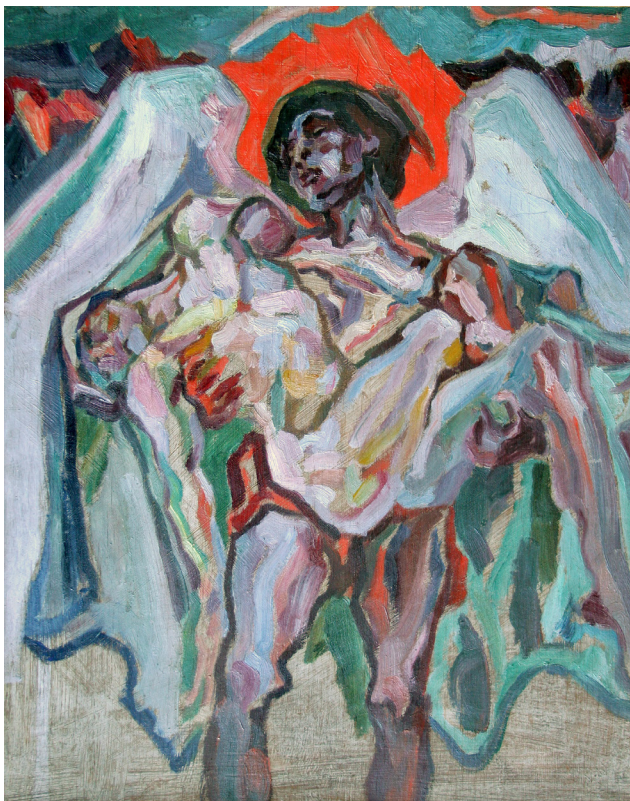

Рис. 6. Новаківський Олекса. «Ангел смерті». Фанера, олія. 1923 р.

монументально закроених іконостасах, напр., богородчанським, рогатинським і св. П'ятниць у Львові» [9, с. 34]. Ця мистецька спадщина стала поштовхом для розвитку творчого потенціалу митця та поглибила його зацікавлення можливостями сучасної творчої інтерпретації давньоукраїнської іконописної традиції.

Твори О. Новаківського, в яких наявні сакральні мотиви, умовно можна поділити за такими головними типами: ікони («Серце Ісуса», «Свята родина», «Благовіщення», «Воскресіння», «Мати Милосердя»); алегоричні полотна з християнськими символами («Втрачені надії. Визволення», «Пробудження»); картини, в яких використано композицію, характерну для іконопису («Князь Ярослав Осмомисл», «Мистецтво», «Митрополит у чернечих ризах»); зображення сакральних споруд: від ранніх невеликих етюдів-пейзажів («Костел у с. Могилі», «Церква Св. Петра», «Юр. Хмари відлітають при заході сонця», «Юр по сході сонця») до символічних краєвидів («Юр при заході сонця», «Юр експресивний»); портрети з біблійною символікою та церковними спорудами на тлі («Князь Ярослав Мудрий», «Портрет Марії Кравчуківни», «Портрет

Рис. 7. Новаківський Олекса. «Митрополит у чернечому одязі». Фанера, олія. 1930–1931 рр.

Сильвестра Голубовського», «Перед бурею»).

На початку ХХ століття в українській образотворчій традиції почала активно розвиватись іконографія «Серця Ісусового», особливо серед митців, котрі були тісно пов'язані з львівським мистецьким осередком (М. Сосенко, О. Курилас, А. Манастирський, П. Холодний, Ю. Буцманюк, О. Кульчицька). Олекса Новаківський уперше зацікавився цією темою на ранньому етапі творчості. 1913 року на краківській виставці-конкурсі релігійного малярства митець отримав премію за ікону «Серце Ісуса».

У греко-католицькій митрополії зберігається образ «Серце Ісуса», який О. Новаківський виконав у 1929 році на замовлення митрополита А. Шептицького. Тут представлено сцену містичної зустрічі французької черниці-засновниці культу Найсвятішого Серця Ісуса Маргарити-Марії Алякок із Ісусом Христом. На тлі краєвиду з монастирськими мурами цілофігурну постать Спасителя зображено у профіль, і

Рис. 8. Новаківський Олекса. Портрет Олександра Барвінського/ «Перед бурею». Фанера, олія. 1932 р.

вона немовби витає над землею. Правницею Ісус указує на Своє багряне серце, оповите жовтим серпанком. Праворуч – повернена у профіль постать черниці, котра стоїть на колінах перед Ісусом Христом. У творчому доробку митця є ще декілька ескізів твору «Серце Ісуса» з ідентичною чи схожою іконографією [12; 13]. Зовсім інша композиція характерна для твору, датованого кінцем 1929-го – початком 1930 року та виконаного в іконописному стилі. На цьому варіанті ікони фронтальну постать Ісуса Христа зображено на тлі інтер'єру храму. Перед Спасителем навколішки стоїть черниця і простягає руки до Його серця. На першому плані – два ангели, які схематично зображеними крилами утворюють серце чи чашу – символ Євхаристії. На створення цієї

серії ікон О. Новаківського надихнув культ Найсвятішого Серця Ісуса Христа, що з'явився в католицькій Церкві у середньовіччі.

Митець поділився емоціями, які переживав під час праці над цими образами, зі своїм багатолітнім приятелем І. Голубовським: «Треба ж це душевно пережити! Треба вжитися в містику та у відорваність від життя тих усіх релігійних почувань, що їх переживали святці. Треба в собі шляхом суворого, часто і аскетичного роздумування ввійти у світ, що є нещоденний і від модерної людини куди віддалений» [4, с. 36]. Ікону «Серце Ісуса» (1929) було показано на виставці Товариства приятелів красних мистецтв у Львові 1931 року. Там само експонували й наповнений експресією та глибоким змістом образ О. Новаківського «Благовіщення», 1931 (рис. 1). Представлена на ньому євангельська сцена зустрічі ангела з Пресвятою Дівою – зустріч уселенського значення – набула у трактуванні художника актуального звучання для українського народу. Поміж витонченими ескізно прорисованими постатями Богородиці й архангела Гавриїла, зображеними на тлі символічного краєвиду з трибанною церквою, проростає, мов дерево життя, на високому стеблі квітка з блакитними пелюстками і з жовтим осердям.

Працюючи над образом Богоматері, О. Новаківський творив власну форму на основі досягнень монументальної пластики італійського відродження, давньоукраїнського іконопису й українського бароко. Ікона

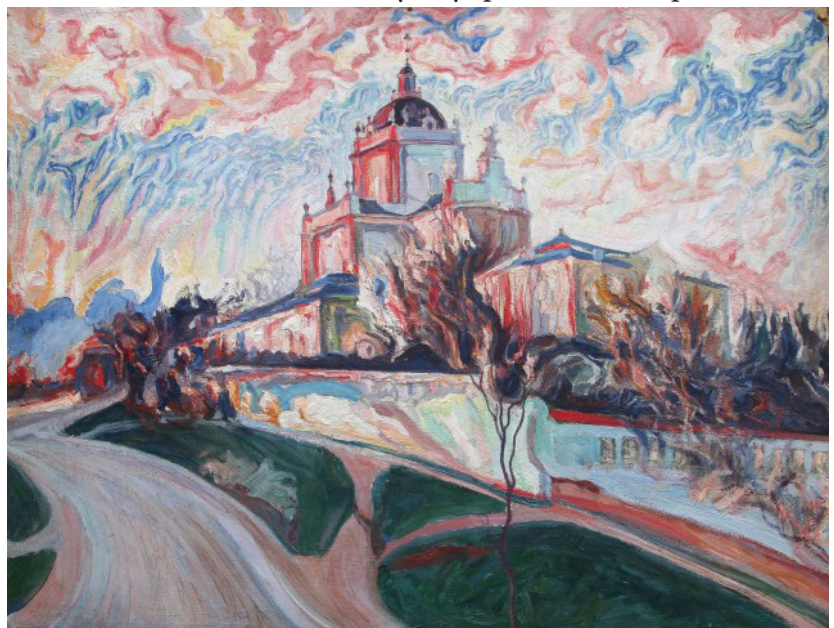

Рис. 9. Новаківський Олекса. «Юр при заході сонця». Картон, олія. 1923 р.

«Богородиця в срібних ризах», 1923 (рис. 2) – приклад використання та переосмислення давніх традицій українського іконопису. «Це образ-ікона. Уже зовнішньо – обкороєння рям і впушення тла в дерево — нагадує форму старих візантійських ікон» [9, с. 29]. У центрі цієї композиції – Богородиця з Ісусом на руках, а тло заповнює густе мереживо алегоричних сцен із Її життя. У лику Богородиці «нема й слідів ідеального канону італійських Мадонн. Навпаки, в легко схиленому поздовжньому обличчі є сліди переживань «сильно наболілої матері», а в замрячених очах відбивається терпіння, яке у своїм простім виразі має щось зворушливого. Це й творить рівночасно головну рису її божественности» [9, с. 29]. З 1904 до 1920-х років митець намалював низку рисунків «Мадонни на троні» («Весняна Мадонна», «Мадонна системи», «Воєнна Мадонна. Мадонна червоної калини» й ін.), які за формальною композицією сугольні з італійськими Мадоннами доби Ренесансу. Водночас деякі з творів цієї серії («Українська Мадонна», «Марія» (рис. 3) та ін.) вирізняються символічними краєвидами, народним одягом, а також динамічністю зображених фігур. «Мадонна з високих монументальних італійських престолів зійшла між простий народ, – не затрачуючи своєї святости, навпаки – вона є, може, тим правдивіше і робить на нас тим безпосередніше вражіння. Це не Мадонна в патетичних костюмах, в недоступних сферах клясичного ідеалізму, – вона є такою, якою вона мусіла стати, коли мала притягати середовище, з яким змістом і духом тісно зв'язана» [9, с. 20]. У такому самому стилі створено й овальні алегоричні медальйони «Мистецтво», «Наука», «Виховання», замовлені для Музичного товариства ім. М. Лисенка у Львові, формальна композиція яких цілком нагадує Мадонн на троні.

Для створення алегоричних полотен О. Новаківський часто використовував не тільки головні композиційні принципи іконопису, а й християнські символи, надаючи їм багатозначного звучання. Завдяки цьому образну тканину творів наповнювали метафори, алегорії й алюзії. Наприклад, у різних варіантах робіт із циклу «Пробудження» (рис. 4), що символізує національне відродження України, митець зображав жіночу

Рис. 10. . Новаківський Олекса. «Мати Милосердя/Святоюрська Мадонна». Полотно, вугіль. 1935 р.рр.

постать¹ на тлі ікон Богородиці, Ісуса Христа, вівтаря та розп'яття. Зокрема, на полотні «Пробудження» 1914 року дівчинка-ангел прокидається зі сну на тлі розп'яття – символу страждань, смерті й неминучого воскресіння. А от програмне полотно «Втрачені надії. Визволення» (1903–1908), попри нібито автобіографічний сюжет, має глибоке філософське наповнення та символічний підтекст. Зображення ликів Богородиці й Ісуса над постами О. Новаківського та його дружини, Анни-Марії Пальмовської, які схилилися над символічною дитячою домовиною, з одного боку, ніби оберігає їх, а з другого – нагадує про Христову жертву задля спасіння. Дружина О. Новаківського часто була моделлю і для інших алегоричних композицій художника, зокрема для твору «Коляда» (рис. 5). На перший

1 Моделлю для художника під час написання цього твору працювала Анна-Марія Пальмовська, його майбутня дружина.

погляд, сюжет картини простий: митець зобразив у народних строях трьох жінок, котрі колядують у кімнаті на тлі вікна, крізь яке видно зимовий краєвид. Одначе задум художника був складнішим. З допомогою композиції та символічних знаків він наповнив полотно полісемантичним звучанням. Передусім це стосується трьох схилених над книгою жіночих постатей із однаковими обличчями, які композиційно утворюють піраміду. Це зображення різдвяного обрядового дійства виразно перегукується з іконою Старозавітної Трійці.

Нерідко О. Новаківський вводив релігійні мотиви в полотна суспільно-патріотичної тематики. Наприклад, у композиціях «Молох війни» (1919), «Ангел смерті», 1923 (рис. 6) релігійну тематику тісно переплетено із сюжетами, пов'язаними з тогочасними подіями на теренах України, а саме з подіями Першої світової війни та визвольних змагань. Ангел смерті відомий у всіх монотеїстичних релігіях. Зокрема, християнська традиція називає ангелами, які символізують наближення смерті, Гавриїла й Аваддона (Аполліона). Алегоричну композицію «Ангел смерті», яку О. Новаківський створив у багатьох варіантах, не змінюючи сюжету і головного мотиву, навіяла поразка українських визвольних змагань 1917–1921 років. Мотив оплакування художник утілює у вигляді двох постатей, об'єднаних одним контуром. Монументальний крилатий посланець смерті тримає на руках тіло полеглого січового стрільця, огортаючи його крилами, наче саваном.

Окреме місце у творчій спадщині О. Новаківського займають символічні портрети й алегоричні композиції з образом митрополита А. Шептицького [1]. У майже двох десятках малярських творів і у двох сотнях рисункових портретних начерків та композиційних ескізів митець не тільки показав велич Владика («Мойсей», «Князь Церкви», «Владика»), а й зобразив найяскравіші та найхарактерніші елементи українського культурного, історичного і духовного простору та світогляду («Благословення», «Тяжкий сон», «Візія портрета митрополита Андрея Шептицького на тлі Святоюрської гори у Львові»). В алегоричній композиції «Тяжкий сон» (1920) формальним центром є престол із Митрополитом, а обабіч – історичні, міфологічні та фантастичні постаті

на тлі ландшафту із зображеннями Києво-Печерської лаври і Собору святого Юра. У композиції «Йордан» (1920) монументальне погруддя Митрополита, зображеного в урочистих ризах і митрі, набуває – на тлі багатолюдної хресної ходи – характеру позачасового дійства. Перший варіант алегоричної композиції «Страшний суд» (1915) є своєрідним парафразом знаменитої однойменної композиції Мікеланджело в Сікстинській капелі, а от у другому варіанті (1919) зображено Митрополита, котрий уособлює вселенську справедливість. У портреті «Митрополит у чернечому одязі», 1930–1931 (рис. 7) яскраво відлунюють суворі ієратичні форми давньоукраїнського іконопису. Фронтальну статичну постать Митрополита представлено на тлі розбурханого експресіоністичного краєвиду, на якому височіє Собор святого Юра.

Також О. Новаківський часто портретував інших своїх визначних сучасників, у чиїх портретах експресивність малярського почерку поєднував із алегоричними зображеннями сакральних споруд, євангельських символів. Зокрема, в першому варіанті портрета громадського діяча й історика О. Барвінського «Перед бурею» (1926) на тлі, з одного боку, зображено Собор святого Юра, з другого (ескізно) – Києво-Печерську лавру, а на небі – хмари у вигляді вершників апокаліпсису, які загрозливо нависли над духовними символами України. Аналізуючи цей твір, В. Залозецький зазначив: «В першій концепції тло замкнене симетрично архітектурами. Тим фігура портретованого зискує на плястичности, весь краєвид на простірности. Сама архітектура почасти є реальна, напр. балюстрада зпереду і задній портик з фресками-образами з історії України, – почасти компонована, як напр. погляд на київську Софію. Властива роля її формально-композиційна та алегорична» [9, с. 33]. На другому портреті О. Барвінського, 1932 (рис. 8), реальний краєвид поступився місцем динамічній розбурханій грі барв, і тільки праворуч здійсмається фрагмент Собору святого Юра.

Образ Святоюрської гори, чудовий краєвид на яку відкривався з майстерні художника, посідав у творчості О. Новаківського виняткове місце. Собор святого Юра, як осередок українства, як місце, де була резиденція духовного провідника українського народу

митрополита Андрея, митець не лише використовував як символ на тлі портретів, а й зобразив у десятках алегоричних пейзажів. Щоправда, поступово: від перших студій 1910-х років («Юр у вечірню пору», «Юр у перламутровому світлі», «Юр по сході сонця», «Юр. Казковий момент», «Юр. Хмари відлітають при заході сонця») до символічних краєвидів 1920–1930-х років («Юр. Поема світової війни», «Юр при заході сонця», «Юр експресивний») – образ Святоюрського храму кардинально змінювався. О. Новаківський називав їх «трансфігураціями», тобто «преображеннями». І. Голубовський зазначав, що «є тих розмальованих розповідей про гору св. Юра поверх сотні... і є річчю характеристичною, що між сотнею тих творів про один і той сам предмет – нема двох, щоб були до себе стисло подібні. До кожного з тих творів підложено іншу музику в формі, в красці, в світлі й виразі» [4, с. 65], – тож зрозуміло, чому учні з любов'ю величали митця «святоюрським магом». Зокрема, твір «Юр осінній» (1915) виконано в імпресіоністичній манері, з використанням формально-композиційного підпорядкування краєвиду архітектурі. Собор святого Юра зображено по середині композиції, а пейзаж на першому плані лише творить основу для будівлі. Тут О. Новаківський намагався знайти найхарактерніший ракурс і відтворити монументальність архітектури. А от на полотні «Юр. Поема світової війни» (1916) храм постає як єдиний надійний притулок, що може захистити людину в небезпечні часи воєнного лихоліття. В. Залозецький характеризував цей твір так: «В страшній боротьбі космічних елементів змагаються розхвильовані силуети форм. З цього моря розлитих, супротивних хвиль виринає наче в якійсь казці Юр. Він є самотнім захистом серед хаосу розбурханої стихії. На південнім сході знімається над овидом ярке саяво і поблимує у фантастичних, схвильованих масах хмар. А в хаотичній боротьбі виринають сям і там предивні постаті, демони темноти, герої в проблісках саява, борці за світло, мадонни, святі, злі й добрі генії народу і складаються на одну візію минувшини і теперішности. Одним із найсильніших способів вислову є барва. Вона не описує форму, а творить її, лучиться зі світлом і тим самим передає надприродний космічний краєвид як

підклад для надприродних подій» [9, с. 28]. На картині «Юр при заході сонця», 1923 (рис. 9) одну з головних ролей відіграє не архітектура, а саме краєвид і барва, з допомогою яких митець передає власні переживання та загальний неспокій у суспільстві, творячи нову, притаманну тільки О. Новаківському, форму.

Вінцем цілої творчості О. Новаківського міг стати його останній твір – ікона «Мати Милосердя» («Святоюрська Мадонна») [2]. Художник виконував її для центральної вівтарної стіни Архікатедрального собору святого Юра у Львові, проте не завершив. Цей образ – своєрідний підсумок попередньої творчої роботи митця над богородичною тематикою, його формально-пластичних шукань і образних вирішень. Працюючи над майбутньою іконою, О. Новаківський створив близько двадцяти олійних ескізів і майже сотню рисунків пером, олівцем та вуглем. Серед них – монументальний остаточний рисунок вуглем (330 × 197 см; липень 1935 року) з фігурним, бароковим, завершенням верхнього краю (рис. 10). З-поміж найрізноманітніших робочих версій ікони можна виокремити низку шкіців, у яких художник звернувся до традицій італійського відродження. В інших варіантах образне рішення виразно навіяно традиціями давньоукраїнського й українського барокового іконопису. Остаточний рисунок до ікони «Мати Милосердя» засвідчив, що творчий задум О. Новаківського еволюціонував від типового для східнохристиянської традиції трактування Богородиці до авторського, цілком самотнього, вирішення, яке викристалізувалося на ґрунті поєднання давньоукраїнських і західноєвропейських мистецьких традицій. Запрестольна ікона «Мати Милосердя» [11], як духовний і мистецький акцент інтер'єру Собору святого Юра у Львові, мала стати важливим етапом на шляху відродження новочасного українського релігійного мистецтва. Дуже промовисто про цю величну працю О. Новаківського сказано в некролозі, надрукованому в газеті «Мета»: «Нині мусимо зі смутком у очах сказати: образ Богородиці Милосердя кисти Олекси Новаківського ніколи не украсить нутра Святоюрського храму. Погас молодечий ентузіазм, з яким мистець узявся до реалізації цього грандіозного свого архітвору... Своєю творчістю тісно зв'язаний із Святоюрським культурно-мистецьким

осередком, дає мистець величаві зразки як світського, так передусім релігійно-церковного малярства, відчутого гігантською психічною силою, опроміненого глибокою вірою й ушляхетненого величавим мистецьким вмінням. Завершенням цієї величної праці мистця на славу Богови й народови мала стати Святоюрська Мадонна. Провидіння так зарядило, що цей образ став останнім, недовершеним мистецьким завданням Олекси Новаківського... Мистець помер. Але могутня його творчість довгі віки житиме в пам'яті Українців» [16].

Уперше громадськість змогла оцінити масштаб цього незавершеного твору О. Новаківського навесні 1936 року на ретроспективній посмертній виставці митця в Музеї Наукового товариства імені Шевченка у Львові. В окремому залі експозиції було представлено сімнадцять олійних ескізів і низку рисункових композицій до ікони, які вразили сучасників розмахом та ретельністю творчих пошуків художника.

Помилково буде твердити, що О. Новаківський хотів воскресити до нового життя давні іконописні традиції. Для нього здобутки багатівікової сакральної спадщини

були тільки джерелом збагачення власної самобутньої творчості. «Слідів впливів старого візантійського мистецтва можна відшукати у деяких картинах, у кольористиці, що часто нагадує старі візантійсько-руські мініатюри своїм ясным, золотим переплутаним кольоритом, в формі триптихів (впущені рями нагадують іконостаси та ікони наших церков), врешті нахил до алегорій – нагадує фантастичність наших старих «Страшних Судів». Але перетворює їх артист власним духом і власним стилем, збагаченим західно-європейськими впливами» [9, с. 34].

Вагоме місце сакральних мотивів у творчості О. Новаківського промовисто свідчить про його глибоке зацікавлення релігією та християнською спадщиною нашого народу. Без сумніву, в душі митця відбувалися складні – можливо, деколи й неоднозначні – процеси, пов'язані з усвідомленням себе як людини, духовної істоти та християнина. Цю роботу душі яскраво, багатогранно та безмірно талановито відображено в його численних творах, які донині дарують нам мистецьку насолоду та змушують шукати якомога глибшого сенсу нашого земного існування.

Джерела та література

1. Волошин Л. В. Княжий дарунок великого мецената: Митрополит Андрей Шептицький у житті і творчості Олекси Новаківського / Любов Василівна Волошин. – Львів : Свічадо, 2001. – 200 с.
2. Волошин Л. В. «Святоюрська Мадонна» Олекси Новаківського: історія створення та символічна значенність образу / Любов Василівна Волошин [Електронний ресурс]. – Режим доступу : static.karpaty.info/data/objects/img/2096/2.doc – Назва з екрана.
3. Волошин Л. Бібліографічний покажчик / Нац. музей у Львові ім. Андрея Шептицького ; [уклад. Я. Й. Павличко ; авт. вступ. ст.: О. Я. Біла, Р. М. Яців; відп. ред. О. Біла]. – Львів : Кольорове Небо, 2012. – 97 с.
4. Голубовський І. Розмахом могутніх крил: повість-есе / Іван Голубовський. – Львів : Аз-Арт, 2002. – 116 с.
5. Залозецький В. Велетень українського малярства (Олекса Новаківський) / Володимир Залозецький // Календар-альманах «Дніпро»... на звичайний рік 1937. – Львів, 1936. – С. 133–136.
6. Залозецький В. Олекса Новаківський / Володимир Залозецький // Дзвони (Львів). – 1935. – Ч. 11. – С. 525–528.
7. Залозецький В. Олекса Новаківський / Володимир Залозецький // Діло (Львів). – 1935. – Чис. 236 (5 вересня). – С. 3.
8. Залозецький В. Олекса Новаківський / Володимир Залозецький // Літературно-науковий вісник (Львів). – 1922. – Т. 76. – Кн. 2. – С. 161–166.
9. Залозецький В. Олекса Новаківський / Володимир Залозецький. – Львів : Наклад Укр. т-ва прихильників мистецтва ; друк. Наук. т-ва ім. Шевченка, 1934. – 54 с., іл.
10. Залозецький В. Рефлексії з посмертної вистави / Володимир Залозецький // Мета

- (Львів). – 1936. – Ч. 22. – С. 3–4 ; Ч. 23. – С. 3–4 ; Ч. 24. – С. 2–3.
11. Залозецький В. Святоюрська Мадонна / Володимир Залозецький // Мета (Львів). – 1936. – Ч. 26. – С. 3–4.
12. Каталог творів Олекси Новаківського (1872–1935): малярство, рисунки / [упоряд. В. Островський]. – Львів : Край, 1992. – 117 с.
13. Науковий каталог малярських творів О. Новаківського: за матеріалами ювілейної виставки до 125-ліття від дня народження / [упоряд. : Л. Волошин, З. Грушовець]. – Львів : Кольорове Небо, 2008. – 98 с., іл.
14. Овсійчук В. Олекса Новаківський / Володимир Овсійчук. – Львів : Ін-т народознавства НАН України, 1998. – 332 с., іл.
15. Олекса Новаківський: бібліографічний покажчик / [уклад. С. Костюк; НАН України, ЛНБ ім. В. Стефаника]. – Львів, 2001. – 107 с., іл.
16. Олекса Новаківський: некролог // Мета (Львів). – 1935. – Ч. 35. – С. 3.

Олена Семенович

ХУДОЖНИК, ЯКИЙ «АГІТУВАВ ПЕНЗЛЕМ ЗА УКРАЇНУ»

(ЖИТТЄВИЙ І ТВОРЧИЙ ШЛЯХ ТАРАСА БІЛЬЧУКА)

П'ять років минає відтоді як Україна пережила одні з найтрагічніших днів своєї історії. У ці дні на київському Майдані, крім коктейлів Молотова, спалахнули постріли. Беззбройних людей, які відстоювали європейські цінності, поливали крижаною водою, викурювали вогнем і димом. Врешті Майдан омили кров'ю. Те, що відбувалося у ці дні у центрі столиці України, яскраво передає одна із світлин. Її друкувало багато видань, вона облетіла весь світ. На ній – закривавлене чоло мужнього чоловіка. Та чи пізнав хто у ньому нашого земляка, художника Тараса Більчука з с. Коршів Здолбунівського району? Це фото стало своєрідним символом Майдану як і сам герой знімку (фото 1).

Тарас Миколайович Більчук народився 2 травня 1960 року в с. Коршеві Здолбунівського району Рівненської області. У 1978 р. у Рівному закінчив приватну художню студію. Перед тим вчився на дизайні в Білорусії. Художню освіту здобув у Львівській Академії мистецтв, відділ художньо-монументального живопису. Вчителі по фаху: Олег Мінько, Володимир Патик, Любомир Медвідь, Петро Маркевич. Магістратуру закінчував у США.

Тарас Більчук – не тільки прекрасний, талановитий, всесвітньо відомий художник, а й видатний громадський діяч, щирий патріот своєї держави.

Любов до України, ймовірно, передається йому в спадок від батька, який 15-річним хлопцем потрапив на найбільший в історії УПА бій з енкаведистами під Гурбами. Згодом уся родина зазнала репресій. Чи не тому Тарас усе своє життя «пензлем агітував за Україну»? Чи не тому своїми вчинками показував свою любов до неї? Чи не тому він став «символом Майдану»? Загалом, серце Т. Більчука, ніколи не пускало у себе неправди, несправедливості, зазіхань на свободу і честь.

У Львові під час навчання разом з відомим культурним, політичним та громадським діячем Маркіяном Іващишиним був одним з ініціаторів створення «Студентського братства». У 1990 р. 12 днів голодував на відомій «Революції на граніті». На жаль, «романтичний» період тієї революції завершився розчаруванням, але не розбив у митця патріотизму. Емоції від тих подій виражалися у картинах художника. Тарас – автор картини «Сторозтерзаним землякам моїм», назва якої говорить сама за себе.

Бажання відкрити для себе світ за межами України, спонукало молодого активного художника переїхати до США, де відкрив власну студію «Vision & Art».

«В Америку я взяв із собою в'язку пензлів і 20 метрів полотна» – говорив митець.

Живучи в Америці 13 років, Тарас Більчук в своїй творчості намагався висвітлювати історичні події української землі.

Будучи в США, Тарас Більчук у своїй творчості намагався висвітлювати історичні події української землі. Спочатку він написав серію робіт на тему голодомору, серію «Два береги», коли Мазепа з козаками перепливає Десну – тим самим хотів показати, звідки почалася еміграція, також серію портретів та малюнків. Всі ці полотна вперше виставив на персональній виставці у Нью-Йорку в 1993 р., яку відвідало безліч людей.

Свого часу, в розмові зі мною, художник сказав, що не збирався залишатися в США надовго, планував зробити ті декілька виставок і повернутися в Україну, де у нього залишилася родина. Проте у 1994 р. почалися репресії, почали загадково гинути молоді люди, які брали активну участь у політиці. Тому митець вирішив забрати до себе сім'ю і ще на деякий час залишитися в Америці.

У Сполучених Штатах, де прожив

Фото 1. Т. Більчук після побиття беркутівцями.

13 років, робив портрети на замовлення, створив сотні картин на українську патріотичну тематику. Найкращою він вважав серію робіт «Україна моя сонячна» за мотивами творів Т. Шевченка. Малював наших українських козаків. Зокрема, робота «Іван Сірко» посіла гідне місце в українському музеї в Нью-Йорку. Як згадував художник: «Козак Мамай» навіть латиноамериканцям сподобався, бо він був схожий на їхнього якогось генерала [3, с. 16] (фото 2).

Його роботи є у США, Канаді, Парагваї, Швеції, Англії, Франції, Японії, Білорусії, Росії, Латвії, Польщі та ін. Автор передав до Рівненського обласного краєзнавчого музею два своїх полотна – «Покинута оселя» (фото 3) та «Бій під Крутами».

Мистецькі справи художника в Америці йшли досить вдало – картини замовлялися і продавалися, організовувалися виставки і покази його робіт. Але щирий патріотизм, любов до України не давали художнику спокою. Він говорив: «Я ніколи не вважав Америку своїм новим домом. Я був душею в Україні. Всі ті 13 років я мешкав у США тимчасово, адже завжди хотів додому» [3, с. 16].

У 2007 р. Тарас Більчук повернувся на Україну, залишивши за океаном більшу частину картин, і оселився в батьківській хаті. Коли його запитували, чому він проміняв бурхливе мистецьке життя в Америці на Україну, завжди відповідав – «Покликала душа!». У рідному Коршеві започаткував

фестиваль «Повстанська ватра», був серед засновників громади УПЦ Київського Патріархату.

В Україні почав займатися цікавими, але неприбутковими проектами, які мали на меті відкривати молоді мистецькі таланти.

«Я стараюся підтягнути молодь, заангажувати її на історії, на Україні, на самоповазі, на любові до нації, до своїх звичаїв і культури. Якщо вони цього багажу не будуть нести, вони будуть перекоти-поле... Нас цінують і шанують за наше – як ми його любимо, цінуємо самі», – наголошував художник.

У 2007 р. Т. Більчуком було започатковано проведення Міжнародної молодіжної

виставки-конкурсу «Різдвяні дари» в м.Рівне. Загалом «Різдвяні дари» почали свою роботу у 1992 р. напередодні свята Андрія у Львові. Тоді було близько 50 учасників:

Фото 2. «Козак Мамай». Автор Т. Більчук.

непрофесійних та професійних художників. Варто зауважити, що подібний проект Тарас Більчук робив у Сполучених Штатах на базі однієї великої української громади у Вашингтоні. Щоправда тоді це не називалося «Різдвяні дари», але принцип був той самий.

У Рівному ж «Різдвяні дари» – це гармонійний синтез творчих надбань, прагнення зробити наші свята воістину значимо вагомими, традиційно неповторно колоритними, насправду українськими. Мистецтво, наука – ось найкраща дипломатія в світі. Започаткувавши цей проект, щоб визначити найталановитіших працюючих як яскравий взірць нових талантів, силами яких розвивається міжнародний імідж української науки та зростає рівень національно-свідомої науково-мистецької української еліти, яка так потрібна для розбудови надійного майбутнього Української держави [4, с. 5].

Ця мистецька акція стала традиційною. Так, у 2008 р. автор проекту долучив до виставки роботи митців із Рівного, Чернівців, Львова та Києва, а також молодих професійних та народних умільців зі США, Білорусії, Польщі та Чехії, що надало виставці більшого розмаху та значно збагатило її.

На конкурс відбиралися вишукані, оригінальні, авторські художні роботи із живопису, графіки, скульптури малих форм, художніх виробів зі скла, різьби по дереву, вишивки та авторської художньої фотографії.

Тарас Більчук тішився: «Завдяки таким яскравим взірцям нових талантів, їхній силі та наполегливості, ми зможемо розвинути міжнародний імідж українського мистецтва, підняти рівень національної свідомості українського народу, який так потрібний для розбудови майбутнього України» [1, с. 4].

У серпні 2008 р. художник започаткував І мистецький

міжнародний рівненський салон, який проходив у головній виставковій залі Рівненського обласного краєзнавчого музею. На виставці були представлені роботи як українських, так і зарубіжних художників та скульпторів з Рівного, Львова, Києва, а також представників з Польщі, Норвегії та Іспанії. Варто відзначити, що на виставці експонувалися доробки як визначних художників та скульпторів, так і молодих авторів.

У 2010 р. до 50-річного ювілею Тараса Більчука в Дубенському замку була відкрита експозиція його полотен. Представлений вернісаж картин, написаних у різні періоди життя у різних куточках планети.

Його майстерність, талант, патріотизм вражають. Побувавши на відкритті виставки, можу з впевненістю сказати: «Він щирий патріот своєї держави, хоча в його творчості й спостерігається європейський нахил, своєрідне бачення світу та його цінностей. У його особі маємо художника впізнаваного, зі своїм унікальним стилем, з великою творчою наснагою, з власною концепцією художнього мислення і творчим обличчям, художника високої професійної майстерності та великої працездатності» (фото 4).

Тарас Миколайович був надзвичайно талановитою та працюютою людиною, він запам'ятається своєю активною та

Фото 3. «Покинута оселя». Автор Т. Більчук.

Фото 4. Відкриття виставки в м. Дубно. 2010 р.

відповідальною позицією як громадянин України, яку любив всім своїм серцем. Він не став байдужим до того, що відбувалося з Україною на політичному та державному рівнях.

Коли розпочалися події у листопаді 2013 р. в Україні, зрозуміло, що Тарас Більчук не міг залишатися осторонь.

«Якщо ти боїшся, то нема чого тоді їхати на той Майдан. Краще їдь тоді до мами і на дивані відсидься. Не треба їздити, аби сіяти паніку! То ясно, що береженого Бог береже: можеш мирно собі жити і тебе машина зіб'є, а можеш сам вибирати свою долю і діяти відповідно до того, як вважаєш правильним... Я он собі теж було сказав вже «Прощай», а пан-Бог сказав, що ще рано...», – так говорив Тарас Миколайович про події того часу [7].

Митець пройшов увесь шлях Революції Гідності. Він пережив і перший розгін 30 листопада 2013 р., де отримав струс мозку, і події 18 лютого 2014 р., де був жорстоко побитий бійцями «Беркуту».

Вночі з 29 на 30 листопада 2013 р., коли спецпризначенці жорстоко розганяли Майдан, він голіруч захищав студентів,

допомагав як міг. Уже під ранок за його життя боролися медики. Отямився уже в шпиталі, де два місяці лікувався. Трагічне завершення мирного протесту утвердило художника в рішенні повернутися на Майдан, щойно одужає. І залишитися там до перемоги. І поїхав, адже там вирішувалася доля країни.

18 лютого 2014 р. Тарас Більчук – серед мирних протестувальників. Вони вирушають пікетувати Верховну Раду. Замість палиць в руках людей – плакати.

Митець згадує про ті події: «Це був мирний похід. Я йшов в оточенні чотирьох дівчат. Можете собі уявити, я не брав ані зброї, ані засобів самооборони. Навіть каску взяв лише на всяк випадок. Ми йшли в бік Верховної Ради, йшли пікетувати. Те, що сталося потім – просто жах. Було схоже на сплановану провокацію з боку керівних органів. Всі підходи до Верховної Ради були забарикадовані, коли я разом з іншими спробував пройти туди, почувлися постріли, в беззбройних людей летіли шумові гранати. З дахів будинків просто в людей летіли світло-шумові гранати. Якби не окуляри і каска, лишився б без очей. Одна граната розірвалася прямо на руці. 15 хвилин, як би сказати, я в такому шоці страшному був. Підійшли медики, я попив молока, трішки відійшов.

Поки беркутівці були праворуч, знизу почали наступати війська МВС. Вони бігли і били всіх без розбору – дівчат і хлопців, літніх людей. Ніхто з нас не збирався чинити силових дій. У нас в руках нічого не було! Це вже тоді, щоб захистити себе, почали оборонятися камінням. Ми бачили, що самооборона пройшла вперед. На перехресті жодного з них не лишилося, – беркут їх відсік. Емвесників ми прогнали камінням, але річ у тому, що з лівого боку стояло багато «тітушок». Побачивши, що їх понад тисяча, ми повернули назад. Травма давала про себе знати.

Снайпери почали стріляти кулями. Зверху з будинку летіли травматичні гранати. Це не давало нам сконцентруватися і навіть просто відійти, тому що крок вперед чи назад – і кожен міг потрапити під обстріл. Людей біля мене було небагато, нам необхідно було якось відходити з того місця. Їх потрібно було прикривати. Чоловік років шестидесяти тримав металевий саморобний щит, і він каже: «Я вже втопився, не можу

тримати...». Тоді я взяв у нього той щит. Перед тим я пішов перев'язувати рану, в мене ж порвані штани були і кровоточили рани. Санітарний пост працював на перехресті, в четвертому будинку. Вийшовши з перев'язки, побачив люди відступають донизу. Почався шум. Чотири снайпери з двох боків стріляли по людях. Тоді тим щитом, що був в моїх руках, прикриваючи відступаючих людей, потроху відходив сам. Навпроти з парку пробивалась група людей, і коли ми зрозуміли, що це беркут оточив нас з чотирьох сторін, ми вже були відрізані від основної маси людей.

Тримаючи щит перед собою, я пропустив цей момент: до мене підійшли ззаду двоє і почали бити палицями по ногах. Аж доки я не впав. Тоді били по руці, поки щит не випав з руки. Спочатку беркутівців, що напали на мене, було двоє, потім вже четверо. Вони били з усіх боків. При цьому били по цілому корпусу тіла, але я ще якось тримався. Однак їм того було мало, бо на мені була каска. Тоді вони здерли з мене каску, і почали бити по голові. Я впав. Три удари ще витримав, потім почав втрачати свідомість. У цей момент відчував: мене добивають ногами, моє тіло аж підскакувало на землі. Я знепритомнів. Не знаю скільки я лежав. До мене підійшла жінка, пробувала розбудити, почув: «Ти живий?». Відповів: «Так». Вона спробувала підняти мене, всього закривавленого, але моя права сторона тіла не працювала. Я тягнув за собою праву ногу, і так вона дотягла мене до швидкої. Медики привезли мене в лікарню, і мені ж одразу зробили операцію з трепанації черепа. Оце трохи повернувся до пам'яті, до свідомості.

Я вірю, що Україна переможе. Ми переможемо, тому що не можемо жити в такому дикому суспільстві, де влада застосовує найжорстокіші методи. Хай я там старший, я ж трохи вже пожив. Так як вони поступають – це не по-людськи. Це по-звірськи. Коли я лежав на землі, мене били ногами і палками, це ж звірство. Били не лише мене, – бачив, як били молодих. Приходив чоловік, казав, що беркутів ці просто забивали людей, кидали в готові мішки і волокли за собою. Це ж звірство.

Я радий, що ті дівчата, і ті хлопці всі цілі, і вони повернулися додому. Так хочеться, щоб наша Україна, і ми всі, – мали майбутнє», – згадував художник [2].

Перебуваючи в лікарні, пан Тарас

продовжував малювати, під лікарняним ліжком – мольберт.

Нащастя, митець зміг повернутися до нормального життя, щиро люблячи свою країну.

Його подвиг, його відданість Батьківщині були належно оцінені. У лютому 2016 році, з нагоди другої річниці загибелі Небесної Сотні, Президент України вручив Тарасу Більчуку орден «За мужність» III ступеня – за громадянську мужність, самовіддане відстоювання конституційних засад демократії, прав і свобод людини, виявлених під час Революції Гідності, за свою відвагу й непохитність духу [8].

Після тих трагічних подій, лікарень, операцій, тривалого курсу реабілітації, Тарас Більчук знову почав активно працювати, впливати на мистецьке життя нашого краю.

Своїм найпершим завданням художник вважав згуртувати мистецьку молодь з різних куточків України – задля того, щоб вони разом осмислювали історію й красу української землі: «Нині часи дуже складні, але саме на зламі, в скрутні часи проявляється революційний спротив інтелігенції – музики, художнього мистецтва. Криза також породжує нові течії і нові відкриття. І слава Богу, що його меценатів, істинних патріотів, бо якщо не культивувати мистецтво, молодь і ці історичні починання, хто ж буде малювати за нас наше і любити наше?».

10 травня 2017 р. у виставковій залі Рівненського МБК відбувся мистецький проект «Шляхами наших перемог», засновником якого був Т. Більчук. У рамках події відбулося відкриття міжнародної виставки живопису, скульптури, графіки, декоративно-прикладного мистецтва за участі митців зі Львова, Києва, Херсону, Мінська (Білорусія), Селце (Хорватія). Дана виставка картин – це результат міжнародного молодіжного мистецького пленеру містами Рівненщини.

Замки князів Острозьких, Любомирських, Сангушків, Хоткевичів; мальовничі краєвиди Млинова і Дубна; заплави Ікви та Горині; джерела Святих Ганни і Миколая, божа гора під Почаєвом, форт у Тараканові та поле Берестецької битви – далеко не весь перелік відвіданого, зображеного або ж сфотографованого – для того, щоб згодом осмислити і відтворити на полотні свої враження та емоції. Тарас Більчук закликав мистецьку молодь робити зміни мовою пензля!

Учасники пленеру із захопленням малювали наші рівненські пейзажі, захоплювалися величчю нашого краю.

Майстер-класи під час пленеру проводили відомі львівські художники: Микола Грималюк, Валерій Нестеренко, Остап і Роман Патики, а також камбоджієць Ук Дара Чан, котрий знайшов в Україні свою другу батьківщину – тож вивчав її історію і культуру через побачені пейзажі.

«Основною темою робіт була національна-визвольна боротьба українців, у тому числі й сучасна. Проект мав благодійний акцент. Адже усі кошти, що були зібрані під час заходу, були передані на підтримку родини військового-зв'язківця Анатолія Лебеда. Він загинув під час проведення АТО. Ця сім'я потребує уваги та підтримки. Адже в ній залишилося двоє неповнолітніх дітей та онкохвора дружина», – розповідав Тарас Більчук [10].

Тарас Більчук мав ще багато планів, задумів, ідей, реалізувати які, на жаль, він не зміг. 14 серпня 2017 р. його серце зупинилося. Поховали митця-героя 15 серпня в с. Коршів Здолбунівського району Рівненської області.

У лютому 2018 р. під час відкриття виставки, присвяченої учасникам Революції Гідності «Переведи мене через Майдан» в «Мистецькому Арсеналі» (м. Київ) Президент України Петро Порошенко відзначив Тараса Більчука орденом Героїв Небесної Сотні (посмертно) [9]. Глава держави передав нагороду доньці активіста Наталії.

Президент зауважив, що організація даної мистецької події є ініціативою та

заслугою побратимів і рідних художника:

«Тарас, на жаль, пішов від нас минулого року. Світлину цього зрілого чоловіка з розбитою і скривавленою головою в оточенні силовиків бачив кожен, хто цікавився подіями 2014 року – як в Україні, так і за її межами. Навмисне кажу не «фото», а «світлина», – щоби таким чином нагадати якою надзвичайно світлою людиною був Тарас», – зазначав Президент [6, с. 2].

У свою чергу, донька Наталія Більчук подякувала за відзнаку батькові: «Коли мій тато творив, то він це робив від душі. Деякі з робіт були як реліквія української історії, інші – створені тим вогнем і любов'ю, яку він відчував до України», – розповіла вона. За її словами, Тарас Більчук був справжнім патріотом України і ніколи не залишався осторонь, коли його країна потребувала допомоги. «Нехай Бог береже Україну і наших героїв», – зазначила Наталія Більчук.

Ще одним доказом того, що митця шанують в нашій державі є той факт, що Кабінет Міністрів України у 2018 р. заснував стипендію ім. Т. Більчука. На грошову винагороду можуть претендувати студенти установ вищої освіти державної форми власності, які здобувають спеціальності образотворче і декоративне мистецтво, реставрація, дизайн і мають значні успіхи у навчанні та особливі досягнення у творчій діяльності [5, с. 2].

Підсумовуючи, варто сказати, що ми маємо пам'ятати тих людей, які віддали своє життя, відстоюючи, захищаючи нашу Україну до останнього. Серед них і наш земляк – Тарас Більчук.

Кожен з нас повинен пам'ятати слова, які сказав художник: «Я закликаю всіх українців: Українці, не бійтеся! І ми переможемо! Борімося – поборете!»
У нашій пам'яті він залишиться добрим, щирим, завжди усміхненим!!! (фото 5).

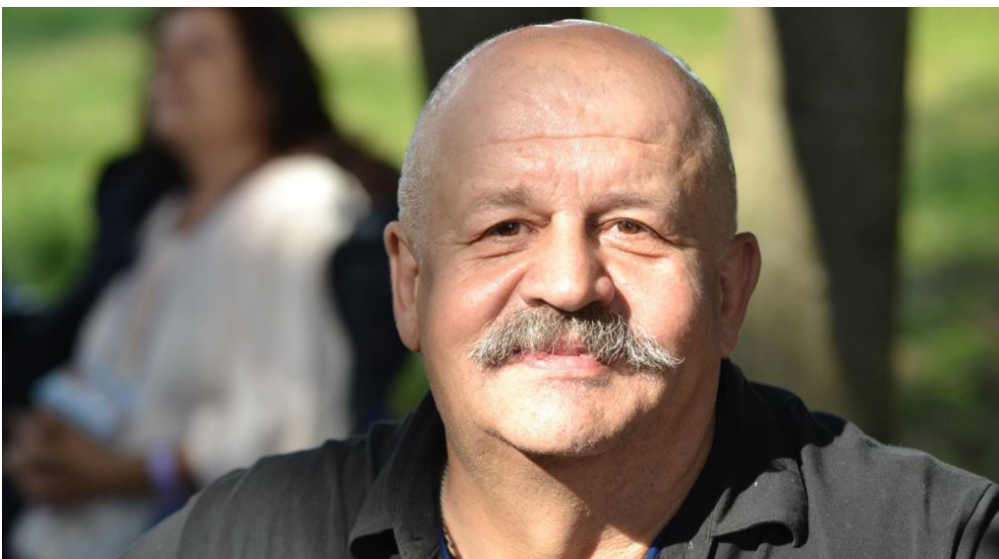

Фото 5. Т. Більчук в останні місяці життя.

Джерела та література

1. Бідюк А. «Різдвяні дари» Рівного // Рівне-Ракурс. – 2008. – № 377. – 30 грудня. – С. 5.
2. Герой України з незламним духом [Електронний ресурс]. – Режим доступу : [//https:// fakty.com.ua/](https://fakty.com.ua/).
3. Козюпа М. Малювати пензлем Україну тепер перед Богом // Волинь нова: незалежна громадсько-політична газета. – 2017. – № 89. – 17 серпня. – С. 1, 16.
4. Міжнародна молодіжна виставка-конкурс // Каталог. – Рівне, 2007–2008. – С. 5.
5. Ставський В. його картини розійшлися по всьому світу // Волинь нова: незалежна громадсько-політична газета. – 2018. – № 24. – 29 березня. – С. 2.
6. Тараса Більчука посмертно нагороджено орденом Героїв Небесної Сотні // Нове життя: Здолбунівська громадсько-політична газета. – 2018. – № 15. – 16–23 лютого. – С. 2.
7. Тарас Більчук: ким був художник, що став символом Майдану [Електронний ресурс]. – Режим доступу : [//https:// hromadske.ua](https://hromadske.ua).
8. Указ Президента України № 57/2016 «Про нагородження орденом «За мужність» [Електронний ресурс]. – Режим доступу : [//https://www.president.gov.ua](https://www.president.gov.ua).
9. Указ Президента України № 34/2018 «Про нагородження Т. Більчука орденом Героїв Небесної Сотні» [Електронний ресурс]. – Режим доступу : [//https://www.president.gov.ua](https://www.president.gov.ua).
10. У Рівному презентували «Шляхи наших перемог» [Електронний ресурс]. – Режим доступу : [//https:// krapka.rv.ua](https://krapka.rv.ua).

Світлана Скруха

ЯКІВ ВАСИЛЬОВИЧ ЛУКАЦЬКИЙ – МЕЦЕНАТ І ФУНДАТОР ДУХОВНИХ СВЯТИНЬ СЕЛА ПЛЯШЕВА

Куполи світяться золотом, а душа – благодійністю. Ці слова із впевненістю можна сказати про тих людей, яких у наш час називають меценатами, які, попри все, будучи порівняно багатими або дуже заможними, все ж розуміють духовні та суспільні потреби і діляться своїм багатством із суспільством, займаючись доброчинністю, будуючи храми, вкладаючи кошти у розвиток освіти та науки.

Меценатство часто починається з любові та небайдужості до рідної землі, із патріотизму, любові до ближнього. Одні вважають

меценатство красивою модою, інші – способом вимолити у Бога та людей прощення за своє багатство. «Тільки благочинністю, добродійством і можна, певно, змусити інших пробачити своє багатство», – вважав французький письменник Антуан Франсуа Прево.

Та все ж меценатство викликане здебільшого бажанням та здатністю вкласти якусь певну частину своїх зароблених статків у майбутнє, щоб залишити про себе добру і світлу пам'ять і слід на своїй землі для наступних поколінь.

Саме так стали для нас відомими імена тих благодійників та меценатів, які своїми коштами та працею долучилися до створення та будівництва на початку ХХ ст. відомого меморіалу «Козацькі могили» (Національний історико-меморіальний заповідник «Поле Берестецької битви», с. Пляшева Рівненської області).

Проте окремої уваги дослідників та краєзнавців заслуговує також історія будівництва ще однієї духовної святині нашого села – каплиці Святої Марії Магдалини, побудованої в другій половині ХІХ ст., а особливої поваги – постать її фундатора – Якова Васильовича Лукацького.

Як відомо зі спогадів першого директора музею-заповідника «Козацькі могили», світлої пам'яті Павла Яковича Лотоцького, каплиця на честь Святої рівноапостольної Марії Магдалини (рис. 1) була побудована на кошти нашого односельчанина Якова Васильовича Лукацького (1831–1891). Переповідали, що берестецький поміщик Януш Зубрицький купив його собі десь аж на Тернопільщині бідним юнаком. Яків був розумним і здібним парубком, тож згодом заслужив у поміщика великої поваги та довіри. Люди розповідали, що, коли у селі Боремлі Демидівського району спалахнуло повстання проти російської влади, Яків Лукацький, за дорученням поміщика, пере-

Рис. 1. Каплиця святої Марії Магдалини в с. Пляшева Радивилівського району.

Рис. 2. Старий водяний млин на річці Пляшівка у с. Пляшева.

возив з Берестечка зброю для повстанців [1].

Під керівництвом Якова Лукацького на річці Пляшівці було побудовано водяний млин на водяному колесі (рис. 2). Молодий та енергійний кріпак став мельником у панському млині. Він розмелював там панське зерно, муку з якого відправляв до Луцька, Дубна та Радивилова. Неподалік від млина, на тому місці, де сьогодні стоїть будинок та обійстя Миколи Дмитровича Лотоцького, для Якова Лукацького побудували велику дерев'яну хату. Яків одружився, та кажуть, вінчався у позиченому одязі. Дружиною Якова стала Ганна Іванова (Мульківна), дівчина, яка походила зі знатного роду з села Хрінники. Дружина народила Якову Лукацькому п'ятеро доньок.

Ймовірно, що, розбагатівши, чи з доброї волі самого поміщика Яків Лукацький зміг стати вільним чоловіком. Тоді поміщик Зубрицький продав йому по пільгових цінах 350 десятин поля з дрімучим лісом. Цей ліс потім викорчувували, а будівельний матеріал сплавляли по річці Стир на розбудову міст. За це Яків Лукацький отримував великі гроші. Поміщик хотів продати мельникові також поле в урочищі Курасівщина (або Курашівщина), але для Лукацького всього того видалося забагато. Тож він скликав схід села і запропонував селянам стати з ним до спілки, та люди відмовилися. Ще переповідали, що на тому місці, де сьогодні живе одна з сільських родин, у Якова Лукацького був якийсь завод, обнесений високим муром.

Люди розповідали, що Яків Лукацький був дуже багатим чоловіком. Хтось нібито бачив, що у нього в хаті стояла величезна скриня, повна золотих червінців. Але в дійсності,

Рис. 3. Каплиця на місці престолу храму Казанської ікони Божої Матері на обійсті Антонюка В. А.

справжнім скарбом для Якова була його сім'я, його діти, заради яких він жив і трудився. А своїм гострим розумом, невтомними руками він умів заробляти гроші там, де не могли інші. Тож усе зароблене своєю працею та розумом Яків Лукацький переважно вкладав у різні прибуткові справи, а також у благодійність.

Так у 1877р. у с. Пляшева за кошти Якова Лукацького була побудована дерев'яна каплиця Святої рівноапостольної Марії Магдалини (рис. 1). Мешканці села з покоління в покоління переповідали історію про те, що в 1871 році в цій місцевості спалахнула страшна епідемія холери, яка забрала життя сотень людей. Після того, як епідемія вщухла, жителі села, в пам'ять про страшне лихо, побудували каплицю і освятили її в день пам'яті святої Марії Магдалини 4 серпня 1877 року.

Щороку, напередодні 4 серпня, люди приходили до каплиці, прикрашали її живими квітами, а в день пам'яті святої рівноапостольної Марії Магдалини збиралися біля неї і молилися Богу за те, щоб ніколи страшні пошесті не наближалися до їхніх осель та освячували воду. Ця традиція збереглася у Пляшеві і до наших днів. Щороку, на свято Марії Магдалини біля каплиці особливо людно: хресним ходом від Свято-Георгіївського храму мешканці села ідуть до каплиці, моляться у ній, освячують воду. Каплиця святої Марії Магдалини є оберегом села від усякого лиха.

У 2005 р. жителі села на чолі з парафіяльним священиком, протоієреєм Олегом (Савчуком) провели капітальний ремонт каплиці: було відремонтовано, перекрито бляхою куполи та позолочено хрести,

Рис. 4. Хрест з надмогильного пам'ятника Я.В. Лукацького.

пофарбовано стіни, проведено внутрішні ремонтні роботи, впорядковано невеличке подвір'я та встановлено огорожу. Завдяки спільним зусиллям та праці каплиця знову засяяла своєю неповторною красою. Тож сьогодні оновлена святиня височіє в центрі села і нагадує нам і про славного мецената та односельчанина Якова Лукацького, і про те, як важливо і в наш час робити добрі справи для свого села та краю, як робив це він.

А ще відомо, що у 1885–1887 рр. у Пляшеві була споруджена нова церква на честь Казанської Ікони Божої Матері, яку освятили 4 листопада 1887 року. Головним фундатором цього храму також був вже відомий нам своєю благодійністю Яків Васильович Лукацький, але храм зводився, крім того, на кошти прихожан, а його вартість становила 6 000 рублів. Він був побудований на кам'яному фундаменті та з'єднаний з тріярною дзвіницею.

Церква на честь Казанської Ікони Божої Матері стояла на тому місці, де сьогодні розташоване обійстя жителя села Антонюка В. А. Під час Першої світової війни, в 1916 р., вона була спалена австрійськими солдатами. На місці колишнього престолу церкви коштом Антонюка В. А. в 2013 р. було

Рис. 5. Напис на надмогильному пам'ятнику Я.В. Лукацького.

побудовано та освячено невелику каплицю в честь Казанської Ікони Божої Матері (рис. 3).

Відомий благодійник і фундатор Я. В. Лукацький помер 1891 року. Він був похований у с. Пляшева. Його могила знаходиться на старому цвинтарі, який давно поріс сосновим лісом та чагарником. Занедбаний цвинтар кілька років тому був впорядкований завдяки ініціативі та матеріальній підтримці жителя нашого села, місцевого підприємця Віктора Миколайовича Масюка (помер 2019 р.), який своїм коштом також впорядковував сільське кладовище.

Завдяки цьому, на старому цвинтарі було знайдено місце поховання Лукацького Я.В. Залізний надмогильний пам'ятник вже зруйнувався з плином часу (рис. 4). Проте він добре зберігся. На ньому виразно прочитується надмогильний надпис: «Здесь покоится прахъ Р. Б. Яковъ Васили І Лукацкий І Прожил на свети 60 леть І Умерший 28 октября 1891 года. Сей памятникъ соорудила жена его Анна Ивановна» (рис. 5).

Цілком зрозуміло, що старе кладовище і пам'ятник на могилі Якова Васильовича Лукацького сьогодні потребують належного впорядкування та догляду. Тож хотілося б,

щоб до цієї благородної справи долучилися і місцева влада, і усі мешканці нашого села, щоб усі ми – від малого до великого – знали не лише ім'я благодійника, завдяки якому було побудовано наші духовні святині, які збереглися чи вже втрачені, а й місце, де він похований, щоб мати можливість прийти поклонитися до його могили. Також доцільно було б встановити біля каплиці святої рівноапостольної

Марії Магдалини меморіальну дошку, яка б містила інформацію про історію будівництва та про самого фундатора, від часу смерті якого в 1921 р. виповниться 130 років. Важливо, щоб люди шанували пам'ять про людину, яка залишила такий помітний слід в духовному житті нашого села, бо ж, кажуть, пам'ять живе доти, доки горить свіча.

Джерела та література

1. Лотоцький П. Я. Каплиця святої Марії Магдалини в с. Пляшева. Спогади.
2. «Старі фотографії пам'ятають все. Історія с. Пляшеви у світлинах» // Матеріали фотовиставки з фондів НІМЗ «Поле Берестецької битви».

Олександр Шейко

ІВАН КЕЙВАН: ШІСТДЕСЯТ РОКІВ ПРАЦІ ДЛЯ УКРАЇНСЬКОЇ КУЛЬТУРИ

Одним із наслідків тривалого перебування України у складі Радянського Союзу було планомірне «очищення» української історії від усього «незручного» чи «небажаного» на думку імперських вождів: подій, явищ, імен. Цілі пласти минулого стиралися із пам'яті народу, нищилися або приховувалися у музейних й бібліотечних фондах. Як наслідок, навіть на двадцять восьмому році незалежності чимало громадян України не знають знакових персоналій власної історії – зокрема, тих, ким пишалася б будь-яка держава, будь-яка нація.

У числі десятиліттями замовчуваних на батьківщині – постать Івана Кейвана. Талановитий митець, а разом і мистецтвознавець, педагог, громадський діяч, більшу частину свого довгого життя був змушений провести далеко від рідної домівки. «Художники його покоління, які народилися і виростили в Україні, мали вибір доріг: на еміграцію, у небуття, чи у неславу. – писала дослідниця Мирослава Біль. – Він обрав перше, бо творчих задумів і сподівань було дуже багато. Та де б не був, він завжди жив спогадами про рідний край» [1]. Провівши майже п'ятдесят із вісімдесяти п'яти років на чужині, Іван Кейван довгі роки залишався у переліку заборонених, викреслених з офіційної версії історії діячів української культури та мистецтва. Усім, кому небайдужі проблеми національно-культурного будівництва в незалежній українській державі, варто докласти зусиль аби неординарна творча особистість посіла в сучасній українській культурі те місце, якого заслуговує.

Іван Кейван народився 16 вересня 1907 року в покутському селі Карлів (тепер – Прутівка, Снятинський район Івано-Франківської області) найстаршим із п'яти дітей Миколи та Калини (у дівочтві Ілащук). По закінченні школи в рідному селі навчався у Коломийській гімназії, в стінах якої відчув потяг до мистецтва. Бувши ще зовсім

молодим, усвідомлював усі ризики обраного шляху, розумів, що, як писав він сам згодом, «мусить зрезигнувати з правдивого життя, яким живуть пересічні люди» [6, арк. 1, 1 зв.].

У вересні 1927 року вступив до Мистецької школи, зорганізованої у Львові талановитим художником Олексою Новаківським (1872–1935), випускником Краківської академії мистецтв, з благословення митрополита Андрея Шептицького (1865–1944). Школа Новаківського, перша українська художня школа на теренах Галичини, вбачала свою місію у вихованні нового покоління митців, спроможних дати гідну відповідь на виклики, що постали перед новітнім українським мистецтвом. Як і Іван, більшість учнів Маєстро були селянськими дітьми – здібними, але часто без засобів, потрібних для навчання в подібному закладі. Йдучи назустріч найбільш потребуючим серед своїх вихованців, художник дозволяв окремим із них винаймати кімнати у своєму помешканні на вулиці Земляковського (тепер Новаківського). Жити під одним дахом із вчителем випало й Іванові Кейвану [3, с. 26].

Молодий художник провчився у Новаківського близько року – з 1927 по 1928-й. Перебування тут виправдало і, водночас, не виправдало сподівань юнака. З одного боку Олекса Новаківський, як майстер європейського рівня, відчинив простому сільському хлопцеві двері у світ великого мистецтва. Атмосфера, що панувала в школі, можливість спілкуватися із талановитою молоддю з усіх куточків Західної України поза всякими сумнівами відіграли позитивну роль у становленні Івана Кейвана як творчої особистості. З іншого боку він не знайшов тут для себе того, за чим прийшов. «На жаль, Новаківський хоча і був геніальним колористом, я в нього нічого не навчився, бо бажав передусім солідного рисунку» – писав

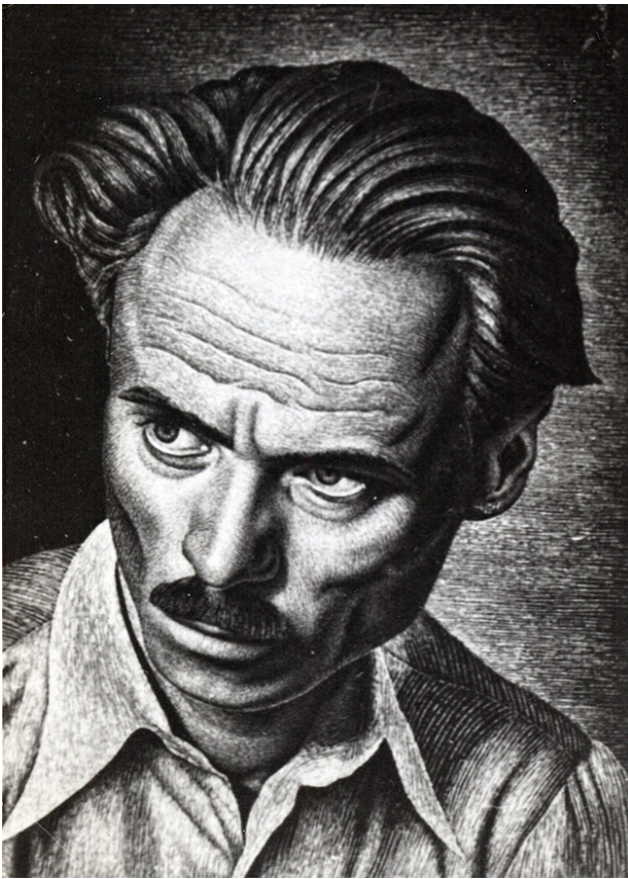

Рис. 1. Іван Кейван. Автопортрет з нахиленою головою, 1946.

Іван пізніше до брата Володимира. [1]

Іван Кейван продовжив мистецьку студію в альма-матер Олекси Новаківського: навчання у Краківській академії тривало пів року. Бувши представником покоління, котре пережило поразку визвольних змагань, енергійний молодий чоловік не бажав миритися із кривдами, що їх зазнавали українці за польської влади. У березні 1929 року до батьківської хати в Карлові завітала із обшуком поліція: Івана заарештували, обвинувативши в порушенні публічного спокою. Підставою для такого кроку стала промова, виголошена 21-річним студентом на святі «Просвіти» кількома місяцями раніше. Утримували Івана спершу у коломийській тюрмі, пізніше перевели до львівських «Бригідок». Втім, судовий процес закінчився виправданням.

Проблеми із законом не завадили Іванові через деякий час стати студентом Академії мистецтв у Варшаві. Протягом п'яти років (1932–1937) він вивчав малярство й графіку, зокрема, опановував різноманітні граверські техніки під наглядом знаного польського майстра Тадеуша Кулісевича (1899–1988) [3]. Паралельно відвідував заняття з

історії й теорії мистецтва у Варшавському університеті. У польській столиці долучився до заснованого українськими студентами мистецького гуртка «Спокій». Саме на виставці згаданої творчої групи навесні 1933-го Іван Кейван уперше представив на розсуд глядачів власні твори. У числі ранніх робіт молодого маляра – «Портрет сидячої жінки», «Квіти», «Паяц», «Січовий стрілець» (1933), «Молодий автопортрет», «Портрет невідомого чоловіка», «Николай Волощук» (1935).

Участь в мистецькому житті перервав повторний арешт і три місяці за ґратами – цього разу через «фальшування грошей». Як член Організації українських націоналістів (ОУН), Кейван малював ескізи грошових знаків майбутньої української держави [2; 7]. Та суд і цього разу виніс рішення на користь обвинуваченого.

Через два роки по закінченні студій у Варшавській академії, в червні 1939-го Іван Кейван склав педагогічний іспит у Державному інституті ручних робіт (пол. Państwowy Instytut Robót Ręcznych, PIRR), отримавши право викладати малювання й історію мистецтва у середніх і фахових школах. Після радянської окупації галицьких територій молодий митець оселився в Снятині, де влаштувався працювати у Будинку культури при районному відділі народної освіти. Створював плакати, транспаранти й портрети компартійних вождів. Щотижня мусив звітуватися в місцевому управлінні НКВС. Пізніше працював у театрі: створював декорації, афіші й ескізи костюмів, а подекуди навіть особисто брав участь у сценічних постановках. На початку радянсько-німецької війни Кейван був змушений деякий час переховуватися від червоних, побоюючись арешту. Після втечі більшовиків художник у присутності односельців спалив мальований власноруч портрет Йосифа Сталіна [1].

У роках німецької окупації митець викладав малювання та історію українського мистецтва в українській гімназії і Будівельному ліцеї у Коломиї, разом долучившись до новоствореної Спільноти українських образотворчих мистців (СУОМ). Педагогічну й творчу діяльність Івана Кейвана ледве не перервав черговий арешт у липні 1942 року – цього разу гітлерівською владою. Разом з іншими викладачами гімназії та представниками

Рис. 2. Іван Кейван. Рожевий альпійський краєвид. Міттенвальд, 1947.

міської інтелігенції митця фактично утримували в заручниках на час відвідин Коломиї генерал-губернатором Гансом Франком (1900–1946). У випадку заворушень або замаху на життя високопосадовця усім затриманим загрожувала смерть. Оскільки візит очільника Генеральної губернії минув без інцидентів, Кейвана й товаришів по недолі відпустили [7].

14 вересня 1943 року в житті Івана Кейвана сталася знаменна подія: художник взяв шлюб із Марією-Адріяною Крупською (1914–2002), донькою освітян та медиком за фахом, яку пізніше неодноразово зображав на своїх полотнах. «Вінчання було скромне, як пристало на воєнний час. – згадувала пізніше пані Марія. – Коли виходили з церкви, над нами пролетів ключ перелетних птахів. «Покидаємо рідну землю» – подумала я і зараз же поправила себе «покидають, не покидаємо»» [5]. Проте, ситуація на фронті внесла корективи у плани молодят і вже у березні 1944 року подружжя назавжди залишило рідне Покуття. Понад півроку сім'я Кейванів поневірялися таборами біженців (Словаччина, Австрія, Німеччина), зустрівши закінчення війни у чеському Марієнбаді (нині Маріанські Лазні). Тут у подружньої пари народилася перша дитина – син Орест.

Після того як американці передали контроль над Марієнбадом радянській стороні навесні 1945 року сім'я Кейванів змушена була продовжити подорож у західному

напрямку. Слідом за американськими військовими вони прибули до Баварії: наступні чотири роки минули у таборах для переміщених осіб (Байройт, Фюссен, Міттенвальд). У Міттенвальді в Івана та Марії Кейванів народилася донька Софія Оксана (Зоня).

Попри непевність становища українських вигнанців, Іван Кейван продовжив вчителювати, а разом включився у культурно-мистецьке життя української громади [5]. Зокрема,

долучився до Української спілки образотворчих мистців (УСОМ) у Німеччині і, починаючи з 1946 року, брав участь у зорганізованих нею виставках (Мюнхен, Регенсбург, Міттенвальд, Гарміш-Партенкірхен). Спільно із професором Василем Левом (1903–1991) й письменницею Дарією Ярославською-Столярчук (1905–1982) зорганізував Спілку українських письменників, мистців і науковців у Міттенвальді. 1947 року ряд творів Кейвана експонувалися на виставці паризького Салону незалежних художників (фр. Société des Artistes Indépendants): декілька графічних робіт митця відзначено нагородами. Домінантною темою німецького періоду творчості Івана Кейвана була краса альпійських пейзажів («Карвендель з хмарами», 1946; «Темний альпійський краєвид – Берхтезгаден», «Рожевий альпійський краєвид», «Альпійська прірва», «Альпійський краєвид з містечком», «Альпи з Міттенвальдом», усі – 1947; «Водопад в Альпах», 1948), а також спроби якнайповнішої передачі людських емоцій засобами портретного живопису («Цикл психологічних студій», 1945; «Хлопчик», 1945; «Старець», «Письменник Степан Риндик», «Автопортрет з нахиленою головою», усі – 1946; «Моя дружина», «Дружина з сином», «Моя родина», «Композитор д-р Зіновій Лисько», усі – 1947).

Наприкінці 1949 року митець із родиною прибув до Канади, оселившись в місті Едмонтон, провінція Альберта. Віднайти себе

Рис. 3. Іван Кейван. Тарас Шевченко («Свою Україну любить»). Едмонтон, 1961.

у геть новому середовищі виявилось непросто, іще важче – ділити час між улюбленою справою й зароблянням на хліб насущний [5]. На початках Іван Кейван підробляв у рекламному бізнесі, паралельно займаючись розписом українських церков на теренах Альберти (храми Вознесіння у Копернику, св. Юрія в Едмонтоні, Воздвиження Чесного Хреста в Скарро, св. Івана Хрестителя у Ламонті, св. Онуфрія у Смокі Лейк тощо). Пізніше влаштувався дизайнером рекламної продукції хімічної компанії С-І-Л (Canadian Industries Limited).

Упродовж чотирьох десятків років Іван Кейван залишався одним з найактивніших діячів української діаспори. Зокрема, входив до лав Літературно-мистецького клубу, Наукового товариства імені Шевченка й Українського національного об'єднання (УНО), викладав на курсах українознавства. 1956 року, спільно з доктором Богданом Стебельським (1911–1994) і Михайлом Дмитренком (1908–1997), заснував Українську спілку образотворчих мистців Канади (УСОМ Канади). Брав участь у виставках під егідою спілки в різних містах Канади й Сполучених Штатів – зокрема, у Світовій виставці українського мистецтва (Детройт, 1960) та Світовій виставці українських образотворчих мистців (Торонто, 1982) [4, с. 27]. Деякий час (1973–1974) навіть очолював УСОМ.

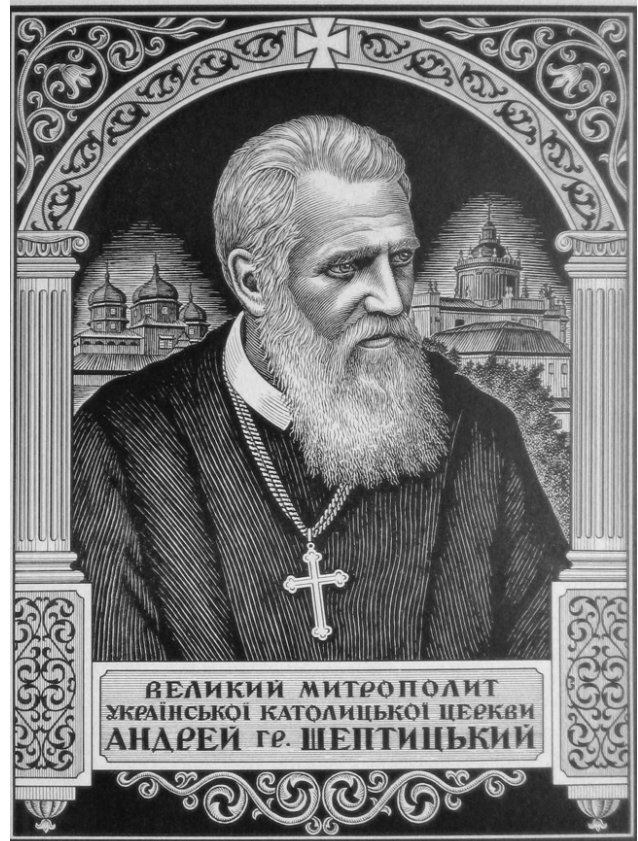

Рис. 4. Іван Кейван. Митрополит Андрей Шептицький. Едмонтон, 1952.

Саме на канадській землі Іван Кейван зміг повністю розкритися як творча особистість. Критики й поціновувачі завжди відзначали педантичність і скрупульозність (у доброму сенсі), притаманні манері художника [1]. Окрім мальовничих краєвидів нової батьківщини («Краєвид з водопадом в Скелястих горах Альберти», 1967; «Озеро Малін, Альберта», 1968; «Хвилі з місячним небом», 1969; «Пейзаж з лосьом», 1971; «Гірський краєвид з камінням і водою», 1972; «Ріка з трьома верхами в Скелястих горах Альберти», 1972; «Самітна церква», 1981); та зображень рідних і близьких («Портрет доньки Зоні», 1963; «Сестра Гануся», 1973; «Зять Влодко Закревський», 1973; «Портрет дружини Марії з хвилями», 1975), вагоме місце у творчості майстра посіли олійні й графічні портрети діячів української історії та культури: цикл портретів Тараса Шевченка («Реве та стогне», 1957; «Свою Україну любить», 1961; «Тарас Шевченко з видом Дніпра», 1964), образи Івана Франка (1966), гетьмана Івана Мазепи (1959), митрополита Андрея Шептицького (1952), художника Георгія Нарбута (1956), поетів Володимира Скорупського (1955) та Вадима Лесича (1976), письменника Тодося

Осьмачки (1952) і т. д. «Це глибокі студії психологічних особливостей портретованих, вдумливі, синтетичні й сумарні» – характеризував портрети авторства Івана Кейвана мистецтвознавець Володимир Січинський (1894–1962). [1] Поруч із тим спадщина маєстро включає марки та грошові знаки, грамоти, екслібриси, обкладинки книжок.

Окрім властиво мистецьких творів, були у доробку майстра також публікації про українських митців (В. Баляс, І. Іжакевич, О. Мурашко, О. Архипенко, Ф. Кричевський, М. Сосенко, О. Грищенко) у періодичних виданнях («Гомін України», «Наша Мета», «Новий Шлях», «Самостійна Україна», «Снятин», «Наше Життя», «Нові Дні»), монографії «Володимир Січинський» (Торонто, 1957), «Тарас Шевченко – образотворчий мистець» (Вінніпег, 1964; відзначена Шевченківською медаллю Конгресу українців Канади), «Дмитро Антонович» (Чикаго, 1966), «Василь Кричевський – творець українського національного стилю» (Рим, 1968), «Українське образотворче мистецтво» (Едмонтон, 1984), «Українські мистці поза батьківщиною» (Едмонтон-Монреаль, 1996) тощо. «Іван глибоко відчував потребу невикривленої історії українського мистецтва у протизагаду більшовицьким виданням» – зазначала дружина художника Марія-Адріана Кейван-Крупська [5].

Досягнення енергійного митця не залишилися непоміченими. У жовтні 1967 року патріарх Йосиф Сліпий (1892–1984)

іменував Івана Кейвана професором історії мистецтва Українського католицького університету в Римі. На жаль, на заваді плідній праці стала втрата слуху [5]. В 1976 році Наукове товариство імені Шевченка надало художникові ступінь дійсного члена. Воно ж виступило організатором урочистого святкування 50-літнього ювілею творчої праці Івана Кейвана у листопаді 1979-го.

Останні роки життя митця проминули у боротьбі з недугами, найбільш серйозним із яких виявилась глухота. «Не один раз довелося нам зустрічати річницю подружжя у шпиталі» – згадувала дружина Марія [5]. Саме у стінах едмонтонської лікарні важкохворий художник востаннє (у вісімдесят п'ятий раз) відсвяткував уродини. Два дні по тому, 18 вересня 1992 року видатного митця не стало...

В історію українського мистецтва Іван Кейван увійшов як неординарний, однак, на превеликий жаль, не до кінця поцінований на батьківщині художник. Десятиліття свідомого замовчування та заборон усього, що стосувалося митця-емігранта зробили свою справу: на сьогоднішній день постать талановитого уродженця Покуття відома здебільшого вузькому колу спеціалістів або ж тим, хто цікавиться українським мистецтвом або школою Олексі Новаківського. Для широкого загалу Іван Кейван практично незнаний. Висловлюємо сподівання, що у майбутньому поява якомога більшої кількості публікацій, присвячених митцеві, виправить подібну ситуацію.

Джерела та література

1. Біль М. Життя та творчість Івана Кейвана / М. Біль // Народознавчі зошити – 2014. – № 6 (120) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://nz.ethnology.lviv.ua/archiv/2014-6/47.pdf>.
2. Васильчук М. Іван Кейван: довга дорога до дому / М. Васильчук // Вісник Коломиї – 24 вересня 1994. – Ч. 50 (444) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.ivankeywan.com/pub/mykola_vasylchuk__ivan_keyvan_dovha_dorooha_dodomu.pdf.
3. Волошин Л. Кейван Іван Миколайович / Л. Волошин // Енциклопедія сучасної України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://esu.com.ua/search_articles.php?id=11681.
4. Волошин Л. Мистецька школа Олексі Новаківського у Львові: біографічний список учнів / Любов Волошин. – Львів : Фонд ОН+, 1998. – 64 с.
5. Кейван М. Вересень – місяць радості і печалі / М. Кейван // Жіночий світ, вересень 1993 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.ivankeywan.com/pub/mariya_a_keyvan__veresen_misyats_radosty_i_pachali.pdf.
6. Лист Івана Кейвана до Олексі Новаківського. – Карлів-Львів, 29 вересня 1930 р. Ан-31, НМЛІ-58637/31.
7. Романюк І. Професор мистецтва Іван Кейван / І. Романюк // Агро. – 21 квітня 1990. – № 18 (139) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.ivankeywan.com/pub/ivan_romanyuk__ivan_keyvan_profesor_mystetsva.pdf.

Галина Калюжна

ПИЛИП ОРЛИК ТА ЙОГО ВШАНУВАННЯ УКРАЇНСЬКОЮ ГРОМАДОЮ БІЛОРУСІ

Державний історико-культурний заповідник м. Дубна відзначає ювілейну дату – 85-річчя музейної справи на Дубенщині, збереженню історико-культурної спадщини, якою багата Дубенська земля.

Дозвольте мені від української громади Білорусі, від Мінського громадського об'єднання українців «Заповіт» сердечно привітати всіх працівників, які працювали в попередні роки, і тих, хто працює сьогодні у цьому унікальному заповіднику, учасників і гостей конференції з цією пам'ятною датою та побажати всім міцного здоров'я, натхнення, оптимізму, успіхів на такому важливому і відповідальному шляху в збереженні нашої історії для сьогоднішніх і майбутніх поколінь, побажати всім сили дій та благородства помислів на благо нашої Матері України.

Я живу в Республіці Білорусь понад півстоліття, але в моїх думках, у моїй пам'яті я зберігаю і ніколи не забуваю землю, де народилась, де проходило дитинство, роки навчання, де з батьками, сестрами, братом пережили довоєнні, воєнні і повоєнні тяжкі роки. Пам'ятаючи те далеке минуле і дивлячись на сьогоднішній день, відчуваю гордість за свою країну, за українців, за моїх земляків, що, не дивлячись на всі колізії, часи, працюють заради того, щоб їх життя було краще і своєю непохитністю відстоюють свою національну гідність, незалежність своєї держави.

Наступного, 2020, року МГОУ «Заповіт» відзначатиме своє 30-ліття. За ці роки ми не втратили своєї мови, культури, традицій, історичної пам'яті. Здебільшого в нашій діяльності допомагає і сприяє не лише українська держава, але й мої земляки. Протягом 8 років Рівненська державна обласна адміністрація на безкоштовній основі приймала наших українських дітей на відпочинок в оздоровчих таборах області. Таким чином, відпочило понад 120 дітей. Вони і сьогодні згадують про це з

Рис.1. Галина Юхимівна Калюжна.

вдячністю. За сприяння обласної адміністрації 11 керівників громадських об'єднань українців Білорусі мали можливість познайомитись з Рівненщиною – її історією і культурою. За сприяння обласного Управління культури ми одержали підтримку – чоловічий вокальний ансамбль з м. Гоща був учасником Республіканського Фестивалю національних культур (м. Гродно), його виступ мав великий успіх. Керівництво Дубнівського заповідника щиро приймало нас – учасників IV Міжнародного конгресу українців, фольклорний ансамбль «Ватра». На запрошення історико-культурного заповідника я не раз брала участь в міжнародних наукових конференціях, у відзначенні 900-ліття м. Дубно, у відкритті

Рис. 2. Пам'ятний знак гетьману і автору I Конституції України П.С. Орлику в селі Косу́та.

меморіальної дошки І. Мазепи і П. Орлику.

Я вдячна Дубнівській міській адміністрації за нагородження мене дипломом громадського рейтингу «Кришталевий жолудь», звання Лауреата премії Авеніра Коломійця. І сьогодні моя участь в ювілейній конференції – це продовження зав'язків малої батьківщини з земляками – українцями зарубіжжя.

У свою чергу ми двічі підготували і подали виступи з розповіддю про Дубенський заповідник на державному радіомовленні Білорусі. До речі, цей канал передає інформацію на Європейський регіон і Прибалтику. У рік малої батьківщини, що проходив 2018 року в Білорусі був надрукований мій допис «Моя мала батьківщина» про Дубно в бюлетені «Український вісник», який одержали всі громадські українські товариства і не тільки вони.

Я щиро вдячна керівництву заповідника, що запросили мене до участі. Дякуючи Вам, мої зв'язки з моєю батьківщиною продовжуються.

Як відомо, кожен народ – творець своєї історії. Але історія не буває без видатних її постатей, особистостей, які є частиною історії цього народу. До таких діячів належить Пилип Степанович Орлик (1672–1742) – гетьман і автор I Конституції України, який був носієм ідеї і борцем за

створення української самостійної держави.

Для того, щоб збагнути історичне значення цієї особливої постаті не лише для України, а й усїєї Європейської цивілізації, звернемося до того часу.

Європа XVIII століття формувала свій політичний ландшафт. Процесами її оновлення, в яких відображались протиріччя між європейською традицією і новітніми ідеалами, жила і Україна. Прагнення наших предків до свободи і самостійності вступали в протиріччя з намаганням сусідів поневолити український народ. Після смерті гетьмана І. Мазепи, який докладав чимало зусилля для того, щоб українське питання стало часткою загальноєвропейської політики, Пилип Орлик з новою силою доводив світові високий рівень самосвідомості української нації, унікальність її політичної культури. «Пакти і Конституція прав і вольностей Війська Запорізького» або так звана «Конституція Пилипа Орлика» стала одним із перших конституційних актів в історії Європи. У Конституції була обґрунтована можливість існування парламентської демократичної республіки. Як державний акт, перша українська конституція на 80 років випередила ідеї Великої французької революції. Зауважимо, що в преамбулі Конституції чітко позначено політико-ідеологічне і історичне обґрунтування потреб національного

визволення, природне право кожного народу на свободу, культурно-релігійну самобутність та життя за власним уявленням про влаштування суспільного життя. Автор Конституції обґрунтував право українців на звільнення від тогочасної польської влади: «Народ Козацький, що доти перебував під тяжким польським ярмом, прагнучи відновити колишню свободу, повстав за ревну віру православну, за закони батьківщини і старі вольності під проводом... Богдана Хмельницького»

Відносно Московського Царства автор Конституції в жодному разі не розглядав, що Україна добровільно зречеться від власної політичної орієнтації. У Конституції було записано, що, скільки з часом Московське Царство взяло намір, дошукуючись багатьох засобів і способів позбавити Військо запорізьке вольностей, призвести його до останнього знищення і покласти рабське ярмо на вільний народ, то він отримав законне право опору й далі. «Щоразу Військо запорізьке терпіло таке насильство, воно мусило власною кров'ю та відважним повстанням захищати недоторканність своїх законів і вольностей».

Саме з таких позицій автор Конституції пояснював політичний вибір І. Мазепи. Зазначимо, що про право законного опору, ідею національного визволення, московської політики щодо України в своєму зверненні до європейських монархів говорив ще 1654 р. і гетьман І. Виговський, який писав: «Отак виявляється хитрість і присутність, хто спочатку через нашу внутрішню громадянську війну, а потім відкрито власною зброєю готує нам ярмо рабське, ми змушені були і мусимо тепер чинити законний захист і просити допомоги в сусідів заради свободи». Гетьман І. Брюховецький, пояснюючи причини обурення всієї гетьманщини з приводу Андрусівського договору (між Московською державою і Річчю Посполитою) казав «Закріпляти його (народ) або іншому дарувати ніхто і ніяк не має права, і в протилежному разі готов він знову боронити себе зброєю до крайньої межі і радше погодиться вмерти із зброєю в руках, як зносити ганебне ярмо від ворогів своїх»

Тому в Конституції, підготовленій П. Орликом, особливе значення набувало питання про Соборність України та історичне прагнення української еліти зібрати під власні знамена території, заселенні українцями,

своїм етносом. Ідея Соборності однією з перших була представлена в Конституції П. Орлика. Була і чітка орієнтація на суверенітет, на самостійне забезпечення порядку в своєму суспільстві. Автор Конституції для цього передбачав заснування Генеральної Ради, де приймалися би політичні рішення «про цільність Батьківщини, про її загальне благо й про всі публічні справи». Особливе історичне значення Конституції П. Орлика полягає в тому, що вперше в світовій історії він розділив владу на законодавчу, виконавчу, судову.

Конституція П. Орлика і сьогодні вражає своєю актуальністю, високим правовим рівнем. Її називають однією з перших демократичних Конституцій в світі.

Десятиліттями імперські історики намагались стерти з історії і пам'яті нашого народу діячів визвольного руху, позбавити наш народ пам'яті минулого, і досі викликають у деякого негативне відношення, продовжуючи підлу справу називають їх зрадниками. Але, не дивлячись на все це, українці світу, зокрема й українці Білорусі, знають і вшановують славне ім'я П. Орлика – великого патріота України, який створив першу українську Конституцію.

Моє знайомство з іменем П. Орлика відбулось в Рівненському музеї, де я побачила його портрет і дізналась, що він народився в Гродненській губернії в с. Косути. Мені стало цікаво – про багатьох гетьманів України мені щось відомо, а про Пилипа Орлика – нічого. Почались пошуки літератури про Пилипа Орлика. Деяко знайшла і прочитала. Пилип Степанович Орлик – гетьман і автор першої Конституції України, дійсно народився в селі Косути Ошмянського повіту Гродненської губернії. Чим більше я знайомила з життям П. Орлика, тим більше розуміла, хто він, що намагався зробити ради створення держави України та про його тяжке й трагічне життя.

Розпочала пошуки села Косути. Зверталась в краєзнавчі музеї, що були на Гродненщині, в Управління культури районів області – ніхто нічого не знає про П. Орлика і такого села як Косути на Гродненщині взагалі немає. Але промайнула думка, можливо, варто пошукати в інших областях, що близько до Гродненської. Звернувшись у Вілейський краєзнавчий музей (Мінська обл.), відповіли: так, таке село існує та їм і відомо, що

Рис. 3. Вулиця Пилипа Орлика в м. Вілейка.

тут народився П. Орлик – гетьман України.

2002 року снігопад покрив Білорусь. Але я, нарешті, знайшла це село, повідомила керівництву БГОУ «Ватра» про мій намір відносно відомостей П. Орлика. Поїхала в село Косута, з початку до м. Вілейка (від Мінська всього 120 км). Прибула в Вілейський райвиконком, звернулась до заступника голови Вілейського райвиконкому, пояснила, хто я і який намір маю відносно інформації П. Орлика. Мене вислухав заступник і запитав, як я планую добратись до села Косута (від Вілейки до села 7 км).

Кажу, що піду пішки. А снігу у Вілейці не менш, ніж у Мінську. Він уважно на мене подивився і каже: «Давайте з'ясую, чи розчистили дорогу до Косути». І коли повідомили, що дорога від снігу розчищена, заступник голови Вілейського райвиконкому запросив директора Вілейського краєзнавчого музею, дав свою машину і ми поїхали в с. Косута. Таким чином, я, нарешті, добралась до села Косута – малої батьківщини П. Орлика.

Директор краєзнавчого музею мені чимало розповіла про історію села. Це село належало одному з канцлерів Великого князівства Литовського, потім воеводі Вітебському Сапезі, магнату Вишневецькому, багатьом іншим землевласникам. 1528 року в селі Косута було 200 будинків, стільки ж і господарських будов. Це було дуже багате село. Тут діяло два монастирі, в одному з них першу освіту отримав П. Орлик. Село чимало бачило і пережило. І коли стали будувати в повоєнні роки найбільше в Білорусі Вілейське водосховище, частина села була затоплена. Але посередині села збереглася церква (1868р.) і тоді подумалось – Всевишній мені допомагає.

18 листопада 2002 року Президія БГОУ

Рис. 4. Чернігівська ікона Покрови Пресвятої Богородиці, подарована церкві святих Апостолів Петра і Павла с. Косута.

«Ватра» на своєму засіданні розглянула мою інформацію про поїздку до села Косута і пропозицію про необхідність увічнення пам'яті П. Орлика. Рішенням Президії БГОУ «Ватра» була створена Громадська комісія з цього питання.

У січні 2003 року відбулось перше засідання Громадської комісії, де мене було обрано головою і на якому було прийнято рішення про встановлення пам'ятного знаку Пилипу Орлику в с. Косута.

Звернулись до голови Вілейського райвиконкому Є.В. Синіло і до голови районної Ради Є.А. Ігнатовича з проханням розглянути питання про установаження пам'ятного знаку П. Орлику в с. Косута і до Мінського облвиконкому.

Водночас 2005 року за участю представників Посольства України в РБ у Вілейці організували перші історичні читання, присвячені 245-річчю прийняття I Конституції П. Орлика.

У день народження П. Орлика – в жовтні 2006 року в селі Косута урочисто було відкрито пам'ятний знак видатному державному діячу, гетьману і автору I Конституції України П.С. Орлику (рис. 2). У цей день відбулась і перша поминальна молитва по П. Орлику. Всі роботи були виконані білоруською стороною.

Поряд зі всіма турботами була розпочата підготовка до видання книги про П. Орлика, присвяченої 15-ій річниці Незалежності України і 335-річчю з дня народження П. Орлика.

2007 року, в рік 335-річчя від дня народження П. Орлика звернулись до Вілейської районної Ради з

проханням назвати на честь П. Орлика – знаменитого земляка, одну з вулиць м. Вілейка.

Вулицю було урочисто відкрито за участю Посла України в Республіці Білорусь І.Д. Ліхового, керівництва району та великою кількістю членів української громади, мешканців міста. Відбулось велике свято (рис. 3).

З 2008 року започаткували «Дні українського співу», присвячені дню народження П. Орлику. До участі ми запрошували студентський хор «Світич» Ніжинського державного педагогічного університету, ансамбль «Купава» Київського національного педагогічного університету, український ансамбль «Камертон» (м. Брест), вокальний дует «Краяни» (м. Молодечно), ансамбль української пісні та обрядів «Ватра» та інші колективи.

З 2012 року за нашої ініціативи та рішенням Вілейських райвиконкому, районної Ради стали проводитися конкурси на кращий твір, малюнок про П. Орлика серед учнівської молоді району. Проведення таких конкурсів і досі продовжується.

Протягом 10 років щорічно беремо участь у Престольному Святі церкви с. Косу́та. Церква названа на честь святих Апостолів Петра і Павла. До свята готуємо виставки української вишивки, малюнків молоді про П. Орлика, портретів гетьманів України, а також виступають самодіяльні колективи.

У день ухвалення Конституції П.

Орликом, у день його народження сюди – в село Косу́ту приїжджають українці, дипломати, керівники району, щоб вшанували пам'ять сина двох братніх народів. Відбувається церемонія покладання квітів до пам'ятного знаку.

З нагоди 345-річчя від дня народження П. Орлика 2017 року при допомозі та участі Інституту історії НАН Білорусі, України, БГУ і Посольства України в РБ відбувся міжнародний круглий стіл. Видали фотоальбом «Косу́та – колиска П. Орлика – гетьмана і автора I Конституції України» презентація якого відбулась в Білоруському державному університеті, в містах Вілейка, Ліда, Могильов.

2018 року, дякуючи П.Д. Шаповалу і його родині, придбали і подарували церкві святих Апостолів Петра і Павла с. Косу́та Чернігівську ікону Покрови Пресвятої Богородиці, яка навечно залишиться для сьогоднішніх і майбутніх поколінь (рис. 4).

В останні роки велику активність проявляє Посольство України в РБ в питанні установа́ння пам'ятника П. Орлику в Мінську, з 2017 року І.Ю. Кизим – Надзвичайний і Повноважний Посол України в РБ – це питання доносить до Президентів України і Білорусі. Ми, українці зарубіжжя, щиро та сердечно вдячні українській державі за турботи щодо установа́ння пам'ятника Великому патріоту України П. Орлику в столиці Білорусі. Матимемонадіюнате,щоцеколисьвідбудеться.

Джерела та література

1. 25 років Мінському громадському об'єднанню українців «Заповіт». Збірник матеріалів. – Мн: Видавничий центр БДУ, 2015. – 36, [20] с.
2. Бюлетень «Український вісник» №1, 2019р. – стаття «Без права на забуття» – стор. 10–11
3. Доповідь на Міжнародному науковому круглому столі «Діяльність П.С. Орлика (1672-1712) і правова думка в Європі першої половини XVIII ст. Білорусько-українські культурно-просвітницькі взаємозв'язки». – Мн, 26-27.10.2017. – 6 с.
4. Косу́та – колиска Пилипа Орлика – гетьмана та автора I конституції України. Упорядник Г. Калюжна; відп. ред. О. Юдіна. – Мн: Видавничий центр БДУ, 2017. – 28 с.
5. Пилип Орлик – гетьман і автор першої конституції України. Упорядник Г.Ю. Калюжна; відп. ред. Л.П. Ясинський. – Мн: Видавецкі цэнтр БДУ, 2006. – 143 с.: іл.
6. Протокол Засідання Президії БГОУ «Ватра» про створення Громадської комісії з увічнення пам'яті П. Орлика – гетьмана і автора I Конституції України від 13.11.2002 р.

Janusz Struczyński
IGNACY JÓZEF ELIGIUSZ RADLIŃSKI —
ZAPOMNIANY DUBIEŃSZCZANIN

*«Dążąc do wiedzy dla samej wiedzy, czcząc naukę dla jej postępu,
przyumyśle świeżym, nie steranym rutyną gimnazjalną i uniwersytecką,
nie znękanym systematem organizacyjnym, nigdy nie postradał
tego zaciekawienia się, które nakazuje coraz dalej iść w nauce,
zmusza do sięgania w niej źródła, do dociekania jej początków»*

I. Radliński, *Mój żywot*

Ignacy Józef Eligiusz Radliński urodził się w Dubnie na Wołyniu 1/13 grudnia 1843 roku¹. Dubno było to «miasteczko powiatowe, mające wygląd zupełnie polski» [11, s. 9]. Spędził tam lata dziecięce i chłopięce (1843–1859).

Dubno należało wówczas do ksiąząt Lubomirskich. Ojciec Ignacego – Adam Radliński, urodzony w 1794 roku, po skończeniu powiatowej szkoły łuckiej i Liceum w Krzemieńcu, został pisarzem a następnie podsędkiem w sądzie powiatowym, «który jedyny w całej guberni wołyńskiej został obieralny». O swojej matce Anieli z Kozłowskich Ignacy Radliński wypowiadał się niezwykle szacunkiem i miłością – «*Mając matkę za świętą, a więc czcząc ją odpowiednio, wzrastałem nadto w kulcie dla babki*», «*Matka moja, będąc wielce dobra, łagodna i prawa ...*» [11, s. 10].

W latach 1852–1856 ojciec Ignacego, Adam nie miał stałego zajęcia, dlatego też kwestia edukacji małego Ignacego nie była podejmowana. W Dubnie nie było wówczas żadnej szkoły elementarnej, stąd też nauka początkowa mogła odbywać się tylko w domach rodzinnych. Jak wspomina Radliński, «języka francuskiego i arytmetyki uczyła mnie matka, o rosyjskim nie myślano wcale» [11, s. 11]. Życie religijne w Dubnie Radliński ocenił «jako wielce rozwinięte. Kościół stanowił jego ognisko. Proboszczem był ksiądz dziekan i kanonik Leon Szumkowski, ex pijar, człowiek, którego rozum, wymowa, sposób celebrowania na uroczystościach, głos przy śpiewaniu, podziwiali wszyscy»².

1 Daty według starego i nowego stylu.

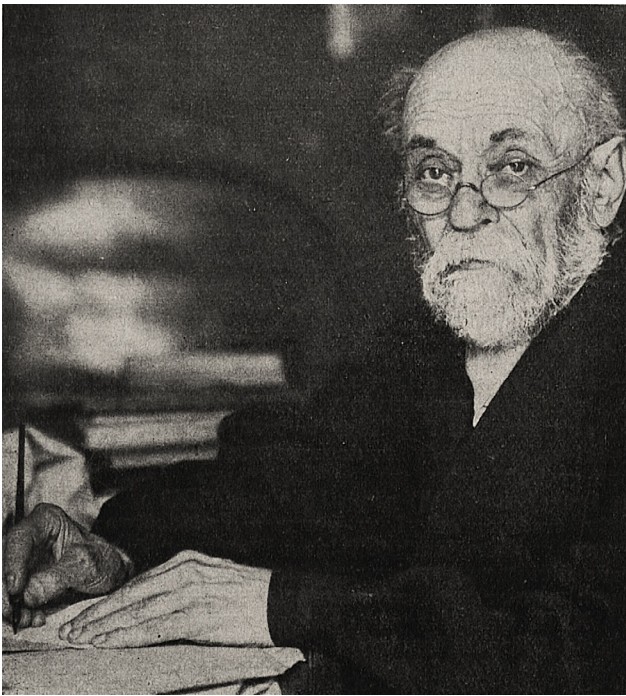
2 Książd Leon Szumkowski, rządcą w Dubnie 1836, w Ptyczy

Od 1859 roku Ignacy Radliński zamieszkał w Kijowie, gdzie zarabiał na życie korepetycjami, jednocześnie przygotowując się do matury, którą zdał jako ekstern w roku 1862. Następnie podjął studia na Wydziale Historyczno-Filologicznym uniwersytetu w Kijowie, które ukończył w roku 1867 w stopniu kandydata. W czasie tym napisał rozprawę pt. *Główne kierunki filozofii w XVIII stuleciu i ich wpływ na Rosję*, za którą otrzymał srebrny medal, zaś za napisaną później rozprawę pt. *Hermeneutyczny i krytyczny rozbiór Tacyta «Vita Agricolae»* otrzymał złoty medal.

W roku 1868 podjął kilkumiesięczne studia na Wydziale Filozoficznym Uniwersytetu Jagiellońskiego. Po krótkim pobycie w Dreźnie we wrześniu 1868 roku, przybył do Warszawy, gdzie z niewielkimi przerwami pozostał do końca życia.

W Warszawie został nauczycielem języków klasycznych w III Gimnazjum warszawskim, zaś w latach 1870–1887 uczył tych przedmiotów w IV Gimnazjum. Niechęć Radlińskiego do urzędowych programów i szkolnej rutyny, jak również przyjazny stosunek do polskiej młodzieży wywoływał liczne konflikty z rosyjskimi władzami oświatowymi, co spowodowało przeniesienie go do Piotrkowa, gdzie uczył w miejscowym gimnazjum. Do Warszawy Radliński wrócił w roku 1888 na stanowisko nauczyciela w I i II progimnazjum, jednakże odebrano mu naukę języków klasycznych, powierzając

1854, proboszcz w Dubnie 1848–1860, dziekan w Dubnie 1842–1860, autor rękopisu przechowywanego na zamku w Dubnie: *Opisanie Kościoła Parafialnego Dubieńskiego...* Roku Pańskiego 1839, dnia 4 Miesiąca Października Uczyniony.

Ignacy Radliński.

nadobowiązkowe wykłady języka francuskiego. Na tym stanowisku Radliński pracował do 1905 roku, kiedy to przeszedł na emeryturę. Następnie przez trzy miesiące w Towarzystwie Kursów Naukowych prowadził wykłady pt. Starożytne pomniki piśmiennictwa powszechnego i Źródła do poznania chrystianizmu pierwotnego.

Rezultatem jego studiów było kilkadziesiąt rozpraw i artykułów opublikowanych w czasopismach warszawskich³. Opracowywał hasła do Wielkiej Encyklopedii Ilustrowanej⁴, Encyklopedii Wychowawczej i Encyklopedii Nauk Społecznych.

Przed wszystkim prowadził badania nad historią ludów semickich, nad początkami chrześcijaństwa i nad historycznością Jezusa. W badaniach tych opierał się na analizie filologicznej zachowanych przekazów źródłowych. Ich rezultatem była praca: Pierwsza karta historii religii [5], Dzieje jednego Boga [8], Dzieje jednego z synów Bożych [9], Dzieje trzech osób w jednym Bogu [10]. Ważną pozycją w dorobku Radlińskiego było studium poświęcone utworom związanych z Biblią, ale nie wchodzących do ksiąg kanonicznych: Apokryfy judaistyczno-chrześcijańskie. Księga wstępna do literatury

apokryficznej w Polsce [6]. Swoje poglądy na genezę chrześcijaństwa i na rolę Spinozy jako krytyka Biblii przedstawił w pracy: Spinoza, rzecz historyczno-społeczna [13]. W 1911 roku wydał Apokryfy judaistyczno-chrześcijańskie w polskich przeróbkach [7].

Zainteresowania naukowe Ignacego Radlińskiego skupiły się na historii starożytnego Egiptu i starożytnego Bliskiego Wschodu, szczególnie zajął się dziejami i kulturą i religii starożytnych cywilizacji Mezopotamii.

W 1887 roku wydał w Warszawie dwie prace: Król Asur-Bani-Pal i jego biblioteka oraz Napis pamiątkowy króla Meszy [16]. Dokonał przekładu z języka asyryjskiego na polski, i co istotne z oryginału. Obie rozprawy Radlińskiego zostały dostrzeżone przez Romualda Hube, Polaka, od 1878 roku członku Rady Państwa w Petersburgu, który podjął starania o stypendium dla Radlińskiego na pobyt naukowy na Wschodzie. Rozważano także projekt utworzenia dla niego katedry asyriologii i egiptologii na stołecznym uniwersytecie rosyjskim [4, s. 370]. W 1880 roku wydał w Warszawie pracę: Język asyryjski w rodzinie języków semickich – Studium historyczno-lingwistyczne. Omówił w niej charakter i istotę pisma klinowego oraz dokonał analizy języka asyryjskiego, porównując jego gramatykę z innymi znanymi sobie językami semickim: aramejskim, hebrajskim i arabskim [4, s. 370]. W 1881 roku Radliński opublikował kilka znaczących artykułów w czasopismach i pracach zbiorowych [12]. W Dziejach literatury powszechnej zamieścił fragmenty własnych tłumaczeń różnych eposów, kronik królewskich i mitów, m.in. eposu o Gilgameszu oraz mitu o stworzeniu świata Enuma Elis. W 1884 roku Radliński ogłosił artykuł: Życie pośmiertne człowieka według świadectwa grobów i pomników piśmiennych [1, s. 342–357].

Niekwestionowanym osiągnięciem Radlińskiego w zakresie lingwistyki jest opracowanie przez niego i wydanie w latach 1891–1894 nakładem Akademii Umiejętności Słownika narzeczy ludów kamczackich.

Mimo tych osiągnięć Radliński przez całe swoje życie borykał się z problemami finansowymi. Praca nauczyciela była źle opłacana, zaś dochody z publikowanych prac niewielkie i nieregularne.

Utrzymywał liczne kontakty z warszawskimi kręgami intelektualnymi. Przyjaźnił się z geografem Wacławem Nałkowskim. Bliskie kontakty utrzymywał z Ludwikiem Krzywickim,

³ M in. w: «Ateneum», «Bibliotece Warszawskiej», «Tygodniku Ilustrowanym», «Bibliotece Naukowej», «Wszehświecie», «Niwie», «Krytyce», «Wędrowcu». ⁴ Hasła: Asur-Bóg, Asur-miasto, Assurbanipal, Assurnasirpal, Assurnirari i in. królowie, Assyryjski język, Assyryjska chronologia, Assyryjska muzyka, Dariusze królowie perscy.

Aleksandrem Świętochowskim i Piotrem Chmielowskim.

Dorobek naukowy Ignacego Radlińskiego jest znaczący, jednak dopiero w drugiej połowie ubiegłego wieku przypomniano jego postać i dokonano wszechstronnej i rzetelnej analizy jego osiągnięć naukowych [3; 15; 16; 18; 19].

Jego poglądy naukowe można interpretować trójplaszczynowo: a) w zestawieniu z faktami polskiego życia intelektualnego, b) w zestawieniu z faktami nauki europejskiej w dziedzinach, którymi zajmował się w czasach mu współczesnych, c) wreszcie z wybranymi nam współczesnymi koncepcjami w zakresie problematyki, będących przedmiotem jego naukowych zainteresowań.

Początkowo oparciem jego badań naukowych były idee polskiego pozytywizmu, jednak Radliński wcześniej odszedł od jego teorii, skłaniając się do światopoglądu modernistycznego, czego konsekwencją było nawiązanie przez niego ścisłych kontaktów z czołowymi przedstawicielami ruchów wolnomyślicielskich.

Istotne pozostaje pytanie, co zostało z dorobku uczonego i jego prac i czy wytrzymały one próbę czasu. Niewątpliwie z dorobku tego pozostało więcej, niżby można było mniemać, zwłaszcza w dziedzinie religioznawstwa i językoznawstwa.

Uważano Radlińskiego za autora poważnych prac naukowych. Ogłaszał także publikacje mające charakter wtórny, stanowiące streszczenia prac innych autorów, jednak z punktu widzenia dzisiejszej nauki, jego studia poświęcone historii, religioznawstwu i filologii stawiają go w szeregu uczonych o szerokich horyzontach badawczych.

W zakresie asyriologii do znaczących nowatorskich wyników nie doszedł. Decydowały o tym braki warsztatowe jak i skromne zasoby finansowe. Nie miał też możliwości wyjazdów na zagraniczne konferencje naukowe.

W 1883 roku przez krótki okres przebywał w Paryżu, jednak powodu braku środków finansowych nie mógł uczestniczyć w zjeździe orientalistów w Lejdzie (1883). Miał ograniczony dostęp do specjalistycznych zagranicznych wydawnictw, brakowało mu też kontaktów z ludźmi o podobnych zainteresowaniach. Środowisko uczonych warszawskich, bliskie mu światopoglądowo, nie było mu jednak pomocne.

Był czynny w ruchu wolnomyślicielskim. Brał udział w międzynarodowych Kongresach

Wolnej Myśli w Genewie w roku 1902, Rzymie w roku 1904 oraz w Paryżu w roku 1905. Opublikował wiele prac o charakterze popularno-naukowym, takich jak: *Wolna Myśl a nauka i społeczeństwo*, *Z dziejów wolnej myśli*, *Katolicyzm, modernizm i wolna myśl* [14].

U schyłku życia napisał pamiętnik *Mój żywot*, wydany drukiem dopiero w 1938 z przedmową Ludwika Krzywickiego¹.

Zmarł w Warszawie 13 sierpnia 1920 roku, pochowany został na cmentarzu Powązkowskim. Swoją cenny i bogaty księgozbiór przekazał Bibliotece Publicznej w Warszawie.

W 1921 roku na fasadzie domu, w którym mieszkał przy ulicy Koszykowej 43 w Warszawie, z inicjatywy prof. Wincentego Trojanowskiego wmurowano tablicę pamiątkową, która została zniszczona wraz z domem w czasie drugiej wojny światowej².

Żonaty z Marią z Roguskich (od 1874 r.), miał z nią troje dzieci: Tadeusza i Annę zmarłych w dzieciństwie oraz Helenę, zamężną primo voto za Stefanem Boguszewskim, secundo voto za Jerzym Kornackim³.

1 Ludwik Krzywicki, pseudonim J.Czaplic, F. Janicki, K. R. Żywicki, urodzony 21 sierpnia 1859 r., zmarł 10 czerwca 1941 r. Socjolog, działacz społeczny. Ogłosił kilkadziesiąt prac naukowych, m. in. *Wstęp do historii ruchów społecznych* (1926), *Spółczesność pierwotne, jego rozmiary i wzrost* (1937), *Pierwociny więzi społecznych* (1957), *Wspomnienia* (wyd. 1957–59). Zmarł w Warszawie, [w:] *Słownik Biograficzny Historii Polski*, Wrocław–Warszawa–Kraków 2005, t. 1, s. 787.

2 Wincenty Trojanowski – urodzony 22 stycznia 1859 r. w Warszawie, zmarł tamże 19 października 1928 r. Polski malarz. Profesor Gimnazjum męskiego im. Ludwika Lorentza. Był profesorem historii sztuki i prorektorem Wolnej Wszechnicy Polskiej. W 1904 r. założył w Warszawie Szkołę Artystyczną Sztuki Stosowanej. Początkowo zajmował się malarstwem, później medalierstwem. Pisał artykuły o sztuce. W 1927 r. wydał książkę *Wyspiański-Artysta-Człowiek-Życie*. Był autorem urny na serce Tadeusza Kościuszki, [w:] D.Szelest, *Lwowska Galeria Obrazów, Malarstwo Polskie*, Warszawa 1990.

3 Helena Boguszewska- powieściopisarka, działaczka społeczna. Wprowadziła do literatury dziecko kalekie: *Świat po niewidomemu* (1932), *Czerwone węże* (1933), *Dzieci znikąd* (1934). Pracowała w Głównej Komisji Badania Zbrodni Hitlerowskich. Wspólnie z J.Kornackim napisała powieści środowiskowe: *Jadą wozy z cegłą* (1935), *Wiśła* (1935) oraz cykl powieściowy *Polonez* (1936–39), szkice *Ludzie wśród ludzi* (1946). Za najwybitniejsze osiągnięcie artystyczne Boguszewskiej uznano powieść psychologiczną *Całe życie Sabiny* (1934). Pisała powieści radiowe. Zmarła w Warszawie, [w:] *Słownik Biograficzny Historii Polski*, Wrocław–Warszawa–Kraków 2005, t. 1, s. 116).

Źródła i literatura

1. Ateneum: Biblioteka Warszawska. – T 3.
2. Estreicher K. T. Bibliografia Polska. – T. 4. – S. 460.
3. Grabski A. F. Twórczość naukowa Ignacego Radlińskiego (1843–1920), Janina Źurowicka. – Wrocław–Warszawa–Kraków, 1975, (recenzja).
4. Kapełusz M. Ignacy Radliński // Asyriolog : kwartalnik historii nauki i techniki. – 33/2.
5. Ognisko // Książka zbiorowa dla uczczenia 25-letniej pracy T. T. Jeża. – Warszawa, 1882.
6. Radliński I. Apokryfy judaistyczno-chrześcijańskie // Księga wstępna do literatury apokryficznej w Polsce. – Warszawa, 1910.
7. Radliński I. Apokryfy judaistyczno-chrześcijańskie w polskich przeróbkach. – Warszawa, 1911.
8. Radliński I. Dzieje jednego Boga. – Warszawa, 1905.
9. Radliński I. Dzieje jednego z synów Bożych. – Warszawa, 1908.
10. Radliński I. Dzieje trzech osób w jednym Bogu. – Warszawa, 1905.
11. Radliński Ignacy. Mój żywot // Z przedmową Ludwika Krzywickiego. – Łuck, 1938.
12. Radliński I. Pomniki piśmiennictwa assyrobabilońskiego // Ateneum. – T. 1. – 1881.
13. Radliński I. Spinoza, rzecz historyczno-społeczna. – Warszawa, 1910.
14. Saczyński W. Radliński Ignacy, w dziesiątą rocznicę śmierci // Wolnomyśliciel Polski. – № 17. – 1930.
15. Szulkin M. Radliński Ignacy, religioznawca i wolnomyśliciel // Człowiek i światopogląd. – № 11/12. – 1980.
16. Wolski Z. Myśl, która cuci z hipnozy // Argumenty. – № 14. – 1978.
17. Wydanie redakcji «Biblioteki Warszawskiej». – Warszawa, 1887.
18. Źurawicka J. Radliński Ignacy // Kultura i społeczeństwo. – T. 17. – № 4. – 1973.
19. Źurawicka J. Twórczość naukowa Ignacego Radlińskiego (1843–1920) // Monografie z dziejów nauki i techniki. – Wrocław–Warszawa–Kraków, 1975. – T. 101.

≈ КРАЄЗНАВСТВО, ПАМ'ЯТКОЗНАВСТВО, ДЖЕРЕЛОЗНАВСТВО ≈

Ірина Бугера

КОМПЛЕКС МОНУМЕНТАЛЬНОГО СТІНОПИСУ КІНЦЯ XVII –
ПОЧАТКУ XX СТ. У ТРОЇЦЬКОМУ СОБОРІ М. ЧЕРНІГОВА:
ПРОБЛЕМИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ДОСЛІДЖЕННЯ

Троїцький собор у Чернігові є визначною пам'яткою української архітектури кінця XVII ст. Закладений собор у 1679 році, зводився за проектом відомого на той час німецького архітектора Йогана Баптиста Зауера. Ініціатором будівництва такої грандіозної споруди на вершині Болдиної гори на околиці міста був чернігівський архієпископ Лазар Баранович, фінансову підтримку надавав гетьман Іван Мазепа. Освячений був собор 1695 року наступником Барановича по архієпископській кафедрі Феодосієм Углицьким.

Троїцький собор належить до унікальної типологічної групи соборів так званого державного або гетьманського жанру. Своєрідність архітектури Троїцького собору в тому, що він побудований з використанням об'ємно-просторової композиції давньоруського храму в поєднанні з елементами українського бароко і раннього класицизму. Ці храми відомі в Україні тільки в мурованому будівництві й не мають ані прототипів, ані

наслідувань у народній дерев'яній архітектурі.

Собор тринавовий, шестистовпний, триабсидний, з чітко виділеним трансептом і сімома банями, дві з них – над сходовими вежами, що фланкують західний фасад (рис. 1). Перекрито споруду системою коробових і хрестових склепінь.

Завдяки порівняно високому рівню будівельної техніки первісний архітектурний об'єм собору, в основному, зберігся до наших днів, не зважаючи на пожежі і ремонтні роботи, що проводилися після них. Так, перша пожежа сталася у вересні 1731 року, тоді загоріли всі глави храму. У 1808 р. собор знову горів і при цьому також знову постраждали його кривля і глави [6, с. 400]. У ході ремонтних робіт у першій третині XIX ст. собору було надано деяких елементів класицизму: замість барокових фронтонів з'являються трикутні. У такому вигляді споруда перебувала до 70-х років XX ст. У 1967 року Троїцький собор увійшов до складу новоствореного Державного архітектурно-історичного заповідника (нині – Національний архітектурно-історичний заповідник «Чернігів стародавній») і протягом наступного десятиліття був реставрований за проектом київського архітектора М. Говденко.

У результаті реставраційних робіт екстер'єр собору було відновлено в первісних формах XVII ст.: верхній ярус собору як хрестовий в плані, чотири бокові глави, первісні пишні фронтони барокової форми, частково декор фасадів. Вдало проведена реставрація пам'ятки повернула йому вигляд урочистого, пишного собору, розкрила його характерні особливості.

Величний і урочистий облік інтер'єру обумовила перш за все складна організація

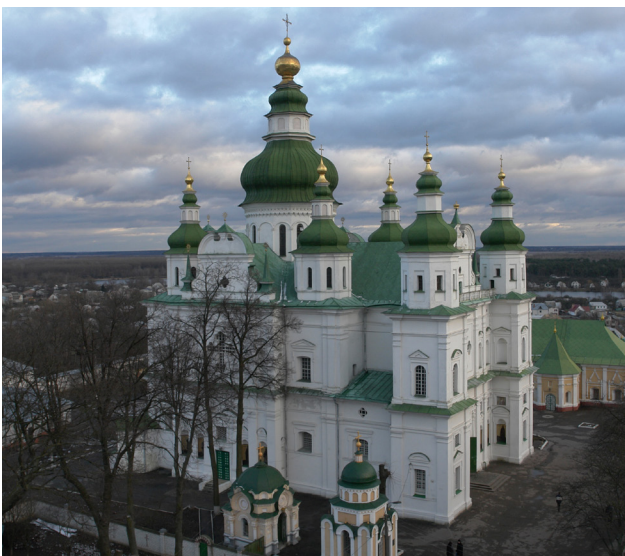

Рис. 1. Троїцький собор м. Чернігова.
Зовнішній вигляд, сучасний стан.

Рис. 2. Середохрестя собору – барабан центральної бані та попружні арки.

його внутрішнього простору. У плані собор прямокутний, витягнутий з заходу на схід, три пари хрещатих в плані стовпів розділяють простір собору на три поздовжні нави, які завершуються на сході апсидами. Особливістю побудови інтер'єру є органічне сполучення базилики зі значно розвинутою підкупольною частиною. Виділено центральне середохрестя, де на чотирьох попружних арках височить основа світлового барабану, який завершується півсферичним куполом, в діаметрі 8 м, висотою від підлоги до зеніту купола 30 м (рис. 2). Бічні нави, які набагато вужче центральної, відокремлено від неї триярусними аркадами. Вони, як і східні передапсидні кутові камери, перекриті хрестовим склепінням. На другому ярусі бічних нав розміщено широкі хори, які простягаються від входу до другої пари стовпів. третій ярус є оманним. Хори з'єднані широким балконом, який розташовано на коробовій арці, яка в середині примикає до західної стіни (рис. 3).

Окрім архітектурно-планувальних особливостей, окрему увагу привертають настінні розписи храму, що на сьогодні є величезним комплексом, який створювався протягом майже трьох століть – з кінця XVII до початку

XX ст., та репрезентує кілька стильових напрямків в українському мистецтві. Загальна площа стінописів, збережених на сьогодні у соборі, становить 1647 м² [5, с. 97].

У центральному барабані вміщено зображення «Новозавітна Трійця» – Бог-Отець та голуб у хмарах, і навколо по колу шість архангелів, у простінках між вікнами барабану – Богоматір з немовлям, пророки та «сім стовпів премудрості». На парусах центральної бані у віньєтках з листя аканту зображені погрудні постаті євангелістів.

У вівтарі собору: в консі та на простінках між вікнами вміщена символічна композиція «Слово-плоть-бисть», на арці вівтаря – сім композицій, що ілюструють алегорії християнських чеснот, у вимі – композиція «Цар слави», на північному та південному простінках «Собор святих» та «Собор преподобних» і під ними Страстний Спаситель та Скорботна Богоматір. На південній стіні вівтарної частини храму зображені уклинні святі, що славлять «Невидимого Господа», на північній – символ церкви: діву, що молитовно простягає руки до неба, підносять янголи, і над нею ширяє голуб. Живописні композиції у плафоні вівтаря та на східній попружній арці є ілюстраціями

Рис. 3. Аркади бічних хор та західна стіна собору.

палиці. На арці над входом до церкви вміщено ще сім композицій: по центру – «Христос воздаєть праведним»; обабіч нього по дві композиції «Лик незайманих», «Лик святих різного чину» та «Лик святих апостолів».

Обабіч західного входу на північній стіні зображено «Притчу про багатого Лазаря», на південній – Христос, що веде бесіду з апостолами.

У південному та північному рукавах трансепта змальовані цикли подій земного життя, страждань та слави Ісуса Христа та історичний цикл життя та ушавлення

Рис. 4. Композиції на склепінні центрального нефу – ілюстрації молитви «Символ віри». Перша третина XIX ст.

рядків молитви «Отче наш»

Від західної попружної арки на склепіннях над центральним нефом та на західній поперечній арці центрального нефу собору окремими композиціями проілюстрована молитва «Символ віри» (рис. 4).

На падугах центрального нефу зображені апостоли та пророки. На західній стіні, яка має півциркульне завершення та арочний дверний отвір, зображено композицію «Сходження в царство небесне»: по дорозі, вистеленій хрестами та терновими гілками, піднімаються ввєрх святі, спираючись на

Богоматері відповідно (рис. 5).

На південній стіні південного нефу вміщено в окремих рокайлевих рамах три композиції, від сходу на захід: «Богоматері Печерської» з перед стоячими Антонієм і Феодосієм Печерським, «Житіє св. Ілії» (рис. 6) та «Видіння старців» або «Одкровення Іоана Богослова». На південній стіні у першому ярусі розписів виконані композиція «Св. Михаїл та Федір в Орді», «Увірування Савла» (рис. 7) та «Архангел Михаїл в останній битві зі звірем».

На хрестових склепіннях південного та

Рис. 5. Зображення у південному рукаві трансепта – історичний цикл подій земного життя, страждань і слави Христової. Перша третина XIX ст.

північного нефів зображено різні іконографічні типи та чудотворні образи Богоматері, по чотири на кожній клітці склепіння (рис. 8). На склепіннях арок нефів, першого, другого та третього ярусів вміщено по три композиції у прямокутних рамах [16].

Найперша згадка стінопису Свято-Троїцького собору належить Чернігівському архієпископу Філарету (Гумілевському). У складеному ним «Історико-статистичному описі Чернігівської єпархії», що вийшла друком 1873 року, оповідаючи історію Чернігівського Троїцько-Іллінського монастиря та, зокрема, Троїцького собору, автор побіжно згадує «священні зображення», виконані на стінах та склепіннях храму: «У верху головного куполу зображений Трипостасний, під ним – Архангели, Пророки, Апостоли, ще нижче – євангельські історії. На склепіннях при вході в храм – Символ Віри. У вівтарі над горнім місцем – Спаситель на троні, по сторонах Його – Пресв. Діва, Апостоли, Святителі Преподобні» [17, с. 38], а також наводить напис кінця XVII ст. під вікнами центральної бані собору, у якому йдеться про благодійників та ктиторів храму [17, с. 8].

На початку XX ст. питання оздоблення Троїцького собору піднімали у своїх публікаціях історик В. Модзалевський, що очолив Чернігівську губернську архівну комісію у 1911 році, та протоіерей О. Єфімов у нарисі «Чернігівський Свято-Троїцький Іллінський монастир, нині Троїцько-Архієрейський

будинок».

В. Модзалевський у V розділі «Очерків мистецтва Старої України» згадує причетних до будівництва собору релігійних та політичних діячів та описує собор грандіозним храмом: «... серед церков Чернігівщини він виділяється своїми розмірами; високо зведене склепіння середнього корабля; на перетині з трансептом (поперечним кораблем) підноситься баня; бічні кораблі нижче; над ними влаштовані хори; північні поєднані з південними хорами вузьким

переходом над західним храмовим входом.» [12, с. 110]. У розділі VI історик описує дари Мазепи: іконостас Введенської церкви і кіот ікони Троїцько-Іллінської Богоматері, єдиною згадкою про настінні розписи собору є наведений автором з посиланням на «Історико-статистичний опис Чернігівської єпархії» напис у куполі храму [12, с. 137].

Значну увагу приділяє опису розписів собору протоіерей О. Єфімов. Він зазначає, що після пожежі 1808 року завдяки старанням єпископа Чернігівського Михайла Десницького у монастирі та у соборі зокрема був здійснений значний ремонт та виконаний стінний живопис. Автор також докладно описує схему розміщення живописних композицій на стінах собору [6, с. 403–404].

У наступні десятиліття процес дослідження розписів Троїцького собору, так само як і інших аспектів існування храму, був призупинений у зв'язку з запровадженням політики відокремлення церкви від держави, ліквідацією Троїцького монастиря та подальшим вилученням храму із користування релігійною громадою, закриттям 1929 року [7, с. 55–56], а також початком Німецько-Радянської війни. Хоча наразі ми маємо відомості, що у означені періоди проводились часткові ремонти та поновлення деяких ділянок живопису на стінах собору, проте друкованих праць та архівних джерел з описом стану стінопису, його досліджень фахівцями, не маємо. Деяке уявлення про стан розписів Троїцького собору

Рис. 6. Композиція «Життя св. Іллі» на південній стіні південного нефу. Перша третина XIX ст.

Рис. 7. Композиція «Увірування Савла» на північній стіні північного нефу. Кінець XVIII ст.

у повоєнний період можуть надати фотонегативи 1955 р., виконані Республіканськими спеціальними науково-реставраційними виробничими майстернями, що зберігається у фондах Національного архітектурно-історичного заповідника «Чернігів стародавній» [13]. Проте, 30 збережених чорно-білих світлин не дають можливості стверджувати про стан розписів на всіх стінах собору, рівно як і кошторис 1959 р. на реставрацію живопису не може дати відповідь про проведені на той час ремонтно-реставраційні або консерваційні роботи [14].

Значні дослідницькі та реставраційні роботи у Троїцькому соборі розпочалися у 1970-ті рр. Тоді бригадою художника-реставратора В. Бабюка Київської спеціальної науково-реставраційної виробничої майстерні було проведено дослідження стану живопису та запропоновані реставраційні операції, методика та технологія ведення консерваційно-реставраційних робіт на різних ділянках стін собору, фотофіксація, креслення та замальовки живопису, мікрохімічні дослідження зразків тиньку та кольорового шару.

Проведені художником-реставратором вищої категорії В. Бабюком та старшим науковим співробітником Н. Сліпченком за участі науково-дослідницької лабораторії Українського спеціального науково-реставраційного виробничого управління зафіксовані у докладно виконаних описах стану розписів, картограмах, світлинах та дефектному акті та відображено у «Проектних пропозиціях по консервації настінних олійних розписів XVIII–XX ст. у пам'ятці архітектури XVII ст. – Троїцького собору у м. Чернігові» [15]. У 1973–1977 рр. було виконано великий обсяг робіт по консервації та реставрації стінопису Троїцького собору.

Результати роботи бригади художника-реставратора, викладені у архівних документах, лягли в основу публікацій чернігівського історика, мистецтвознавця А. Адруга. У його дослідженнях особливу увагу приділено розписам, що відносяться до першого періоду оздоблення храму – кінця XVII – початку XVIII ст. У публікаціях дослідник розкриває історію будівництва собору, виникнення пожеж, проведення перебудов та реставрацій собору. Відкриті під час проведення реставраційних робіт первинні розписи собору

Рис. 8. Зображення на склепіннях бічних нефів (іконографічні типи Богоматері). ХХ ст.

А. Адруг систематизує та пропонує їх датування 1690–1695 рр. [3]. Стиль цих розписів визначає як бароковий. Провівши порівняльний мистецтвознавчий аналіз стінописів XVII ст. у нижній частині стін собору та у барабані, відзначає різну манеру написання [1]. Окремо автором було проведено атрибуцію розписів означеного періоду, що збереглися обабіч головного входу до Троїцького собору, і зображення Іоанна Предтечі та св. Тетяни трактується автором як портрети гетьмана І. Мазепи, що був ктиторм собору, та його дружини [4].

Стінопис Троїцького собору А. Адруг згадує у контексті дослідження живопису Чернігова другої половини XVII – початку XVIII ст. у книзі, що вийшла друком 2013 р., у розділі «Монументальний живопис» [2, с. 9–37]. Предметом дослідження мистецтвознавця у згаданій праці став первинний живопис собору – розписи кінця XVII ст. А. Адруг провів атрибуцію композицій, систематизував їх та виконав ретельний мистецтвознавчий аналіз.

Спираючись на дослідження А. Адруга та звіти художників-реставраторів, коротко викладено історію розписів Троїцького

собору XVII–XX ст., втрати під час пожеж, а також проведено систематизацію розписів за часом їх створення у публікації чернігівської дослідниці, історика, співробітника НАІЗ «Чернігів стародавній» А. Доценко [5].

Низка публікацій Т. Миколайко, молодшого наукового співробітника Національного архітектурно-історичного заповідника «Чернігів стародавній», була присвячена інтер'єру Троїцького собору у різні періоди його історії. Зокрема, було проаналізовано історіографію питання оздоблення собору [10], окрема увага приділена композиціям, які присвячені ктитору собору Іванові Мазепі [9]. Стисло повідомляється про стінопис кінця XVII століття; розписи кінця XVIII століття, які представлені трьома великими композиціям на північній стіні собору, вони схарактеризовані як виконані у стилі рококо. Описані сюжети трьох композицій у рокайлевих рамах на південній стіні собору, які реставраторами 1970-х років були датовані початком XX ст. [11], розглядається схема розписів на склепіннях вівтаря, центральної нави, північної та південної нав [8], а також висвітлюється питання консервації, реставрації, відновлення монументального стінопису собору у різні

періоди XX століття, а саме: 20-ті роки, 40-ві та до 70-х, коли була розпочата велика реставрація настінних розписів храму [7].

Як бачимо, Троїцький собор, як одна з видатних пам'яток архітектури України, ставав об'єктом зацікавлення, досліджень та описів істориків, архітекторів, мистецтвознавців, краєзнавців досить часто. Проте, здебільшого дослідників цікавили архітектура, історія собору, його технологічні та планувальні особливості. Інтерес до внутрішнього оздоблення храму, зокрема, його настінних розписів, виник лише у другій половині XX ст. Розписи Троїцького собору не розглядалися дослідниками як цілісний декоративний комплекс, створений протягом трьох століть, і досі не стали предметом ґрунтовного мистецького аналізу.

Метою подальших розвідок має стати проведення на основі зібраного матеріалу дослідження та аналізу змін у стінописі Троїцького собору міста Чернігова протягом основних етапів декорування: кінця XVII ст., кінця XVIII ст., першої третини XIX ст. та початку XX ст., а також визначення художньо-стилістичних особливостей настінного живопису храму різних часів. Предметом вивчення тоді стануть не лише художньо-стилістичні особливості настінних розписів XVII–XX ст. у Троїцькому соборі, а й історико-культурні умови їх творення.

Варто на основі зібраного фактологічного матеріалу виявити основні етапи формування стінопису собору, проаналізувати історико-культурні умови облаштування інтер'єру Троїцького собору, систематизувати дані, отримані в ході консерваційно-реставраційних робіт у соборі в кінці XX ст., і на їх основі здійснити реконструкцію стінопису храму у різні періоди та з'ясувати його художньо-стилістичні особливості.

Методика такого дослідження визначатиметься з огляду на завдання, поставлені на кожному з етапів роботи. Для дослідження етапів творення стінопису собору варто обрати принцип історизму та залучити метод періодизації. Науково-аналітичним інструментом дослідження має виступити метод

художньо-історичного порівняння. Зокрема, варто провести порівняння стінописів у інших храмах міста, що створювались у означені періоди (до прикладу: розписи Спасо-Преображенського собору м. Чернігова створювались також у першій третині XIX ст.). Це дасть можливість віднайти характерні особливості та визначити спільні стильові риси та художні засоби майстрів чернігівської школи. Більш вузьке дослідження структури та класифікація декору, його реконструкція вимагатимуть застосування структурно-типологічного методу. Для виявлення художніх особливостей стінопису собору необхідно використовувати метод мистецтвознавчого аналізу.

Творчі принципи становлення і розвитку монументального живопису Чернігова XVII–XX ст. є малодослідженою сторінкою вітчизняного мистецтва. Методи та форми здійснення художньої діяльності, стилістика художньо-композиційних рішень, визначення художніх принципів, які сформували чернігівську школу як мистецький феномен, також не стали до сьогодні предметом окремого вивчення. Проте, прикметною особливістю сучасного мистецтвознавства є поглиблення інтересу не лише до тих явищ культурного життя, що є спільними для всієї країни, а й до місцевих відмінностей. У контексті регіональних мистецтвознавчих досліджень чернігівська мистецька школа козацької доби, так само як і архітектурна школа цього періоду, а також монументальний живопис XIX ст. та декор храму, створений на початку та в середині XX ст., виступають як видатні мистецькі явища.

Дослідження чернігівської мистецької школи різних періодів, як цілісного художньо-естетичного явища, створить умови для охоплення широкого спектру питань становлення і розвитку чернігівської мистецької школи XVII–XX ст., діяльності майстрів різних напрямків, особливостей мистецьких засобів, характерних саме для чернігівської школи, визначення специфічних рис елементів декору та їх ролі у загальній змістово-естетичній формі культових споруд.

Джерела та література

1. Адруг А. Видатна пам'ятка українського бароко / А. Адруг // Літературний Чернігів. – 1996. – № 6. – С. 77–81.
2. Адруг А. Живопис Чернігова другої половини XVII – початку XVIII століть / А. Адруг. – Чернігів : Чернігівський ЦНТІ, 2013. – 183 с.
3. Адруг А. Нововідкриті розписи 17 ст. в Чернігові / А. Адруг // Образотворче мистецтво. – 1984. – № 3. С. 26–27.
4. Адруг А. Первісні розписи Троїцького собору в Чернігові: нові атрибуції / А. Адруг // Київська старовина. – 2001. – № 2. – С. 151–156.
5. Доценко А. До питання про датування стінопису Троїцького собору / А. Доценко // Сіверянський літопис. – 1997. – № 5. – С. 95–97.
6. Ефимов А. Черниговский Свято-Троицкий-Ильинский монастырь, ныне Троицко-Архиерейский дом. Его прошлое и современное состояние / А. Ефимов // Прибавление к Черниговским епархиальным известиям. – 1911. – № 15. – С. 400–408. (неоф. ч.).
7. Миколайко Т. До питання стану живопису Троїцького собору в XX столітті / Т. Миколайко // Сіверянський літопис. – 2018. – № 3. – С. 55–59.
8. Миколайко Т. Живопис першої половини XIX ст. у Троїцькому соборі / Т. Миколайко // Сіверянський літопис. – 2017. – № 4. – С. 123–128.
9. Миколайко Т. Иван Мазепа – ктитор Троїцького собору в Чернігові / Т. Миколайко // Сіверянський літопис. – 2017. – № 6. – С. 84–88.
10. Миколайко Т. Інтер'єр Троїцького собору у працях істориків та краєзнавців другої половини XIX–XX ст. / Т. Миколайко // Чернігівські старожитності : зб. наук. пр. / Національний архітектурно-історичний заповідник «Чернігів стародавній», Центр пам'яткознавства Національної академії наук України та Укр. товариства охорони пам'яток історії та культури ; [редкол. : Ю. О. Соболев (голова) та ін.]. – Чернігів : Десна Поліграф, 2018. – Вип. 5(8). – 2018. – С. 196–201.
11. Миколайко Т. Композиції монументального живопису к. XVIII – п. XIX ст. у Троїцькому соборі Чернігова / Т. Миколайко // Нові дослідження пам'яток козацької доби в Україні : зб. наук. праць. – 2017. – Вип. 26. – С. 307–311.
12. Модзалевский В. Очерки искусства Старой Украины. Чернигов / В. Модзалевский, П. Савицкий // Чернігівська старовина : зб. наук. пр., присвяч. 1300-річчю Чернігова / Чернігівський державний педагогічний інститут ім. Т. Г. Шевченка та ін. ; [Редколегія : П. П. Толочко (голова редколегії) та ін.]. – Чернігів : Сіверянська думка, 1992.
13. НАІЗ «Чернігів стародавній», відділ музейної та науково-фондової діяльності. Фотонегативи настінного живопису Троїцького собору. Інв. № КН-1831/4 ДФ-1102. – К., 1955. – Неопубл. – 30 арк.
14. НАІЗ «Чернігів стародавній», відділ музейної та науково-фондової діяльності. Говденко Г., Захарченко П., Домнич О. Смета на роботи по реставрації живопису Троїцької церкви в г. Чернигове. інв. № КН-456/216, ДФ-305. – К., 1959. – Неопубл. – 5 арк.
15. НАІЗ «Чернігів стародавній», відділ музейної та науково-фондової діяльності. Иваненко В., Блажиевский И., Дорофиенко И., Нашиванко Е., Бабюк В., Слипченко Н. Проектные предложения по консервации масляной росписи XVIII–XX в.в. в памятнике архитектуры XVII в. – Троицком соборе в г. Чернигове, инв. № КН-1408/1, ДФ-669. – К., 1972. – Т. 2. – Неопубл.
16. НАІЗ «Чернігів стародавній», науково-просвітницький відділ. Доценко А., Гаркуша А. Молитва в живопису (Олійний живопис Троїцького собору): довідка. – Чернігів, 1986. – Рукопис. – 48 арк.
17. Филарет (Гумилевский Д. Г.). Историко-статистическое описание Черниговской епархии : в 7 кн. / Филарет, архиепископ Черниг. и Нежин. и др. – Чернигов : земская тип. – 1873. – Кн. 2. – 242 с.

Тетяна Крохмальна

УКРІПЛЕННЯ В ТЕРЕХОВЛІ: ЕТАПИ РОЗВИТКУ

Україна має право пишатися своєю історичною спадщиною, яка по собі залишила шедеври архітектури минувшини – казкові замки, величезні палаци та непорушні фортеці.

«Сучасне – завжди на дорозі з минулого в майбутнє», – говорив один із найвидатніших кінорежисерів України і світу О. Довженко. І таки справді: зберегти в сучасному надбанні минулого, усі витвори нашого історичного буття і національного генія, аби передати їх майбутнім поколінням, – висока і благородна місія всіх, хто причетний до складових проблем культурного будівництва. Світовий досвід та практика сьогодення свідчать, що занепад культури, байдужість до духовного розвитку нації, зневага до культурної спадщини призводять до непоправних утрат у всіх сферах суспільного життя – економічному, політичному, соціальному.

Проте безжальний час руйнує вже й те, що само собою збереглося у виразах історичних перемін.

Перша письмова згадка про Тереховлю відноситься до 1097 р., де вона згадується як центр Тереховлянського князівства. Тереховля входила до складу Київської Русі та Галицько-Волинської держави.

Територія пам'ятки почала формуватися з VI тис. до н.е. носіями трипільської культури. Після них залишилося поселення з потужним культурним шаром, житловими та господарськими спорудами і численними знахідками. Під час спільних археологічних досліджень Тернопільського краєзнавчого музею (к.і.н. Ягодинська М. О.) та Прикарпатської археологічної експедиції (д.і.н. Русанова І.П., д.і.н. Тимошук Б. О.) у 1984 р. на території поселення зафіксовані трипільські площадки з розвалами ліпного глиняного посуду та глиняними пряслицями, а також господарськими в північній та південній частинах поселення (дослідження к.і.н. Ягодинської М. О. у 1987, 1988, 2011, 2016 роках).

В IX–VIII ст. до н. е. носіями Висоцької культури були споруджені два перші оборонні укріплення – вали, що захищали городище з півночі. Під час дослідження культурних шарів на території замкового двору виявлена споруда із залишками ливарного виробництва.

В IX–X ст. н. е., у пізній період існування Райковецької культури на території Замкової гори був споруджений дитинець слов'янської фортеці – новий вал в основі якого була дерев'яна конструкція та використаний вал попереднього часу (останній, 4-й вал) – носіїв Висоцької культури. Також під час дослідження замкового двору у 2011 році виявлено житло – напівземлянку каркасно-стовпової конструкції з пічкою-кам'яною. Крім того, виявлено ритуальний «довгий будинок» з кількома опалювальними пристроями – вогнищами.

Будівництво дитинця давньоруського городища – літописного міста Тереховля пов'язують з іменем тереховлянського князя Василька Ростиславовича (кінець XI – перша пол. XII ст.). Однак археологічні дослідження доводять, що у XI–XIII ст. оборонні споруди (вали) поновлювалися, підсипалися та реконструювалися, а рови поглиблювалися. Лише один вал був споруджений у XII–XIII ст., городище проіснувало до кінця XIII ст.

Найстаріший літопис – це «Повість временних літ», який складений у Києві на початку XII ст., в огляді стародавніх племен подає деякі відомості про Прикарпаття [2, с. 57]. Літопис розповідає, що над Сяном і Верхнім Дністром жили уличі і тиверці, північна межа яких проходила по лінії Коломия – Тереховля [2, с. 60]. За даними літопису поселення уличів були спершу над Дніпром, звідки вони переселилися у V–VI ст. на Південний Буг і Дністер. І тут оселилися разом з тиверцями, доходючи до Дунаю і Чорного моря. «Було їх безліч», – розповідає літопис –... і городи їх є до тепер».

Уличів згадує також Костянтин Порфірородний під назвою «ультіной» у сусідстві з печенігами. З уличами пов'язують також звістку «Баварського географа»: «Унліці численний народ – 318 міст» [2, с. 59] центрами племінних організацій яких були міста Перемишль, Звенигород, Галич, Теревовля, які пізніше стали столицями князівств. В VII ст. уличі – якщо приймати дані «Баварського географа», мали свої племінні союзи, які включали по 200-300 поселень. Коли у кінці VIII – поч. IX ст. міста стали центрами племінних організацій, головним осередком цієї території став правдоподібно Перемишль, який пізніше вважався найстарішим містом Прикарпаття.

В X ст. зустрічаємо ближче не з'ясоване об'єднання під назвою «Червенських городів». Центрами таких племінних політичних об'єднань були укріплені города, від яких етнічні групи приймали нові назви [2, с. 61]. Землі над Бугом, Дністром і Сяном увійшли в широке історичне русло в результаті їх приєднання до Київської Русі. Вперше про зв'язки західнослов'янських племен з Києвом згадується при літописному описі походу Олега (Віщого) на Візантію у 907 році. У поході, поряд з іншими племенами, мали взяти участь хорвати, дуліби, тиверці. Ці племена не були підкорені Києвом, їх літопис називає «толковинами», тобто допоміжними союзниками [2, с. 62]. У кінці X ст. землі над Бугом і Сяном: Перемишль і Червенські міста захопили поляки (ляхи). Вони знову потрапили до Київської держави у 981 році, які приєднав Володимир Святославович під час походу на Київські землі [2, с. 63].

Після смерті Володимира Святославовича у 1015 році почалася міжусобна війна між сином Володимира – Ярославом (прозваним Мудрим) і Святополком Ярославовичем (прозваним Окаянним, за вбивство братів), сином рідного брата Володимира. Святослав при допомозі свого тестя – Болеслава Хороброго у 1018 році здобув Київ. Вертаючись з київського походу, Болеслав приєднав Червенські города до Польщі, які залишалися під її владою 12 років. У 1030 році київський князь Ярослав Мудрий здійснив вдалий похід на захід і в 1031 році повернув Червенські города в склад Київської держави [2, с. 66].

Заново приєднані землі для Київської

держави мали особливе значення, як багатолюдна з розвинутими містами (городами) земля. Тому найвидатніші київські князі Володимир і Ярослав з особливою увагою організовували тут захист західного пограниччя [2, с. 67]. А пограничне положення Теревовлянської землі зумовило появу на її території потужних оборонних фортифікацій, чим треба завдячувати могутньому військово-технічному злету Київської Русі, яка за князювання Ярослава Мудрого досягнула найбільшої військової могутності і протягом довгого часу впливала на розвиток військової техніки і тактики, а також організацію і розвиток державного оборонного будівництва.

Стратегічне розташування Теревовлі на пограниччі Київської держави і особливості природного ландшафту (глибока долина і гора, піднята над заплавою річки на десятки метрів) вплинули на будівництво тут першого оборонного замку, яке могло вестись під наглядом князя або його найближчого оточення. Але хто конкретно з князів чи бояр споруджував цей замок, мабуть, назавжди залишиться таємницею часу. У підніжжя гори знаходилося місто.

Можна прийняти припущення М. Грушевського, що Ярослав Мудрий в кінці життя надав своєму старшому онукові Ростиславу Володимировичу, котрий на початку 50-х рр. XI ст. був вже дорослим, західні волості південної Русі – пізнішу Галицьку землю. Історики здавна сходяться на думці, що у 1084 році київський князь Всеволод Ярославович віддав Ростиславовичам ті землі, які Ярослав Мудрий міг надати їхньому батькові, із яких у 1064 році Ростислава вигнали його дядьки, що склали триумвіат трьох старших Ярославовичів – Ізяслав, Святослав і Всеволод. Ця земля була остаточно закріплена за Ростиславовичами на Любецькому з'їзді (біля Києва) у 1097 році.

Саме на 1097 рік припадає перша літописна згадка про княже місто Теревовлю, як центр однойменного князівства. В ньому на початку 90-х рр. XI ст. княжив молодший син Ростислава Володимировича – Василько Ростиславович [3, с. 65–66]. Місто вперше згадане в Іпатіївському літописі під 1097 р., а наприкінці XI ст. місто було центром удільного князівства, до якого входили землі південно-східної Галичини, Буковини та Поділля.

Тереховлянське князівство, що виникло в кінці XI ст. займало південну і центральну частину сучасної Тернопільської області [4, с. 13]. Воно на сході межувало з Київським князівством, на заході – Звенигородським, на півночі – Дорогобузько-Пересопницьким (на його південній межі знаходилося пограничне місто Вигошів, тепер с. Вижгородок, Лановецького району). Відповідно, на півночі Тереховлянського князівства останнім пограничним містом був Збараж, а на півдні – Ушиця і Бакота [2, с. 36].

Князівський стіл у Тереховлі, на думку вчених, не мав самостійного значення, перебуваючи спочатку у царині впливу Перемишля, а коли в XII ст. виник Галич, належав до цього стольного града Галицької землі. Він був форпостом, з якого здійснювалася колонізація Дністровського Пониззя [3, с. 66, 116].

Домовленості, які були досягнені у 1097 році в Любечі, відразу були порушені Давидом Ігоровичем, про що повідомляє знаменита «Повість про осліплення князя Василька», яка увійшла до Іпатіївського списку «Повесті временних літ», автором якої, на думку ряду дослідників, був духівник кн. Василька на ім'я Василь [5, с. 399].

Дуже важливим є питання, де власне знаходився сам князівський Тереховль, де містився князівський палац князя Василька. Ці питання свого часу викликали масу дискусій, та кілька основних версій. Перша версія стверджує, що Тереховль князя Василька розташовувався на околицях сусіднього з Тереховлею села Зеленче, де ріка Гнізна впадає у Серет. На це вказують залишки двох городищ. Головне те, що було два укріплені майданчики. Дитинець займав мис при злитті Гнізни та Серету і з напільного боку був захищений дугастим валом та ровом. До цього майданчика прилягає інший, що простягається уздовж річки і також прикритий з напільного боку валом та ровом. На протилежному, правому, березі Серету знаходиться мале городище, укріплене валом з усіх боків. На користь цієї версії свідчить той факт, що саме в дитинці, під час археологічних робіт, викопано кілька амфор-корчаг на вино, які зазвичай трапляються на визначних княжих городищах. У найближчому сусідстві з цим городищем і мав бути город Тереховль. Ще один факт на користь цієї версії це те, що в

околиці виявлено культурний шар княжої доби та два скарби скляних браслетів, що вказують на існування тут у княжих часах важливого торговельного пункту.

До цієї версії схилявся відомий львівський археолог, відкривач княжого Галича Ярослав Пастернак, який у 1930-х рр. здійснював археологічні розкопки на Замковій горі та в с. Зеленче. Цю версію підтримували також відомі вчені-археологи П. Раппопорт та І. Свешніков, які проводили розкопки в наших місцях.

Проте ця версія має серйозні контраргументи. Місце теоретичного княжого дитинця надто незручне з оборонної точки зору: розташоване у низині, воно було б відкрите з усіх боків і йому постійно б загрожували повені та вороги. Крім цього, оборонні вали, що йдуть вздовж берегів річок Серет та Гнізна, охоплюють дуже малу територію, для розміщення князівського подвір'я з палацом та різними допоміжними будівлями. Та й конструкція оборонної лінії виявилася не характерною для княжих городищ.

Згідно з другою версією, палати тереховлянських князів знаходилися на високому крутому лівому березі Серету, де сьогодні лежать руїни Підгорянського монастиря. А в давні часи тут міг існувати і попередник цього монастиря, який також імовірно міг слугувати усипальницею Ростиславовичів. Саме ж місто повинно було знаходитися нижче, в улоговині, на схід від княжого терему.

За третьою версією, фортеця тереховлянських князів стояла на високому виступі, що носить назву Покрівка – навпроти сьогоднішніх руїн замку Олександра Балабана.

Четверта версія твердить, що осідок Ростиславовичів стояв на Княжій горі, що височить на захід від Замкової. Вже сама її назва певною мірою говорить на користь цієї версії.

І, нарешті, п'ята версія, яку найповніше обґрунтував невтомний дослідник Галичини Лев Чачковський. Спираючись на думку О. Чоловського і на власні спостереження, базовані на паралелях із стародавнім Галичем, розташованим у дуже подібних топографічних умовах на Крилоській горі та на аналізі мікропотопів і окремих археологічних матеріалів, він дійшов висновку, що княжа фортеця у Тереховлі стояла на замковій горі.

Дослідження сучасних археологів

Б. Тимощука та М. Ягодинської підтверджують цю версію. Отже, виходить, що Теревовля існує вже близько XI століть і відноситься до найдавніших українських міст [6, с. 5–16].

Після смерті Василька у Теревовлі почав княжити його старший син Юрій (Григорій), який близько 1127 року помер бездітний. І Теревовлянське князівство разом з Галицьким об'єднав в одне князівство молодший син Іван, що княжив у Галичі. Отже, у 1139 році Теревовля втратила княжий статус.

Хоча Теревовля і втратила значення столиці, проте не переставала бути міцною твердинею, одним з найголовніших осередків торгівлі Галицького князівства. Їй судилося пережити князівські чвари і міжусобні війни. Зокрема у 1154 році, коли київський князь Ізяслав Мстиславович (з Мономаховичів) пішов на Галич. З Ізяславом було військо 6 руських князів. Коли князь галицький Ярослав, прозваний за розум Осьмомислом, пішов із полками на зустріч, то Ізяслав послав князя Володимира Андрійовича і свого сина Мстислава та чорних клобуків перепинити їх на річці Серет, а сам з основним військом пішов до Теревовлі. Пройшовши вброд річку Серет опинився з військами на правому березі. Це було, як згадує літопис, «на другий день Федорової неділі» (6 лютого 1154 року). Довідавшись, що Ізяслав пішов до Теревовлі, галицький князь Ярослав повернув свої війська, але до броду не встиг. Битва розпочалася опівдні 17 лютого в долині річки, ймовірно біля села Семенів і прилеглих пагорбах. Літописець оповів: «І зустрілися полки і була січа люта, і билися вони од полудня і до вечора, і настало серед них замішання, і не знали вони, котрі побідили: князь Ізяслав гонив галичан, а брати його повтікали...». Однак київський князь залишився ночувати на бойовиську, а це означало, що перемога була за ним. Залишки галицьких полків на чолі з Ярославом Осьмомислом відступили під захист теревовлянського замку. Ізяслав вдався до підступу, виставив захоплені галицькі стяги, – «й пішли під свої стяги залишки галицького війська, а також ті хто вертався з погоні за частиною київських полків». Таким чином, полонивши велику кількість галичан, Ізяслав наказав вночі їх повбивати (крім кращих мужів) і вранці поспішно повернув до Києва. Був-же плач великий по всій землі

галицькій» – закінчив розповідь літописець.

З 1199 року Теревовля – в складі Галицько-Волинського князівства, яке виникло в результаті об'єднання Галичини і Волині, що здійснив Роман Мстиславович. Об'єднаною Галичина з Волинню залишалася до його смерті 1205 році. Після кончини Романа Мстиславовича, в період феодалних воєн, єдність Галицького князівства було порушено.

Першими захопили Галичину у 1206 році три сини Новгород-Сіверського князя Ігоря Святославовича – Володимир, Ростислав і Святослав, мати яких була донькою Ярослава Осьмомисла, що давало їм право на Галич, і які володіли Галичиною до 1211 року. Князі розділили край на 4 князівства з давніми столицями у Галичі, Звенигороді, Перемишлі, Теревовлі. У 1207 році у Теревовлі почав княжити внук Ігоря Святославовича – Ізяслав Володимирович. І хоч Ігоревичі свої князівство завдячували галицьким боярам, вони не хотіли підкорятися їм, і пішли на конфлікт, що значно послабило їхнє становище. 1211 році князі виступили проти бояр, найголовніших верховодів було вбито. Тоді бояри доведені до краю жорстокістю Ігоревичів, закликали угорську допомогу, перемогли князів, і взяли в полон Романа і Святослава, яких повішали під мурами Теревовлі.

Послаблені боротьбою бояри визнали князем малолітнього Данила Романовича і навіть провели його «вокняженіє» в Галичі, але насправді задумали тримати управління в своїх руках. У 1213–1214 роках польський князь Лешко Білий з Данилом Галицьким здійснили невдалу спробу вигнати з Галича боярина Владислава Кормильчича, який «видерся на князівський стіл». Літописець повідомляє: «Лешко не зміг здобути Галича, а пішов воювати біля Теревовля, Моклекова, Збаража, а Биковен здобули поляки і руські».

У 1214 році у Спиші Угорщина і Польща домовилися про політику щодо Галичини. Андрій і Лешко, які до того часу проголошували себе протекторами Романовичів (жінка Романа Мстислава Романовича була споріднена з Андрійом та Лешком) тепер вирішили загарбати Галицьке князівство. Складено угоду про шлюб Андрійового сина Коломана з дочкою Лешка – Соломією і малолітнього Коломана посаджено в Галичі – як короля

Галичини (1214–1221 рр.). Владу його забезпечував угорський гарнізон [2, с. 89].

Угри поводили себе в Галичині, як на підкореній землі, що викликало вороже ставлення населення Галичини до панування угрів. Боротьбу проти угорського завоювання розпочав Мстислав Мстиславович званий Удатним. Однак піддався угорським впливам і в 1222 році було складено угоду з Угорщиною про визволення з полону Коломана з Саломеєю та інших угорських бояр, які потрапили в полон у 1221 році в битві під Галичем і на цей час перебували в Торчеську. За порадою бояр, Мстислав погодився віддати свою молодшу доньку за королевича Андрія і передав йому Перемишль.

Це відкрило шлях новому втручання угорців. В 1226–1227 роках король Андрій на заклик сина увійшов з військом в Галичину і зайняв Перемишль, Звенигород, Тереховлю, повернув на Волинь і здобув Тихомиль, облягав Кременець. Мстислав з полками прийшов під Звенигород і розбив угорське військо. Король був примушений відступити в Угорщину [2, с. 91].

Нове об'єднання Галицької і Волинської земель в одне князівство здійснив Данило Романович. У 1230 році Данило об'єднав Волинське князівство, а в 1238 році – Галицьке. Боротьба за Галицьке князівство проходила в час, коли хан Батий почав великий похід на Русь і в 1241 році дощенту зруйнував і спалив Тереховлю [5, с. 401].

Данило не зміг організувати відсіч ординцям, оскільки в цей час перебував в Угорщині. Батиева навала внесла нове безладдя у Галичину, яку Данило тільки що почав впорядковувати. Але йому вдалося підкорити бунтівних бояр, які покликали собі на допомогу Ростислава Мстиславовича Чернігівського і з допомогою угорського війська здобули Галич. 17 серпня 1245 року битва під Ярославом вирішила боротьбу за Галичину, яка тривала 40 років. Після навали кочівників Данило присвячував багато уваги відбудові країни. У цей час історична доля Пониззя (назва в літописах з 1220 року) тісно сплітається з долею Галицько-Волинського князівства. Джерела подають свідчення про активну оборонну діяльність Данила спрямовану на підготовку опору Золотій орді, в ході якої він намагався інкорпорувати (включити

в склад оборони) Пониззя з метою використання його вигідного геополітичного положення. Навесні 1242 року він відправляється на Пониззя до Бакоти, з метою «уставити землю» – створити оплот проти татарських нападів, шляхом укріплення старих міст та створення нечисленних, але сильних опорних пунктів на випадок серйозного зіткнення. І хоча літописець не дає конкретної інформації про діяльність Галицького князівства на Пониззі, але очевидно саме наслідки її реалізації спонукали у 1259 році Бурундая віддати наказ зруйнування всіх укріплених міст, який Данило, ще не підготовлений до війни, змушений був прийняти [7, с. 47]. Так Галицько-Волинське князівство було позбавлено центрів, які служили основними пунктами опору у війні з ординцями. Не маючи відомостей про фортифікаційну діяльність Данила Галицького на Поділлі, можна зробити висновок, що в цей час у Тереховлянському замку обов'язково проводились якісь відновлювальні роботи, але їх масштаби залишаються не відомі.

У 1264 році Данило Романович Галицький помер. В історії Галицько-Волинського князівства він займав видатне місце. Його історичною заслугою було об'єднання в одне князівство земель Галичини і Волині, роз'єднаних після смерті Романа Мстиславовича. Виконуючи це завдання Данило сприяє його економічному розвитку та політичній стабільності, але йому не вдалося здійснити свого найголовнішого наміру – визволити західні землі з-під ординського ярма [2, с. 104].

Після смерті Данила Галичина і Волинь формально залишалися одним князівством, зв'язаним спільною династією, але в середині його відбувалося суперництво між Волинню, яку очолював син Василька Володимир та Галичиною, де з 1264 по 1301 рік княжив Лев Данилович, що в 1271 році переніс столицю Галичини до Львова [8, с. 12–62].

Найважливішим питанням тогочасної політики князів було ставлення до ординського іґа. Золота орда в другій половині XIII ст. прийшла до деякого занепаду і її натиск на Галицько-Волинське князівство послабився, але коли влада перейшла до татарського хана Ноґая ординці знову почали гостріше пригнічувати князів. «Тоді всі руські князі були

підкорені татарській волі», ординські хани не втручалися в справи княжого управління, не призначали своїх баскаків, але вимагали участі князів у своїх походах та сплачування данини. Переходячи через підкорені землі ординці нещадно грабували безборонні міста і села. Безпосередньо після смерті Данила князі навіть не робили спроби організувати боротьбу проти загарбників, не почувавши себе досить міцними, щоб помірятися з ними силою і тільки своєю мирною політикою стримували кочівників від більш частих виступів, вели однаково зовнішню політику держави [2, с. 106].

З даних, що дає літопис видно, що обидва князі відрізнялися вдачами: Лев, в першу чергу – воїн, охоче брав участь у боях та залюбки ходив у далекі походи, був гарячим, нестримної вдачі. Володимир був більш спокійний, врівноважений, це давало йому перевагу серед князів. В останні роки життя він хворів і не міг брати участі у походах, тому займався виключно внутрішньою організацією свого князівства, будовою замків, церков, монастирів, цікавився мистецтвом і письменством. Володимир Василькович – князь Володимирський 1270–1288 рр.

Після смерті Льва у 1301 році і Мстислава (між 1290–1308 рр.), який володів Луцьком з 1244 року, Даниловичів, всі Галицько-Волинські землі з'єдналися знову в одне князівство під владою сина Льва – Юрія [2, с. 9].

Юрій I Львович (між 1252–1257–1308, за ін. даними 1315 рр.) галицько-волинський князь з 1301 по 1308 або 1315 рр., спочатку княжив на Холмщині і Підляшші. Після смерті батька у 1301 році об'єднав всі землі Галицько-Волинського князівства зі столицею у Володимирі. Титулувався королем Русі, в 1303 році заснував Галицьку метрополію, до складу якої увійшли: Галицька, Володимирська, Черемиська, Луцька, Холмська, Турівська єпархії. Його держава користувалася дружніми міжнародними зв'язками, був одружений з сестрою Владислава Локетек – Єфимією. У час князювання Юрія Галицько-Волинське князівство зазнало розквіту і економічного добробуту [8, с. 31].

Після смерті Юрія Галицько-Волинське князівство перейшло до його синів: Андрія і Льва. Вони виступали разом як співправителі

і називали себе – «Божою милістю, князі всієї Русі, Галичини і Володимирі», але вже не вживали королівського титулу. Відносини з ордою залишалися напруженими. Вони вимагали від князів щорічної данини. Андрій і Лев захищали свою незалежність і протистояли натискові ординців, спираючись на своїх західних союзників. Польський князь Владислав Локетек в листі до Папи датованому 1323 роком, пише, що ці князі були йому «непоборним щитом» проти жорсткостей завойовників. З цих висловів виходить, що князі займали сильне становище проти Орди і не піддавалися її вимогам. У згаданому листі Владислава також повідомляє, що «два останні князі-русини з схизматицького роду зійшли з цього світу». Як померли Юрієвичі – не з'ясовано, зі слів Владислава зроблено висновок, що вони полягли в бою з татарами або Литвою, але це тільки здогади. У хроніці швейцарця Івана з Вінтертура є неясна звістка, що татарський хан отруїв і «двох поганських королів» [2, с. 111].

Після смерті Юрієвичів Галицько-Волинське князівство одержав Болеслав (1306–1340 рр.) син мазовецького князя Тройдена та Марії, дочки Юрія Львовича. Він прийняв ім'я – Юрій, у документах – Юрій II і називав себе «Божою милістю князь і дідич королівства Русі» (1323–1340 рр.). Юрій II продовжував мирну політику попередників. Напружені відносини з ордою він зумів врегулювати так, що хан Узбек визнав його владу у Галицько-Волинському князівстві.

Смерть Юрія поклала кінець Галицько-Волинського князівства. Почався період довголітньої боротьби за Галичину і Волинь, який закінчився поневоленням цих земель сусідніми державами. На Волині був визнаний князем Любарт-Дмитро, син Гедиміна. Його жінка походила з родини галицько-волинських князів і з цього виводилося його право на галицько-волинську спадщину.

У 1349 році Казимир Великий організував великий похід на Галицько-Волинське князівство, захопив головні міста та приєднав Галичину і частину Волині до Польської держави [2, с. 14].

У 1389 році король Владислав Ягайло надав місту Тереховлі магдебурзьке право, а 1418–1425 рр. дозволив провести локацію (організацію та заселення) нової частини міста на

другому березі р. Гнізни, звільнивши міщан від чиншів і робіт на користь королівського двору впродовж 8 років. У привілеї зазначалося, що у важливих кримінальних і цивільних справах в'їт і лавник могли звертатися до Львівської міської ради, яка набула право самостійно виносити рішення у справі в першій інстанції. Згодом магдебурзьке право неодноразово підтверджувалося іншими польськими королями. [16, с. 111].

Оскільки у 1389 році Тереховля отримала Магдебурзьке право, тобто самоуправління, то містом і замком керували непридатні власники князі чи магнати, а старости. Тому після князя Василька Тереховлянського

замок перебував у власності тереховлянських старост Тенчинських Анджея і Станіслава, а пізніше Олександра Балабана.

Як історична пам'ятка, замок являє неабиякий інтерес для науковців, археологів, краєзнавців, адже це мало не єдиний замок, який має неперервну історію ще з давньоруських часів, і який ніколи не змінював місце свого розташування, змінювалися тільки форми. Хоча про Тереховлю і її форпост вже написано достатньо публікацій, проте в її історії ще залишається багато білих плям, які потребують детального аналізу, вивчення і переосмислення.

Джерела та література

1. Бойко І. Й. Застосування Магдебурзького права у Галичині в складі Подільського воєводства (1349–1569) // Ученые записки Таврического национального университета им. В. И. Вернадского. Серия «Юридические науки», 2008 г. – Т. 21 (60). – № 2. – С. 1119.
2. Городиський Л. Мандрівка по Тереховлі та Тереховлянщині. Історичний нарис-путівник / Л. Городиський, І. Зінчишин. – Львів : Каменяр, 1998. – 294 с.
3. Історико-архітектурний опорний план м. Тереховлі. – Львів, 1989. Попередній звіт про архітектурно-археологічні дослідження м. Тереховлі. – Львів, 1996. Могитич Р., Лагуш З., Ягодинська М, Звіт про архітектурно-археологічні дослідження Тереховельського замку за 1996, 1997 рр. Могитич Р. Топографічні обстеження м. Тереховлі. – Львів, 1997. – Вип. 1, 2. (Всі матеріали зберігаються в архіві інституту «Укрзахідпроектреставрація»).
4. Могитич Р., Лагуш З. Архітектурно-археологічні дослідження м. Тереховлі Тернопільської області // Вісник інституту «Укрзахідпроектреставрація». – Львів, 1997. – Ч. 6. – С. 19–22.
5. Історія міст і сіл Тереховлянщини, 1997. – с. 95.
6. Крип'якевич І. Галицько-Волинське князівство. – Київ, 1984. – 173 с.
7. Літопис Руський / пер. тексту, передмова, прим., ім.-особ., геог.-археол.-етногр. покажч., табл., карти і плани Л. Є. Махновця. – К. : Дніпро, 1989. – XVI+591 с.
8. Миська Р. Літописний Тереховль у світлі літописних джерел / Роман Миська // МДАПВ. – Львів, 2010. – Вип. 14. – С. 313–323.
9. Пастернак Я. Стародавні часи Тереховельщини / Я. Пастернак // Тереховельська земля : іст.-меморіал. зб. – Нью-Йорк-Сідней, 1968. – С. 19–31.
10. Свешников І. К. Тереховль // Археологія Прикарпаття, Волини и Закарпаття (раннеславянский и древнерусский периоды). – Киев : Наукова думка, 1990. – С. 105–107.
11. Тимощук Б. О. Дослідження давньоруської Тереховлі / Б. О. Тимощук // Тези доповідей VI Подільської історико-краєзнавчої конференції: Секція археології. – Кам'янець-Подільський, 1985. – С. 57.
12. Толочко П. П. Древнерусский феодальный город / П. П. Толочко. – К. : Наукова думка, 1989. – 256 с.
13. Чачковський Л. Княжий город Тереховля // Життя і знання», 1932. – С. 257–259.
14. Чачковський Л. Княжа Тереховля. – Львів, 1931. – 52 арк.
15. Demetrykiewicz W. Poszukiwania archeologiczne w Powiecie Trembowelskim // Materiały antropologiczno-archeologiczne. – Krakow, 1900. – S. 125.
16. Bayger I. A. Powiat Trembowelski. Szkic geograficzno-historyczny. – Lwów, 1899. 17
17. Szelnicki Wacław. Trembowla: Kresowy Bastion wiary i polskości. – Wrocław, 1992. – 288 с.

Петро Савчук

ДУХОВНИЙ РОЗВИТОК ДУБЕНЩИНИ НА ЕТАПІ НЕЗАЛЕЖНОСТІ УКРАЇНИ

Початок нового тисячоліття характеризувався новими змінами не лише у соціально-економічній сфері життя народу, але й в духовно-культурному напрямку. Реалізується молодіжна політика, подаються матеріали до міжнародного альманаху «Золота фортуна». Вживаються заходи щодо інформаційного забезпечення навчальних закладів, встановлено комп'ютери нового покоління.

Дубенчани взяли участь у Всеукраїнському конкурсі народної творчості (1999–2001 рр.). Продемонстрували збереження традиційної культури і духовності, творче розмаїття самобутнього українського мистецтва. Район брав участь у творчому звіті районів, міст в області. Музейний фонд зріс кількісно новими експонатами. Оновлюється Державний заповідник міста Дубно, новими економічними і культурними досягненнями ознаменували дубенчани 900-річчя міста. Проведено ремонтно-реставраційні заходи.

Відбулося реформування установ культури клубного типу. У районі передано в оренду без зміни профілю діяльності 16 клубних установ. У населених пунктах створено 8 поліфункціональних установ клубів-бібліотек. Об'єднано публічні і шкільні бібліотеки в централізовану систему. Постійно розвивається професійне та аматорське мистецтво, впроваджуються інноваційні форми культурно-мистецької діяльності, розвивається успішно туризм. Восени 2001 року відбувся фестиваль естрадних виконавців. Серед студентських закладів різних рівнів акредитації у Мирогощанському аграрному коледжі відбувалася конкурсна програма «Студентська пара» [4, арк. 197–202].

За останні десять років будівництво, ремонти культових споруд в районі продовжувалися, як правило, за кошти віруючих. В одних випадках церкви будувалися із-за ветхості споруд, в інших, коли в населеному

пункті не було храму.

Релігійна громада Свято-Різдво-Богородничного храму завершила будівництво у 2015 році по Кременецькій вулиці в місті, а в наступному році відбулася добудова у церкві дзвіниці, вівтаря та тамбура, що дало можливість збільшити місткість церкви до 150 парафіян.

Жителі села Бортниця користувалися здійсненням релігійних треб священнослужителями сусідніх сіл протягом десятиліть. Але у 2016 році сільська громада збудувала церкву імені Віри, Надії, Любові та їх матері Софії загальною площею 812 кв. м., що сприяло більш ефективному піднесенню духовного рівня мешканців.

Постійно дбають про підвищення інтелектуального і духовного рівня жителі села Верба. Тут працюють дві загальноосвітні школи, музична школа, а також ремонтуються релігійні споруди. У 2016 році релігійна громада Української православної церкви Київського патріархату Свято-Михайлівської парафії відкрила новий храм на більше як 160 місць.

Щороку дубенчани урочисто відзначають День соборності України у день проголошення Акту возз'єднання Української Народної Республіки та Західної-Української Народної Республіки, Різдвяні колядки.

Родзинкою традиційного свята Різдвяні Колядки у 2016 році на Дубенщині став виступ 24 хорових колективів різних конфесій району і гостей міста, зокрема хорового колективу «Камертон» церкви з Гіжицько Республіки Польща. На фестивалі виступив хор духовенства районного благочиння Київського Патріархату. Брала участь у святі дитячі вертепи школи № 1 м. Дубна, села Соснівка, недільної школи села Привільне, а також два десятки хорових колективів різних церков та гостей. Під час колядок волонтери зібрали

для учасників АТО 16 398 грн.

Віряни районного благочиння провели акцію по збору речей і подарунків для воїнів АТО. До справи долучилися парафіяни сіл Варковичі, Білоберіжжя, Мокре, Костянець, Верба, Семидуби, Смига.

Традиційно в місті, селах святкуються громадські та релігійні свята Пасхи, Різдяні свята, проводяться колядки, театралізовані дійства. У них беруть участь жителі населених пунктів, релігійні, громадські організації, навчальні заклади. До дня святкування Великодня освітяни провели благодійну акцію «Пасха захиснику Вітчизни». 5 квітня 2018 року від освітян передали воїнам-захисникам 95 запашних пасок, щоб подарувати їм святковий настрій.

Стали звичними фольклорні районні свята. Змістовною та колоритною була програма свята «3 народної криниці» у 2018 році. Святкова колона представлених сільських рад та громад району складалася з різних жанрів художньої самодіяльності, проведено виставки, конкурси та майстер-класи, конкурс «Дерун-фест» та ін. [8].

Вже 8-й міжнародний фестиваль-концерт дитячого фольклору «Котилася торба» відбувся у серпні. У фестивалі брали участь фольклорні гурти, танцювальні колективи, майстри декоративно-ужиткового мистецтва низки областей України. Тут були також колективи, що займаються збереженням та вивченням народної творчості з країн Європи – Польщі, Словенії. Відбувся конкурс колективів художньої самодіяльності, свято танцю. Фестиваль-конкурс співпрацює з ЮНЕСКО.

24 серпня 2018 року в районі відзначали День Незалежності та 100-річчя відродження української державності. Поклали квіти до пам'ятників і пам'ятних місць, знаків «За волю та незалежність України», героям УПА, героям Небесної Сотні, Тараса Шевченка, до могили загиблих учасників АТО. Відбулися спортивні змагання, благодійна акція.

Молитвою і хвилиною мовчання пройшов Народний день пам'яті загиблих за свободу України. Вшанування загиблих воїнів відбулося в селах району. На території села Птича у молебні біля храму брало участь все село. Відбулося свято народної творчості, в якому брали участь представники інших сіл

району – Мильча, Верба, Семидуби [7].

Міцніють і розширюються зв'язки Дубенщини із зарубіжними країнами з різних напрямків та з різними країнами. Різнобічні стосунки зростають з Республікою Польща. У рамках угоди про співробітництво відбулася зустріч вчителів Вербської і Жорнівської шкіл у Позедже на території Польщі. Делегації очолив голова Дубенської РДА Юрій Парфенюк.

У травні 2018 року відзначав своє 25-річчя духовий оркестр Смизького будинку культури. На святі були присутні гості з гміни Котунь Республіки Польщі. Оркестр – учасник багатьох всеукраїнських і зарубіжних фестивалів та конкурсів. За роки існування зібрано 1249 концертів, випущено 568 випускників. Оркестр першим зіграв гімн України на горі Говерлі у 2006 році під керівництвом Заслуженого працівника культури Василя Гайдачука.

У червні в Княгининській ЗОШ 1–3 ст. відбулася зустріч учнівського і педагогічного колективів із гостями з Польщі. Вшановували пам'ять Антона Мальчевського – поляка за походженням, українця – за духом, який дитячі роки провів у Княгинині. У Дубні йому відкрито меморіальну дошку на мурах костелу Й. Непомуки, в селі Княгинині. На святковому концерті двома мовами прозвучала пісня «Гей, соколи», прочитано уривок з поеми А. Мальчевського «Марія».

На Водохреще в селі Птича близько 350 жителів району пройшли хресною ходою навколо Свято-Успенського храму і біля джерела відбулося святкове богослужіння та освячення води. Разом з парафіянами молилися представники місцевої влади; голова райдержадміністрації Юрій Парфенюк, голова районної ради Олександр Козак та інші.

Органи державної влади зосереджували свою увагу на підтримці діяльності різних релігійних конфесій, що працювали в районі 29 січня 2015 року відбулася міжконфесійна зустріч релігійних громад міста, які обговорили питання їх участі у вирішенні суспільних проблем [6].

У неділю, 3 червня, на свято Всіх Святих з благословення архієпископа Рівненського і Острозького Іларіона в Дубно звершено молебень за єдину Помісну Православну церкву. На площі перед Свято-Іллінським собором зібралось 30 священників і дияконів. Голова

райдержадміністрації Юрій Парфенюк, голова райради Олександр Козак. Молились за Єдину помісну церкву, одержання Томосу про об'єднання церков.

Владика Іларіон провів багатолюдну зустріч з парафіянами Свято-Богородичної церкви села Мильча. У зустрічі і богослужінні брали участь представники громадсько-патріотичної організації «Козацька варта». Святійший Патріарх Київський та всієї Руси-України Філарет надав матеріальну допомогу на 50 тис. грн. Дубенському хоспісу. Ці кошти витратили на облаштування санітарного блоку, відділення паліативної медицини.

Вселенський православний Патріарх Варфоломій сприяє створенню об'єднання української православної церкви в єдину церкву. Мати-церква бажає відновити єдність розділеного церковного тіла України. Проводиться робота про заснування Єдиної помісної української автокефальної церкви.

Ще у 2016 році парламент ухвалив звернення до Святійшого Патріарха Варфоломія з проханням надати Томос про автокефалію для України. У жовтні 2018 року Верховна Рада рішенням відновила Ставропігію Вселенського патріарха в Україні, у Андріївській церкві в Києві. Відповідно до такого рішення тепер у столиці Вселенський Патріарх має свою офіційну резиденцію. Томос про автокефалію Православної Церкви України засвідчує про здобуття нашою державою духовної незалежності від Московської Церкви. Вперше після 1686 року українська церква повернула канонічну незалежність, звільнилася від московського впливу, зверхності, засилля. Українська церква повернулася до лона Вселенської православної сім'ї.

У квітні 2018 року український єпископат звернувся до Вселенського Патріарха з проханням надати Томос про автокефалію УПЦ.

17 квітня 2018 року президент України підписав звернення до Вселенського патріарха Варфоломія з проханням про створення Єдиної Української православної автокефальної церкви. А вже 19 квітня звернення президента підтримала Верховна Рада. Заходи і звернення президента підтримали всі єпископи Української церкви Київського Патріархату, а також всі архієпископи Української автокефальної православної церкви про надання Україні автокефалії і прийняли відповідне

рішення. Разом з патріархом Варфоломієм моляться мільйони православних громадян держави за позитивне рішення Синоду Вселенського патріархату.

Україну підтримали українські православні церкви і за кордоном. Так, постійна конференція єпископів Української Православної церкви США підтримала прохання України до Вселенського патріархату щодо надання Томосу автокефалії Українській Православній церкві. 12 травня Синод УПЦ КП опублікував звернення з приводу створення єдиної помісної церкви в Україні. Патріарх Філарет звернувся до православних ієрархів, духовенства, церков, до всього українського народу із закликом підтримати утворення Єдиної великої помісної православної церкви. Цілеспрямовану роботу веде дубенський районний благочинний УПЦ КП настоятель Свято-Успенської парафії села Птича протоієрей Ігор Загребельний [8].

Цей день, 15 грудня 2018 року, ввійде в історію української держави як день створення автокефальної Православної Церкви України. У Києві відбувся об'єднавчий собор представників трьох православних конфесій, який обрав предстоятеля нової помісної церкви. Митрополит Переяславський та Білоцерківський Київського патріархату Епіфаній (Думенко) був обраний Митрополитом Київським і всієї України як предстоятель церкви. Це день духовної Незалежності України.

У столицю з'їхалися ієрархи (вища ланка управління церкви) до Собору Святої Софії, а з ними з кожної Єпархії один священик і мирянин трьох гілок українського православ'я і церкви Київського патріархату, Української автокефальної православної церкви, а також Московського патріархату. Тут представники трьох конфесій і створили єдину Православну церкву України.

Українська спільнота розглядає відновлення української незалежної церкви як одну з найбільших знакових подій у житті нашої держави. Таким чином, православна церква України стала офіційно однією із 15 незалежних православних церков у світі. Собор ієрархів відбувся у закритому режимі, щоб уникнути зовнішніх впливів із метою безпеки, враховуючи російську агресію проти нашої країни. Зібрання вищих ієрархів і священиків

показало Вселенському патріархату ставлення українців до створення Єдиної Помісної церкви. Як засвідчують факти, Росія використовує церкву в гібридній війні як знаряддя впливу на парафій, на церкви, проводиться освячення зброї, яку використовують проти українців. Російська влада, церковні ієрархи розповсюджують у храмах України літературу, яка сіє ненависть і розбрат, не відзначаються благочестям і низка проповідей священників.

Створення Помісної Православної Церкви України закріпило ще одну світову традицію, що незалежна держава має свою самостійну церкву. На жаль, Україна, як велика держава, не мала своєї церкви. Тепер українська православна громада закріпила право на свою церкву. Зрештою, це засвідчило про завершення дискримінації, неможливості повноцінного використання релігійних потреб для десятків мільйонів людей, які століттями чекали канонічного вирішення питання православної церкви для українців.

Об'єднавчий собор українських православних церков – безпрецедентна подія у сучасній державі, яка ввійде в її історію. Незважаючи на всі складнощі політичного і релігійного життя, соціальні перешкоди, собор обрав предстоятеля новоствореної церкви Митрополита Епіфанія (Сергія Думенка). Затверджено Статут Православної Церкви України. Сто років вирувала в українському суспільстві проблема автокефальної церкви. І лише тепер, на початку XXI ст. суспільство, світська влада, церковні ієрархи завершили процес створення помісної церкви. Справу, за яку боролися сотні літ, завершено, що докорінно змінює релігійний, культурний, політичний порядок в Україні та за її межами. Агресивні дії Москви, окупація частини українських земель пришвидшили процес, розставивши все на відповідні місця. Очільники російської церкви відкрито вороже сприйняли утворення незалежної Православної Церкви України. Вони розцінюють автокефальну церкву як послаблення впливу на Україну.

Як наслідок архірейського собору,

15 грудня Верховна Рада ухвалила закон, яким зобов'язала Управлінняську Православну церкву Московського патріархату вказати приналежність до Росії і змінити назву на Російська православна церква в Україні, що є повним відображенням фактичного стану церкви.

Ці події розгортаються на тлі гібридної війни з Росією. Після Революції гідності була підписана Угода про асоціацію з Європейським Союзом та створення помісної православної церкви в Україні. Наша держава попри гібридний конфлікт здійснила прорив у міжнародних відносинах. Такі кроки активізували ескалацію російської агресії проти держави Україна. Спільними зусиллями з іншими державами вдалося зупинити агресора. 1 вересня 2017 року Угода про асоціацію з Європейським Союзом набула чинності. Угоду ратифікували всі держави-члени ЄС. Документ відкрив шлях до співпраці, протягом даного часу ЄС став провідним партнером України. Це дало можливість українській державі забезпечити певну стабільність в економічних і політичних зв'язках.

Гібридна війна сьогодні ведеться не лише за територію, але й за переконання і думки українців. А тому в даний час важливе не лише визволення тимчасових територій, захоплених ворогом, але й їх інтеграція до складу держави та формування єдиної сучасної української нації. Це стане можливим і більше ефективним, коли значна частина парафій, які складають осередки російського впливу, перейдуть до Православної церкви України. Адже тепер, хоч і за певними формальними ознаками, значна частина парафій знаходиться під впливом «російського мира». Їх, крім маніпулятивного, використовують для негативного впливу на населення країни.

Протиріччя, що склалися в українському православ'ї, мають свою довгу історію, коли українська церква захоплювалася московською. Сьогодні, у період утвердження і зміцнення української самостійної держави, вона намагається відновити незалежність української церкви.

Джерела та література

1. Вісник Дубенщини. 10 березня 2016 р.
2. Вісник Дубенщини, 12 квітня 2018 р.
3. Вісник Дубенщини, травень 2018 р.
4. Державний архів Рівненської області (данні ДАРО), ф 2668, оп. 1, спр 1390; арк. 197-202
5. Замок, січень 2015 р.
6. Замок, 18 лютого 2016 р.
7. Замок, серпень 2018 р.
8. Замок, серпень 2018 р.

Олександр Булига

ДІЯЛЬНІСТЬ ПОЧАЇВСЬКОГО МОНАСТИРЯ У ПЕРІОД ДИРЕКТОРІЇ

На історичній мапі України цілий ряд місцевостей позначені як центри духовності, освіти та культури. Вони відігравали й продовжують відігравати важливу роль у вихованні прекрасного, пошуках правди, істини та справедливості. В певний період їх діяльність, під впливом історичних процесів, була активною, іноді уповільнювалась, але особлива атмосфера неповторності та вибраності не полишала і не полишає ці куточки землі, які притягують до себе, змушують замислитись про сенс людського буття. На Волині таким місцем, безперечно, є Почаїв, який завдяки Лаврі йменують Преславною горою або Волинським Афоном. Почаївська Свято-Успенська обитель, як осередок чернечого благочестя, справедливо асоціюється із всесвітньо-визнаною місцевістю. Волинський Афон добре відомий, його історія та сьогодення приваблює до себе, не залишає байдужим, заставляє задуматись, надихає на звернення.

Наприкінці ХХ століття, зі здобуттям Україною незалежності, розпочинається процес повернення суспільства до духовних надбань своїх предків. Він вимагає осмислення тих подій, що відбувались в українських землях протягом історичного поступу. На шляхах минулих епох наші попередники здобули величезний досвід, який сьогодні є надбанням вільного національно-демократичного суспільства. Українська ідентичність у своїй основі має й духовну складову, завдячуючи якій проходило ментальне творення нації. Національне коріння закономірно давало зростання в справах суспільного значення, які виконували монастирські насельники. Таку працю провадила й почаївська чернеча спільнота.

Держави, в складі яких перебували етнічні українські землі, закономірно намагались поширити на підвладній їм території вплив того церковно-конфесійного центру, на який вони орієнтувались. Річ Посполита та Росія, католицький Рим та православна

Москва вбачали свої стратегічні інтереси в контролі над українським суспільством, яке було позбавлене власного національно-церковного опертя. Найбільш відчутно реагували на зміну державного підпорядкування й відповідної церковної орієнтації ті специфічні інституції, що функціонують саме в структурі православ'я та католицизму – монастирі. Їх діяльність органічно вплетена в найрізноманітніші галузі не лише церковного, але й суспільного життя. Тому неможливо розглядати історичні процеси, що відбувались в середовищі Церкви поза таким впливовим релігійним осередком, як монастир, так само й функціонування монастиря досліджувати у відриві від державно-політичного поступу. Саме монастир, багато в чому, зберігає риси українства як етнокультурної спільноти, тому його існування проходить у взаємозв'язку з традиціями народу, який чернеча братія здебільшого представляє, перебуваючи на особливій території, впливаючи на оточуючий світ та розвиваючись паралельно з ним.

Почаївський Свято-Успенський монастир – відомий волинський центр християнства. Його зростання відбувалось водночас із історичною ходою України, яка перебувала в складі різних державних утворень, нагромаджуючи в цей період власну державницьку силу. У зв'язку з цим, обитель у Почаєві змінювала церковно-конфесійну орієнтацію будучи причетною до тих перетворень, що відбувались у тогочасному українському суспільному та релігійному просторі, позбавленому власного державного опертя. З 1597-го по 1712 рр. обитель в юрисдикції Православної Церкви Київської митрополії – до 1686 р. Константинопольської патріархії, далі до 1712 р. – Московської). З 1712 по 1831 рр. – у підпорядкуванні Унійної Церкви (ЧСВВ). З 1831 до 1924 рр. – знову в юрисдикції Московської патріархії. З 1924 року в підпорядкуванні Варшавської митрополії Константинопольської патріархії. З 1597

по 1793 рр. Волинь перебуває в складі Речі Посполитої, з 1795 по 1917 рр. – Російської імперії. У добу Української революції 1917–1921 рр. влада на Волинській території належить різним, у тому числі українським державним утворенням, з 1921 р. – 2-й Речі Посполитій.

До питання минулого Почаївського монастиря в добу Директорії, в контексті власних досліджень, звертались В. Уляновський, В. Собчук, безпосередній учасник тих подій А. Дамаскин. Важливим для розуміння тогочасної стану Православної Церкви в Україні, загалом та подій, що відбувались у житті Почаївської лаври, зокрема, є робота Т. Євсєєвої. Доробки вказаних дослідників використані в цій праці.

Метою дослідження є осмислення тих трансформаційних процесів, що відбувались у монастирському середовищі в добу Директорії УНР, а також у визначенні їх передумов, результатів та наслідків. У зв'язку з цим завдання роботи полягає в аналізі джерел, які дадуть змогу її досягти.

Життя Почаївської Лаври початку ХХ століття було пов'язане революційними подіями, що відбувались в Російській імперії, воєнним лихоліттям та повоєнною добою. Саме тоді Україна виборювала власну державність, яка була представлена Центральною Радою, Гетьманською державою Павла Скоропадського та Директорією. Незважаючи на майже віковий вплив великодержавної імперської ідеології, короткочасна доба Української революції 1917–1921 рр. сприяла тому, що почаївські ченці визнали українців учасниками державотворення з власною багатовіковою історією. Про це свідчать тогочасні документальні джерела, аналіз яких представлено у даній статті.

Документи, що вийшли з Почаївського монастиря, в переважній більшості зберігаються у фонді-258 «Почаївська лавра» Державного архіву Тернопільської області. Посеред інших, вони містять і матеріали про життя Свято-Успенської обителі в період революційного та постреволуційного поступу першої чверті ХХ ст. Важливими в контексті українського державотворення дослідники вважають ті з них, що пов'язані з вирішенням земельного питання. Це – тимчасовий земельний закон Центральної Ради, протокол

Кременецького повітового земельного комітету та резолюцію Кременецького селянського з'їзду, а також листування Духовного Собору з Директорією Української Народної Республіки з приводу збереження за Лаврою її майна, у тому числі монастирських земель володінь [1, с. 119]. Особливе місце у розвитку тогочасних національних перетворень займають і документи про діяльність місцевого навчального закладу та співпрацю з ним Почаївської обителі. Саме корпус цих джерел дає можливість осмислити зміни національного змісту, що відбувались у монастирському житті в час Української революції 1917–1921 рр. та подальший період.

Налагодження чернечого життя Свято-Успенської лаври, яке вперше за історію монастиря було перервано на дев'ять місяців (1915–1916 рр.), у зв'язку з виселення ченців австрійськими вояками, проходило з великим проблемами, пов'язаними, насамперед, з руйнацією господарського комплексу обителі. Після падіння самодержавного устрою Російської імперії, до складного становища Преславної Гори Почаївської додалися і труднощі у стосунках з представниками державної влади на території Волині, у зв'язку з досить частою її зміною. Лавра поступово та обережно входила до нової геополітичної реальності, в якій державне управління на теренах розташування обителі вже представляли українці, супроти яких окремі представники Почаївського монастиря раніше активно виступали, існування яких вони заперечували.

В. Уляновський вважає, що у «період правління Українською Центральною Радою та Гетьманом Скоропадського Почаївська лавра пережила доволі спокійно» [14, с. 72]. Непорозумінням з новою владою він називає подію 13 червня 1917 р., коли було реквізовано друкарню монастиря. Посередництвом губерніального комісара А. В'язлова її керівник архімандрит Віталій (Максименко) звертався до міністра внутрішніх справ Центральної Ради з проханням повернути друкарню для видання Євангелій і церковних книжок українською мовою. 10 січня 1918 р. він, зокрема, наголошував: «Почаївська Лавра протягом 300 років служила українському православному народу та вже має в минулому досвід видання церковних книг українською мовою, вважає своїм обов'язком і зараз попрацювати

на задоволення назрілих народних потреб» [14, с. 72]. Архімандрит Віталій слушно зазначав про три століття служіння монастирем «українському православному народу», не поділяючи, як це він робив раніше, його діяльність на православний та уніатський періоди. Також він не уточняв, що попередній «досвід видання церковних книг українською мовою» належав саме уніатам.

Департамент ісповідань, реагуючи на прохання Почаївської лаври, за згодою міністра внутрішніх справ, звернувся до комісара Волині з вимогою віддати Свято-Успенській обителі друкарню. У ній зазначалося, що в монастирі повинні друкуватися «виключно священні та богослужбні книжки українською мовою». Після того, як 5 квітня 1918 р., голова Департаменту ісповідань М. Безсонов повторив цю вимогу, друкарня була повернена Лаврі [14, с. 72].

Друкарське братство, що працювало у монастирі з 1909 року, позбувшись у 1914 р. політичного спрямування своєї діяльності і надалі намагалось діяти при значному фінансуванні власних потреб з боку Лаври [2]. Про це свідчить доповідь Духовного Собору Волинському архієпископу Євлогію від 1 квітня 1918 р. у якій, зокрема, зазначається: «Лавра не знаходить можливим допомогти Братству, тим більше, що о. Віталій має забезпечення для Братства – 40000 капіталу в Почаєво-Волинському Народному Кредиті, що видно з його рапорту від 15 вересня 1917 року. Наявного ж у Лаври капіталу не вистачає навіть на невідкладний ремонт, до якого Лавра повинна приступити, по закінченню війни» [6, арк. 33].

У період боротьби за владу в Україні, окрім реквізованої друкарні монастир позбувся і частини іншого належного йому майна. Про це свідчать спогади одного з монастирських насельників, який наголошував на стабілізації політичної ситуації на Волині в добу Гетьманату Скоропадського. «Настала видимість миру, – згадував сучасник тих подій, член Духовного Собору Дамаскин Малюта, – чим скористалось Лаврське Управління та повернуло все майно в стіни Лаври». «Крах гетьманства, – продовжує тогочасний насельник Почаївської обителі, – крах і німецьких держав, війська яких при гетьмані охороняли порядок, очистили дорогу хаосу та жаху.

Перевернулася нова сторінка історії і кривавий ураган вже не з заходу, а зі сходу, насувався на Волинь і Лавру. Останнє було гірше першого: комітети влада народу і свободи, свободи...» [4, с. 717].

У той час боротьбу з більшовиками на Волині активно проводили військові підрозділи Директорії. Влада тоді досить часто переходила від одних до інших. «То з'являються жовто-сині знамена українців, – згадує Дамаскин Малюта, – то зненацька, серед ночі перестрілка, а на ранок вже червоні фуражки яких – небудь загонів «Таращанського» чи «Богунського» «полків», – це вже більшовики...» [4, с. 718].

Т. Євсеева зазначає: «У добу Директорії боротьба Російської Православної Церкви з українською державністю за вплив на формування сучасної політичної нації на постімперському просторі вступила в останню фазу. Конструктивна, виважена політика в галузі державотворення уряду гетьмана П. Скоропадського визначила чіткий вектор у стосунках держави і Церкви. Тактика діалогу і розумних взаємних компромісів у поєднанні з кропіткою роботою по українізації церковного життя (ґрунтовно розпочату міністром В. Зіньківським) з часом обіцяла принести політичні й практичні дивіденди» [11, с. 213–214]. Т. Євсеева наголошує: «У церковному питанні Директорія відмовилася наслідувати тактику компромісів та діалогу з Церквою, запропоновану попереднім урядом. За підтримку гетьманату 4 (17) грудня представники Директорії заарештували архієпископа Євлогія (Георгієвського), а 5 (18) грудня – митрополита Антонія (Храповицького) (обдво в 1902–1917 рр. були волинськими архієпископами та відповідно священоархімандритами Почаївської лаври – прим. О. Б.). Ця необдуманна політична акція та подальша висилка архієреїв до Галичини, – продовжує Т. Євсеева, – внесли дезорганізацію в церковне життя України підірвали авторитет уряду останньої в очах Церкви, й викликали негативний міжнародний та всеправославний резонанс [11, с. 214–215]. Дослідниця підсумовує – «...мусимо визнати, що спроба Директорії створити життєздатний орган управління Церквою в Україні винятково за допомогою тиску на єпископат провалилася. УНР втратила контроль не тільки над

сучасним станом церковних справ, але і перспективи врегулювання проблеми автокефалії УПЦ за посередництва Повноти православ'я [11, с. 222].

Найбільша кількість документів, що вийшли з Почаївського монастиря, а сьогодні зберігаються у фонді-258 «Почаївська лавра» Державного архіву Тернопільської області пов'язанна з добою Директорії Української Народної Республіки (1918–1919 рр.). Саме вони дають можливість усвідомити ті зміни, що відбувались у житті обителі в період Української революції 1917–1921 рр. та в подальший час.

Зокрема, на початку грудня 1918 р. «Комендант Українського Республіканського отряду м. Почаєва» звертався до намісника Лаври архимандрита Паісія з наступною вимогою: «Згідно розпорядження ДІРЕКТОРІЇ УКРАЇНСЬКОЇ НАРОДНЬОЇ РЕСПУБЛІКИ від 24 листопада за Ч 826 наказую надалі не поминати на службі Божій ворога Народнього ПАВЛА СКОРОПАДСЬКОГО і його правителів-поміщиків, а лише тільки УКРАЇНСЬКУ НАРОДНЮ РЕСПУБЛІКУ і його народне військо. Наказ цей вводиться з 9 годин ранку цього 9 грудня. За невиконання сого, будете відповідати перед судом Української Автокефальної церкви і Кирило-Мефодієвського братства» [7, арк. 1]. Резолюція членів Духовного Собору на чолі з намісником Почаївської лаври Паісієм була такою: «В Духовному Соборі постановлено: прийняти до уваги та долучити до справи» [7, арк. 1 зв.].

Наступне «розпорядження-телеграма з Хвастова № 2139 від 22 грудня 1918 року» «члена Деректорії керуючого Міністерством ісповідань Т. М. Андрієвського», «всім губерніяльним консісторіям...», розписана для відповіді члену Духовного Собору ризничному ієромонаху Мортирію, про те «щоб негайно по всім церквах обітовлено урочистий Господу Богу молебн проголошенням многоліття богоспасаємій Української Народньої Республіки правительству і Деректорії». Дане розпорядження містило уточнення наступної дії для духовенства: «Перед молебнем скажете слово про скасування Гетьмана і його влади, відновлення Української Народньої Республіки і призначення сій радостної події для всього Народу». Ієромонах Мортирій

залишив запис про виконання першої частини розпорядження-телеграми: «Молебень з проголошенням многоліття відслужений у неділю в Печерній церкві...» [7, арк. 2–2 зв.].

Волинська Духовна Консистерія також повідомляла наміснику Почаївської лаври архимандриту Паісію, «...щоб на богослужіннях припинити поминання Гетьмана. Надалі ж до розпорядження Єпархіальної Влади відновити колишню форму поминання: «богохраниму країну нашу уряд і воїнство її». На що архимандрит Паісій повідомляв, що 22 грудня 1918 р. даний циркуляр розісланий до жіночих монастирів Волині [7, арк. 3].

Саме в добу Директорії Почаївська лавра намагалась повернути належні їй землі (1426 десятин), які згідно з новим земельним законодавством, прийнятим Директорією 8 січня 1919 р., перейшли в користування селян. У зв'язку з цим Лавра робила неодноразові звернення до уряду Директорії та міністра земельних справ. Увага зверталась на те, що Почаївський монастир «має державне значення, а також і культурно-просвітницьке (має свої школи)...Лавра ласкаво прохає пана міністра Земельних справ:

1. Залишити за Лаврою і видати охоронне свідоцтво на фруктові садки Лаври....
2. Зробити розпорядження залишити за Лаврою її огороди...
3. Розпочати своїми власними силами обробиток для свого користування 40 дес. землі...
4. Окрім кількості землі зазначеної в 3 п. розрішити перепахать 25 десятин поля засіяного працею братії Л. житом в осени 1918 р... [8, арк. 1–1 зв.].

У черговому зверненні «До Директорії Української Народної Республіки» вказувалось: «За як Почаївська Лавра яко бувшій власник де-якої площі полів і лісів, котрі тепер перейшли в користування селянства, прохає ВИСОКУ ДИРЕКТОРІЮ вчинити милость для зруйнованою війною Лаври і зробити розпорядження, щоб з бувших полів власності Лаври тимчасово виділити, до майбутнього розділу земель по кількості братії Лаври душ, хочь дві десятини на кожного. В ці часи всіх в Лаврі монахів 96 чоловік. Лавра тепер виконує всі обов'язки, які торкаюця до неї від органів нродної влади і взагалі йде на зустріч питанню теперпрішнього менту.

Самі монахи суть селяни, які перше, а особливо в теперешні тяжкі роки, обробляють землю сами. Як насліддя війни, після відступу з фронту деморалізованої Російської армії, більшість лаврських будинків до цієї пори стоїть пустою, потрібен негайний капітальний ремонт...» [8, арк. 3].

Земельне питання Почаївська лавра намагалась вирішити і на місцевому рівні, звертаючись до Почаївського Волосного земельного відділу з проханням залишити за нею її сади – «не позбавляти її останнього засобу до життя [8, арк. 10].

Після повалення більшовиками української влади Директорії, військові дії на Волині вони провадили з підрозділами польської армії. «Війна була в повному розпалі. Кругом Лаври велися бої. Чим закінчиться – ніхто не відав. Всі молилися Богу, – згадував обраний саме у цей час намісником Лаври архимандрит Дамаскин, – а з нами і населення, щоб допомагати польській зброї». Він вказує, що в ніч на 8 вересня 1919 р. «...бігли останні більшовицькі солдати з боку Галичини, в напрямку на Ямпіль–Шепетівку» [4, с. 718].

Незважаючи на складну ситуацію на Волині, Лавра і надалі намагалась зберігати за обителлю її територію та майно. Свідченням цьому є, зокрема, реєстрація 1920 року у відповідних владних органах почаївського млина, що належав Духовному Собору [5].

Прикладом нових, за своїм змістом, відносин Свято-Успенського монастиря з світськими структурами в добу Української революції 1917–1921 рр. стала співпраця з місцевим освітнім осередком. Постанова навчального закладу в Почаєві, як продовжувача подібного, що працював за царської доби, було зумовлене новаціями суспільного життя. Зміни відбувались у зв'язку із завершенням епохи російського самодержавства 3 1918 р. Духовний Собор розпочав проводити перемовини з Педагогічною радою Почаївського вищого початкового училища, яке надалі мало назву Почаївської вищої початкової школи, про роботу цього новоствореного навчального закладу на території Лаври. Цей навчальний заклад, діючи у перехідний період змін державної влади, позиціонувала себе як самостійна інституція, що не бажала виконувати вказівки Духовного Собору. «Такі директиви може давати школі, тільки та влада, яка

відатиме школами», – підкреслювало керівництво Педагогічної Ради [9, арк. 20 зв.]. Своїм основним пріоритетом Почаївська школа вважала поєднання національних та релігійних напрямків виховання. Наголошуючи на українському чиннику навчання, у школі робився наголос на православному її спрямуванні. Зокрема, вказувалось: «Головне завдання школи – національне виховання дітей, чому не перечить і теперішня польська влада, а в школі хоч і є деяка кількість учнів нехристиян, то все ж таки школі надається не тіко християнський дух, но навіть православно-християнський», – наголошувалось у листі, направленому в Лавру 14 листопада 1920 р. [9, арк. 20 зв.].

Почаївська вища початкова школа підпорядковувалась вищому органу управління школами Галичини – «Львівській Окружній Краєвій Шкільній Раді». Школа ідеологічно ґрунтувалась на усвідомленні учнів, їхньої приналежності до українського народу. Вона, як вказувало керівництво Педагогічної Ради «...відкрита під прапором Кременецької «Просвіти». Резолюція архимандрита Дамаскина була такого змісту: «Як низько та недостойно відповіла педаг. Корпорація на законі вимоги Д[уховного]Соб[ору]. «O tempora, o mores». Потерпімо і подивимось. Лавра пережила в ці роки знуцання та осквернення не однієї банди, перенесе до часу і «вчительську» [9, арк. 21 зв.].

Згідно проекту контракту, запропонованого Духовним Собором та погодженого архієпископом Волинським та Житомирським Євлогієм, Педагогічній раді Почаївського вищого початкового училища повинен був передаватись в оренду лаврський будинок. Термін контракту складав три роки з 1 вересня 1918 р. по 1 вересня 1921 р. [9, арк. 16]. Базою новоствореного навчального закладу мала бути колишня «второкласная школа», що розміщувалась в двохповерховому цегляному приміщенні. У проекті контракту, у десяти пунктах, були обумовлені проблеми співвідношення світських аспектів функціонування Почаївського вищого початкового училища та життя Лаври, а також технічні питання діяльності цього навчального закладу та утримання даної споруди [9, арк. 16–16 зв.]

Проект цього контракту не став повноцінним документом, про що свідчить згаданий

вище лист керівництва Почаївської вищої початкової школи, зареєстрований у канцелярії Духовного Собору 15 листопада 1920 р. У ньому, зокрема, вказується, що новостворений у Почаєві навчальний заклад розпочав свою роботу після того, як «...шкільне помешкання відремонтовано Радою разом з двома громадами в 1918 році». За проведений ремонт школа отримала «...право, згідно словесного договору з Духовним собором Лаври, користуватись цим помешканням даремно три роки, себ-то: з 1-го вересня 1918 року по 1-е вересня 1921 року» [9, арк. 21].

Керівництво Почаївської вищої початкової школи справедливо вважало, що тогочасне життя Почаївської лаври проходило ще у руслі самодержавної системи. Це стосувалось запропонованої у контракті участі учнів у роботі лаврського хору. У листі наголошувалось, що «...тепер не старі часи «самодержавія», а час демократичної влади, й Педагогічна Рада не має морального права примусити учнів ходити даремно на приватну роботу» [9, арк. 21]. Останній пункт, щодо розірвання контракту, Педагогічна Рада вважала також антинародним, наголошуючи, що він за своєю суттю ще гірший, аніж у царський період. «Про 16 п., – вказувалось у листі, – можна сказати, що й в старі часи «самодержавія» ніколи не обов'язували таких інституцій, як школа маючи досить майна, в семіденний термін вибратися з помешкання хоч би й на вулицю» [9, арк. 21].

У майбутньому школа та Почаївська обитель знаходили порозуміння у спірних питаннях. Про це, зокрема, свідчить ухвала Педагогічної Ради, від 25 грудня 1920 р. «...відпустити учнів-співаків для лаврського хору й із Вищої поч. школи на таких умовах, які захищають інтереси школи й в той же час не перескажають організації лаврського хору» [9, арк. 30].

Після остаточного входження Волині, згідно Ризького договору від 18 березня 1921 р., до складу Польської держави Свято-Успенська лавра продовжувала співпрацювати з Почаївською вищою початковою школою та іншими українськими патріотичними організаціями, у тому числі, й на ниві національного виховання. Про це свідчить спільне святкування річниці з дня народження Тараса Шевченка у березні 1922 р., коли монастир позитивно відгукнувся на звернення Комітету по

улаштуванню Шевченківського свята у місті Почаєві, погодившись надіслати до його складу представника Лаври, ієромонаха Смарагда [10, арк. 40]. Учасниками Комітету разом «з представниками всіх культурно-освітніх і громадських організацій» Почаєва та місцевою чернецою обителлю, як належить справжнім українцям достойно відзначили 108-му річницю з дня народження Великого Кобзаря [10, арк. 42]. Так, напевно, вперше в Почаєві, за участю представника Лаври, було відзначено постать Тараса Шевченка, який у жовтні 1846 р. перебував тут та створив живописні роботи з видами Свято-Успенської обителі.

24 березня 1922 р. Волинська Духовна Консисторія надала дозволу тодішньому наміснику Свято-Успенської обителі архимандриту Дамаскину (змінив, напевно, своє ставлення до школи) та ієромонаху Смарагду «законоучительствовати в Почаївській 7-класовій українській школі» з видачею відповідних посвідчень [10, арк. 54]. Це свідчило про те, що монастир продовжував давні традиції власної причетності до освітніх процесів та перебуваючи на території Польської держави підтримував їх українську складову закладену у роки Української революції 1917–1921 рр.

Почаївська лавра й надалі, для мешканців містечка у якому вона знаходилась, була осередком шкільництва до якого вони звертались для вирішення проблем навчання. На це вказує звернення до Духовного Собору від 8 квітня 1922 р. тридцяти жителів Почаєва та околиць. Вони через Ново-Почаївський Кооператив прохали відкрити в їхньому містечку «з початку нового шкільного року мішаної української гімназії, де б могли продовжувати науку й ті бідні – які не мають змоги жити й вчитися на стороні» [10, арк. 56]. Так Свято-Успенський монастир залишався для жителів краю тим місцем, де вони мали змогу отримувати християнську та початкову освіту національного спрямування.

Вкорінення української ідеї на Волині стало наслідком Національної революції 1917–1921 рр. Після входження цієї території до складу Другої Речі Посполитої (1921 р.) наблизило Почаївську лавру до місцевої української громади, яка перебуваючи знову в бездержавному стані намагалась впливати на Свято-Успенську обитель шляхом проведення спільних з нею культурно-просвітницьких

заходів та надання пропозицій щодо демократичності освітнього процесу та національного виховання. Як і в попередні періоди свого існування, одним із своїх суспільних пріоритетів монастир вважав освітню роботу, яку йому, у той час, допомагала реалізовувати в площині польської державності, але української ідейності місцева православна громада, інтереси якої співпадали з напрямком діяльності Успенської лаври.

Близькість монастиря з українською громадою була ситуативною і залежала від настроїв окремих його насельників. Вважаємо, що В. Собчуку вдалось доволі точно охарактеризувати ці відносини. Дослідник стверджує: «Під час революції та в перших пореволюційних роках стосунки між лаврою та інтелігенцією містечка, частина якої у свій час пройшла через церковні навчальні заклади, і місцевим населенням загалом позначенні неабиякою напругою, що зумовлювалась радикалізацією суспільно-політичних настроїв людності, з одного боку, та успадкованим із дореволюційного минулого консерватизмом братії, з іншого, а також невідповідністю між очікуваннями населення та можливостями лаври, ресурси якої внаслідок війни й революції відчутно скоротились. Не знаходячи належного порозуміння з навколишнім українським населенням, – підсумовує В. Собчук, – духовний собор лаври волів мати справу з представниками властей, навіть якщо це були репрезентанти держави, абсолютно чужої їй за духом» [13, с. 185].

Нова геополітична реальність, коли Волинь опинилась у складі Польщі, зменшила роль Православної церкви в тогочасному суспільстві. Це спричинило до проведення в Почаївській обителі, у жовтні 1921 р., Волинського єпархіального Зібрання представників духовенства та мирян. Як наголошує сучасний дослідник А. Кукурудза: «За умов послаблення православної церковної мережі на Волині як від попередніх бойових дій Великої війни, так і від пізніших загарбницьких зазіхань російських більшовиків, поляків та католицького костелу, зменшення чисельності православного духівництва громадськість та біле духовенство на З'їзді 1921 р. визначили доцільним активне використання монастирів та їх насельників» [12, с. 120].

На Зібранні було прийнято резолюцію

«Про українізацію Служби Божої». У ній, зокрема, зазначалось: «Жива віра вимагає й живої мови в молитвах і службі Божій, через це треба перейти од церковно-славянської мови до народної, живої мови української. Але перехід той має відбуватися поступово, в міру того, як будуть перекладатись та ухвалюватись авторитетною Церковною Владою потрібні богослужбові книги. До служби Божої на церковно-славянській мові з вимовою українською, приступити негайно». Архієпископ Діонісій (Валединський) погодив дану резолюцію, вказавши, що з його благословення вже друкується «на українській мові Літургія, Вечірня та Утріння в перекладі Проф. Огієнка» [15, арк. 7].

Саме у Почаївській лаврі, як головному центрі волинського православ'я, приймалися важливі рішення релігійно-суспільного характеру. Слід відзначити, що у той час Православна Церква на Волині знаходилась у юрисдикції московської патріархії, а територіально у складі Польської держави. Головною ж для неї була українська позиція, що відобразилось і у рішенні Зібрання щодо ведення церковного діловодства: «Всі книги паравіальні, а також акти стану громадського вести, видавати метрики й інші документи на рідній українській мові й протестувати проти вимог п. Воеводи вести метрики на польській мові, вважаючи це порушенням Конституції й прав Православної Церкви в Польщі» [15, арк. 5].

Хоча тогочасні насельники Почаївської лаври засудили українізаційні кроки, що відбувались у церковному житті Волині, Почаївський Собор став переломним у визначенні пріоритетів розвитку Православної Церкви в Польщі. Він проходив у той час, коли російська «Церковна Рада» намагалася зібрати у Варшаві Собор з представників духовенства та мирян усієї Польщі й таким чином узяти справу керування Православною Церквою в Польщі на себе. Цей задум провалився, а сама «Рада» незабаром була ліквідована. Символічно, що рішення Почаївського Соборустосовно українізації церковного життя співпали з розпорядженням Московського Патріарха Тихона про заборону вжитку у православних церквах будь-якої мови, крім церковно-слов'янської з вимовою на російських лад.

Православний єпископат, що перебував на території Польщі, за посередництвом польського дипломатичного представника в Москві, клопотав перед патріархом Тихоном про надання автокефалії. Останній, однак, обмежився призначенням єпископа Юрія патріаршим екзархом у Польщі на правах митрополита. Тому ієрархи Православної Церкви в Польщі звернулись з проханням про отримання автокефалії до Константинопольської патріархії. 13 листопада 1924 р., за три дні до смерті, Вселенський патріарх Григорій VII підписує «Патріарший і Синодально-Канонічний Томос Вселенської Царгородської Патріархії про визнання Православної церкви в Польщі Автокефальною». В Томосі Константинопольського патріарха підкреслювалось, що «...перше відокремлення від Нашого Престолу Київської Митрополії і православних митрополій Литви та Польщі, залежних від неї, а також прилучення їх до Святої Московської Церкви настало не за приписами канонічних правил...» [3, с. 35].

Урочистості, з нагоди отримання Православною Церквою в Польщі Томосу, відбулись у Варшаві 16–19 вересня 1925 р., в них взяли участь представники Константинопольської та Румунської Церков, а також члени польського уряду. Томос було зачитано грецькою, польською, російською та українською мовами, міністр віровизнань підніс митрополитові Діонісію, як предстоятелю церкви, другу панაгію.

Автокефалія 1924 р. спричинила могутній рух за українізацію Православної Церкви, сприяла формуванню національної та церковної свідомості, осягненню православними українцями власної самобутності й гідності, які так і не вдалося викоренити режимом попри всі зусилля в наступні десятиліття. Почаївський монастир, як і у попередні епохи, змінив юрисдикційну належність під впливом суспільно-політичних реалій. У 1924 р. Лавра разом з Волинською єпархією повернулась до Константинопольської Церкви-матері, в складі якої вона перебувала з 1597 по 1686 рр. Отримання автокефалії Польською Православною Церквою в юрисдикції якої перебувала Почаївська лавра, опосередковано

стало можливим завдячуючи й утвердженню української ідеї в результаті державотворчих процесів революційних подій 1917–1921 рр.

Перша світова війна та загибель російського самодержавного устрою привнесли зміни у лаврське середовище. Воно визнало українців, творцем історичного процесу, до якого були причетні попередні покоління почаївських ченців, творці україномовних книг, що побачили світ у чернечій друкарні. Розпочаті контакти з українською державою засвідчили про визнання Лаврою її як легітимного представника влади. Недовготривалий уривчастий період утвердження української державності на теренах Волині у 1917–1919 рр, незважаючи на неоднозначне ставлення населенників Почаївської лаври до українського питання, наблизив їх до розуміння суспільних змін, що відбувались у той час. Сприйняття почаївськими ченцями існування українців, як самостійного народу, після багаторічних років заперечення, найяскравіше проявилось у відносинах монастиря та місцевої школи. Це засвідчило, що національне коріння прадавнього населення Волині отримало зростання на ґрунті, що був засіяний усім перебігом історичних перетворень. Закладені у добу українського відродження взаємовідносини між Свято-Успенською лаврою та Почаївською вищою початковою школою мали продовження і в майбутньому. Саме у цей час монастир передав функції освітнього осередку, які він виконував ще з другої половини XVIII ст., світському навчальному закладу, з яким плідно співпрацював.

Український чинник діяльності Свято-Успенської Почаївської обителі, всупереч протидії його існуванню та впливу, закономірно виявляв себе у всі періоди життя монастиря. У роки революційних змін початку ХХ ст. він призвів до початку усвідомлення Лаврою існування нової державно-політичної реальності та власної присутності в українському просторі, що формувався паралельно з поступом Свято-Успенської обителі. Розвинути здобуте не вдалось повною мірою, у зв'язку з поразкою Національної революції 1917–1921 рр. Проте історичні уроки є доброю школою для сучасної України – релігійної та політичної.

Джерела та література

1. Бойцун Л. Духовний Собор Почаївської Лаври (ф. 258, оп. 1–3, спр. 8213) // Студії з архівної справи та документознавства. – Київ, 1998. – Т. 3. – С. 115–119.
2. Булига О. Друкарське братство Почаївської лаври як осередок чорносотенного руху на Волині // Християнська сакральна традиція: віра, духовність, мистецтво: зб. матеріалів 9-ої міжн. конф. – Львів : ЛПБА УПЦ КП, 2016. – С. 123–147.
3. Галуха Л. Польська автокефалія: погляд через десятиліття // Людина і світ. – 1997. – № 2. С. 32–35.
4. Дамаскинъ А. Почаево-Успенская Лавра // Воскресное чтение. – 1930. – № 46. – С. 716–718.
5. Державний архів Рівненської області. Ф. 32. Оп. 3. Спр. 1123. 44 арк. Справа про реєстрацію млина в Почаєві, що належить Духовному Собору.
6. Державний архів Тернопільської області (далі ДАТО). Ф. 258. Оп. 3. Спр. 193. 61 арк. Донесення, листи, розпорядження, рапорти та ін. документи...
7. ДАТО. Ф. 258. Оп. 3. Спр. 238. 3 арк. Розпорядження органів уряду Директорії про згадування в Богослужіннях Українську Народну Республіку.
8. ДАТО. Ф. 258. Оп. 3. Спр. 259. 10 арк. Звернення до Української Директорії з проханням залишити недоторканим майно Лаври.
9. ДАТО. Ф. 258. Оп. 3. Спр. 244. 57 арк. Справа про відкриття при Лаврі церковно-приходської школи.
10. ДАТО. Ф. 258. Оп. 3. Спр. 306. 103 арк. Пасхальне послання Варшавського митрополита Георгія, листування з Волинською Духовною консисторією про духовні школи і заяви емігрантів та інших осіб з проханням про прийняття їх до Лаври. Грудень 1921 – грудень 1922 рр.
11. Євсеєва Т. М. Російська Православна Церква в Україні 1917–1921 рр.: конфлікт національних ідентичностей у православному полі. – К : Інститут історії України НАН України, 2004. – 362 с.
12. Кукурудза А. Монастирське питання на Волинському єпархіальному з'їзді 1921 року // Наукові записки (Рівненського обласного краєзнавчого музею). Вип. 10. Рівне, 2012. – С. 117–120.
13. Собчук В. Почаївський монастир і народна освіта (кінець XVI – перша чверть XX ст.), Історична Волинь: Північний Захід України в регіональному та локальному вимірах минулого. – Кременець : Кременецько-Почаївський державний історико-архітектурний заповідник, 2017. – С. 143–184.
14. Ульяновський В. І. Церква в Українській Державі 1917–1920 рр. (доба Української Центральної Ради). – Київ, 1997. – 200 с.
15. Центральний Державний історичний архів у місті Львові. Ф. 201. Оп. 4. Спр. 3963. 16 арк. Постанова і резолюції волинського єпархіального з'їзду в Почаївській лаврі. Брошура. 1921–1922.

Андрій Климчук

**ФОНД «БАНК ГОСПОДАРСТВА КРАЙОВОГО» ДЕРЖАВНОГО АРХІВУ
РІВНЕНСЬКОЇ ОБЛАСТІ – ДЖЕРЕЛО ДО ВИВЧЕННЯ
АРХІТЕКТУРИ ДУБНА**

У Державному архіві Рівненської області (ДАРО) знаходяться матеріали, які мають відношення до історії міжвоєнного Волинського воєводства. У фонді 40 «Банк господарства крайового» відклалися документи, що мають відношення до забудови м. Дубна.

Польський «Банк господарства крайового» був створений згідно з Законом Речі Посполитої від 7 квітня 1922 р. був державною установою. На підставі розпорядження Президента Польщі від 30 травня 1924 р. до Банку були приєднані державні кредитні установи. Займався видачею довгострокових кредитів та іншими банківськими операціями. Відділ у Рівному був створений у 1925 р. згідно з розпорядженням Президента Польщі від 30 травня 1924 р. як державний заклад для кредитування органів самоврядування, промислових, будівельних підприємств, підприємств шляхів сполучення, господарських організацій, комунальних ощадних кас, кредитних, сільськогосподарських та торговельних кооперативів, індивідуальних забудовників та інше. Банк мав право здійснювати кредитування будівництва на території

цілого Волинського воєводства. З 31 липня 1935 р. Рівненське відділення отримало функції Луцького відділення цього ж банку у зв'язку з ліквідацією останнього [1, с. 251].

У документах на отримання кредитів під будівництво споруд збереглися головним чином креслення будинків, кошториси на їхнє спорудження, листування, витяги з іпотечних справ. Деколи трапляються світлини ведення будівництва (щодо Дубна, на жаль, жодної нема). Нижче подано матеріали про будинки, на які збереглася інформація, дотримано при укладанні даних алфавітного принципу за назвами вулиць міжвоєнного періоду.

Уже в 1934 р. був закінчений будинок Лейзора Гекера і в ньому проживав квартирант по вул. 9-го Серпня, 68 на розі з вул. В'язничною (ф. 40, оп. 5, спр. 64)¹. У будинку було 3 кімнати з кухнею, ванна суміщена з пральнею. До нашого часу не зберігся.

Неподалік від будинку Лейзора Гекера по вул. 9-го серпня, 74 побудувало будинок подружжя Герша і Голди Бобрів (ф. 40, оп. 1, спр. 63). У 1922 р. вони повністю викупили ділянку в графині Шувалової, на той час в них вже був тут збудований один будинок. Креслення на будівництво будинку в справі відсутні.

По вул. Бернардинській, 24/1 (тепер – Тараса Бульби) за проектом Й. Амброзяка свій будинок побудувала Конарзевська Елеонора (ф. 40, оп. 9, спр. 112). У радянський час його було облицьовано декоративною плиткою.

На сусідній ділянці по Бернардинській, 24 (зараз – Тараса Бульби, 38) побудував 1-поверховий дерев'яний будинок Антоній Ярош – працівник Повітової команди поповнення військових частин (ф. 40, оп. 6, спр. 107). Будинок на одне помешкання з 3-х

Рис. 1. Будинок Арістакіса Харасаджіанца.

¹ Тут і далі посилання на відповідні матеріали в фондах ДАРО (фонд / опис / справа).

Рис 2. Будинок Сіркисів.

кімнат, кухні та пральні.

На Забрам'ї, 14 частково на один поверх, частково на 2 поверхи побудував будинок Лозін Наркіз (ф. 40, оп. 1, спр. 65).

Будинок Арістакіса Харасаджянца (рис. 1) споруджувався в 1934 р. на викупленій в сусіда Сруля-Мойше Лащавера вільній ділянці по вул. Замковій, 14 (ф. 40, оп. 6, спр. 105). Автором проекту був інженер Кокозов. У процесі будівництва було внесено деякі корективи. Швидше за все будинок поєднував в собі житло і робоче місце адвоката. На першому поверсі був кабінет. Про самого Арістакіса Харасаджянца відомо небагато. В 1932 р. він був віце-головою Російського благодійного комітету в Дубно. Його будинок зберігся.

По провулку Ікв'янському, 2 (4) свій будинок побудувала Юлія Івановська (ф. 40, оп. 5, спр. 67). Будинок дерев'яний на 3 кімнати з кухнею.

На ремонт одноповерхового дерев'яного будинку кредит брав Юзеф-Казимир Вільчинський (ф. 40, оп. 1, спр. 64). Будинок складався з 1 кухні та 3 кімнат. В його ж садібі був збудований новий будинок з кухнею, їдальнею, салоном, кімнатою та ванною. Автор проекту – В. Костецький.

Будинок Сіркисів (рис. 2) був збудований ще до Першої світової війни, оскільки тоді сильно постраждав внаслідок бойових дій (ф. 40, оп. 2, спр. 64). Мав адресу Сурмицька, 9, згодом – Матчинського, 21. У 1930–1932 рр. за проектом інженера Францішка Кокеша було здійснено ґрунтовний ремонт будівлі. Зовнішні стіни було отиньковано, будинок позбувся популярних в Російській Імперії рис

Рис. 3. Будинок Кузьми Баржецького.

«цегляного» стилю. У середині будівлі було замінено несучі внутрішні стіни з дерев'яних на муровані. Також було замінено нові дерев'яні міжкімнатні стіни, двері та вікна, в деяких кімнатах замінено підлоги. Будинок отримав нове пічне опалення, було облаштовано 2 нові балкони. Загальна сума ремонту склала 13 000 злотих. Після смерті Мойше Сіркиса в 1932 р. будинок перейшов у власність його дітей: Хаїма-Хаскеля та Уделі. Будинок зберігся.

По вул. Матчинського, 35 (рис. 3) невеликий дерев'яний будинок побудував Кузьма Баржецький (ф. 40, оп. 2, спр. 63). Одна зі стін була близько сусіднього будинку, тому її було зроблено мурованою. У будинку 3 кімнати та 2 кухні, з боку вулиці окрему кімнату було призначено під майстерню.

Відомо, що в Дубно по вул. Матчинського, 62 будував будинок мешканець Гурбів біля Будеражу Марцелій Теліцький (ф. 40, оп. 10, спр. 163). Схеми будинку в справі відсутні, але відомо, що ділянка із заходу межувала з берегом Ікви.

Одноповерховий дерев'яний будинок був споруджений по провулку Новому, 9 (7) (ф. 40, оп. 9, спр. 113). Будинок на два помешкання (однокімнатне та двокімнатне). Власник – Станіслав Міцкевич.

Будинки на Офіцерській колонії в Дубно

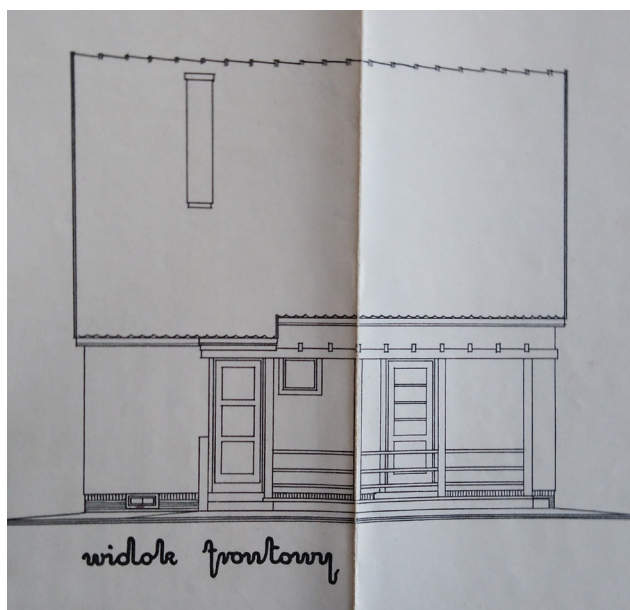

Рис. 4. Проект будинку, Банк господарства крайового, тип 16.

будувались фактично виключно за проектом однорядного будинку Банку господарства крайового, тип 16 (рис. 4). Більшість з них збереглась в практично незмінному вигляді. Це були дерев'яні будинки, на першому поверсі було 3 кімнати з кухнею та ванною, на піддашші – одна житлова кімната. Збереглись справи на будівництво будинків наступних осіб: сержанта Антонія Валецького (ф. 40, оп. 5, спр. 63), будинок під теперішніми адресами вул. М. Зерова, 18 (вул. Байончиків вона ж Економічний провулок) військового пенсіонера Антонія Перно (починав будівництво Густав Печонек) (ф. 40, оп. 7, спр. 110), М. Зерова, 20 Мечислава Катковського (ф. 40, оп. 6, спр. 101), вул. М. Зерова, 22а Вавжинця Адамського (ф. 40, оп. 6, спр. 97), вул. гетьм. Калнишевського, 34 (ф. 40, оп. 6, спр. 102) Яна Ошустовича – сержанта 43-го Полку Піхоти, гетьм. Калнишевського Болеслава Коруби (ф. 40, оп. 6, спр. 100), військовослужбовця тієї частини Олександра Слободенюка та його дружини Вікторії (ф. 40, оп. 5, спр. 71).

Точно невідомо, за яким варіантом проекту (мурований чи дерев'яний) будувався будинок Казимира Копчинського по провул. Гусарському, 4а (зараз – вул. Уласа Самчука, 8) (ф. 40, оп. 5, спр. 68). Будинок на одне 3-кімнатне помешкання з кухнею, ванна і пральня суміщені. Мурований варіант містив оригінальне вирішення входу.

Швидше за все проект Банку господарства крайового став основою для переробки

Рис. 5. Будинок Стефана Чопчиця

проекту будинку військовослужбовця 2-гої Дивізії Кінної Армії Яна Кальмажа (ф. 40, оп. 7, спр. 107). Автор зміненого проекту – Й. Амброзіяк. На першому поверсі будинку 2 двохкімнатних помешкання, на піддашші – 2 кімнати. Відомо, що експлуатацію будинку було розпочато 11 березня 1935 р.

Одноповерховий будинок на 2 двохкімнатні помешкання з піддашшям побудував Огурек Ян по вул. Байончиків, 28 (зараз – вул. Морозенка) (ф. 40, оп. 7, спр. 109). Зараз піддашшя цього будинку перебудоване на повноцінний другий поверх.

По вул. Паненський, 11 одноповерховий дерев'яний будинок з піддашшям побудував Ян Рожен (ф. 40, оп. 6, спр. 103). Після смерті власника в 1938 р. спадкоємицею стала його дружина Зофія Рожен. На першому поверсі велике помешкання з холу, салону, кухні з їдальнею, 3-х кімнат та ванни з туалетом. На другому поверсі окреме двохкімнатне помешкання.

Садиба з кількох будинків знаходилась під адресою: Паненська, 17. Володів ними Леон Міщерук. Він брав кредит в Банку господарства крайового на добудову до існуючого будинку однієї кімнати з кухнею (ф. 40, оп. 1, спр. 66).

Збереглися два різні проекти побудови будинку Владислава Гонтарчика по вул. Паненській, 32а (ф. 40, оп. 5, спр. 65). Будинок був споруджений за проектом, де було передбачено кухню, їдальню, кабінет та спальню. Будинок був дерев'яний.

На сусідній ділянці по Паненській, 32 (30) одноповерховий дерев'яний будинок побудувало подружжя Станкевичів Ярослава

та Яніни (ф. 40, оп. 7, спр. 111). Він також був одноповерховим та складався з трьох кімнат, кухні та ванни.

Відомо про будівництво будинку адвокатою Міхалом Храневичем по вул. Пилсудського, 11 (ф. 40, оп. 6, спр. 106). У справі відсутні схеми будинку. Однак відомо достеменно його розташування, він зберігся до нашого часу.

На місці старого розібраного будинку по вул. Словацького, 18 (тепер – риг Скарбавої і Лисенка) свій будинок будувала Марія-Аурелія Маньковська (ф. 40, оп. 7, спр. 108). Швидше за все власниця будувала будинок ще з кимось. У документах є згадки про її частину будівлі, яка складалась з 4-х кімнат та кухні. Автор проекту будівництва – архітектор Амброзек.

Чималий одноповерховий будинок побудував Філіп Залевський по вул. Старій (Берка Йоселевича), 51 (ф. 40, оп. 6, спр. 99). Він складався з 2-х трьохкімнатних квартир та 1-ї на 2 кімнати. Всі помешкання мали кухні. Відомо, що в серпні 1934 р. будинок вже був викінчений.

По тій же вулиці Старій побудував свій

будинок Стефан Чопчиць (рис. 5), який також зберігся (ф. 40, оп. 6, спр. 98). Будинок мав два варіанти побудови – дерев'яний і мурований. Існуючий мурований будинок було споруджено за проектом відомого луцького архітектора Казимира Школьніцького. На кожному поверсі по одній квартирі, в середині будинку оригінальна сходова клітка – овальна. Розпланування квартир: кухня, їдальня, спальня, кабінет та ванна з туалетом.

За проектом Рішарда-Стефана Сікори був побудований будинок Яніни Жуковської по пров. Фабричному, 22 (ф. 40, оп. 5, спр. 66). Будинок дерев'яний на 1 поверх.

По вул. Цегельня, 10 (12) (теперішній номер 23) побудувало будинок подружжя Афанасія та Анастасії Жуковських (ф. 40, оп. 10, спр. 89). Будинок дерев'яний, на 3 кімнати з кухнею. Прізвище архітектора невідоме, але є згадка, що він проживав по адресі: Фарна, 23.

Останній будинок, про який вдалося виявити дані – це будинок на 3 кімнати з кухнею Василя (Базиля) Іваницького (Іванецького) по вул. Церковній, 26 (ф. 40, оп. 5, спр. 69).

Джерела та література

1. Державний архів Рівненської області: Путівник // Фонди періоду до 1939 року. – Рівне, 2013. – Т. 1 – 425 с.

Єва Філіпович, Юрій Філіпович

ГІДРАВЛІЧНІ ХАРАКТЕРИСТИКИ

ОБОРОННИХ ГІДРОТЕХНІЧНИХ СПОРУД ЗАМКІВ

У статті розглянуто конструкції оборонних гідротехнічних споруд та обладнання водяних ровів замків, які являють собою унікальні пам'ятки фортифікаційної архітектури і належать до об'єктів, що потребують детального наукового вивчення для розроблення стратегії їх реконструкції, збереження та охорони. Досліджуються гідравлічні характеристики та можливі режими роботи оборонних ровів, обладнаних щитами (заворами) та шандорними загородженнями.

До складу оборонних споруд середньовічних фортець та замків входили рови, які заповнялися водою. Ці гідротехнічні споруди широко використовувалися як у Європі (замки Бодіам, Кайрфіллі /Британія/, Тронна фортеця в Сучаві /Румунія/, замки Керлаверок /Шотландія/, Калькум, Гуденау /Німеччина/, Белей /Бельгія/, Несвіж /Білорусь/), так і в Україні (Дубенський, Старокостянтинівський, Острозький, Збаразький, Золочівський замки). Оборонні рови до складу фортифікаційного обладнання замків включав архітектор Блез Франціск де Паган. Форти систем де Вілля та де Вобана включали систему бастіонів, оточених ровами (сухими або з водою).

Дубенський замок, який займає видне і домінуюче положення серед історико-архітектурних об'єктів заповідника, є прикладом фортифікаційного будівництва новоіталійської школи і має ряд специфічних інженерних рішень. Дослідники історико-культурної спадщини, зазвичай, опираються на архівну базу та опубліковані джерела авторитетних авторів. Науковці-історики визнають, що в наявній інформаційній базі не вистачає багатьох документів, котрі є джерелом вирішення багатьох «білих плям». Тому допитливий розум пошуковців має можливість знайти собі роботу і, таким чином, дати відповідь (або наблизитися до істини) на виявлені прогалини в уявленні про минуле.

На найстарішому відомому картографічному зображенні м. Дубна та його замку мандрівника Ульріха фон Вердума у 1671 році зображено оборонний рів замку, який заповняється водою річки Іква. Вхідна частина рову зображена не детально, тому про якісь водоприйомні споруди говорити не можна. При всьому цьому вони могли існувати, бо як зазначено в [11], мандрівник в деталі заглиблювався не завжди, робив їх по пам'яті і нашвидкоруч. Розміщення усіх монументальних споруд показане у суттєво зміненому, а то й зміщеному вигляді [11]. Через брак архівних матеріалів про достовірність гідрологічного стану на Волині в період XIV–XVII ст. метою статті є моделювання можливості використання нашими предками водних перешкод під час оборони фортеці від ворогів за допомогою гідротехнічних споруд.

Їх наявність посилювала шанси збити раптовість нападу загарбників, які могли з'явитися нізвідки. Правічні ліси в своїх нетрях ховали безліч потайних стежок, якими могли скористатися недруги. Кордони князівств мали досить уявні орієнтири і прив'язувалися лише до певних географічних об'єктів: річок, гірських утворень, меж лісових масивів, полів, боліт або озер. Зазвичай, їх «охороняли» межові камені або відповідні знаки.

То ж, фактично, ніяких прикордонників (в нашому розумінні) з чітко визначеними охоронними функціями не було. Лише на великих дорогах, роз'їздах, біля мостів та переправ постійно були присутні митники. Від них або посланців від сусідів могли бути відправлені гінці з вісткою про наближення ворога. Іноді все вирішували години.

Автори статті поставили перед собою ряд запитань:

- За скільки часу оборонний рів буде заповнений водою?
- Скільки потрібно для цього води?

- Якими можливими гідротехнічними спорудами користувалися оборонці замку?
- Якої вони були конструкції?
- З якого матеріалу виготовлені?
- Як довго вони служили?

Замкам та фортецям належала одна з провідних ролей при формуванні сил для стримування татарських нападів на волинські землі, виконання опорних функцій у військових діях XVI–XVII ст., зберігання значних запасів озброєння, провіанту та скарбів. Оборонні рови та інші гідротехнічні споруди регулярних замків Західної України XVI–XVII ст. являють собою багато в чому унікальні пам'ятки фортифікаційної архітектури і належать до об'єктів, що потребують детального наукового вивчення для розробки стратегії їх реконструкції, збереження та охорони.

Питаннями створення і оборони замків займається фортифікація (від лат. *fortificatio* – зміцнення) – це галузь військово-інженерного мистецтва, що охоплює теорію і практику укріплення (фортифікаційне обладнання) місцевості, як під час завчасної військово-інженерної підготовки театрів воєнних дій і території країни, так і в ході війни з метою підвищення боєздатності війська, збільшення його бойової ефективності, захисту військ, органів управління, населення та об'єктів господарства від впливу засобів ураження противника. При цьому фортифікаційне обладнання включає зведення комплексів фортифікаційних споруд відповідно до оперативно-стратегічних або тактичних планів [14]. Основними елементами типового замку XVI–XVII ст. були: рів (заповнений водою або сухий); насипний або природний пагорб, підвищення, влаштовані для кращої обороноздатності; внутрішній двір (двори); донжон (головна башта), оборонна вежа, бастіони; захисна стіна або оборонний мур з кренеляжем; брама або ворота, барбакан.

Питаннями захисту замків та фортець з допомогою використання навколишніх водних ресурсів займається військова гідротехніка – прикладний підрозділ гідротехніки, завданням якого є створення науково-методичної бази для виконання технічних заходів на воді з метою підвищення обороноздатності споруд або забезпечення успішних бойових дій [1].

У межах військової гідротехніки

вивчаються методи розрахунку міцності і стійкості, оцінки статичних та динамічних навантажень, а також принципи конструювання і технологічні особливості гідротехнічних споруд різноманітного призначення. Військова гідротехніка займається вивченням та виконанням відповідних заходів у різних сферах водного господарства. Одночасно із цим перед військовою гідротехнікою поставлені наступні специфічні задачі [4, с. 8]:

1) влаштування водних загороджень (пасивного і активного затоплення і заболочення);

2) пристосування і використання гідротехнічних об'єктів цивільного призначення (греблі, дамби, водосховища, акведуки тощо) для військових цілей;

3) покращення і пристосування водних шляхів для дій річкових флотилій, для перевезення озброєння і військ, а також для евакуації; влаштування місць стоянок військових флотилій; забезпечення можливості навантаження, розвантаження і ремонту суден;

4) осушення позицій, місць розташування оборонних споруд, територій військових поселень; боротьба з оповзнями і розрушенням, що спричиняє вода в місцях розташування військових споруд; боротьба із ґрунтовими водами;

5) забезпечення війська водою за допомогою гідротехнічних споруд.

Водним загородженням називається будь-яка штучна водна перепона для всіх наземних родів військ, що дозволяє дотримуватися певних тактико-технічних вимог [4, с. 14]. Водне загородження повинне надавати можливість створювати певну економію сил та засобів на ділянках, де воно влаштовується, для зосередження більших сил на інших ділянках, затрудняти або призупинити на певний час рух військ ворога і заставляти його втрачати час на розвідку і застосування інженерних засобів для переправи військ і озброєння.

Проектування і створення водних загороджень частіше виконується на малих річках (наприклад, як на Ікві), оскільки великі річки самі по собі відіграють роль значної водної перешкоди. На невеликих річках витрати води незначні. Тому під час проектування і влаштування на них водних загороджень (особливо під час бойових дій) значну роль відіграє час наповнення захисних ровів,

тобто термін, після якого водяна перешкода стає діючою. Для вирішення цієї задачі потрібно знати [4, с. 87]: природний стік річки в різні періоди (повінь, паводок, межень); характеристики створюваного рову (водосховища); втрати із рову (водосховища); втрати води на господарські потреби (водопостачання навколишніх поселень, водопій худоби, на полив городів, на млини тощо).

Перед проектуванням і будівництвом гідротехнічних споруд водних перешкод і створення проекту водного загородження вцілому потрібно виконати гідрологічні, топографічні, інженерно-геологічні і виробничо-будівельні вишукування [4, с. 121].

Напір в річці у XVI–XVII ст. створювався за допомогою дерев'яних, земляних або дерев'яно-земляних гребель. Схема дерев'яної греблі з високим порогом наведена на рис. 1.

Дерев'яна гребля складається із ряжевих стінок (рс) – тобто дерев'яних зрубів, що занурюються в землю і ґрунту (г), який заповнює ряжеві ящики. Греблі можуть виконуватись без затвору (щита) на гребені греблі (рис. 1, а), або із затворами (з) (рис. 1, б).

У випадку греблі без затворів на гребені (рис. 1, а), спорожнення рову (водосховища) виконується донними або глибинними водоспусками. Ці водоспуски влаштовують в глухій дерев'яній частині. Якщо на гребені дерев'яної греблі передбачено установку затворів, то профіль водозливної частини влаштовували ступінчастим (рис. 1, б). Профілі глухих ділянок греблі виконували такими ж, як і водозливні.

При розрахунку пропуску води із рову може виникнути два випадки [4, с. 116]:

- 1) випуск води із рову через проран, що виник під час розрушення частини гідровузла;
- 2) випуск води виконується через водоскидні отвори з допомогою маневрування затворами, щитами або шандорами.

У якості пристроїв для регулювання подачі води із річки до рову використовувалися плоскі дерев'яні щити або шандори [4, с. 220–221].

Щити виконувалися із чисто обрізаних дошок, щільно підігнаних між собою в шпунт або четверть і з'єднаних шпонками, що встановлюються у пази, вибрані у дошках з напірної сторони (рис. 2). Для маневрування щитами до них цвяхами прикріплювалися

планки із залізних смуг із гаками зверху.

При ширині отвору між стійками від 2 до 4 метрів, для його закриття використовувалися шандори (рис. 3), які являють собою горизонтальні балки, що закладаються одна на іншу у пази биків. Шандори передають тиск на бики або на контрфорси. Піднімаються шандори за допомогою двох гаків, врізаних у верхню грань.

Прикладом замку, у вхідній частині якого влаштована водоприймальна споруда, є замок Калькум на півночі землі Дюссельдорф у Німеччині [8]. Рів наповнюється через водоприймальні отвори, оснащені затворами. На даний час вони обслуговуються сучасними гідропідйомниками. Найбільш простим підйомником для щитів і шандорів у Середньовіччі був воротовий підйомник нерухомого або рухомого типу. Усі греблі, які влаштовувалися для створення водних перешкод, оснащувалися підйомниками, що забезпечували відкриття водозливних отворів за мінімально короткий строк. Рухомий ворот передає навантаження на міст. Він влаштовується на рамі, установленій на колеса, які пересуваються балками.

Повністю або частково підвищують ефективність водних перешкод [4, с. 103] заходи: збільшення кількості ровів; влаштування каналів і ям, заповнених водою; регулювання водопостачання на господарські потреби; влаштування проміжних валів і гребель.

Дубенський замок виник як фортеця волинян у X ст. Протягом X–XIII ст. існував дитинець літописного Дубна, який був зруйнований монголами в 1240–1241 рр. Приблизно в кінці XIV – на початку XV ст. князь Федір Острозький спорудив дерев'яно-земляне укріплення, яке мало дещо інший від сучасного вигляд. 1492 рік офіційно вважається датою спорудження Дубенського замку [6], коли його було зведено Костянтином Івановичем Острозьким. Крім династії Острозьких цей архітектурний комплекс належав князям з династій Заславських, Сангушків, Любомирських, Барятинських. Укріплення було оточене земляними валами, огорожене дерев'яним частоколом по периметру і тісно забудоване всередині житловими та господарськими приміщеннями.

Замковий комплекс об'єднує такі споруди: палаци князів Острозьких, Любомирських, Надбрамний корпус, оборонний рів, два

бастіони зі сторожовими вежами та казематами, створені за проектом французького інженера Воблана. Основу замку створював корпус при в'їзній брамі XVI–XVII ст. з порталом, виконаним у стилі епохи Відродження. Прикрашав браму герб князів Острозьких у гарній оправі, який зберігся й до нашого часу [5].

Історія замку князів Острозьких у Дубні поділяється на період старого та нового замку [10]. Під час першого з них, починаючи від XV ст. та до початку XVII ст. дитинець замку розташовувався на крайній острівній ділянці мису. Перевага полягала в оптимальному використанні з оборонною метою природних умов, виконанні сторожових функцій над в'їздом у місто зі сторони передмістя Сурмичі, збереженості укріплень давньоруського часу. Протягом цього періоду територія бастіонного замку утворювала нижній замок, у якому розташовувалась забудова, що обслуговувала замкове господарство, будинки княжих урядників, прислуги. У період нового замку, на початку XVII ст. сюди переноситься головний замковий осередок, зведений у стилі пізнього Ренесансу. Спадковість старого і нового замків беззаперечна. Протягом XV–XVII ст. відрізнялися топографічні умови і вигляд споруд замку. При цьому вони продовжували становити єдиний замковий комплекс [10].

Замковий комплекс набрав сучасного вигляду на початку XVII ст. завдяки значній реконструкції, яку здійснив князь Януш Острозький. У XVII ст. будуються бастіонні регулярні замки, які поєднують цивільну і військову функції, що в подальшому трансформувалися у «palazzo in fortezza» – палац у фортеці (завдяки побудові палацу Любомирських). Замки такого типу мали стійкий до потужного артилерійського вогню ескарповані зовні та з середини земляні вали-куртини, а з флангів – бастіони. Усі бастіонні замки оточувалися по периметру ровом шириною 7...12 м. Більшість з ровів мали контрескарп. До в'їзної брами з напільної сторони через рів перекидався підвісний міст [13]. В'їзна брама влаштувалась по центру однієї з куртин (у випадку Дубенського замку – у надбрамній вежі).

Оборонний рів Дубенського замку з валом (рис. 4) мав типову для XVI ст. форму [3].

Протягом свого існування замок неодноразово перебудовувався й укріплювався. На початку XVII ст. каштелян краківський

князь Януш Острозький реставрував замок у стилі пізнього Ренесансу. Було добудовано два бастіони зі сторожовими вежами. Між старим городищем і новим замком пролягав глибокий рів, який при потребі легко заповнювався водами Ікви. Другий, ширший і важливіший для оборони, рів був виритий з протилежного боку замку. Його східний схил утворювався фасадами бастіонів і куртиною, яка їх з'єднувала, а висока прямовисна стіна з боку міста була складена з «дикого» каміння. Цей рів також наповнювався водою. Рівень води в оборонних ровах міг сягати 2,5 м. Дно ровів було мощене каменем [9]. Вирили рови при князі Януші Острозькому полоненні татари [7].

Археологічні матеріали свідчать [10], що на початок XVII ст. старий замок перестав використовуватись, як основний житлово-господарський осередок родини Острозьких і поступово занепадав. Це пов'язано із будівництвом у цей час більш надійного мурованого замку за бастіонною системою. Новий замок став необхідним у зв'язку із зростанням потужності наступального озброєння, насамперед артилерії. Потреба у більшому за розмірами і осучаснену оборонному замку була зумовлена намірами Януша Острозького перетворити Дубно на головне місто своїх володінь, після того як у 1603 р. він став його спадкоємцем. Перевезення до сховищ Дубенського замку родинних скарбів князів Острозьких та створення їхнього реєстру у 1616 р. свідчить про те, що на цей рік основні роботи з будівництва нового замку були закінчені.

Відносно природної форми території міста ділянка на схід від бастіонного замку виступає звуженим і пониженим краєм мису, що заглиблений у коліно русла Ікви, а зі сходу та півночі оточений розлогою заболоченою заплавою. Формування заплави відбулося внаслідок з'єднання долин річок Ікви та Липки, що доповнювались у давнину меншими струмками. Природно виокремлена ділянка мису із західної сторони була відмежована штучним ровом від основної території півострова [10]. Отже, оборонні переваги східного краю мису посприяли його використанню для будівництва укріпленого замку. Точно визначити давні розміри ізольованої ділянки складно, оскільки у XVII–XIX ст. у ході підсилювання Сурмицької греблі та у XX ст. внаслідок меліоративних робіт в долині річки Ікви,

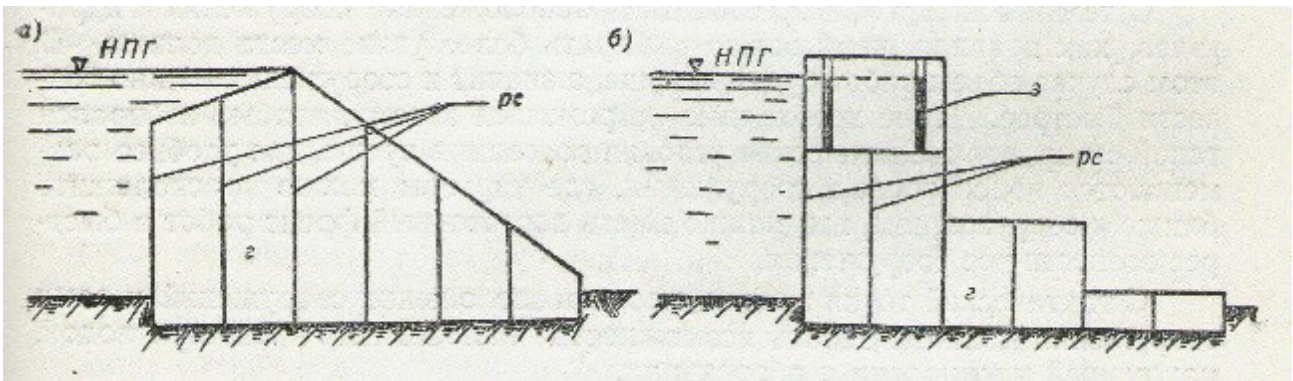

Рис. 1. Схема дерев'яної греблі з високим порогом.

нівелювання та нарощування поверхні ландшафту під промислове будівництво вони були збільшені. Разом з тим, як свідчать стратиграфічні спостереження у північній частині мису, материкова основа зазнавала систематичних підмивів, які призводили до обвалу берега, спричиняючи його достатньо різке падіння у Х–ХІІІ ст. Натомість будівельні та сміттєві шари ХV–ХVІ ст. показують, що у цей час призматична територія мису, принаймні з північної сторони, була відчутно розширена, а схили нарощені не менше як на 1 м. На сьогоднішній день основне підвищення краю мису, що слугувало ядром для існуючого тут оборонного осередку підняте над долиною Ікви на висоту до 6 м та охоплює площу близько 1 га. Так як на північному схилі до нього прилягають насипні шари пізньосередньовічного часу, то ці розміри приблизно відображають давню територію старого замку [10].

Одним із секретів неприступності замку були особливості самої місцевості. Багатокілометрові заплави поблизу чудово

захищали замок. Важкій артилерії ворогів просто неможливо було підібратись через протяжні болота до стін фортеці. На час нападу татар Дубенський замок був «закутий» в олово та броню. Аби військо мало добрі обладунки і хорошу зброю, на території постійно діяла людвисарня (ливарна майстерня). Вона давала ядра власного виробництва та навіть гармати. Тому замок увійшов в історію як один із найстійкіших. Протягом п'яти століть його ні разу не взяли штурмом. Та спроб захоплення фортеці було немало – лише протягом ХVІІ століття на місто нападали близько ста разів.

Дубенський замок споруджено на березі річки Ікви, бастионний фронт його звернений на північ, а з півдня і сходу він омивається водами річки Ікви та її невеликої притоки Липки. У зв'язку з цим, з південного боку влаштовували незначні укріплення – ворог не міг підступити болотистою місцевістю, перерізаною річкою. Укріплення замку не є геометрично правильним – воно являє собою не квадрат, прямокутник або якусь іншу фігуру, прийняту у фортифікації, а трапецію з нерівною меншою стороною і має лише

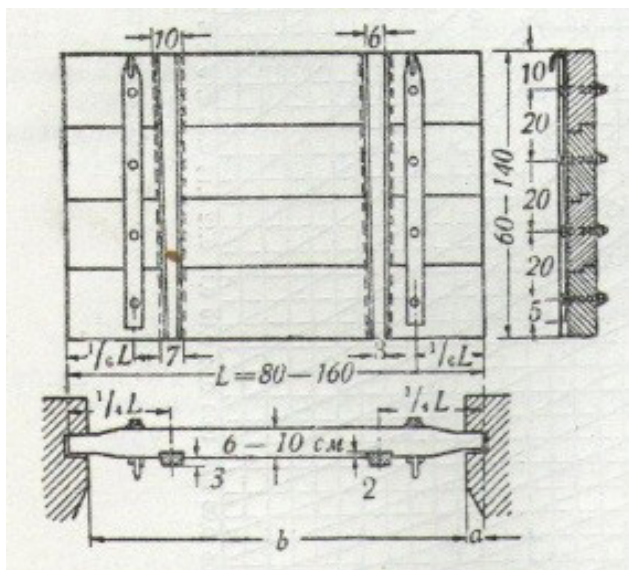

Рис. 2. Схема щита із дощок.

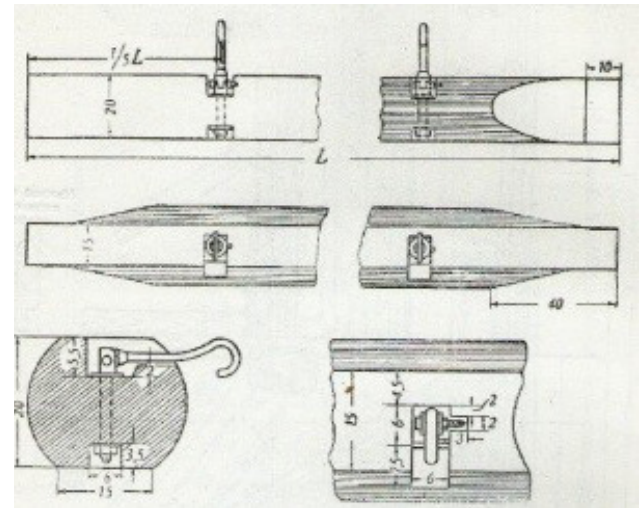

Рис. 3. Схема дерев'яних шандорів.

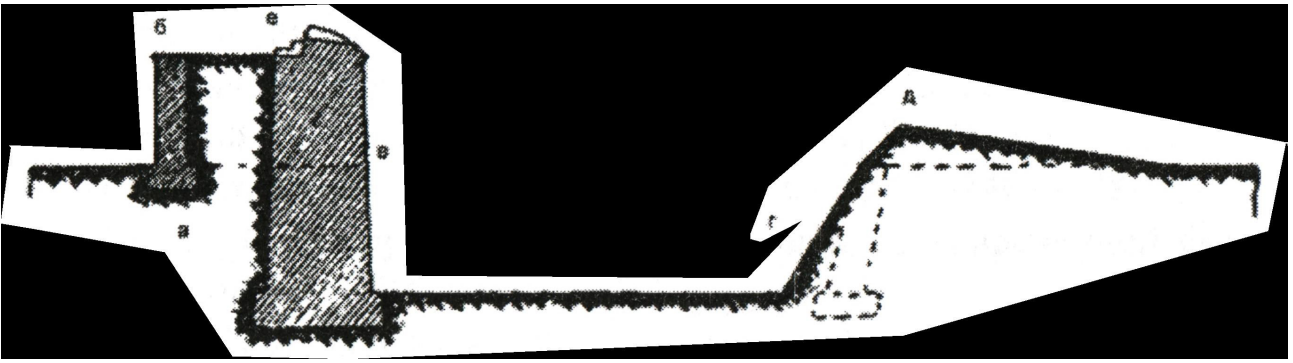

Рис. 4. Профіль валу в середині XVI ст. (взято із [3]):

а — вал; б — валганг; в — ескарп; г — контрескарп; д — гласис; е — банкет.

два бастіони. Дубенський замок можна віднести до новоіталійської фортифікаційної школи. Він має всі її ознаки – високі кам'яні облицювання, великі гострокутні бастіони із влаштованими на них кавальєрами. Бастіонний фронт прикритий ровом з опорядженим контрескарпом. Скоріше за все, перед ровом був гласис (оборонна споруда, пологий насип, що зводився перед ровом або прикритим шляхом і служив захистом укріплення та перешкодою для противника при наступі на головний вал, а також покращував маскування фортифікаційної споруди та обстріл місцевості перед нею) і прикритий

шлях, оскільки в усіх фланках (невеликих прямолінійних ділянках фортечної огорожі, або польових укріплень, приблизно перпендикулярних фронту і призначених для захисту і обстрілу підступів з боку противника до сусідніх будівель) є проходи, що ведуть у рів, сполучені ходами із замковим подвір'ям [3].

Бастіони Дубенського замку нетипової форми – це великі, витягнуті верки (окремі укріплення, що входять до складу споруд фортеці, які здатні вести самостійну оборону) з дуже гострим висхідним кутом, рівним 60°. На них були влаштовані кавальєри – підвищені позиції. До нашого часу вони не збереглися, але чітко позначені на плані замку 1875 р. [3]. На шпiцах, як і в більшості інших бастіонних укріплень першої половини XVII ст. – невеликі башточки, які збереглися до нашого часу. Взагалі, особливістю цієї фортифікації є кам'яне облицювання, викладене з двох матеріалів – каменю і цегли. Ескарп до карнизу викладений з каменю, а вище – обмурований цеглою. Довжина куртини північного бастіонного фронту – 160 м. Посередині її влаштовано ворота з просторим Надбрамним корпусом із двома крилами. Сьогодні цікаво було б знати місця, де саме були встановлені гідротехнічні споруди – їх вид, тип, способи їхньої охорони та оборони (для подальшої реконструкції у майбутньому, щоб у музеї-фортеці з'явився новий екскурсійний об'єкт).

За топографічними даними плану замку (при відомому масштабі) було обчислено площу оборонного рову $F_p=6711,29$ м². Глибину води у рові прийнято $h_p=2,50$ м. Об'єм води, яку необхідно набрати, щоб наповнити рів становить $W_p=16788,2$ м³. Усі інші геометричні розміри були прийняті довільно за існуючими водозливами-аналогами.

Було створено модель (у масштабі 1:50)

Рис. 5. Модель головної водозабірної споруди, що могла влаштовуватися на вході із річки у рів. М 1:50

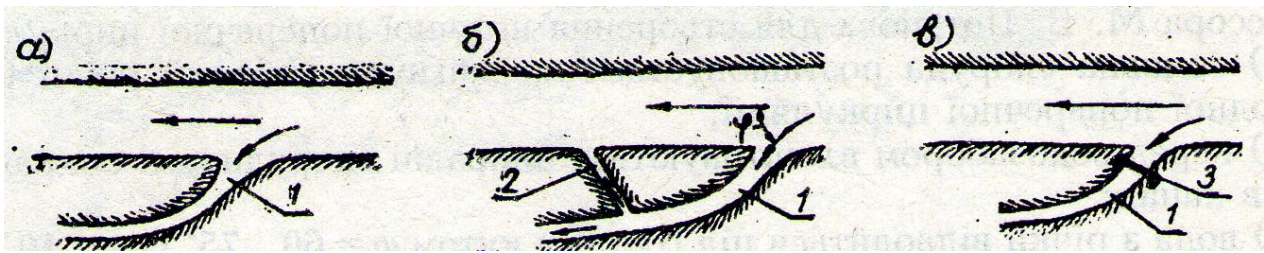

Рис. 6. Схеми бокових безгребельних водозаборів: а та б – без головної споруди; в – з головною спорудою; 1 – річка (канал); 2 – скидний канал; 3 – головна водозабірна споруда.

головної водозабірної споруди, яка могла влаштуватися на вході із річки у рів (рис. 5). Водозабірні споруди виконані у формі ряжених ящиків, заповнених ґрунтом. Вона оснащена двома видами затворів: щитом і шандорним перекриттям (розміром 2х3 м), які встановлені у пазах бичків. Обслуговуються затвори підйомним механізмом, наприклад, воротовим підйомником. Для виконання ремонтних робіт передбачено зйомні драбини.

Водозливом називається перешкода, через яку відбувається перетікання води [2]. Та ділянка перешкоди, на якій безпосередньо відбувається перетікання води, називається порогом водозливу. Частина потоку перед водозливом (вверх за течією) називається верхнім б'єфом, а область потоку за водозливом – нижнім б'єфом.

За принципом роботи дана споруда відноситься до **бокових безгребельних водозаборів**. Безгребельні водозабори з боковим відведенням води будуються за різними схемами [2]: без головної споруди, з головною спорудою, з відстійником і регулюючою спорудою (рис. 6).

Для визначення часу наповнення оборонного рову було виконано розрахунки для двох видів затворів: щита і шандорного перекриття t , год.

У випадку водозабору без головної споруди (рис. 6, а та б, в) витрата води визначається за формулою Шезі

$$Q = \omega \cdot C \cdot \sqrt{R \cdot i} \cdot \frac{M^3}{c}, \quad (1)$$

де ω – площа живого перерізу, м²; C – коефіцієнт Шезі; R – гідравлічний радіус, м; i – похил поверхні води.

Переливання через шандорне перекриття (водозлив із тонкою стінкою, рис. 6, в). При вільному перетіканні у випадку не підтопленого водозливу витрата води рівна

$$Q = \varepsilon \cdot m \cdot b \cdot \sqrt{2 \cdot g \cdot H_0} \cdot \frac{M^3}{c}, \quad (2)$$

де ε – коефіцієнт бокового стиснення,

$$\varepsilon = 1 - \alpha \cdot \frac{H}{H+b};$$

H – напір над шандорами, $H \approx 0,5$ м; b – ширина прольоту (шандора), м; α – коефіцієнт форми входу – для зворотної стінки за [12, рис. 4.18,а] $\alpha = 0,2$; m – коефіцієнт витрати, визначений за формулою Базена

$$m = 0,405 + \frac{0,003}{H} = 0,405 + \frac{0,003}{0,5} = 0,411;$$

$$\varepsilon = 1 - 0,2 \cdot \frac{0,5}{0,5+2} = 0,96;$$

$$Q = 0,96 \cdot 0,411 \cdot 2 \cdot \sqrt{2 \cdot 9,81} \cdot 0,5^{3/2} = 1,24 \frac{M^3}{c}.$$

Час наповнення водосховища (без врахування втрат на випаровування, фільтрацію, водоспоживання) у цьому випадку визначається за залежністю

$$t = \frac{W_p}{86400 \cdot Q} = \frac{16788,2}{86400 \cdot 1,24} = 0,175 \text{ доби} \approx 3 \text{ год. } 46 \text{ хв.}$$

Витікання з-під щита. При вільному витіканні, коли рівень води у нижньому б'єфі (рові) не впливає на характер витікання витрата рівна

$$Q = \varepsilon \cdot \varphi \cdot \varepsilon_b \cdot h_{щ} \cdot b \cdot \sqrt{2 \cdot g \cdot (H_0 - \varepsilon_b \cdot h_{щ})}, \frac{M^3}{c}, \quad (3)$$

де ε – коефіцієнт бокового стиснення,

$$\varepsilon = 1 - \alpha \cdot \frac{H}{H+b};$$

α – коефіцієнт форми входу – для зворотної стінки за [12, рис. 4.18,а] $\alpha = 0,2$; φ – коефіцієнт швидкості, який приймається за рекомендаціями М.М. Павловського [12, с. 175] для щитового отвору $\varphi = 0,95 \dots 1,0$; ε_b – коефіцієнт вертикального стиснення за даними М.Є. Жуковського [12, с. 175] при

$$\frac{h_{щ}}{H} = \frac{0,5}{1,5} = 0,333$$

становить $\varepsilon_b = 0,6274$; $h_{щ} \approx 0,50$ м – висота відкриття щита; H_0 – напір перед щитом, $H \approx 1,5$ м; b – ширина прольоту (щита), м

$$\varepsilon = 1 - 0,2 \cdot \frac{0,5}{0,5+2} = 0,96;$$

$$Q = 0,96 \cdot 0,95 \cdot 0,6274 \cdot 0,5 \cdot 2 \cdot \sqrt{2 \cdot 9,81 \cdot (1,5 - 0,6274 \cdot 0,5)} = 2,76 \frac{m^3}{c}.$$

Час наповнення водосховища (без врахування втрат на випаровування, фільтрацію, водоспоживання) у цьому випадку визначається за залежністю

$$t = \frac{W_p}{86400 \cdot Q} = \frac{16788,2}{86400 \cdot 2,76} = 0,070 \text{ доби} \approx 1 \text{ год. } 41 \text{ хв.}$$

Висновки. Порівнюючи результати розрахунків, бачимо, що час наповнення оборонного рову у випадку витікання з-під щита (при застосуванні у якості перегороджуючої споруди щитів) майже вдвічі менший, ніж у випадку переливання води через шандорні перекриття.

Джерела та література

1. Военная гидротехника [Електронний ресурс]. Режим доступу: ru.wikipedia. Назва з екрана.
2. Гидротехнічні споруди. Підручник для вузів // За ред. Дмитрієва А.Ф. – Рівне : Вид-во НУВГП, 1999. – 328 с. : іл.
3. Глушок О. В. Еволюція фортифікації на Правобережжі під впливом змін у тактиці облоги (XV–XVII ст.) : монографія / О. В. Глушок. – К. : Унів. вид-во «ПУЛЬСАРИ», 2009. – 124 с.
4. Дворяшин В. И. Военная гидротехника (водные заграждения). – М. : Издание Военно-инженерной академии, 1955. – 443 с. : ил.
5. Дубенський замок [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://zamokdubno.com.ua>. Назва з екрана.
6. 6. Дубенський замок [Електронний ресурс]. Режим доступу: uk.wikipedia.org. Назва з екрана.
7. Дубно (7 Чудес Рівненщини) – Дубенський замок + історія [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://www.youtube.com>. Назва з екрана.
8. Замок Калькум, окружений водяним ровом, Дюссельдорф, Германия [Електронний ресурс]. Режим доступу: www.youtube.com. Назва з екрана.
9. Мандруємо Україною. Дубенський замок [Електронний ресурс]. Режим доступу: [youtube.com](http://www.youtube.com). Назва з екрана.
10. Пшеничний Ю. Дубенський замок. Матеріали до характеристики добастіонного періоду // Дубенський науковий вісник. Вип. 1 : матеріали міжн. наук.-теорет. конф., присвяч. 525-річчю Дубенського замку і 100-річчю від дня народження І. Д. Лозов'юка. – Дубно, 2017. – С. 29–43.
11. Пшеничний, Ю. Карта Дубна 1671 року Ульріха фон Вердума // Історія музейництва, пам'яткоохоронної справи, краєзнавства і туризму в Острозі та на Волині. – Науковий збірник. Вип. 2, 2009. – С. 245–250.
12. Справочник по гидравлике // Под ред. Большакова А. А. – К. : «Вища школа», 1977. – 280 с.
13. Федунків З. Б. Еволюція оборонних укріплень бастионних регулярних замків Західної України // Сучасні проблеми архітектури та містобудування : зб. наук. праць. – Вип. 43. – Ч.1, 2016. – С. 332–342.
14. Фортифікація [Електронний ресурс]. Режим доступу: uk.wikipedia.org. Назва з екрана.

Марина Григор'єва

**НОРМАТИВНІ АКТИ ЯК ДЖЕРЕЛО З ДОСЛІДЖЕННЯ ІСТОРІЇ
СТУДЕНТСЬКИХ ОРГАНІЗАЦІЙ НАДДНІПРЯНСЬКОЇ УКРАЇНИ
У ДРУГІЙ ПОЛОВИНІ ХІХ – НА ПОЧАТКУ ХХ СТ.**

Аналіз нормативних джерел дозволяє більш глибоко поглянути на проблеми студентських об'єднань університетів Наддніпрянської України у другій половині ХІХ – на початку ХХ ст., проаналізувати урядовий погляд на їх діяльність, визначити, яку роль було відведено університетській молоді в російській державі означеного періоду.

Особливість нормативних документів визначається тим, що вони відображають історичну дійсність не в фактах, а в юридичних нормах, аналіз яких дає можливість істориком робити висновки про політичний та економічний стан суспільства, розвиток соціальних процесів, культури, моралі, приватних відносин тощо [11, с. 358]. У даному випадку на основі аналізу нормативних документів можна робити висновки з приводу урядової політики щодо студентських організацій в означений період, її змін та факторів, що цим змінам сприяли. Крім того, можна простежити вплив політичного життя Російської імперії на діяльність організацій університетської молоді та визначити, як урядові кола зазначеного періоду уявляли обличчя сучасного їм студентства та яку роль відводили йому в суспільному та університетському житті.

Перш за все, звернемо увагу на механізми створення нормативних актів. Необхідно мати на увазі, що у прояві законодавчої ініціативи в Російській імперії ХІХ ст. визначальним було право царя на здійснення законодавчого почину. Це право затверджувалось основними державними законами. У свою чергу саме цим зумовлювались основні характерні риси законодавчих актів ХІХ – початку ХХ ст., які так чи інакше стосувалися України. Існування самодержавної влади знайшло відображення і в особливостях розробки

законопроектів. Ніякої чітко визначеної процедури обговорення законопроектів не існувало, а вироблення нових законоположень могло здійснюватися різноманітними відомствами. Досить часто складання та обговорення законопроектів доручалося спеціально створеним комісіям, комітетам. В окремих випадках складали проекти місцеві установи, спеціально для цієї мети створені [1, с. 193].

Слід відмітити як характерну рису в законодавстві Російської імперії те, що пропозиції щодо нововведень або структурних реформ могли розглядатися досить довго. Право остаточного затвердження законодавчих актів протягом всього періоду, що розглядається, належало виключно царю. Політичні реформи, викликані революцією 1905 р., внесли окремі корективи в цю процедуру, оскільки до затвердження нового закону царем необхідно було його попереднє ухвалення Державною Думою і Державною Радою. Але за статтею 86 «Зводу основних державних законів» наступною була стаття 87, яка допускала «за надзвичайних обставин» прийняття законів безпосередньо царем, причому це поширювалося і на час тимчасового припинення засідань Державної Думи. Завершальною стадією формування законодавчого акту була його публікація. Для того, щоб закон виконувався, він повинен був бути обнародуваним [1, с. 194].

Головною особливістю законодавчих актів Російської імперії ХІХ – початку ХХ ст. є різноманітність їх форм. Будь-яке волевиявлення царя мало (або могло) отримати силу закону. Слід зауважити, що в Російській імперії так і не були вироблені чіткі критерії для розрізнення законодавчого акту від адміністративного розпорядження, що вносило певну плутанину в розуміння їх сутності.

Причому такі, хоч певною мірою і формальні, але все ж обов'язкові речі, як царський підпис на акті (а не тільки згадка про нього), проходження закону через Державну Раду, а потім через Думу, розміщення документу в «Повному зібранні законів», мали багато відхилень, які не завжди дозволяють відділити справжні законодавчі акти періоду, що розглядається, від звичайних адміністративних розпоряджень. Це іноді призводило до того, що законодавча сила могла надаватися тому чи іншому документу через певний, іноді досить тривалий час. Інколи законодавча норма надавалась усним розпорядженням царя. Зазначимо, що в Російській імперії так і не було вироблено чітких критеріїв для відстеження відповідності форми акту змісту тієї правової норми, яка в ньому відбилась. Часто з приводу однотипних явищ та подій приймалися різні за видом законодавчі акти [1, с. 194].

До 1906 р. в Російській імперії законодавчі акти видавались «у формі уложень, статутів, затверджень, грамот, положень, наказів (інструкцій), маніфестів, указів, думок Державної ради та доповідей, що були удостоєні височайшого затвердження». Крім того імператор оголошував «повеління в порядку управління» у формі рескриптів та наказів [3, с. 215].

Місце університетського студентства, як власне і університету, в суспільній стратифікації та думки щодо нього з боку влади фіксувались нормативними судженнями влади, висловленими в офіційних державних актах – законах, наказах, постановах, а також нормалізуючими судженнями – статутами, циркулярами, локальними розпорядженнями, що охоплювали конкретних суб'єктів в рамках якоїсь організації, в нашому випадку університету. У відповідності з ними студентів вважали не більше ніж безголовими учнями, що вступали до університету з єдиною метою – отримати звання, а разом з ним чин певного класу, який надавав право на професійну реалізацію та був одним з етапів соціалізації молодих людей [5, с. 55].

Стосунки студентських організацій з структурами влади часто були досить складними. Уряд уявляв собі мету та функції об'єднань університетської молоді дещо інакше, ніж їх бачили самі члени товариств.

Перед тим, як приступити до характеристики нормативних джерел, наведемо

короткий екскурс стосовно урядової політики щодо об'єднань університетської молоді.

До кінця XIX ст. ставлення до студентських організацій в правлячих колах коливалося між абсолютним запереченням права студентів на їх створення (такої позиції твердо дотримувався міністр народної освіти 1866–1880 рр. Д. А. Толстой), та визнанням необхідності задля «заспокоєння» студентства дозволити йому власні організації (за що виступав наступник Толстого на міністерській посаді у 1880–1881 рр. А. А. Сабуров).

Ліберальні прагнення А. А. Сабурова на шляху регульованої зверху корпоративності студентства, були підтримані його наступником А. П. Николаї (1881–1882 рр.), але невдовзі вони були рішуче зведені нанівець новим міністром народної освіти І. Д. Деляновим (1882–1897 рр.) [9, с. 26].

Загальноросійські студентські хвилювання 1899–1902 рр. підірвали кредит урядових очікувань щодо ефективності поліцейської охорони вищої школи від проявів корпоративної солідарності студентства. У цю царину урядової академічної політики вносяться елементи так званого «сердечного піклування про студентів». «Батьком» цієї нової «педагогічної доктрини» був міністр освіти генерал П. С. Ванновський. Свою програму дій він анонсував під девізом: «Внесок в справу виховання юнацтва розуму, любові та сердечного піклування». Головними виконавцями цих принципів Ванновський планував зробити професорів та викладачів.

Політичний режим, що встановився в Російській імперії після 3 червня 1907 р., дозволив уряду П. А. Столипіна розпочати реанімацію знищених революцією охоронницьких обмежень корпоративного статусу студентства. Міністр народної освіти П. М. Кауфман дотримувався цієї ж політики стосовно студентських організацій. Поліцейсько-охоронницька традиція була продовжена під час керівництва міністерством А. М. Шварца (1908–1910 рр.) та Л. А. Кассо (1910–1914 рр.) і значно ослабла, коли міністерство очолив П. Н. Ігнат'єв (1915–1916 рр.).

Отже, перейдемо до аналізу законодавчих джерел з даної проблематики.

Загальні положення стосовно студентства знаходимо в університетських статутах (1863 р., 1884 р.) [15; 49], а також їх

проектах (1862 р., 1905 р. та інших) [40; 41].

У листопаді 1861 р. міністр народної освіти провів нараду з «університетського питання», у якій взяли участь куратори навчальних округ та професори – представники університетів. Створена на нараді комісія вже наприкінці грудня 1861 р. закінчила роботу над проектом нового університетського статуту, продемонструвавши рекордні темпи реалізації поставлених перед нею завдань. Проект статуту було надруковано чималим накладом і розіслано кураторам навчальних округ, членам Головного управління училищ, деяким губернаторам та маршалкам «предводителям дворянства»), митрополитам, архієреям, а також особам (за вибором О. Головніна) – відомим діячам у сфері педагогіки. Проект переклали англійською, німецькою та французькою мовами і попросили іноземних науковців дати на нього відгуки, які по їх отриманні також опублікували окремим виданням досить великим накладом. Відзначимо, що така акція не була типовою для виробленої в Російській імперії практики законопроектів [22, с. 231].

Університетський статут 1863 р. [15], як і його проект, вироблений у 1862 р. [40], не передбачав існування студентських організацій. За цим статутом в стінах університету студенти підлягали університетському керівництву [15, с. 30, п. 100], а поза його межами – «поліцейським постановам на загальних засадах» [15, с. 31, п. 103]. Поряд із цим, думка про корпоративний устрій студентського побуту не була відсутньою у укладачів статуту 1863 р. Прийняттю цього документу передувала період його досить активного обговорення, під час якого на розгляд серед інших були представлені положення щодо студентів – щодо обов'язків студентів, плати за слухання лекцій, премій та стипендій та інше [43; 44]. При цьому до обговорення були залучені представники усіх основних міністерств та відомств. Зокрема, з міністерством фінансів велось обговорення про премії та стипендії для студентів [43], з канцелярією обер-прокурора Святішого Синоду – про викладання студентам богословських наук [47] тощо. Стосовно корпоративності студентів думки чиновників виявилися майже однаковими. У пояснювальній записці до статуту були поставлені питання про те, чи необхідно визнавати студентів за корпорацію, або

ж, не визнаючи жодної корпорації, бачити в студентах лише окремих відвідувачів університетських лекцій, що допускаються до університету тільки за умови дотримання певних правил. Записка ця прямо говорила про неможливість визнання студентів корпорацією. У цьому питанні переважила консервативна, охоронницька тенденція [8, с. 41].

Статут 1884 р. також не дозволив існування об'єднань університетської молоді. При цьому ще до прийняття документу міністр народної освіти визнавав за необхідне «вказати в самому статуті на обов'язок професорів та інших університетських викладачів не обмежуватися лише читанням лекцій, а бути взагалі наставниками та керівниками студентів не лише в наукових заняттях, але і в моральному відношенні» [45, арк. 76].

Відзначимо, що статуту не містили прямої заборони цих організацій, вони просто не згадували їх.

Проект університетського статуту 1905 р. передбачав дозвіл студентських наукових гуртків [41, с. 63, п. 187], крім того в позанавчальний час студентам були дозволені «зібрання групами, об'єднаними спільністю навчальних занять, в приміщеннях університету для обговорення питань навчального життя». Поряд із цим зібрання «на загальних засадах» поза межами університету студентам заборонялися [41, с. 63, п. 188]. Пропозиція такого нововведення, як очевидно, була обумовлена політичною ситуацією в країні, що стрімкими кроками наближалась до революції. Оскільки студентство активно відгукнулося на події в країні, висувало власні вимоги як академічного, так і політичного характеру, то уряд був змушений піти на певні поступки.

Загалом університетські статуту надають досить лаконічну інформацію щодо товариств університетської молоді. У статутах 1863 р. та 1884 р. навіть не знаходимо терміну «студентські організації», в проекті статуту 1905 р. зустрічаємо свого роду протиставлення: наукові - ненаукові організації студентів. Таким чином, у цих документах досить яскраво виявляється урядове ставлення до студентських організацій.

Одночасно з внесенням проекту університетської реформи 1884 р. до Державної ради в урядових колах обговорювалося питання про віддачу студентів за «заворушення»

до солдатів. В урядових колах це покарання пов'язували безпосередньо з проектом університетського статуту [53, с. 128].

Позбавити учасників студентського руху пільг з відбуття військової повинності пропонував граф Толстой у 1879 р. У 1880 р. Лорис-Меліков виступив за формування «особливих військових команд» з «неблагонадійних» [53, с. 129].

Під впливом опозиції, що виступала проти перегляду реформ 60-х років, Олександр III не наважився ухвалити цей захід у 80-ті роки [53, с. 132].

Більш детальну регламентацію діяльності студентських організацій дають правила для студентів, які регулювали усі виміри студентського життя (навчання, побут тощо). Вони містили норми, що стосувалися прийому до числа студентів, плати за навчання, призначення стипендій, поведінки студентів під час проходження курсу тощо. Обсяг правил поступово збільшувався, а отже розширювалась та деталізувалась регламентація життя студентів. Якщо, зокрема, правила для студентів Харківського університету 1852 р. склалися з 14 сторінок, то правила початку ХХ ст. містили більше 30 сторінок. Відзначимо, що ці правила склалися в університетах та затверджувалися попечителями навчальних округів [15, с. 39].

Правила для студентів Харківського університету 1852 р. забороняли студентам «входити в таємні зв'язки та товариства, якого завгодно характеру та де б вони не знаходились» [25, с. 9, п. 10]. У цих правилах студентські організації навіть не виділялися як окрема група об'єднань. У правилах для студентів Новоросійського університету, які датувались більш пізнім часом – 1880 р., взагалі не було жодної згадки про об'єднання університетської молоді [28]. Правила для студентів Харківського університету 1864 р. забороняли участь студентів в зібраннях, за виключенням зібрань з метою «слухання лекцій та практичних занять» [32, с. 12], аналогічна норма містилася і в правилах 1871 р. для студентів цього ж університету [18, стб. 914, п. 26]. У правилах цього ж року для студентів Київського університету, які також забороняли існування організацій університетської молоді, більш конкретно визначались види цих організацій: «не допускаються ні в університеті, ні в дворах та

садах його жодні зібрання та сходки; не допускаються в університеті театральні вистави, концерти, курильні кімнати та ін. Так само не дозволяються в будівлях університету об'єднання, які не знаходяться під керівництвом університетського начальства, як наприклад: особливі студентські бібліотеки, читальні, допоміжні та позикові каси та інше» [38, с. 244, п. 92]. У вироблених для студентів усіх російських університетів правилах 1877, 1895, 1901 рр. [23, 35, 36], як і в проекті правил 1899 р. [42], знов було зазначено ту ж саму норму. Обґрунтування заборони організацій студентів було наступним: «студенти не складають особливої корпорації» [23, ст. 1086, п. 2].

Правила для студентів Новоросійського університету 1868 р. мали цілих чотири параграфи, що торкалися студентської корпоративності. Пункт 6.3 містив наступне ствердження: «Студенти не становлять окремої корпорації», пункти 6.4, 6.6 та 6.7 забороняли відповідно подачі адрес, колективних прохань та посилку депутатів від студентів; сходки та зібрання; концерти, театральні вистави та такі організації як студентські бібліотеки, читальні, допоміжні та позикові каси тощо [26, с. 14]. Дещо в іншій літературній редакції ці положення збереглися і в правилах для студентів Новоросійського університету, виданих у 1873 [27, с. 24] та 1882 [29, с. 10] рр. (другий випуск останніх правил був здійснений у 1884 р. [30]). І лише правила 1903 р. для студентів цього університету дозволили «створення наукових та літературних гуртків під керівництвом професорів» [31, с. 10]. При цьому участь у сходках та подача колективних звернень залишилися забороненими як і раніше.

У цілому правила для студентів більш детально визначали види студентських організацій, та значно чіткіше висловлювали заборону їх діяльності, ніж це було в університетських статутах.

В окрему групу нормативних актів з проблематики, що досліджується, можна виділити різноманітні накази, які стосувалися нагляду інспекції за поведінкою студентів та регламентування її дій. Ці документи також містили вказівки щодо заборони діяльності студентських організацій [13, 31]. Крім того, в них знаходимо вказівки щодо посилення інспекції та нагляду за студентами [17].

Ця група джерел певною мірою регламентувала стосунки студентів з викладачами. Зокрема, у 1863 р. було видано наказ, який забороняв студентам демонструвати своє ставлення до професорських лекцій в університеті [16].

З кінця XIX ст. розпочався новий період нормативного регулювання діяльності студентських організацій. Так, циркулярна пропозиція 1899 р. дозволяє існування студентських наукових гуртків під керівництвом професорів, визнаючи запропонований захід необхідним для недопущення студентських заворушень [51, стб. 707–708].

Циркуляр міністра народної освіти від 21 липня 1899 р. був прийнятий після наради попечителів навчальних округів та керівників вищих навчальних закладів, на якій обговорювалося питання про встановлення бажаного спілкування між студентами, професорами та навчальним керівництвом [46, арк. 1]. Відсутність такого спілкування визнавалася як «одна з найголовніших причин, що сприяли виникненню та розповсюдженню студентських заворушень». Одним із заходів, спрямованих на досягнення довірливих стосунків студентів з професурою (поряд зі спілкуванням в процесі навчальних занять та влаштуванням студентських гуртожитків) було визнано «створення, під обов'язковим відповідальним керівництвом професорів, наукових та літературних студентських гуртків, в засіданнях яких могли б читатися та обговорюватися студентські реферати з наукових та літературних питань».

У 1899 р. також були видані «Тимчасові правила організації студентських закладів у вищих навчальних закладах відомства міністерства народної освіти», в яких було зазначено наступну норму: «керівництву вищих навчальних закладів міністерства народної освіти надається, за клопотанням студентів, дозволяти відкриття студентських гуртків для науково-літературних занять, гуртків для занять мистецтвом, ремеслами та різного роду фізичними вправами, а також студентських їдалень, чайних, кас (взаємодопомоги, позиково-зберігальних, допомоги нужденним), попечительства для пошуку занять для недостатніх студентів, бібліотек та читалень» [6, арк. 134; 46, арк. 212]. При цьому студентські організації мали подавати на ім'я ректора щорічні звіти про свою

діяльність. Слід відзначити, що при розробці правил 1899 р. уряд використовував матеріали нарад 80-х років XIX ст. [53, с. 131].

Як бачимо, з часом уряд починав розуміти, що заборона об'єднань університетської молоді призводить лише до переведення цих товариств у підпілля.

Слід сказати, що політика царського уряду щодо студентів – майбутніх чиновників, письменників, вчених тощо – протягом існування університетської системи освіти відрізнялася суперечливістю.

Уряд, прагнучи підготувати із студентів університетів фахівців, відданих престолу і Вітчизні, намагався відгородити студентів від «неблагонадійного впливу». На це були спрямовані правові акти з питань навчання, поведінки, занять, всього внутрішнього розпорядку в університеті [49, с. 24].

Загальна тенденція в розвитку законодавства про студентські організації була в тому, що, переходячи від послідовної охоронницької політики тотальної заборони організацій і визначення студентів як «окремих відвідувачів університету», урядова політика поступово зміщувалася до визнання прав студентів на створення організацій [9, с. 200]. Відзначимо, що урядові поступки щодо студентських організацій, перш за все, були пов'язані з загальною політичною ситуацією в країні та були вимушеним кроком. Стає очевидним урядове ставлення до університетської молоді, яка, за визначенням правил 1877 р., «не складала особливої корпорації». Уряд насправді бачив студентів «окремими відвідувачами університету», кожен з яких мав власні захоплення та інтереси. І дійсно, студентство університетів було досить неоднорідним за віком, соціальним складом та суспільним положенням. Однак значну частину студентів-різночинців об'єднували проблеми соціально-побутового характеру. І, зрозуміло, університетська молодь була пов'язана спільними культурними інтересами. Однак уряд цього не визнавав доти, доки студенти не продемонстрували існування власної корпоративності колективними протестами проти державної політики в студентському питанні.

Нормативні джерела з історії студентських корпорацій другої половини XIX – початку XX ст. дають змогу простежити еволюцію урядової політики в даному напрямку. Втім,

слід мати на увазі значну тенденційність цих джерел. Часто їх творці дивилися на студентство як на потенційно небезпечне середовище. Підозра та недовіра були в основі оцінок та спостережень. До того ж, основна увага була зосереджена на ідейно-політичному

аспекті, і саме цей момент для декого з дослідників ставав і може стати визначальним при характеристиці студентських організацій. Хоча, зрозуміло, цим аспектом не може вичерпуватися така характеристика.

Джерела та література

1. Воронов В. І. Джерелознавство історії України: курс лекцій / І. В. Воронов. – Дніпропетровськ, 2003. – 336 с.
2. Временная инструкция для инспекции за студентами университетов: Московского, Харьковского, Новороссийского, Казанского и Св. Владимира (Утверждена г. министром народного просвещения) // Сборник распоряжений по МНП. – СПб., 1905. – Т. 7. 1877–1879. – Стб. 1077–1085.
3. Голиков А. Г. Источниковедение отечественной истории / А. Г. Голиков, Т. А. Круглова. – М. : РОССПЭН, 2000. – 440 с.
4. Головкин Ю. А. Проект ученых собеседничеств между студентами и преподавателями, 1835 г. // Сборник Харьковского историко-филологического общества. – 1911. – Т. 20. – С. 411–414.
5. Гришунин П. В. Студенчество столичных университетов: структуры повседневной жизни: (Электронный ресурс): 1820-е–1880-е гг.: дисс. ... к. и. н.: 07.00.02 / П. В. Гришунин. – СПб. : РГБ, 2005. – 223 с.
6. ДАРФ. Ф. 102. Оп. 226. О. в. 1898. 5 ч. 153.
7. Завьялов Д. А. Российское законодательство о студенческих организациях (1855–1914) / Д. А. Завьялов // Клио. – 2006. – №1. – С. 186–200.
8. Завьялов Д. А. Студенческие научные общества Санкт-Петербургского университета в конце XIX – начале XX в. (Электронный ресурс): дисс. ... к. и. н.: 07.00.02. – СПб. : РГБ, 2007. (СПб., 2006). – 338 с.
9. Иванов А. Е. Студенческая корпорация России в конце XIX – начале XX в.: опыт культурной и политической самоорганизации / А. Е. Иванов. – М. : РОССПЭН, 2004. – 408 с.
10. Инструкция инспектору студентов императорского Харьковского университета. – 12 с.
11. Историчне джерелознавство : навч. видан. / Калакура Я. С., Войцехівська І. Н., Павленко С. Ф. – К., 2003. – 490 с.
12. Источниковедение: Теория. История. Метод. Источники российской истории : учеб. пособ. / И. Н. Данилевский, В. В. Кабанов, О. М. Медушевская, М. Ф. Румянцева. – М., 1998. – 702 с.
13. Об учреждении надзора за учащейся молодежью // Сборник постановлений по МНП. – СПб., 1892. – Т. 8. 1881–1883. – Стб. 205–207.
14. Об учреждении при Новороссийском университете должности секретаря по студентским делам // Сборник постановлений по МНП. – СПб, 1878. – Т. 6. 1874–1876. – Стб. 36–40.
15. Общий устав императорских российских университетов 1863 г. – СПб., 1863. – 128 с.
16. О восприятии студентам университетов изъявлять знаки одобрения или порицания профессорских лекций // Дополнение к сборнику постановлений по МНП. 1803–1864. – СПб., 1867. – Стб. 994–995.
17. О кредитах на устройство практических занятий, студенческих общежитий и на усиление инспекции в императорских университетах // Сборник постановлений по министерству народного просвещения. – СПб., 1904. – Т. 17. 1900 г. – Стб. 224–242.
18. О расходе на дополнительное содержание инспекции студентов университета Св. Владимира // Сборник постановлений по МНП. – СПб., 1883. – Т. 7. 1877–1881. – Стб. 1425–1426.
19. О расходе на дополнительное содержание инспекции студентов Харьковского университета // Сборник постановлений по МНП. – СПб., 1883. – Т. 7. 1877–1881. – Стб. 1697–1698.
20. О расходе на содержание инспекции за студентами Новороссийского университета // Сборник постановлений по МНП. – СПб., 1883. – Т. 7. 1877–1881. – Стб. 1402–1404.
21. Положение о студентах и посторонних слушателях лекций в императорском Харьковском университете. – Х., 1863.
22. Посохов С. І. Наближення університетської реформи: Харківський університет і громадська думка в середині XIX ст. // Схід-Захід :

- істор.-культуролог. зб. ; університети та нації в Російській імперії. – Харків, Київ, 2005. – Вип. 7. – С. 228–247.
23. Правила для студентов императорских российских университетов: Московского, Харьковского, Новороссийского, Казанского и Св. Владимира (Утверждены г. министром народного просвещения) // Сборник распоряжений по МНП. – СПб., 1905. – Т. 7. 1877–1879. – Стб. 1086–1092.
24. Правила для студентов имп. Харьковского университета. – Харьков, 1841. – 14 с.
25. Правила для студентов имп. Харьковского университета. – Харьков, 1852. – 14 с.
26. Правила для студентов и посторонних слушателей императорского Новороссийского университета. – Одесса, 1868. – 28 с.
27. Правила для студентов и посторонних слушателей императорского Новороссийского университета. – Одесса, 1873. – 34 с.
28. Правила для студентов и посторонних слушателей императорского Новороссийского университета. – Одесса: типография Г. Ульриха, 1880. – 26 с.
29. Правила для студентов и посторонних слушателей императорского Новороссийского университета. – Одесса, 1882. – 24 с.
30. Правила для студентов и посторонних слушателей императорского Новороссийского университета. – Одесса, 1884. – 24 с.
31. Правила для студентов и посторонних слушателей императорского Новороссийского университета. – Одесса, 1903. – 68 с.
32. Правила для студентов и посторонних слушателей лекций в Харьковском университете. – Харьков, 1864. – 24 с.
33. Правила для студентов и посторонних слушателей лекций в Харьковском университете. – Харьков, 1866. – 26 с.
34. Правила для студентов и посторонних слушателей лекций в Харьковском университете // сб. постановлений по МНП. – СПб., 1871. – Т. 4. – Стб. 904–925.
35. Правила для студентов и сторонних слушателей имп. российских университетов. – Харьков, 1895. – 34 с.
36. Правила для студентов и сторонних слушателей имп. российских университетов. – Харьков, 1901. – 34 с.
37. Правила для учащихся в университете Св. Владимира. – К., 1864. – 30 с.
38. Правила для учащихся в университете Св. Владимира // Сборник постановлений по МНП. – СПб., 1871. – Т. 4. – Стб. 926–954.
39. Правила о надзоре за студентами вне стен университета и поспитанниками высших учебных заведений разных ведомств // Сборник постановлений по МНП. – СПб., 1871. – Т. 4. – Стб. – 473–476.
40. Проект общего устава имп. российских университетов // Замечания на проект общего устава имп. российских университетов. – СПб., 1862. – Ч. 1. – С. 1–33.
41. Проект общего устава имп. российских университетов. – СПб., 1905. – 72 с.
42. Проект правил для студентов и сторонних слушателей имп. российских университетов. – СПб., 1899. – 30 с.
43. РДИА. Ф. 733. Оп. 6. Од. зб. 199.
44. РДИА. Ф. 733. Оп. 147. Од. зб. 95.
45. РДИА. Ф. 733. Оп. 149. Од. зб. 654.
46. РДИА. Ф. 733. Оп. 151. Од. зб. 112.
47. РДИА. Ф. 797. Оп. 32. 1 відд. Од. зб. 32.
48. Свод правил для студентов императорского Харьковского университета. – Х., 1858.
49. Стоян Т. А. Студентство університетів підросійської України в другій половині XIX ст. / Т. А. Стоян. – К., 1998. – 28 с.
50. Устав императорских российских университетов 1884 года // Сборник постановлений по МНП. – СПб., 1893. – Т. 9. 1884 г. – С. 980–1065.
51. Циркулярное предложение начальствам учебных округов об установлении желательного общения между студентами, профессорами и учебным начальством // Сборник распоряжений по МНП. – СПб., 1904. – Т. 14. 1898–1900. – Стб. 707–711.
52. Циркулярное предложение начальствам учебных округов по поводу временного изменения порядка управления и надзора за студентами университетов // Сборник распоряжений по МНП. – СПб., 1905. – Т. 7. 1877–1879. – Стб. 993–995.
53. Щетинина Г. И. Университеты в России и устав 1884 года / Г. И. Щетинина. – М., 1976. – 232 с.

Список використаних скорочень

ДАРФ – Державний архів Російської Федерації
РДІА – Російський державний історичний архів

Ірина Чепурна, Тетяна Шульженко

САКРАЛЬНІ ПАМ'ЯТКИ АРХІТЕКТУРИ ЧИГИРИНСЬКОГО КРАЮ

Пам'ятки архітектури є важливим джерелом вивчення і пізнання національної історії. Церковні храми, оборонні, господарські, громадські та житлові споруди є унікальними об'єктами, що зберігають багатопланові відомості щодо минулого країни та її народу, засвідчують певні події та культурні явища. Задля збереження культурно-історичного надбання, велике значення має узагальнення та оприлюднення інформації про ці споруди. Дана публікація розкриває тему історії та сьогодення сакральних пам'яток Чигиринщини.

Переважає більшість українських міст, сіл та містечок мали свою архітектурну та духовну велич – храм. Він був окрасою поселення, зводився на замовлення та кошти мешканців, іноді – окремих меценатів. Будувався, як правило, в такому місці, щоб його було видно звідусіль. Такі споруди доповнювали своєю красою ландшафт Чигиринського краю.

Церковні споруди в історії України неодноразово зазнавали наруги та руйнування, не виключенням були й землі Чигиринщини. На початку 1920-х рр. церква була у кожному селі Чигиринського повіту, в самому місті їх було 5 (1 кам'яна – Соборна церква Казанської ікони Божої матері та 4 дерев'яні: Хрестовоздвиженська соборна церква, церква Успіння Пресвятої Богородиці, дві церкви Чигиринського

Свято-Троїцького монастиря: Живоначальної Трійці та Спасо-Преображенська). В період з 1928 по 1939 рр. більшовиками було зруйновано майже всі храми нашого краю.

Сьогодні на території району залишилось всього 5 старих (дореволюційних) церков: церква Святого Іллі з дзвіницею (с. Суботів), церква Святої Трійці Мотронинського Свято-Троїцького монастиря (с. Мельники), церква Успіння Пресвятої Богородиці (с. Медведівка), церква Святого Михайла (с. Полуднівка), Миколаївська церква (с. Стецівка, перенесена із Золотоніського району у 2002–2004 рр.). Також до наших днів зберігся комплекс чернечих келій Чигиринського Свято-Троїцького жіночого монастиря.

Дослідженням сакральної архітектурної спадщини нашого краю займалися заслужені архітектори України С. Кілессо та Г. Логвин, а також наукові працівники НІКЗ «Чигирин» Н. Кукса, Я. Діденко, А. Перепелиця, Л. Абашіна, І. Чепурна.

Зосереджені пам'ятки сакрального мистецтва у Чигирині, Суботові та Холодному Яру.

Село Суботів, знамените славною козацькою минувшиною, розкинулось правому березі ріки Тясмин, за 12 км. від Чигирини. Воно здавна вабило до себе дослідників, письменників, художників – людей

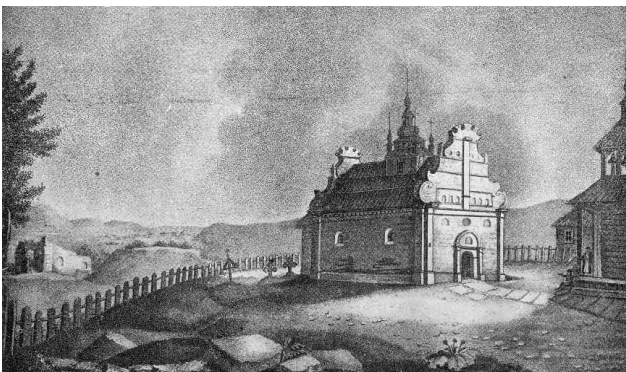

Рис. 1. Іллінська церква. Малюнок П. Сплетссера. 1825 р.

Рис. 2. «Богданова церква в Суботові». Т. Шевченко. 1845 р.

Рис. 3. Іллінська церква. Світлина 1941-1942 рр. Фонди НІКЗ «Чигирин»Шевченко. 1845 р.

Рис. 4. Іллінська церква. Реставраційні роботи 70-х рр. ХХ ст. Фонди НІКЗ «Чигирин»Шевченко. 1845 р.

Рис. 5. Іллінська церква. Сучасна світлина.

небайдужих до історії українського народу. При в'їзді до села гостей вітає велична споруда церкви Святого Іллі, що стала візитною карткою Чигиринського краю.

Церква Святого Іллі – визначна пам'ятка архітектури, збудована в другій половині XVII ст., яка добре збереглася до наших днів. Постановою КМУ від 10.10.2012 р. вона

занесена до Державного реєстру нерухомих пам'яток України, як пам'ятка національного значення (охоронний номер 230049-Н) [12].

Дата побудови храму, на жаль, поки що точно не встановлена. Згідно із літописними джерелами (літопис С. Величка, Г. Граб'янки), церква будувалася як домовий храм сім'ї Хмельницьких впродовж 1651–1656 рр., навпроти гетьманського палацу, з його південно-західного боку. Зведено цю монументальну споруду за кошти гетьмана [4, с. 302].

Архітектурні особливості Іллінської церкви мають багато спільних рис з пам'ятками оборонних споруд кінця XV ст. Тоді був поширений тип церков, горище яких пристосовувалося для оборони. Характер її архітектури визначався вимогами, що ставилися до споруди, як до визначної оборонної будівлі. Церква, фактично, була окремим укріпленням в системі оборонних споруд замку Хмельницьких і підсилювала його південну ділянку. Будівля перекрита циліндричним склепінням з розпалубкою, має стіни більш як метрової товщини і 2 яруси бійниць. В стилістичному напрямку її варто розглядати як перехідну від середньовічної і ренесансної архітектури до барокової. Риси оборонної архітектури, суворість і величність споруди переплітаються з елементами архітектури Ренесансу. Рівні площини могутніх мурів, оживлені пілястрами, карнизами, вікнами, фронтоном. На хори і горище до стрільниць ведуть сховані в товщі двохметрової стіни сходи. Із західної частини була дерев'яна дзвіниця. Незважаючи на порівняно невеликі розміри, церква справляє монументальне враження [12].

У роки руйни та й в подальший час доля церкви була співзвучна з долею українського народу. Приміщення храму занепадало й поволі руйнувалося. На малюнку 1825 р. П. Сплетссера, виконаному на замовлення Д. Бантиша-Каменського для «Истории Малой России...» церква постає в занедбаному стані. Варто зазначити, що саме цей малюнок, виконаний у результаті подорожі Д. Бантиша-Каменського Чигиринщиною, на сьогодні є найбільш давнім зображенням церкви і має виняткову інформаційну цінність [6, с. 19]. Гнітюче враження справляє церква і на малюнку Т. Г. Шевченка «Богданова церква в Суботові» 1845 р. (рис. 1, рис. 2)

У 1851 р. місце священика в Суботові

Рис. 6. «Мотрин монастир» Т. Шевченко. 1845 р.

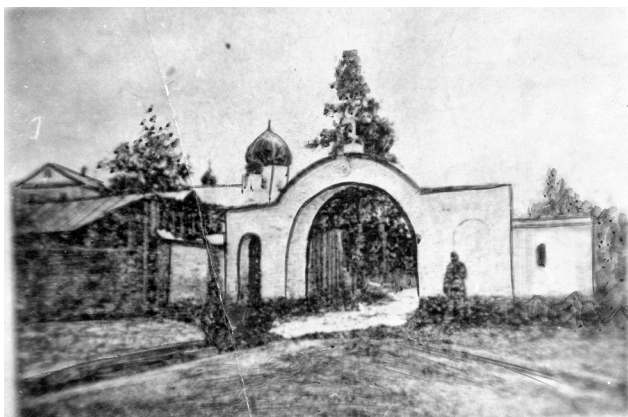

Рис. 7. Брама Мотронинського Свято - Троїцького монастиря. 1929 р. Фонди НІКЗ «Чигирин».

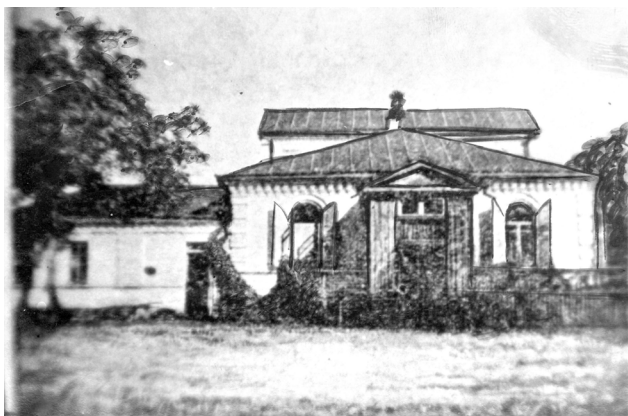

Рис. 8. Будинок ігумені Мотронинського Свято - Троїцького монастиря. 1929 р. Фонди НІКЗ «Чигирин».

зайняла людина, яка розуміла важливість збереження такої пам'ятки культури українського народу як Іллінська церква – отець Роман Орловський. Він зробив усе можливе аби відродити первісний вигляд культової

споруди. Протягом 1862–1869 рр. церкву було відреставровано. «Під час відновлення давній вигляд церкви не порушено, тільки дерев'яну баню перенесли на вівтарну частину, замість дерев'яної дзвіниці побудували згодом (1874 р. – прим. авторів) кам'яну і з'єднали з церквою кам'яним коридором. Отже одну з найдорогоцінніших історичних пам'яток збережено ще на багато років», – писав пізніше відомий мистецтвознавець М. Біляшівський [2, с. 507–508].

З початком колективізації у Богдановій церкві влаштували зерносховище. Службу було відновлено у 1941–1943 рр., в період Другої світової війни (рис. 3).

На поч. 70-х рр. ХХ ст. відбулася друга реставрація церкви. Архітектору С. Кілессо вдалося відновити первісну форму даху, розмір і форму «муравлиної» (зеленої) полив'яної черепиці, віконні дубові рами з круглими литими кольоровими шибками в цинковій оправі, форму portalу та барокового фронтону зі стрільницями (рис. 4) [3, с. 103]. Роботи завершилися в 1977 р. Завдяки старанням місцевих краєзнавців: І. К. Юрченка, С. І. Вахника, В. П. Аругіна та ін. в приміщенні Іллінської церкви було створено експозицію краєзнавчого музею. У зв'язку з недостатнім фінансуванням музею, що працював на громадських засадах, згодом припинив своє існування. Експонати було передано до музеїв Києва та до Черкаського краєзнавчого музею, а церкву зачинили. В 1990 рр. у відповідь на численні звернення жителів Суботова до різних державних інстанцій було прийнято рішення про відновлення богослужіння в Іллінській церкві.

7 березня 1989 р. Рада Міністрів УРСР ухвалила постанову «Про оголошення комплексу пам'яток історії, культури та природи м. Чигирин, села Суботів і урочища Холодний в Черкаській області Державним історико-культурним заповідником», котрий в 1995 р. отримав статус «національного». Церква Святого Іллі, як видатна пам'ятка архітектури, знаходиться на балансі заповідника з правом безкоштовної оренди релігійною гро-

Рис. 9. Мотронинський Монастир. Світлина I половини ХХ ст. Фонди НІКЗ «Чигирин».

Рис. 10. Мотронинський монастир. Світлина 60-х рр. ХХ ст. Фонди НІКЗ «Чигирин».

мадою. Нині це Православна Церква України.

Протягом 1993–1995 рр. до 400-х річчя від дня народження Богдана Хмельницького було проведено комплекс реставраційних робіт: дах перекрито мідною бляхою, стіни поштукатурено та побілено, встановлено іконостас, виготовлений з липової деревини та оздоблений ручним різьбленням,

Рис. 11. Мотронинський монастир. Світлина 1979 р. Фонди НІКЗ «Чигирин».

Рис. 12. Мотронинський Свято - Троїцький жіночий монастир. Сучасна світлина.

проведено реставрацію дзвіниці [5, с. 34, рис. 5]. Нині церква Святого Іллі – усипальниця Богдана Хмельницького, є найпопулярнішим туристичним об'єктом Чигиринщини,

Рис. 13. Церква Успіння Пресвятої Богородиці в с. Медведівка. Світлина 1979 р. XX ст. Фонди НІКЗ «Чигирин».

Рис. 14. Медведцівська церква Успіння Пресвятої Богородиці. Сучасна світлина.

Рис. 15. Церква Архангела Михаїла в с. Полуднівка. Світлина I половини XX ст. Із приватної колекції С. Потапенка, м. Чигирин.

Рис. 16. Полуднівська Михайлівська церква. Світлина кінця 90-х рр. XX ст. Фонди НІКЗ «Чигирин».

Рис. 17. Церква Святого Миколая в с. Стецівка. Сучасна світлина.

відомим не лише в Україні, а й за її межами.

Архітектурною перлиною Холодного Яру є Мотронинський Свято-Троїцький монастир, розташований у реліктово-му Холодноярському лісовому масиві, на південній частині скіфського городища с. Мельники Чигиринського району.

Згідно із монастирськими переказами, занотованими у XVI–XVIII ст., православну

чоловічу обитель заснував в 1204 р. (за 36 років до нашестя Батія) переяславський єпископ Павло, на землях дарованих княжною Мотрею (дружина воєводи Ярослава Мудрого). Церковні хроніки згадують, що 1240 р. орди монголо-татар під керівництвом Батія вщент спалили й зруйнували монастирську обитель. Століттями святиня стояла пустою [3, с. 119].

У 1568 р. монастир відновив свою діяльність, завдяки заходам Київського митрополита Іона Протасовича, і протягом наступних двох століть перебував під патронатом українського козацтва. Маючи вигідне стратегічне розташування – знаходився на пагорбах, серед глухого лісу, оточеного глибокими ярами і балками, був притулком для повстанців козаків та втікачів-селян [9, с. 39].

Згідно із архівними описами 1770 р. на території монастиря окрім господарських та житлових споруд існувало три церкви: Святої Трійці, Іоана Златоуста, Покрови Пресвятої Богородиці [3, с. 123–124]. Спочатку будівлі монастиря були виконані з дерева, а вже з 1800 р. розпочалося будівництво мурованої Свято-Троїцької церкви, яка і нині є основним храмом цієї обителі та пам'яткою архітектури національного значення (охоронний номер 1729/2, реєстр пам'ятників УРСР). У 1802 р. будівництво церкви було майже завершено, але споруда завалилася і її довелося будувати спочатку, тож зведення храму закінчили у 1804 р. [9, с. 145]. Церква хрещата в плані, однобанева, з восьмигранним барабаном, високо піднятим над основним об'ємом [10, с. 255]. У 1845 р. Т. Шевченко змалював обитель у своїй акварелі: «Мотрин монастир». На ній зображено церкву Святої Трійці, трапезну в ім'я Іоана Златоуста та дзвіницю (рис. 6) [3, с. 129].

У 1911 р. монастир став жіночим. У 20-х роках ХХ ст. був найважчий період його існування. У 1918-1922 рр. обитель підтримувала український повстанський рух під керівництвом братів Чучупаків. У 1923 р. була зачинена, а монастирське майно і будівлі перейшли у розпорядження місцевих рад (рис.7, рис.8)[9, с.161].

У 30-х рр. ХХ ст. на території Мотронинського монастиря було створено комуни «Заповіт Леніна», згодом уцілілі будівлі передали Мельниківському колгоспу ім. Н. К. Крупської. Приміщення Свято-Троїцької церкви використовувалося як склад для сільсь-

когосподарської продукції (рис. 9) [18, с. 109].

У роки Другої світової війни було зруйновано дерев'яну церкву Іоана Златоуста (1943 р.) [5, с. 179]. Свято-Троїцька церква зазнавала, як в силу природних, так і соціальних обставин. Склепіння головного купола зруйнувалось та впало всередину, декоративні главки похилилися, увесь дах перебував в аварійному стані, а на стінах з'явилися тріщини. Пізніше, за наказом голови колгоспу с. Мельники, знесли рештки монастирських будівель, знищили козацькі могили і пам'ятники, уціліла тільки споруда Свято-Троїцької церкви (рис. 10).

Увагу громадськості та державних органів православна обитель привернула до себе лише наприкінці 60-х рр. ХХ ст. В 1968 р. було розроблено проект реставрації Свято-Троїцької церкви. Ремонтно-реставраційні роботи були проведені відповідно до акварелі Т. Шевченка «Мотрин монастир» 1845 р. В приміщенні храму планували створити музей «Партизанської слави», але ці плани не були втілені, і церква знову лишилася без догляду [18, с. 110, рис. 11].

У 80-х рр. ХХ ст. з ініціативи громадськості при обласній організації Товариства охорони пам'яток на Черкащині була створена постійно діюча експедиція «Холодний Яр», метою якої було комплексне вивчення історії та природи регіону. У її складі працювали археологи, краєзнавці, природознавці та ін. У 1983 р. на чергове прохання районної організації охорони пам'яток та членів Холодноярської експедиції обласними установами були складені заходи по впорядкуванню пам'яток Холодного Яру. Відповідно до програми заходів було проведено детальне обстеження Свято-Троїцької церкви та складено проект по її відтворенню. У 1988 р. Київськими художньо-виробничими майстернями було розпочато роботи по відродженню пам'ятки. Проте через недостатнє фінансування відновлення церкви було припинено [18, с.110].

У 1991 р., після проголошення незалежності України, завдяки старанням релігійної громади та черниць древню обитель змогли відновити і повернути їй славу однієї із найвизначніших сакральних пам'яток Правобережної України (рис. 12). Нині Свято-Троїцький Мотронинський монастир – це діючий жіночий монастир, який належить

Рис. 18. Чигиринський монастир "Дивичій" Т. Шевченко. 1845 р.

православній єпархії.

У центрі с. Медведівка Чигиринського району височить церква Успіння Пресвятої Богородиці. Столітній храм є окрасою всієї притясминської сторони, з 1973 р. – пам'яткою архітектури місцевого значення. Збудована святиня в 1861 р. за наказом сенатора І. І. Фундукля, у власність якого медведівські землі перейшли 1836 р. По закінченню будівництва, за днем освячення нової святині – 28 серпня, церкву назвали Успенською [1, с. 107]. Храм одноверхий, хрестовий в плані. На вигляд він близький до стандартної єпархіальної архітектури, однак при цьому відрізняється деякими рисами модерну. В 1921 р., у зв'язку з утворенням Української Православної Автокефальної церкви, община Медведівської Успенської церкви увійшла до її складу.

У 1930-ті рр. активізувались переслідування священнослужителів. Спеціально були розроблені інструкції НКВС як закривати монастирі, молитовні, церкви. Місцеві органи влади вирішили зруйнувати і церкву Успіння Пресвятої Богородиці. Активісти розібрали цегляну огорожу, зіпсували церковне майно, позривали хрести з куполів та дзвіниці. Однак, на сільському сході було прийнято рішення не руйнувати приміщення, а віддати у користування місцевому колгоспу під комору для зберігання зерна. Будинок священника використовувався як клуб. На довгий час приміщення храму змінило своє призначення.

У роки Другої світової війни богослужіння в церкві було відновлено (1941 р. – прим. авторів). З того часу храм більше не закривали,

а священнослужителі поступово, на пожертви вірян, відновлювали зруйновані частини обителі (рис. 13).

Найбільший обсяг реставраційних робіт було проведено в 90-ті роки ХХ ст. В 1992 р. завдяки спонсорській допомозі встановили дзвони та дзвіниці, у 1994 р. виконали ремонт фасаду церкви. Згодом, стіни храму всередині були прикрашені розписом, виконаним місцевими майстрами. Повністю завершили комплекс відновлювальних робіт у 2000 р. (рис.

14) [1, с. 108].

Єдина дерев'яна сакральна споруда на Чигиринщині, що збереглася до наших днів – Михайлівська церква в с. Полуднівка. Збудовано храм в 1861 р. з благословення Київського та Галицького митрополита Арсенія.

Храм побудовано за мотивами народного будівництва у формі корабля. Тридільна одноповерхова споруда складається з трьох зрубів: центрального, східного та західного. Центральний зруб, традиційно, на один ярус вищий за бічні. Дзвіниця Михайлівської церкви зрубно-каркасного типу. Службу Божу в ній несли священнослужителі із сусідніх Михайлівської та Успенської церков села Медведівки. За 45 років існування храмова споруда «обветшала» і в 1906 р. на її місці збудували нову. В період антирелігійного терору 20-30 рр. ХХ ст. церкву пограбували. У 1936 р. активісти спалили

Рис. 19. Чигиринський Свято-Троїцький монастир. Світлина М. К. Сквірського. 1911–1914 рр. Фонди НІКЗ «Чигирин».

церковні ікони, книги, богослужбове начиння. З храму зняли хрести, розібрали куполи та зруйнували дзвіницю, дзвони відвезли до Черкас. Святиню переобладнали на місце відпочинку молоді – клуб (рис. 15) [13, с. 318].

У період Другої світової війни віруючі з Полуднівки власними силами відновили Службу Божу в храмі. До церкви знесли уцілілі образи, а місцеві чоловіки самостійно змайстрували іконостас.

Перші ремонтно-реставраційні роботи розпочалися 1986–1987 рр. Відновлення проводилося з власної ініціативи священнослужителя церкви Владики Софронія та на кошти прихожан. Була встановлена маківка з хрестом, два дзвони. Однак, 1988 р. Київський митрополит перевів Владика до м. Борисполя і Михайлівська церква залишилася без священика майже 10 років.

У 1992 р., настоятель Медведівської церкви Анатолій Прокотенко відновив богослужіння в Михайлівському храмі. Щороку перед храмовим престольним святом проводився косметичний ремонт споруди. З 2010 р.

Рис. 20. Вихованці дитячої колонії ім. Гринька на фоні Свято-Троїцької церкви Чигиринського монастиря. Світлина 20-х рр. XX ст. Фонди НІКЗ «Чигирин».

опіку над Полуднівським храмом взяла ігуменья Чигиринського Свято-Троїцького монастиря Катерина. Нині церква Архістратига Михайла виконує функцію осередку чернечого життя (рис. 16) [13, с. 319].

Неподалік від Чигирина, на березі Кременчуцького водосховища на Дніпрі, знаходиться село Стецівка. У зоні мальовничого ландшафту, в його південно-східній околиці, зроблена спроба відтворити цілісне середовище невеликого козацького хутора з характерними типами житлових, господарських та громадських будівель Середньої Наддніпрянщини. Серцем «Козацького хутора» є церква Святого Миколая, пам'ятка архітектури місцевого значення (охоронний номер 4517) (рис. 17) [11].

Храм був збудований в 1741–1743 рр. XVIII ст. в селі Сеньківка (нині – Золотоніського району Черкаської області – прим. авторів), як церкву св. Харлампія [17, с. 139]. Це була традиційна, хрещата в плані споруда, викладена з соснових брусів. В 1800 р. було проведено першу перебудову та переосвячено на церкву Святого Миколая. У 1867 р. вигляд споруди зазнав ґрунтовних змін. До західного фасаду добудували триярусну дзвіницю, облаштували ґанки з колонами і фронтонами, розтегли нові вікна, внутрішні стіни прикрасили олійним живописом на євангельські сюжети, зовні пошальювали горизонтальними дошками, а дахи і бані покрили бляхою. Окремо стояча дзвіниця була розібрана. З кінця 70-х років XX ст. внаслідок відсутності господаря церква почала інтенсивно руйнуватися. На 1995 р. храм перебував в аварійному стані, центральний купол був обвалений, портики майже зруйновані і розібрані мешканцями села на дрова.

У 2002–2004 рр. залишки Миколаївської церкви були перенесені на територію історико-етнографічного комплексу «Козацький хутір» в с. Стецівка Чигиринського району. Церква була відновлена в її первинному вигляді, згідно із рішенням наукової ради НІКЗ «Чигирин», Київського інституту НДІТІАМ, управління містобудування та архітектури Черкаської обласної державної адміністрації за проектом архітектора Ніколенка А. Ю. [11]. З кінця 2004 р., у зв'язку з браком коштів, робота по відновленню Миколаївської церкви була призупинена.

Рис. 21. Чигиринський Свято-Троїцький монастир. Світлина початку ХХ ст. Фонди НІКЗ «Чигирин».

На околиці Чигирин, на лівому березі Тясмину, в I половині XVI ст. розкинувся Чигиринський Свято-Троїцький монастир. Із заходу до нього підходили сипучі піски, а з трьох інших боків оточували непрохідні болота. Перші згадки про нього датуються 1542 р. Про це свідчить заставна плита 1542 р., яка була знайдена в 1925 р. під престолом Свято-Троїцького храму. На ній було написано, що засновником храму є Дмитро-Байда Вишневецький [7, с. 229]. Починаючи з кінця XVI ст. це була одна з найбільш відомих обителей Правобережної України.

Чигиринський Свято-Троїцький монастир засновано як чоловічий (як і всі православні храми того періоду – прим. авторів), він слугував прихистком для поранених та немічних козаків. У XVII–XVIII ст.

Рис. 22. Келії Чигиринського Свято-Троїцького монастиря. Світлина 70-х рр. ХХ ст. Фонди НІКЗ «Чигирин».

був родинним монастирем гетьманських родин Дорошенків та Виговських.

У 1654 р. обитель відвідав знаменитий святий Христовий Патріарх Константинопольський Афанасій III Пателларій. В 1658–1675 рр. Чигиринський монастир був резиденцією двох Київських митрополитів: Діонісія Балабана та Йосипа Нелюбовича-Тукальського [16].

Монастир став жіночим у 1735 р. На той час число вдів і наречених, які втратили своїх чоловіків, багаторазово перевищило число чоловічої братії, яка була не в силах впоратися зі зміцненням піщаних заболочених ґрунтів монастиря [16].

Про архітектурний ансамбль святині черпаємо відомості з історичних джерел. Так Л. Похилевич описує, що здавна в монастирі існувала головна церква Живоначальної Трійці, яка через руйнацію була перебудована в 1759 р. та освячена в 1767 р. У 1835 р. збудували трапезну церкву в ім'я Преображення Господнього з окремою дзвіницею. Вона була «теплою», трьохпрестольною та мала два приділи: ліворуч – Святителя Миколая, а праворуч – Святителя Митрофана. На території монастиря існували також господарські будівлі та чернечі келії. Комплекс споруд монастиря зображено на акварелі Т. Г. Шевченка 1845 р. «Чигиринський Монастир Дивичій» (рис. 18). Обидва храми були дерев'яні та перебудовувалися декілька разів. В 1847р. Троїцьку церкву поставлено на кам'яний фундамент

[15, с. 666]. В 1889 р. перебудували і підвели кам'яний фундамент до церкви Преображення Господнього. В 1894 р. в обителі відкрили двокласну жіночу церковно-приходську школу, а ігуменя монастиря Антонія стала її завідуючою.

У 1906–1907 рр. на місці старого Преображенського храму звели новий. Як він виглядав можемо бачити на світлині М. Сквірського 1911–1914 рр. (рис. 19).

На початку 1923 р. при монастирі була створена дитяча трудова колонія ім. Гринька, а у 1929 р. тут вже діяв колгосп «Нове життя» [14, с. 51]. У

1932–33 рр. ХХ ст. релігійні споруди монастиря були зруйновані атеїстами та комсомольцями [7, с. 230]. До наших днів збереглися лише монастирські келії та фундаменти давнього храму Святої Трійці (рис. 20, рис. 21).

У роки Другої світової війни в Чигирині почали відроджуватися духовні святині, серед них і Чигиринський Свято-Троїцький монастир. Однак, в 1947 р. черниці Свято-Троїцької обителі були переселені в інші діючі монастирі, а тут розмістився Чигиринський бухгалтерсько-економічний технікум. В 1973 р. технікум переїхав до нового навчального корпусу, а монастирські келії за рішенням міської ради були передані під квартири місцевому населенню. Господарі квартир перебудували келії черниць у зручні для життя кімнати, добудували дерев'яні та цегляні коридори, облаштували господарчі споруди та обгородилися парканами. В 2004 р. на території монастиря налічувалося 16 корпусів, де проживали 49 сімей (рис. 22) [14, с. 53].

22 листопада 2006 р. Священний Синод УПЦ прийняв рішення про відкриття Свято-Троїцького жіночого монастиря в м. Чигирин. З початку відродження, ігуменя монастиря Катерина проводить плідну роботу по поверненню колишніх чернечих корпусів у власність обителі. У її планах – відродити на старих фундаментах зруйновані церкви, з метою відновлення архітектурного

ландшафту Чигиринської обителі. На сьогодні монастирський комплекс складається із 14 корпусів та дає унікальну нагоду ознайомитися з типовою забудовою монастирів Київщини ХІХ – початку ХХ ст. [14, с. 54].

Релігійно-церковне життя, що є складовою частиною української культури, упродовж тривалого часу зазнавало руйнації через зміну світоглядних систем, періоду війн, між церковної ворожнечі, політичних репресій тощо. З проголошенням незалежності, в Україні розпочалося національно-державне та культурно-релігійне відродження, що, в свою чергу, супроводжується посиленням інтересу до сакральних пам'яток. Виходячи з вище зазначеного, хочемо наголосити, що задля збереження культурно-історичної спадщини українського народу, сьогодні є обов'язковим занесення (в даному випадку перезанесення) сакральних пам'яток до Державного реєстру України. На сьогоднішній день з 6 споруд Чигиринщини, які у свій час були включені до Переліку пам'ятників УРСР, до сучасного Реєстру внесено лише 2 церкви: Святого Іллі з дзвіницею в Суботові та Святого Миколая у Стецівці. Ці об'єкти знаходяться на балансі НІКЗ «Чигирин». Тож, відповідальними органами мають бути проведені заходи щодо внесення до Державного реєстру нерухомих пам'яток України ще 4 сакральних споруд, аби забезпечити їх збереження та охорону.

Джерела та література

1. Абашіна Л. О. Медведівська православна церква Успіння Пресвятої Богородиці: минуле і сьогодні / Л. О. Абашіна // Православ'я – наука – суспільство: проблеми взаємодії : матеріали 2-ої Всеукр. наук.-практ. конф. – Черкаси : ЧНУ, 2004. – С. 107–108.
2. Биляшевский Н. Суботовская церковь: (К рисунку) / Н. Биляшевский // Киевская старина. – 1890. – Т. 30. – С. 506–508.
3. Кілессо С. К. Архітектурні та мистецькі скарби Богданового краю / С. К. Кілессо – К., 2000. – 143 с.
4. Кукса Н. В. Свято-Іллінська церква в Суботові у джерелах ХVІІІ – початку ХІХ ст. / Н. В. Кукса // Чигиринщина: історія і сьогодні. Матеріали VI науково-практичної конференції 9–10 листопада 2017 р. – Черкаси : видавець Кандич С. Г., 2017. – С. 301–306.
5. Кукса Н. В. Свято-Іллінська церква в Суботові: основні етапи реставрації пам'ятки архітектури ХVІІ ст. / Н. В. Кукса // Сіверщина в історії України. – Вип. 4. – Київ – Глухів : Центр пам'ятокознавства НАН України і УТОПІК, 2011. – С. 31–35.
6. Кукса Н. В., Діденко Я. Л. Чигиринщина в подорожніх нотатках відомих особистостей ХІХ ст. – І половини ХХ століття / Н. В. Кукса, Я. Л. Діденко. – Черкаси : видавець Кандич С. Г., 2013. – 200 с.
7. Куштан Д., Пашковський О. Нові матеріали до історії Чигиринського Троїцького монастиря: закладний камінь Преображенської церкви / Д. Куштан, О. Пашковський // Нові дослідження пам'яток козацької

- доби в Україні : зб. наук. ст. – 2013. – Вип. 22. – Ч. 1. – С. 229–234.
8. Логвин Г. Н. Чигирин – Суботів (Архітектурно-історичний нарис) / Г. Н. Логвин. – К. : Вид-во Акад. архітектури УРСР, 1954. – 72 с.
 9. Нескорений велет. Сторінки з історії Мотронинського Свято-Троїцького монастиря / Упор. П. Дмитрук, протоієрей Сергій Чумак, ігумена Мотрона (Гребенович), Галина Лещенко та ін. – Черкаси : Видавництво «Друкарня «Діаплюс» ВАТ, 2004. – 223 с.
 10. Памятники градостроительства и архитектуры Украинской ССР. – Київ : Будівельник, 1986. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу до ресурсу : ua.vlasenko.net/_pgs/index.html.
 11. Паспорт об'єкта культурної спадщини «Миколаївська церква». – 13. 05. 2004. – Науковий архів НІКЗ «Чигирин» (далі по тексту – НА НІКЗ «Чигирин»).
 12. Паспорт об'єкта культурної спадщини «Церква Святого Іллі з дзвіницею». – 13. 05. 2004. – НА НІКЗ «Чигирин».
 13. Перепелиця А. І. Церква архангела Михаїла села Полуднівка (XX – поч. XXI ст.) / А. І. Перепелиця // Чигиринщина: історія і сьогодення : матеріали 6-ої наук.-практ. конф. 9–10 листопада 2017 р. – Черкаси : видавець Кандич С. Г., 2017. – С. 316–319.
 14. Перепелиця А. І., Павлова С. Ф. Забудова Чигирини XIX – початку XX ст. Навчальні заклади в архітектурному ландшафті міста (XIX – початку XXI ст.) / А. І. Перепелиця, С. Ф. Павлова // Чигиринщина: історія і сьогодення : матеріали 6-ої наук.-практ. конф. 9–10 листопада 2017 р. – Черкаси : видавець Кандич С. Г., 2017. – С. 44–54.
 15. Похилевич ІІ. Сказания о населенных местностях Киевской губернии / Л. Похилевич – К., 1864. – 665 с.
 16. Свято-Троїцький Чигиринський монастир / Автори-упорядники архімадрид Філарет (Зверев), Тетяна Черкасець. – Чигирин, 2009. [Електронний ресурс]. – Режим доступу до ресурсу : getmanat.org/svyato-troitskiy-chigirinskiy-monastyir/.
 17. Слободян В. Каталог існуючих дерев'яних церков України і українських етнічних земель / В. Слободян // Вісник. Укрзахідпроектрест. – Львів, 1996. – Ч. 4. – С. 74–159.
 18. Чепурна І. В. Свято-Троїцька церква Мотронинського монастиря: історія відродження / І. В. Чепурна // Православ'я – наука – суспільство: проблеми взаємодії : матеріали 2-ої Всеукр. наук.-практ. конф. – Черкаси : ЧНУ, 2004. – С. 108–111.

Віталій Ткач

ПОСЕЛЕННЯ БРОНЗОВОГО ВІКУ ДУБНО-СУРМИЧІ-3

Багатошарова пам'ятка Дубно-Сурмичі-3 займає довгий мис заплав річок Іква і Липка, на східній околиці міста, перерізаний новим руслом р. Липки та недобудованою об'їзною дорогою (в народі – «пщана дорога») за 1,5 км на схід від Сурмицької церкви, в урочищі Решітка. В. О. Самолюк вживає власну назву пам'ятки «Дубно-Рачин».

Пам'ятка, виявлена В. В. Ткачем в 1998 р., неодноразово обстежувалась А. Б. Бардецьким, В. В. Ткачем та Ю. Л. Пшеничним в наступні роки. З поверхні пам'ятки збирався підйомний матеріал, крім того на території кар'єру А. Б. Бардецьким було виявлене і досліджене поховання доби бронзи, опубліковане В. О. Самолюком [3, с. 33]. Опубліковано також частину підйомної збірки [9, с. 663–666].

Територія пам'ятки умовно поділяється на п'ять частин: 1 – північну, відрізану руслом Липки, на якій знаходиться діючий нелегальний кар'єр для добування чорнозему та стихійне звалище; 2 – східну, відрізану недобудованою дорогою, 3 – південну, відділену невеликою сухою западиною, 4 – центральну – між

трьома попередніми і 5 – «високу» – на вищій частині мису (рис. 1). Всі частини, окрім північної, зайняті приватними городами. Територія пам'ятки періодично грабується громадянами за допомогою металодетекторів.

З отриманого при археологічних дослідженнях підйомного матеріалу вдалося виділити наступні етапи заселення пам'ятки:

1. Палеолітичний час, простежено три скупчення знахідок, одне з яких на «високій» ділянці, пов'язане з первинною обробкою кременю.
2. Доба мезоліту, представлена невеликою кількістю знахідок.
3. Поселення культури лінійно-стрічкової кераміки доби неоліту.
4. Поселення трипільської культури мідного віку.
5. Поселення культури кулястих амфор мідного віку.
6. Поселення ранньобронзового часу, представлене матеріалами межановицької, стжижовської і бабинської культур, які будуть розглянуті в даній публікації.
7. Поселення тшинецько-комарівського

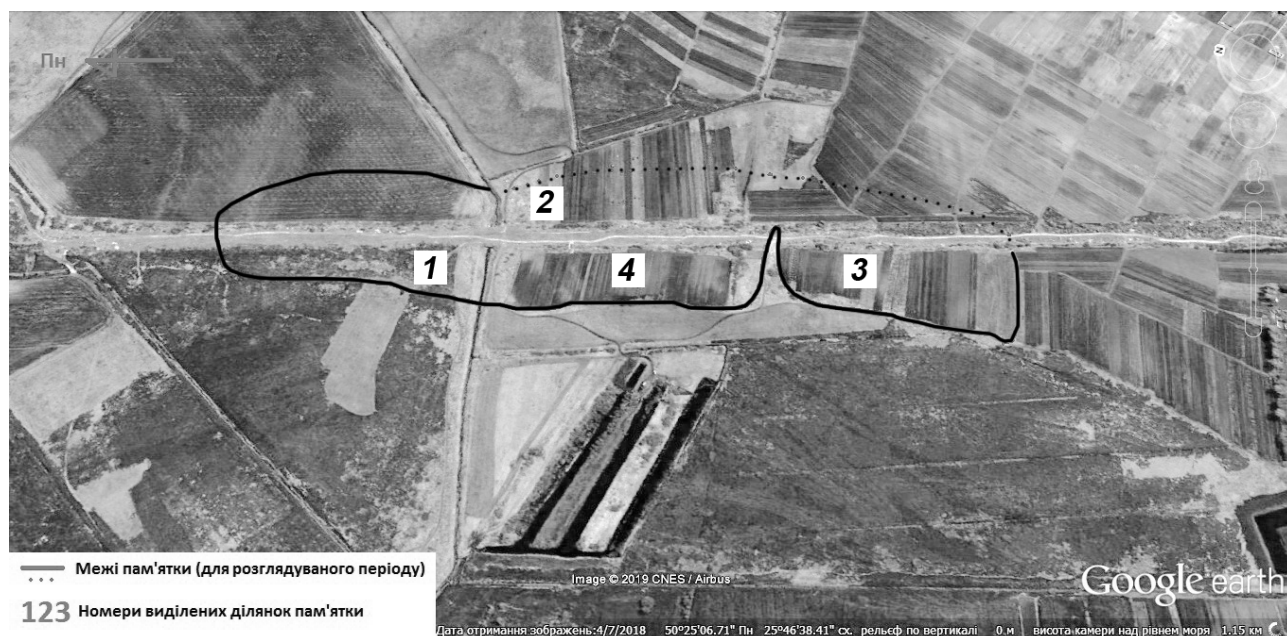

Рис. 1. Поселення Дубно-Сурмичі-3, вигляд з Космосу.

- культурного кола пізньобронзового часу.
8. Поселення могилянської групи ранньозалізного віку.
 9. Поселення поморської культури ранньозалізного віку.
 10. Поселення давніх слов'ян – райковецької культури IX – початку XI ст.
 11. Незначне за розмірами поселення середини XI – початку XII ст.
 12. Поселення XII – першої половини XIII ст.
 13. Садиба XV–XVI ст.

Матеріали ранньобронзового часу трапляються на всіх, окрім «високої», частинах пам'ятки. Картографування знахідок кераміки вказує, що найбільше насичення території матеріалами стжижовської і бабинської культур припадає на центральну та південну частини поселення, на північній же трапляється майже виключно межановицька кераміка. Останнє можна пояснити або існуванням раннього достжижовського горизонту межановицької культури на поселенні, який частково не співпадає територіально з пізнішим трикультурним горизонтом, або ж вибором носіями стжижовської і бабинської культур окремої ізольованої ділянки поселення для

проживання, що здається менш імовірним.

Знахідки з поселення представлені виробами з кременю, каменю, кістки та мушлі, фрагментами ліпної кераміки, які є уламками посудин та виробами з глини і модифікованих для іншого використання уламків посуду.

Кераміка межановицької культури має сірий, чорний, рідше коричневий колір. Поверхня зглажена, іноді проложена добре видимими смугами. Основною домішкою в глиняному тісті є товчений кремень, або порошок з кременю. Рідкісною є домішка іншого мінералу, або тільки піску. Частина посуду має амфороподібні форми з вертикальним або розхиленим горлом та дугастими широкими ручками, орнаментованими кількома рядами шнура (рис. 3, 2, 4–8) або вертикальними заглибленими смугами (рис. 4, 2). Орнаментация шийки та тулуба посудин складається з подвійного шнура (рис. 3, 2, 4–6), іноді під ним розташовувались петлі з шнура (рис. 4, 8), вертикальні заглиблені (рис. 2, 10; рис. 4, 5) або рельєфні (рис. 2, 5; рис. 4, 6) смуги, пальцеві вдавлення (рис. 3, 3). Ще одна група посуду має неорнаментований тулуб та декор з рельєфних гудзів на вінчику або шийці, в багатьох

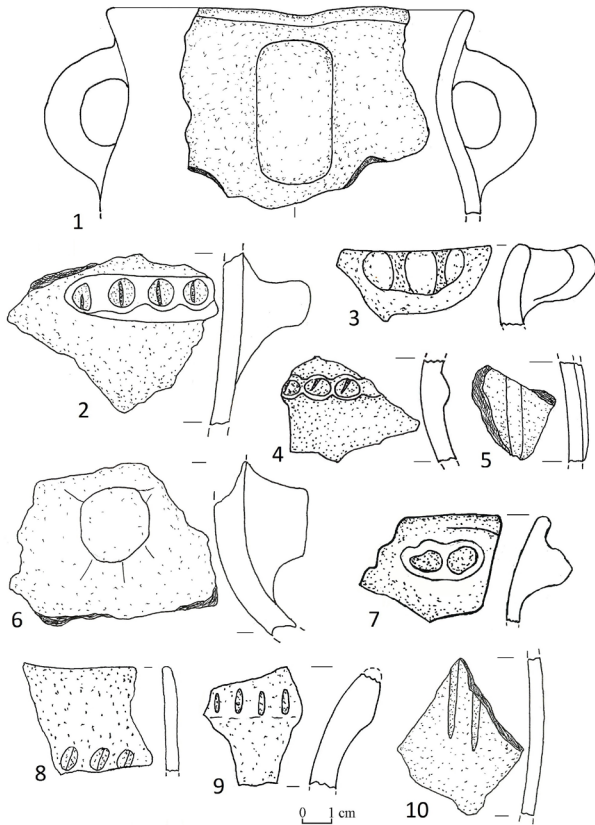

Рис. 2. Кераміка межановицької культури з поселення Дубно-Сурмичі-3, підйомний матеріал.

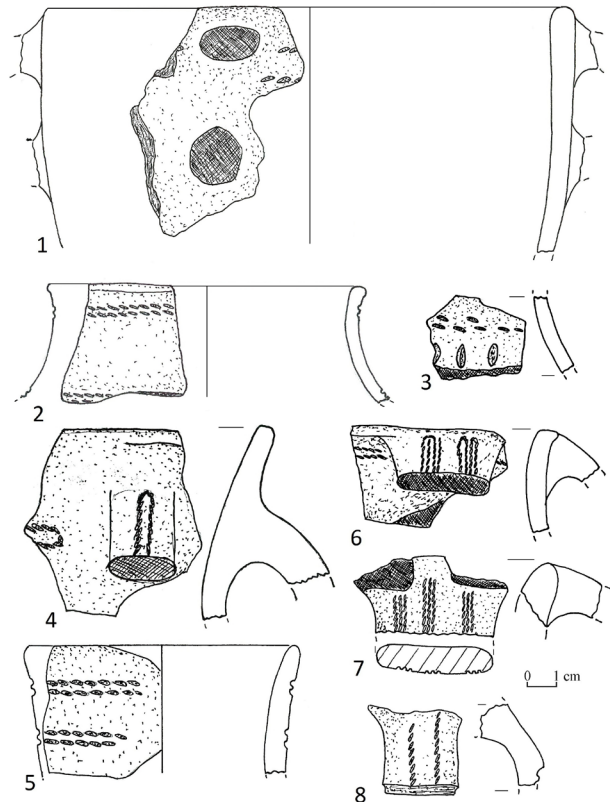

Рис. 3. Кераміка межановицької культури з поселення Дубно-Сурмичі-3, підйомний матеріал.

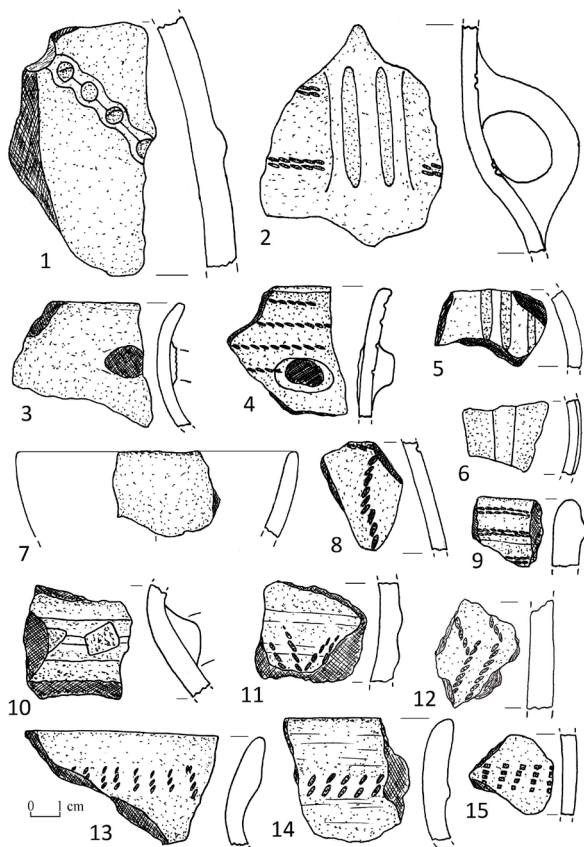

Рис. 4. Кераміка межановицької (1-8), стжижовської (9, 11-15) культур, з бабинсько-межановицькими рисами (10) з поселення Дубно-Сурмичі-3, підйомний матеріал.

випадках ці гудзи розчленовані пальцевими вдавленнями (рис. 2, 2, 3, 6, 7). Такий посуд, на відміну від попередньої групи, майже не зустрічається на пам'ятках синхронної межановицькій городоцько-здовбицької культури, ареал розповсюдження якої починається приблизно за 10 км на схід від поселення, у верхів'ях Липки [6, с. 172]. З інших типів посуду можна виділити неорнаментовані горщикovidні вироби з ручками (рис. 2, 1; рис. 4, 3), значний за розмірами черпак з вушком у верхній частині, орнаментований подвійним шнуром (рис. 3; 1), чашовидну мисочку (рис. 4, 7). Серед знахідок наявні уламок вінчика кухля (?), орнаментованого одиничними рядами шнура та рельєфним виступом (рис. 4, 4), посудин орнаментованих розчленованим валиком (рис. 2, 4; рис. 4, 1), циліндричної (?) посудини з нерівним вінчиком і орнаментом з ряду пальцевих вдавлень (рис. 2, 8) та посудини з відігнутих потовщеним вінцем, орнаментованої нігтевими насічками (рис. 2, 9). Для останньої відома аналогія з підйомного матеріалу пам'ятки Тараканів-5 [7, с. 32, рис. 3, 18].

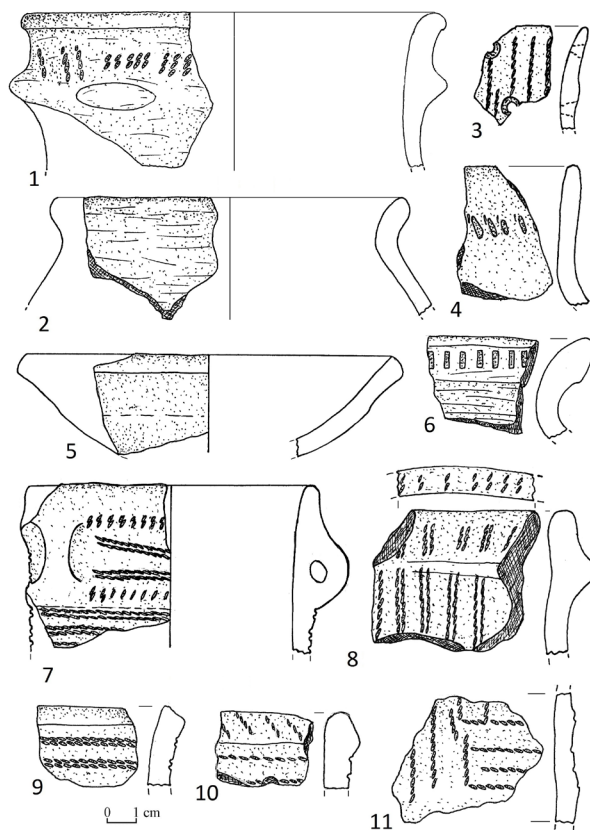

Рис. 5. Кераміка стжижовської культури з поселення Дубно-Сурмичі-3, підйомний матеріал.

Кераміка бабинської культури має світло-коричневий, рідше сірий колір, міцний випал, часто тришарову структуру черепка, домішку піску в глиняному тісті. Поверхня зглажена, часто вкрита тонкими розчосами, нанесеними по підсохлій поверхні. Основним типом посудини є горщик, що тягнє до біконічної форми. Орнамент ярусний, верхня частина представлена розчленованим пальцевими вдавленнями потовщенням вінчика або рядом вертикальних насічок, середній з розчленованого насічками трикутного в сиченні валика (рис. 6, 2, 7), нижній складається з композицій, виконаних з валиків (рис. 6, 4-6), заглиблених ліній (рис. 6, 3, 8). Трапляються уламки з прямокутним штампом (рис. 6, 9). Трапилась також миска, орнаментована рядом насічок по вінчику та розчленованим насічками трикутним в сиченні валиком під вінчиком (рис. 6, 1).

Кераміка стжижовської культури ділиться на три технологічні групи за складом глиняного тіста та способами обробки поверхні після ліплення. Для першої і найбільш поширеної характерними є коричневий колір, посередній випал, покриття поверхні

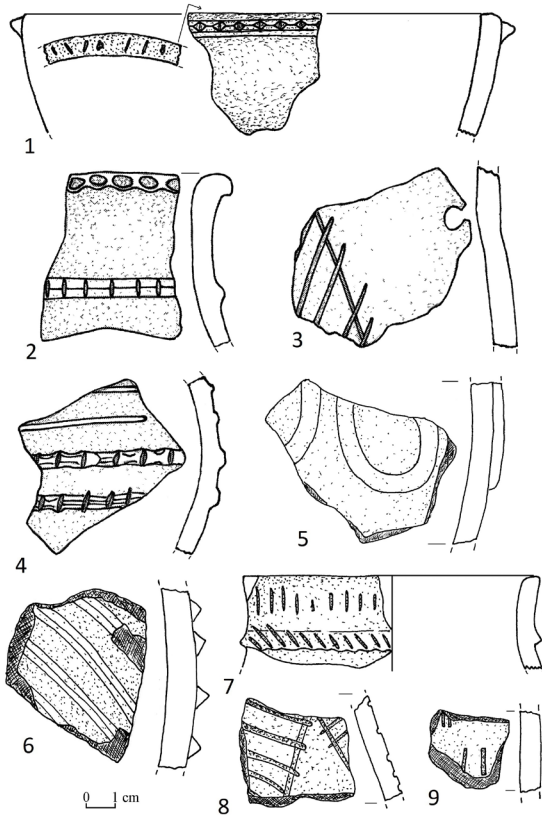

Рис. 6. Кераміка бабинської культури з поселення Дубно-Сурмичі-3, підйомний матеріал.

розчосами по вологій глині, після чого посудина повністю чи частково загладжувалась, в окремих випадках розчоси не наносились, або ж загладження було досить ретельним, щоб приховати їх сліди. До глиняного тіста домішувався шамот або м'яка товчена жорства бурого кольору. Друга технологічна група досить відрізняється від попередньої відсутністю розчосів та згладження, в глиняному тісті домішано велику кількість крупнозернистого піску, що робить поверхню шорсткою на дотик, колір черепка сірий (рис. 4, 9, 11, 12; рис. 5, 9–11). Третя технологічна група, до якої належить один зразок – вінчик слабо профільованої миски (рис. 5, 5) має темно-сірий колір, домішку жорстви в глиняному тісті, кращій випал. За формою і технологією аналогія цій посудині відома з поселення Рованці– Гнідавська гірка [10, с. 111; рис. 6; 3]. Форми посуду амфороподібні, зокрема наявні посудини з трохи розхиленими (рис. 5, 1, 3) та вертикальними (рис. 5, 4, 7) шийками; горщикоподібні (рис. 5, 2, 6), а також вищезгадана миска. Посуду орнаментований парним горизонтальним відбитком шнура (рис. 4, 9; рис. 5, 9), вертикальними

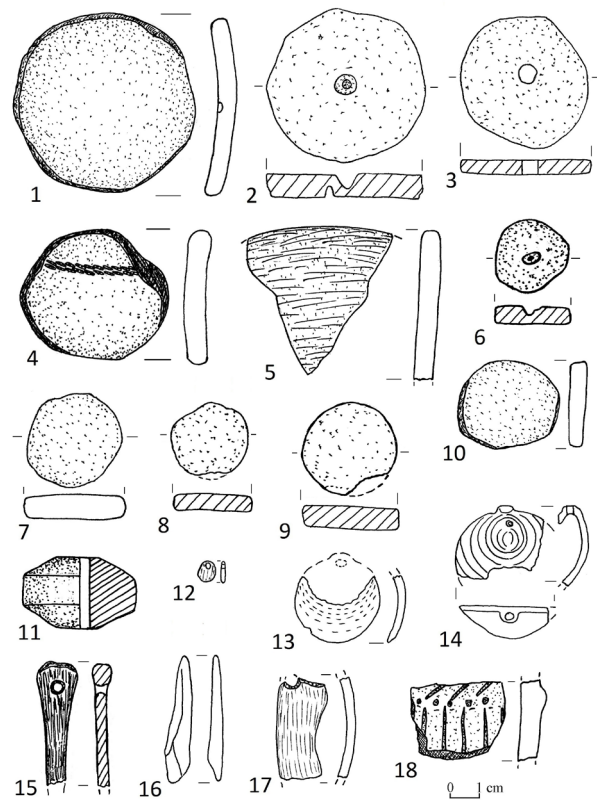

Рис. 7. Підйомний матеріал з поселення Дубно-Сурмичі-3: кераміка (1-11, 18), мушля (12-14), кістка (15-17).

відбитками шнура (рис. 5, 3, 8), короткими одиничними і парними вертикальними та похилими відбитками шнура (рис. 4, 13; рис. 5, 1, 8, 10), композиціями з відбитків шнура (рис. 4, 11, 12; рис. 5, 11), шнуровим штампом (рис. 4, 14; рис. 5, 4), гусеничним штампом (рис. 4, 15), прямокутним штампом (рис. 5, 6). Орнамент іноді нанесений по зрізу вінчика (рис. 5, 8). Посудини декоровані рельєфними виступами та потовщеннями на шийці (рис. 4, 9, 13, 14; рис. 5, 1, 3, 8) та тулубі (рис. 4, 11; рис. 5, 11). Окремі екземпляри мають потовщений вінчик (рис. 5, 1, 6, 10). Одна з амфор мала декоративні маленькі вушка (рис. 5, 7), очевидно парні, на додаток до пари основних. За цими ознаками, формою та орнаментом вона має подібність до амфори з поховання на пам'ятці Шепель-3 на р. Серні [6, с. 167, рис. 5; 8].

Серед знайдених на пам'ятці зразків кераміки один екземпляр має риси двох культур: за формою – уламок стінки посудини з карбованим ромбічними вдавленнями трикутним в січенні валиком (рис. 4, 10) – він належить до бабинської культури, глиняна ж маса, з якої він виготовлений, відповідає

вищеописаній кераміці межановицької культури. Знахідки подібної кераміки не є рідкістю в межиріччі Стиру та Горині [9, с. 611]. Ще один фрагмент кераміки належить до середньодніпровської культури. Він має коричневий колір, добре зглажену поверхню, домішку піску в глиняному тісті. На збереженому уламку стінки посудини прослідковується три ряди орнаментации: верхній, з похилих заглиблених ліній, середній, з горизонтального ряду крапок, що йде по рельєфному пояску і нижній з вертикальних заглиблених ліній (рис. 7, 18). Знахідки кераміки середньодніпровської культури на поселеннях Волині відмічені на багатьох пам'ятках [1].

На пам'ятці виявлено вироби з уже випаленої кераміки. В одному випадку це підправка шляхом надпилювання ручки межановицької посудини (рис. 3, 8), в інших - матеріалом служили уламки битого посуду. Знайдено фрагмент диска (?), виточеного з стінки посудини стжижовської культури (рис. 7, 5). Не виключено також, що це керамічний скребок. Серія виробів з уламків посуду межановицької культури нараховує 9 екземплярів. В двох випадках це пряслиця, одну з яких не вдалося виготовити, оскільки свердло майстра натрапляло на уламки кременю в глиняному тісті черепка (рис. 7, 2, 3). Ще в двох випадках це великий і малий диски зі слідами надсвердлювання (рис. 7, 1, 6). П'ять невеликих дисків без слідів свердління (рис. 7, 4, 7-10), очевидно, є гральними жетонами, які побутували в різних культурах від енеоліту до ХХ ст. [5]. Знайдено також ліплене з межановицької глиняної маси пряслице з циліндричною центральною частиною та конічними наверхнями (рис. 7, 11).

Серед великої кількості знайдених на поверхні та в кар'єрі виробів з кременю переважають відщепи та знаряддя на них, що мають вторинну обробку. Оскільки на пам'ятці проживали носії різних археологічних культур з традиціями кременеобробки, культурно-хронологічна атрибуція їх утруднена і часто сумнівна, тож зупинимось на тих виробках, належність яких до розгляданого періоду підтверджена знахідками з закритих комплексів. Типовим знаряддям для епішнурових культур був ніж на відщепі (рис. 9, 10). Такі вироби тяжіють до прямокутної або овальної форми, лезо підправлене пласкою ретушшю. Окрім цілого екземпляра знайдено численні уламки

подібних виробів. Характерним знаряддям є також перфоратор зі слідами значного робочого зносу загостреної частини (рис. 9, 11).

На невеликих відщепках виготовлені вістря стріл. Знайдено заготовку (рис. 9, 5) та готові екземпляри трикутної форми з рівною (рис. 9, 4) та увігнутою (рис. 9, 6-8) основою. Вістря списів (рис. 9; 1, 3) та дротика (рис. 9, 2) виготовлені у біфасальній техніці і мають добре виражений черешок. У цій же техніці виготовлено серпи. Знайдено майже цілий виріб (рис. 9, 9) та велику кількість уламків готових та незакінчених серпів. Сокири овальні або лінзоподібні в перетині, мають шліфоване лезо (рис. 8, 5). Окрім цілих виробів знайдено також уламки і заготовки.

З каменю виготовлено кілька зразків озброєння із застосуванням свердління та шліфування. Знайдено уламки лезової та обушкової сокир усічено-ромбічного типу з лезом. Опущеним відносно довгої осі (рис. 8, 3, 4), виготовлених із сірого дрібнозернистого мінералу, фрагмент сокири із заокругленим обушком (рис. 8, 2) із зеленого середньозернистого мінералу та фрагмент булави (?) із білого дрібнозернистого мінералу, вкритого світло-сірою патиною (рис. 8, 1). Останній, як сировина, на волинських поселеннях зустрічається вперше.

Вироби з кістки, підняті з поверхні, важко атрибуувати, тож впевнено до розгляданого часу можна віднести небагато знахідок. Виявлена шпилька з отвором в тильній частині (рис. 7, 15) має аналогії на багатьох поселеннях городоцько-здовбицької, межановицької та стжижовської культур, те ж саме можна сказати і про бляшки з отворами з ікла свині (рис. 7, 17). Ці предмети були традиційними елементами одягу носіїв цих культур [9, с. 609]. Короткий кістяний стержень, затуплений від роботи (рис. 7, 16), очевидно, є вістря ретушера. Практично цілий екземпляр такого знаряддя відомий з поселення Дубно - Волиця [9, с. 609, 620; рис. 5, 1].

Для епішнурових культур характерними є вироби з мушлі. На поселенні знайдено два уламки підвісок з викопної мушлі (рис. 8, 13, 14). Аналогії їм відомі з підйомних матеріалів поселень Дубно-Волиця та Хорупань-1 [9, с. 608], поховань Торчинського могильника стжижовської культури [11, с. 33] в похованні 4 могильника городоцько-здовбицької культури в с. Лючин [3, с. 28, 29, рис. 4, 1, 2].

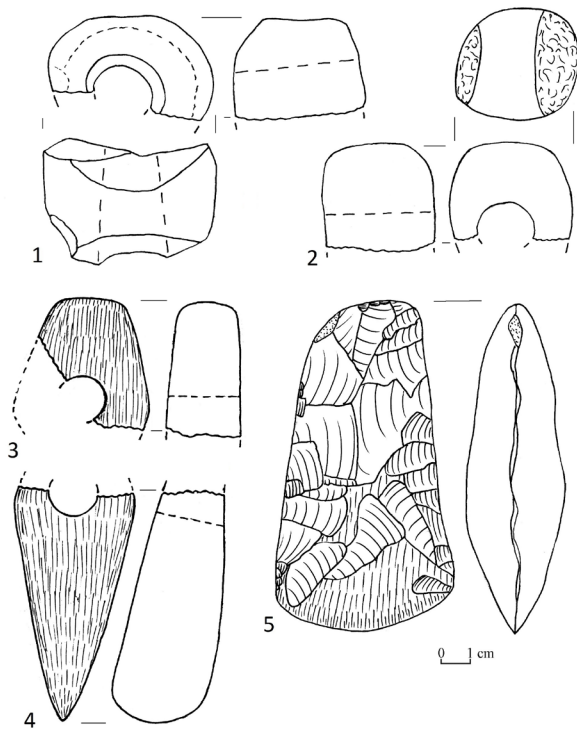

Рис. 8. Підйомний матеріал з поселення Дубно-Сурмичі-3: камінь (1-4), креміль (5).

З мушлі *Unio* виготовлена округла мініатюрна підвіска, виявлена на території кар'єру (рис. 7, 12). Як матеріал для прикрас, ця мушля широко використовувалась представниками епішнурових культур, вироби з неї відомі в комплексах поселень Дубно-Волиця [4, с. 67, 70], Хрінники-11 [2, с. 132], підйомному матеріалі поселень Дубно-Волиця, Хорупань-1 і Тараканів-5 [9, с. 608]. Втім, форма прикраси з Дубно-Сурмичі-3 є оригінальною.

Матеріали, зібрані на поселенні, дозволяють віднести його до періоду співіснування на Волині представників трьох культур – межановицької, стжижовської та бабинської. До цього ж етапу належать відомі поселення цих культур на р. Ікві Семидуби-1, Тараканів-5, Тараканів-3, Дубно-Волиця, Дубно-звірогосподарство, Хорупань-1, Аршичин-2, Панталія-2 (останнє практично межує з пам'яткою Дубно-Сурмичі-3). При близькості матеріальної культури цих пам'яток можна все ж виділити і особливості Дубно-Сурмичі-3. До таких належать відсутність виявлених крем'яних майстерень у вигляді лінз-скупчень відщепів, відомих на більшості згаданих поселень, при тому, що інтенсивна обробка

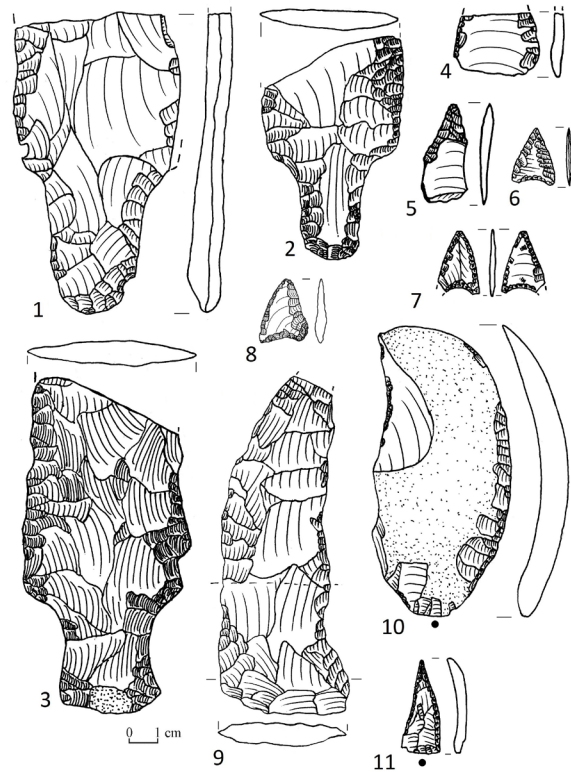

Рис. 9. Вироби з креміль з поселення Дубно-Сурмичі-3, підйомний матеріал.

кременю жителями поселення безумовно проводилась, велика, в порівнянні з вищезгаданими пам'ятками кількість вторинних виробів з уламків кераміки, наявність трьох технологічних груп стжижовської кераміки. Ще одна особливість пам'ятки – виділення окремої ділянки, де наявна велика кількість стжижовської та бабинської кераміки та ділянок, де переважає межановицька кераміка, прослідкована і на поселенні Тараканів-5 [7, с. 30, 31]. Попри кількісно велику збірку кераміки, виявлено лише один фрагмент посудини з рисами двох культур, тоді, як на інших пам'ятках, з яких зібрано велику кількість кераміки (Дубно-Волиця, Тараканів-5, Панталія-2) таких зразків чимало [6, с. 169]. Це може пояснюватись дещо більш ранньою хронологічною позицією поселення Дубно-Сурмичі-3 відносно інших поселень цього етапу. Питання наявності на поселенні більш раннього етапу, з винятково межановицьким матеріалом залишається відкритим. На р. Ікві відомі поселення з винятково межановицькою керамікою (Тараканів-4, Заболоття-3), в окремих випадках відомі випадки поселень з раннім і пізнім етапами (Буща-Тартак-2).

Одним з критеріїв виділення раннього епішнурового етапу пам'ятки Буща-Тартак-2 став потрібний шнуровий орнамент, іншим – домішка кераміки середньодніпровської культури [8, с. 132–134]. І те й інше на поселенні Дубно-Сурмичі-3 присутнє, однак загалом

межановицький керамічний набір виглядає цілком характерним для пізнього етапу, за винятком хіба кількох фрагментів амфор з ручками, прикріпленими до краю вінчика (рис. 3, 6, 7). Остаточо це питання можливо вирішити лише розкопками пам'ятки.

Джерела та література

1. Бунятян К. П., Самолюк В. О. Прояви середньодніпровської культури на теренах Волині і проблема давніх шляхів. В кн.: *Między Bałtykiem a Morzem Czarnym: Szlaki międzymorza: IV – I tys. Przed Chr. Poznań, 2011.* – С. 249–257.
2. Козак Д. Н., Ткач В. В. Поселення доби бронзи біля с. Хрінники Рівненської обл. // *Археологічні відкриття в Україні в 2000–2001 рр.* – К, 2002. – С. 131–132.
3. Самолюк В. О. Нові поховальні пам'ятки городоцько-здовбицької культури // *Археологія.* – 2009. – №4. – С. 26–37.
4. Самолюк В. О. Поселення стжижовської культури на р. Іква на Волині // *Археологія.* – 2007. – №3. – С. 58–72.
5. Ткач В. Гральні жетони зі стінок керамічного посуду та інших матеріалів в археологічних культурах межиріччя Стиру і Горині // *Наукові студії.* – Вип. 5. – Історико-краєзнавчий музей м. Винники. – Львів – Винники, 2012. – С. 217–221.
6. Ткач В. Дослідження пам'яток доби ранньої бронзи в межиріччі Стиру і Горині в середині 90-х років ХХ ст. – початку ХХІ ст. // *Наукові записки Рівненського обласного краєзнавчого музею : зб. наук. праць.* Випуск ХІІІ. Частина 1 : матеріали наук. конф., присвяч. 100-річчю від дня народження Ігоря Кириловича Сवेशнікова. – Рівне : Дятлик М., 2015. – С. 163–173.
7. Ткач В. Знахідки епішнурової доби з поселення Тараканів-5 // *Бродівщина – край* на межі Галичини і Волині. Випуск 2 : матеріали 3-ої краєзн. конф., присвяч. 925-ій річниці першої писемної згадки про Броди та 425-ій річниці надання Бродам магдебурзького права. 3 квітня 2009 р.) – Броди : Бродівський історико-краєзнавчий музей, 2009. – С. 29–34.
8. Ткач В. Матеріали доби ранньої бронзи з поселення Буща-Тартак-2 на Малому Поліссі // *Археологічні зошити з Пересопниці : зб. наук. праць.* – Вип. 6 : матеріали наук.-практ. конф. «Нові дослідження пам'яток археології на Волині». – Пересопниця : Дятлик М., 2018. – С. 125–135.
9. Ткач В. Пам'ятки доби ранньої бронзи в середній течії р. Ікви (культури шнурової кераміки) // *Охріменко Г., Скляренко Н., Каліщук О., Ткач В., Романчук О. Олександр Цинкаловський та праісторія Волині.* – Луцьк : Волинська обласна друкарня, 2007. – С. 571–709.
10. Ткач В. Поселення стжижовської культури Рованці – Гнідавська гірка (за матеріалами розкопу 12) // *Волино-Подільські археологічні студії.* – Випуск ІІІ. Пам'яті Ю. М. Малеева (1941–2006) : зб. наук. статей. – Луцьк : Волинські старожитності, 2012. – С. 109–117.
11. Фітцке Я. Могильник стжижовської культури в Торчині під Луцьком на Волині // *Археологічна спадщина Яна Фітцке.* – Луцьк, 2005. – С. 28–36.

Марія Чирська

АРХІТЕКТУРНІ ОСОБЛИВОСТІ СВЯТО-ГЕОРГІЇВСЬКОЇ ЦЕРКВИ

Матеріали статті присвячені архітектурним особливостям Свято-Георгіївської церкви, що входить до складу НІМЗ «Поле Берестецької битви», що у селі Пляшева Радивилівського району Рівненської області. Головна увага зосереджена на Свято-Георгіївському храмі – пам'ятнику, як одному із найсамотніших витворів архітектурного модерну в Україні.

Ідея створити пам'ятник, козакам та селянам, полеглим під час Берестецької битви 1651 року, виникла незадовго до Першої світової війни. Ініціатором будівництва став архімандрит Почаївської лаври отець Віталій (Максименко). З 1909 року розроблявся проєкт храму, до чого було залучено архітекторів із Санкт-Петербурга – Олександра Щусева та його учня – Володимира Максимова, що ще навчався в Академії архітектури. Саме останній і виконав проєкт пам'ятника, а О. Щусев лише підписав проєкт, як керівник. [3, с. 33] Керував роботами зі зведення Свято-Георгіївського храму волинський епархіальний архітектор В. Г. Леонтович.

На кінець весни 1914 року майже всі заплановані роботи на о. Журавлиха, що в селі Пляшева було закінчено. Було збудовано трьох престольний Георгіївський храм, двоповерхове приміщення для

Рис. 1. Свято-Георгіївська церква. Сучасна світлина.

проживання братії монастиря, готель, мур з західного боку, перенесена з сусіднього села Острів Михайлівська церква XVII ст.

Георгіївська церква – головна споруда меморіального комплексу на Козацьких Могилах. Будівництво храму тривало з 1910 по 1914 рік (рис. 1).

Свої враження про будівництво Георгіївського храму на Козацьких могилах залишила українська поетеса, публіцист Олена Пчілка у журналі «Рідний край» (1911 р., № 17): «Пам'ятник-церква на Берестецькому полю... відзначатиметься ще й тим, що се буде будова на український зразок. Архітектор... не надав йому тих прикмет, що так псують наші нові церкви, будовані в безсмачному московському стилі, важкому, незграбному. Зразок Щусева (насправді Максимова. – авт.), пильного дослідника української старовини, являє собою щось своєвидне, являє прикмети старих українських церков; до оздоблення ж дрібнішого – вжито української народної орнаментики. Таким чином, в будованні козацького пам'ятника видно повагу до старого місцевого стилю, видно не бажання затоптувати чи спотворювати його, а видно охоту викликати до життя наше колишнє мистецтво, таке гарне, але таке занедбане тепер.» [8].

Свято-Георгіївська церква привертає увагу дослідників не випадково. Головним призначенням храму було проведення масових богослужінь під відкритим небом. Споруду задумано й виконано надзвичайно сміливо, водночас витончено і невимушено. За словами дослідниці Георгіївської церкви Тетяни Бажанової, «це найсамотніший витвір архітектурного модерну в Україні» [4, с. 98].

Георгіївська церква побудована в стилі українського бароко. Фасад у вигляді великої заповненої іконостасом арки звужується двома хвилястими ступінцями вверх. Він оздоблений бароковими волютами і завершений невеликою банею з хрестом. Вузькі, видовжені верхвікна і двері двох малих балконів по боках

арки роблять усю споруду, що має 28 метрів висоти, значно стрункішою. П'ятикупольний храм завершує над центральною банею хрест розміром 4x4 м. За оригінальним проектом Максимова дві складові частини церкви – власне церква та бабинець знаходяться під відкритим небом і лише площа церкви виділена невисоким підвищенням [5, с. 133].

Єпископ Інокентій, що побував на Козацьких Могилах у 1950 роках так описує Георгіївську церкву: «Храм-пам'ятник... білий, шестиглавий, із зеленими дахами та блакитними главками, усяними золотими зірками та вінчаними золоченими хрестами. На передній стіні – Нерукотворний образ Спаса з лампадою перед ним.

...Перед вітварем влаштована величезна цементна солія, на якій, під час служіння парастасів та вселенських панахид, може стати не менше ста священиків. Посеред солії влаштовано архієрейський амвон. Перед самим іконостасом здіймається козацька могила, яка являє собою кам'яний стовп, що йде з нижнього поверху, як би колодязь, наповнений людськими кістками. Над ним влаштовано скляний надгробок, який від запалених усередині свічок та лампад переливається вогнями, як величезна лампада. У величезній арці пам'ятника, над самою могилою, замість звичайного дерев'яного хреста, розташоване живописне в декілька метрів Розп'яття; під ним – одноярусний іконостас. Царські врата й бокові двері в іконостасі залізни, ковані з різьбою. На Царських вратах – емалеві ікони Благовіщення Божої Матері та святих апостолів...» [3, с. 43].

У працях історика Володимира Рожка знаходимо такі описи архітектурних форм храму: «...Фундамент храму має форму зірки, відтявши від неї певну частину з її вхідної, західної сторони, а не беручи до уваги вистачаючи променів, загально храм має форму звуженої спереду кінської підкови. Кожне рамя вивершене досить стрімким куполом, п'ять докола, а шостий посередині, вище всіх» [3, с. 43].

Свято-Георгіївська церква справляє захоплююче враження, якщо оглянути її з різних боків. Коли поволі обходити споруду від головного західного чола, то помічаєш: усе підпорядковано ідеї суворої урочистості. Велика арка, яка відкривається на площині фасаду-перекрыю, є не тільки гострим архітектурним прийомом, а й символічним уособленням

тріумфальної брами. Тимпан арки містить у собі іконостас, виконаний з червоного кварциту та чорного лабрадориту з Житомирщини, що символізують кров та траур та чудові ікони пензля Івана Іжакевича [1, с. 68].

Усю площину над іконостасом заповнює композиція «Голгофа» цього маляра. Така значна площа зображень на фасаді вражає. І цей прийом має подвійний сенс. Розмальований грандіозний тимпан, що контрастує з чистою поверхнею арки – це зображення вкритого фресками внутрішнього простору церкви, а з іншого боку – продовження давньої традиції. Надвірні зображення прикрашали фасади величних пам'яток минулого [7].

Арку-браму, немов дві вежі, фланкують бічні обсяги північного й південного рамен хреста. За аркою струнко здійснюються чотири верхи, над якими панує високий центральний. Під час дальшого руху навколо споруди відкривається стрімка вертикаль північного (або південного) фасаду, якою обривається відтята й занурена під ґрунт третина церкви. Завершує обхід східне чоло, яке знову набуває урочистості завдяки щільно згрупованим шести верхам, що линуть угору, – їх можна побачити вповні тільки звідси [7].

Оригінальність Георгіївської церкви полягає в тому, що вона має три поверхи, на кожному з яких розміщено окремо приділи: підземний – на честь великомучениці Параскеви, середній – на честь великомученика Георгія Побідоносця, і верхній (на хорах) – на честь князів-страстотерпців Бориса і Гліба. Приділи розміщено один над одним, що є унікальним у церковній архітектурі [7].

Дослідниця Т. Бажанова зауважує, що поверхи храму позначають ще й історичні й культурні символи. Підземна церква з похованнями святих мучеників – традиція, що сягає першохристиянських монастирів і навіть ще раніших, дохристиянських гробниць, що відображають уявлення багатьох старожитніх народів про сакральний простір, поділений на три частини, які відповідають трьом сферам космосу – підземній, земній і небесній [4, с. 99].

У підземній церкві з престолом св. Параскеви знаходиться саркофаг з черепами та кістками козацьких лицарів, віднайденіми на полі битви. Побудований саркофаг-колони і поховання в ньому козацьких останків були даниною також давньому звичаю

наших предків ще дохристиянської доби ходити небіжчиків у стінах поховань [4, с. 99].

Церква Параскеви-П'ятниці з'єднана з гробницею, до неї ведуть двоє дверей з декількома східцями донизу, а центральні двері західної стіни храму відкривають склепіння над саркофагом. Кам'яний саркофаг – гробниця закінчується зверху скляним накриттям. Через нього видно козацькі кістки й черепи, зібрані тут. У своїй основі, у приміщенні усипальниці, гробниця також має спеціальні отвори, через які можна побачити козацькі останки. Перед гробницею влаштоване місце для служіння панахид за загиблими. Усипальниця є великим арочним прямокутним приміщенням із двома маленькими віконцями під стелею, які освітлюють білі масивні стіни [3, с. 45].

Підземна церква св. Параскеви, на відміну від інших храмів, не вражає своїми розписами чи оздобленням. Особливо це помітно у теплу пору року: все церковне начиння та ікони переносяться в інші храми, оскільки підвищена вологість та низька температура руйнують цінні пам'ятки сакрального мистецтва і не дозволяють нормально проводити Богослужіння. Але в холодну пору року – починаючи з кінця жовтня й до Хрестопоклонної седмиці – Свято-Параскевська церква виконує функції «теплого храму», який на цей час прикрашається і де відбуваються щоденні богослужіння [6].

Чудовими є архітектурні форми храму св. Параскеви: склепіння центрального об'єму храму підкреслюється арками бокових приділів, які значно збільшують загальну площу храму та дозволяють отримати задовільні акустичні якості. Загалом, Параскевська церква вміщує таку ж саму кількість прихожан, як і головний, Свято-Георгіївський храм, не рахуючи хорів, які поєднують останній з церквою свв. Бориса і Гліба [7].

Вівтар та сусідні службові приміщення теж перекриті цегляними склепіннями і мають зовнішнє освітлення через невеличкі віконця, які розміщені на рівні землі. Малярні роботи з 1910 по 1914 рік тут виконував Іван Вольський – художник київської Лаврської школи. Помірні та спокійні кольори, якими виконаний розпис надихають віруючих на молитовність та роздуми [2, с. 277]. Підземна церква св. Параскеви-П'ятниці

з похованням козацьких останків стала місцем їхнього вічного спочинку.

Другий наземний ярус займає Георгіївська церква, що вражає своїм простором і багатством оформлення. Другий ярус спершу було задумано як великий вівтар, у якому могли служити до двохсот священиків, а на західному фасаді собору було облаштовано зовнішній іконостас. Самим же храмом ставала велика площа перед церквою, на якій поміщалося декілька тисяч прихожан, які щорічно збиралися на заупокійний відпуст у 9-ту П'ятницю після Пасхи. Але у 1936 році для зручності проведення богослужінь, цей величезний вівтарний простір було переплановано на вівтар і храм. З цього часу Георгіївський храм-вівтар став унікальним, який можна було повсякденно використовувати як храм [6].

Зовнішній іконостас храму-пам'ятника виконано з червоного кварциту та чорного лабродариту. У нижньому ярусі – барельєфні георгіївські хрести. Розпис іконостасу та «Голгофи» над ним – це роботи відомого українського художника І. С. Їжакевича. Іконостас на фасаді храму було намальовано на оцинкованій блясі, яку пізніше планувалося замінити на смальту, але цим намірам перешкодила Перша світова війна, польська інтервенція та радянська влада [6].

Інтер'єр храму поділяється на сам Георгіївський приділ та приділ страсотерпців Бориса і Гліба, що знаходиться у центральній частині хорів, над головним вівтарем. З лівого та правого боків хорів розміщуються кліроси. Хоч зовні Георгіївський собор має шість великих куполів та одну маленьку главку над фронтоном, внутрішній простір храму перекривається одним центральним куполом. Великий купол тримається на чотирьох масивних стовпах, з'єднаних підпругами, відкритими з трьох сторін [6].

Розпис стін храму виконувався у два етапи: у 1914 році художником І. С. Їжакевичем та учнями Лаврської іконописної майстерні та у 1957–1958 рр. – художниками О. Корецьким, Й. П. Трохимлюком (склепіння над хорами, під купольний простір, вівтар Борисоглібського храму) [2, с. 281].

Прикрасою храму є писана на дереві ікона великомученика Георгія, на якій він зображений у повний зріст. Вона є подарунком Єрусалимського Патріарха Даміана [6].

У внутрішній іконостас Георгіївського храму були перенесені ікони худ. І. Іжакевича, що знаходились на фасаді: Спаситель, Богородиця з Дитям, Георгій Побідоносець та Іов Почаївський. А в даний час на фасаді храму знаходяться копії цих ікон намальовані художником-іконописцем з Волині А. І. Бурбелою.

Із усіх храмів Свято-Георгіївської церкви, Борисоглібський ярус було влаштовано й обладнано останнім. Він знаходиться на хорах центрального храму й перехідними галереями з'єднується з правим та лівим клір осами [5, с. 134].

Оригінальним та цінним є інтер'єр храму, до якого ведуть масивні кам'яні сходи з двох боків собору. Лінії невеликих галерей, що ведуть до вівтаря, розсікаються арками; чисельні видовжені вікна дають багато світла і можливість осягнути навколишню красу території; із галерей є виходи на два маленьких балкончики, із яких раніше при богослужіннях просто неба, виголошувалися церковні проповіді [6].

Заслуговує на увагу й внутрішнє начиння храму: іконостас виконано в рідкісному для Волині стилі ампір (варіант російського класицизму), а розписано його у 1957 р.. Примітним є те, що склепіння вівтарної частини приділу і деякі стіни в багатьох місцях мають закладені гільзи бойових снарядів, які використані для підвищення акустичних характеристик храму, що робить Борисоглібський вівтар, в акустичному плані, найбільш вдалим серед вівтарів Георгіївського собору [6].

Вівтар Борисоглібського храму прикрашено багатьма старовинними церковними речами – запрестольним та напребстольним хрестами початку ХХ ст., Євангелієм останньої чверті ХVIII ст. (надруковане за польського короля Станіслава Августа), Євангеліє 1900 р., надруковане у друкарні Києво-Печерської

Лаври. Справжня окраса вівтаря – старовинна ікона «Христос Виноградар» (кін. ХVIII ст.) У храмі також знаходиться велична ікона святителя Гермогена, патріарха Московського і всієї Русі, прислана в дар Свято-Георгіївському монастирю у 1914 р. із Москви, разом з часткою його мантиї (яка була втрачена за часів закриття церкви), а ще величний кіот з іконою Пресвятої Трійці та ін. Центральну частину іконостасу над «Тайною вечерею» прикрашає традиційний для волинських храмів образ Пресвятої Богородиці, який урочисто опускається для прикладання віруючих в особливі святкові дні [6].

Свято-Георгіївська церква на Козацьких могилах – унікальна храмова споруда, побудована на честь подвигу українських козаків-захисників сьогодні потребує значної уваги. За столітню історію храму були періоди зростання, розвитку, запустіння та, мабуть, вже настав час й для відродження. У Свято-Георгіївській церкві потрібне проведення гідроізоляції, заміна аварійних вікон. А також значної уваги потребує розпис на фасаді храму – іконостас «Голгофа». Він унікальний своїми образами, наділений славою і водночас обділений долею, тому що нині опинився на межі зникнення. Дощі, морози, час і, як не прикро людська байдужість роблять свою підступну справу: «Голгофа» зникає. Вона втратила яскраві кольори, а подекуди й обриси. Цій та іншим реліквіям храму загрожує зникнення через іржу та грибок.

Свято-Георгіївська церква – це є історичний і духовний центр українського народу і вона заслуговує уваги з боку державної влади. Віриться, що наша пам'ять про загиблих козаків, про борців за волю та незалежність рідної землі, буде тією силою, яка допоможе нам усім подолати існуючі у державі труднощі.

Джерела та література

1. Бухало Г. В. Круг містечка Берестечка. – Рівне. Державне редакційно-видавниче підприємство, 1993. – 104 с.
2. Збірник тез науково-практичної конференції «Берестецька битва – відгомін боротьби за віру христову» присвяченої 1025 річниці хрещення Русі, 365-річниці початку Визвольної війни 1648-1657 років, 362-ій річниці Берестецької битви. – Рівне, 2013. – 306 с.
3. Історія Свято-Георгіївського монастиря на Козацьких Могилах / Ігумен Никон (Гайдай), за ред. архимандрита Олексія (Мензатюка) – Івано-Франківськ : Місто НВ, 2015. – 160 с.
4. Рожко В., Пришляк В., Лотоцький П. та ін.

- Національний пантеон «Козацькі могили.» : істор.-краєзн. нарис. – Луцьк : Медіа, 2003. – 544 с.
5. Свешніков І. К. Битва під Берестечком. – Львів : Слово, 1992. – 304 с.
 6. Свято-Георгіївський чоловічий монастир на Козацьких Могилах. Історія та сьогодення. – Видання Свято-Георгіївського чоловічого монастиря, 2006.
 7. [https : //studfiles.net/preview](https://studfiles.net/preview) Церква на Козацьких могилах під Берестечком. – StudFiles
 8. [https : //www.radyvyliv.info/arhitektor-xramu-na-kozackix-mogilax.html](https://www.radyvyliv.info/arhitektor-xramu-na-kozackix-mogilax.html) Архітектор храму на Козацьких Могилах. Радивилів.info.

Степан Сияк

ПОЛЬСЬКИЙ ПАРАМІЛІТАРНИЙ РУХ У ДУБЕНСЬКОМУ ПОВІТІ

1921–1939 РР.

Завершення Першої світової війни відродило на європейській мапі Польську державу, до складу якої відійшли західноукраїнські землі по лінії Керзона. У результаті Ризького мирного договору 1921 р. остаточно за поляками було закріплено західноукраїнські та західнобілоруські землі. Для українського населення, що опинилося у складі Другої Речі Посполитої, розпочався новий етап колонізації. Одним із інструментів даного процесу на західноукраїнських землях, в тому числі і на Волині, було утворення польських товариств та організацій, завдання яких полягало в укріпленні на місцях польської присутності з подальшою економічною, господарською та культурно-освітньою експансією [1, с. 43].

Внутрішня політика керівництва Польської держави 1920-х–1930х рр. засвідчує, що її уряд здійснював політику всебічної підтримки військовослужбовців і ветеранів Війська Польського. Увага до них з боку держави обґрунтовується щонайменше двома причинами: в такий спосіб вона віддячувала тим, хто боровся за створення національної держави, а останні – мали стати її опорою. На новоприєднаних землях за урядовими задумами польські парамілітарні організації мали виконувати наступні завдання: по-перше, сприяти колонізації українців і білорусів; по-друге, подолати проблеми перенаселення центрального регіону Польщі; по-третє, сприяти в працевлаштуванні тих військових, які не мали професії, але завжди були готові стати до захисту Польщі [2, с. 116].

Напіввійськова організація або парамілітарна організація – утворення, що має військовий характер або наближений до нього, але при цьому формально не входить до складу збройних сил. Організована група цивільних осіб, у військовій формі або в цивільному одязі, яку використовують для надання допомоги регулярному війську, або

навпаки – для боротьби проти чинної влади (наприклад – партизани). Термін часто не має однозначного визначення, оскільки його використання часто залежить від політичних орієнтації промовця на виправданість існування конкретної організації. До воєнізованих організацій можуть належати добровільна міліція, пожежна охорона, пошукові та гірничорятувальні підрозділи. З іншого боку, до таких нерідко зараховують терористичні, повстанські та кримінальні організації, які контролюють певну територію.

Союзи колишніх військових на території Волині можна поділити на дві групи. До першої групи організацій належали Союзи, які включали в себе представників національних меншин: українців, євреїв, білорусів та ін. До таких організацій можна віднести: Союз осадників, Стрілецький союз, Союз військових інвалідів Польщі, Союз резервістів, Союз офіцерів резерву, Союз підофіцерів резерву, Союз польських харцерів. До другої групи належали: Союз ветеранів польської армії у Франції, Союз легіонерів польських військових інвалідів, Союз колишніх легіонерів та неов'яків (від POW – Polska Organizacja Wojskowa – авт.), Союз польських легіонерів, Легіон волинських повстанців [3, арк. 16].

Регламентація діяльності кожної парамілітарної організації була визначена у їхніх статутах. Для більшості організацій за зразок брався статут Союзу осадників, тому статuti всіх інших Союзів були схожими між собою. Статут кожного Союзу складався із таких розділів: мета та завдання діяльності; поділ членів; права та обов'язки членів; майнові фонди; органи управління; адміністративні поділи; вихід з організації та ліквідація Союзу [4, с. 10].

Однією з найбільших та найвпливовіших польських парамілітарних організацій на Волині був Союз осадників. У 1922 р. був

утворений Центральний військовий союз осадників, що ухвалив власний статут, який був затверджений Міністерством внутрішніх справ 12 серпня 1922 р. [5, s. 17]. В цьому ж році перші відділи організації були утворені на Волині (Дубно, Ковель). Згідно з рішенням IV з'їзду (31 травня – 3 червня 1925 р.) Союзу осадників, який попередньо об'єднував тільки військових осадників, поширював членство і на цивільних осадників. На цьому ж з'їзді була змінена назва організації на Центральний союз осадників, а також запроваджено зміни до статуту [6, s. 9]. У 1929 р. Центральний військовий союз осадників зазнав реорганізації, і на його місці був утворений Союз осадників, що нараховував близько 16 тис. членів по всій Польщі. На території Дубенського

повіту Союз налічував 487 членів, які станом на 1931 р. були об'єднані в 23 відділи, а за даними на 1936 р. їх вже було 30 [7, арк. 40].

Польські дослідники Лідія Гловацька та Анжей Чеслав Жак подають більшу чисельність відділів Союзу, вказуючи, що станом на 1933 р. у Дубенському повіті нараховувалось тридцять відділів Союзу осадників [8, s. 161–162].

До складу правління Союзу входили: Лювік Зуловський – керівник, Аугуст Ольшановський – віце-керівник, Владислав Сцяжко – секретар, Францішек Ватор та Олександр Якубович – члени управління [9, арк. 40].

Дещо відмінними виглядали завдання та мета діяльності Союзу військових інвалідів Польщі, який був утворений 12 квітня 1919 р.

Таблиця 1

Кількість відділів Союзу осадників у Дубенському повіті станом на 1931 р.

Номер відділу	Центр відділу	Керівник відділу	Кількість членів
1	Бортниця	Міхал Боцян	61
2	Красниця	Бол. Скаржевський	17
3	Бошкевичі	Францішек Боровець	34
4	Хотин	Ян Боярський	7
5	Чекно	Ян Козловський	12
6	Великополянка	Станіслав Жилковський	16
7	Ястребиця	Анжей Махета	26
8	Ярославичі	Станіслав Волчинський	12
9	Кривуха	Едмунд Ковка	7
10	Крупець	Антон Якубовський	14
11	Млинів	Ігнат Залевський	18
12	Рейтанів	Стефан Шиманський	19
13	Острів	Ян Борек	21
14	Пляшева	Едвард Пасенфорд	17
15	Підзамче	Ян Бродар	29
16	Повча	Єржи Камінський	14
17	Радивилів	Владислав Папроцький	60
18	Рикани	Казимир Прибилович	16
19	Стовпець	Ян Шмідт	12
20	Срібне	Юзеф Мрочкевич	25
21	Торговиця	Ян Міялковський	20
22	Топілля	Казимир Янчевський	12
23	Нарутівка	Францішек Волак	18
Всього			487

Джерело: ДАРО. – Ф. 33 – Оп. 4. – Спр. 46. – Арк. 39 зв. – 40.

Таблиця 2

Чисельність військових осад в Дубенському повіті станом на 1933 р.

Номер відділу	Назва осади	Гміна	Кількість ділянок
1	Бортниця-Красниця	Дубно	79
2	Бошківці-Косерева	Млинів	34
3	Хотин	Теслугів	6
4	Чекно	Ярославичі	11
5	Ельшбетен	Дубно	16
6	Іванне	Дубно	26
7	Ярославичі	Ярославичі	13
8	Хратки	Судобичі	2
9	Кривуха	Дубно	7
10	Крупець	Крупець	14
11	Митниця	Теслугів	6
12	Млинів	Млинів	18
13	Новосілки	Малин	19
14	Острів	Теслугів	21
15	Пляшево (Пляшівка)	Теслугів	11
16	Погорільці	Дубно	5
17	Підзамче	Радивилів	29
18	Повча	Верба	14
19	Радивилів	Радивилів	59
20	Рикани	Ярославичі	10
21	В. Рикани	Ярославичі	6
22	Стовбець	Верба	11
23	Срібне (Понятівка)	Крупець	25
24	Студенка	Судобичі	2
25	Смиків	Боремель	4
26	Торговиця	Ярославичі	20
27	Топілля	Ярославичі	12
28	Заболтниця (Нарутівка)	Малин	9
29	Лев'ятин	Радивилів	1
30	Вербень	Радивилів	2
Всього			492

Джерело: Lidia Głowacka, Andrzej Czesław Żak. Osadnictwo wojskowe na Wołyniu w latach 1921–1939 w świetle dokumentów centralnego archiwum wojskowego.

і затверджений Міністерством внутрішніх справ від 27 листопада 1920 р. Військові інваліди на території Волині були об'єднані в дві організації: Союз військових інвалідів Польщі та Союз легіонерів польських військових інвалідів. У 1919 р. виникають перші відділи на Волині, а саме в м. Дубно. 12

лютого 1920 р. був прийнятий статут організації. На території держави в лавах Союзу перебувало понад 100 тис. членів, проте в Дубенському повіті ця цифра склала лише 636 осіб [10, арк. 43]. Очолював управління Союзу Болеслав Скаржевський, заступник керівника – Борис Чехмановський, секретар – Міхал

Мельниченко та двоє скарбників – Єфим Грабюк та Вацлав Кінш. Основні фінансові надходження Союз отримував із членських внесків (12 злотих в рік від кожного члена), субсидій та прибутки з різного роду проведених заходів. Дані кошти направлялись на утримання секретаря канцелярії, покриття коштів делегатів на різного роду з'їзди, а також на допомогу для бідних членів організації.

Коло Союзу військових інвалідів в Польщі у Дубенському повіті порівняно з іншими повітами воєводства не мало жодного впливу на інші суспільні організації та мало хаотичний характер. Основна діяльність зводилась до надання різного роду консультацій та написанні подань в справах отримання пенсій інвалідами [11, арк. 43].

Відмінним від попередніх союзів за своїми завданнями та цілями був Стрілецький союз, що був утворений у Варшаві в 1922 р. Того ж року, 26 липня, був прийнятий і статут цієї організації. Перші відділи організації на території Волині були утворені вже в наступному 1923 р. Загальна чисельність Стрілецького союзу на території Другої Речі Посполитої становила близько 250 тис. членів, в тому числі на Волині 10 446 осіб [12, арк. 59]. На території Дубенського повіту Союз нараховував 69 відділів [13, арк. 59]. До органів управління входили: керівник – Нарциз Ковалевський, віце-керівник – Олександр Маєвський та скарбник – Агустин Янковський [14, арк. 257 зв.].

Організація, яка гуртувала в своїх колах офіцерів резерву Польщі під гаслом «Все для держави – держава понад усе», був Союз офіцерів резерву. Союз був утворений у 1922 р. та нараховував близько 15 тис. членів. На території Волинського воєводства організація була малочисельною і налічувала сім відділів, із загальною кількістю 572 особи [15, арк. 38]. У Дубенському повіті до складу Союзу входило лише 76 членів.

Коло Союзу офіцерів резерву в місті Дубно було утворене в 1921 р. Станом на 1931 р. до складу управління входили: Альфред Нахребецький – керівник, Міхал Хранев – віце-керівник, а також Кароль Вейс – член управління. Варто зазначити, що Союз офіцерів резерву у Дубенському повіті не проводив жодної діяльності та рахувався пасивною організацією. Майновий фонд Союзу складався з членських внесків, які

становили один злотий щомісячно [16, арк. 38].

Ще однією парамілітарною організацією, до якої увійшли колишні військові Волині, був Союз колишніх легіонерів та пеов'яків, який був утворений у 1929 р., та мав власних вісім відділів, в загальній кількості 421 особа [17, арк. 44]. У Дубенському повіті відділ Союзу був утворений в 1929 р. та нараховував 15 членів. До управління організації входили: Адам Стефаням, Ян Кв'ятек, Юзеф Муравець та Фелікс Дзієвалтовський [18, арк. 44 зв.].

У 1918 р. був утворений Союз польських харцерів – польська національна скаутська організація, яка діє з перервами з 1909–1910 рр. по сьогоднішній день. Організація налічувала 140 тис. членів, а на території Волині ця цифра складала 6 290 осіб [19, арк. 59].

На території Дубенського повіту даний Союз поділявся за різними категоріями. Так, у категорії «А», діяла команда ім. Тадеуша Костюшка, що була розташована у місті Дубні та діяла при гімназії. Командиром даного підрозділу молоді був учень – Збищевський Міхал (17 р.). У категорії «С», була представлена команда ім. Юзефа Понятовського, що також розташовувалась в Дубно та комплектувалась із школярів, а командиром був держслужбовець – Баронський Вацлав (25 р.). Команда в категорії «В», мала назву ім. Єреми Вишневецького, що знаходилась в Дубні при одній із шкіл міста, а Валігура Казимир (20 р.) був вчителем і командиром даного підрозділу. Варто зазначити, що Союз польських харцерів діяв також і в інших населених пунктах Дубенського повіту. Як приклад, можемо навести діяльність команди ім. Тадеуша Костюшка в Радивиліві, що виступала в категорії «С», комплектувалась із шкільної молоді, а командиром був Козіковський Владислав (24 р.), що був держслужбовцем. В цій ж самій категорії «С», виступала команда з Млинова, що носила ім'я Кароля Ходкевича, складалась з молоді, що займалась водними видами спорту, а командиром підрозділу був – Порусевич Генрик (25 р.) та за фахом – вчитель [20, арк. 21 зв.].

Союз польських харцерів був ініціатором створення та діяльності молодіжних громад при союзі. На території Дубенського повіту вони були представлені двома командами: «Лісовими духами», що розташовувались в Млинові, а командиром їх був уже згаданий Порусевич Генрик, а також «Ст. Тарковського»,

що знаходився у селі Верба, а очільником, якого був – Ст. Жугівка [21, арк. 24 зв.].

Отже, можна зробити висновок, що на території Дубенського повіту в період з 1921 по 1939 рр. активно діяли цілий ряд польських парамілітарних організацій, зокрема: Союз осадників, Союз військових інвалідів

Польщі, Стрілецький союз, Союз польських харцерів, Союз офіцерів резерву. Головними цілями та завданнями яких були в першу чергу захист східних кордонів Речі Посполитої; військово-фізична підготовка; матеріальна, медична та юридична допомога, а також культурно-освітня робота.

Джерела та література

1. Віднянський С. Українське питання в міжвоєнній Польщі: основні проблеми і напрямки наукових досліджень у сучасній вітчизняній історичній науці // УІЖ. – 2003. – № 2. – С. 39–55.
2. Rocznik Strzelecki 1908-1933. – Warszawa : Wydawnictwo Zarządu Głównego Związku Strzeleckiego, 1933. – 275 s.
3. Державний архів Рівненської області (далі ДАРО). – Ф. 33. – Оп. 4. – Спр. 46. – Арк. 16.
4. Statut Centralnego Związku Osadników. – Warszawa, 1923 – S. 10.
5. Ogłoszenie o zarejestrowanych stowarzyszeniach i związkach, Dziennik Wojewódzki Wołyński, 1931, № 2, Poz. 15. – S. 18.
6. Ogłoszenie o zarejestrowanych stowarzyszeniach i związkach, Dziennik Wojewódzki Wołyński, 1930, № 2, Poz. 16. – S. 13.
7. ДАРО. – Ф. 33 – Оп. 2. – Спр. 46. – Арк. 40.
8. Lidia Głowacka, Andrzej Czesław Żak. Osadnictwo wojskowe na Wołyniu w latach 1921–1939 w świetle dokumentów centralnego archiwum wojskowego.
9. ДАРО. – Ф. 33 – Оп. 2. – Спр. 46. – Арк. 40.
10. ДАРО. – Ф. 33. – Оп. 2. – Спр. 46. – Арк. 43.
11. ДАРО. – Ф. 33. – Оп. 2. – Спр. 46. – Арк. 43.
12. ДАРО. – Ф. 33. – Оп. 2. – Спр. 46. – Арк. 59.
13. ДАРО. – Ф. 33 – Оп. 2. – Спр. 78. – Арк. 59
14. ДАРО. – Ф. 33. – Оп. 2. – Спр. 56. – Арк. 257 зв.
15. ДАРО. – Ф. 33. – Оп. 2. – Спр. 46. – Арк. 38.
16. ДАРО. – Ф. 33. – Оп. 2. – Спр. 46. – Арк. 38.
17. ДАРО. – Ф. 33. – Оп. 2. – Спр. 46. – Арк. 44 зв.
18. ДАРО. – Ф. 33. – Оп. 2. – Спр. 46. – Арк. 44 зв.
19. ДАРО. – Ф. 33. – Оп. 2. – Спр. 78. – Арк. 59.
20. ДАРО. – Ф. 11. – Оп. 1. – Спр. 37. – Арк. 21 зв.
21. ДАРО. – Ф. 11. – Оп. 1. – Спр. 37. – Арк. 24 зв.

Віра Семещук

ОСУШУВАЛЬНІ РОБОТИ НА ВОЛИНІ В КІНЦІ XIX – ПОЧ. XX СТ.:

ПРИХИЛЬНИКИ І ОПОНЕНТИ

У кінці XIX ст. землі Волині знаходились у складі Російської імперії. Початок великих сільськогосподарських перетворень у Волинській губернії був зумовлений усім ходом соціально-історичного процесу.

Значною перешкодою для економічного розвитку краю була велика кількість перезволожених та заболочених земель. «У межах Володимир-Волинського повіту найбільші болотні масиви знаходились на берегах верхів'їв Прип'яті. У Ковельському повіті виділялось два великі болотні масиви: перший з них знаходився на правобережжі Прип'яті і мав площу близько 1000 квадратних верст; другий, площею 300 квадратних верст, знаходився у північно-східній частині повіту від Прип'яті до лінії Бузакі – Камінь-Каширський – Кримно. У Луцькому повіті болота тягнулися по берегам Стиру і становили 300 квадратних верст. У Ровенському повіті за Случем болота простягалися на 1500 квадратних верст. У західній частині Овручського повіту болотні масиви обіймали площу також близько 1500 квадратних верст. Таким чином, тільки великі болотні масиви Волинської губернії в межах Полісся займали площу понад 5 тис. квадратних верст» [1, с. 37].

Зацікавленість держави в нових землях, поєднана із науковим підґрунтям проведення меліоративних робіт, завершилась створенням проекту осушення перезволожених земель, автором якого був відомий геодезист та військовий топограф Й.І.Жилінський. Ці роботи проводились в рамках державної політики царського уряду [1, с. 40–41]. І вже у 1873 р., заручившись підтримкою висновків «Комісії для вивчення положення сільського господарства і сільської промисловості», була створена Західна експедиція для осушення поліських боліт на чолі з Й. І. Жилінським. Завданням та змістом діяльності даної експе-

диції були проміри висоти території Полісся.

Державна підтримка проекту пояснювалась сподіваннями на вирішення ряду проблем. По-перше, на середину XIX ст. головним чином було завершено колонізацію родючих південних земель імперії, що привело до підвищення ціни на землю. За даними центру статистичного комітету Волинської губернії казенні та удільні землі в цей період становили 402 тис. десятин [2, с. 7]. Зрозуміло, що в перезволоженому стані вони були малоприбутковими. Тому меліорація давала надію на підвищення ефективності господарського використання цих територій.

По-друге, політика царського уряду після польського повстання 1864 року була скорегована в бік «зросійщення» краю та обмеження польського землеволодіння. Саме тому державі необхідні були вільні землі для наділення російських чиновників та дворян.

По-третє, розвиток капіталізму змінив «промислове обличчя» Російської імперії: розпочалась активна розробка родовищ корисних копалин, будівництво великих міст, підприємств, доріг. Це приводило до зменшення земельних угідь на користь забудови; окрім того, урбанізаційні процеси вимагали збільшення постачання міст сільськогосподарською продукцією.

Ще одна причина на користь меліорації була викладена у листі міністра державних маєтків до міністра шляхів сполучень від 5 лютого 1875 р. Там відзначалось, що осушення боліт приведе до покращення залізничного будівництва в регіоні і до значної економії під час будівництва шляхів сполучення [3, с. 290–292].

В осушенні боліт були зацікавлені також власники перезволожених земель: як поміщики, так і селяни. Своїми проектами законів і правилами держава підтримувала і стимулювала участь приватних власників в

меліоративних роботах, що мало на увазі скорочення урядових витрат на осушення. Так, у 1860 році перший проект правил про осушення і зрошення земель передбачав примусове прокладення меліоративних каналів по чужих землях. У 1882 р. були прийняті правила, які дозволяли виведення бокових каналів, які осушували приватні володіння, у казенні магістральні канали. В 1896 році меліорація стимулювалась Першими Тимчасовими правилами про державний кредит [4, с. 59].

Важливим фактором, що підштовхнув великих землевласників до інтенсифікації виробництва, стала і реформа 1861 року, а саме відміна кріпосного права. Прибуток поміщиків (так як і достаток селян) залежав від якості землі. Тому як одні, так і другі, потребували підвищення родючості земельних угідь, покращення лугів, розширення сінокосів, т. п.

Осушення земель мало і науково-практичну цінність. До середини XIX ст., головним чином, були вже напрацьовані технологічні прийоми меліорації: від каналів зі шлюзами до появи закритого дренажу. Саме з початком роботи Західної експедиції співвідносяться і перші наукові розробки в галузі меліорації заболочених земель. Сам Й. І. Жилінський практично довів можливість осушення поліських боліт шляхом відведення води за допомогою гідромеліоративних каналів. Відомий науковець П. А. Тутковський, який проводив геологічні дослідження, зробив важливі висновки, що стосувались процесів формування боліт Полісся.

Результати проведених робіт в кінці XIX – на початку XX ст. на території Полісся (в т. ч. і у Волинській губернії) були доволі красномовними:

- покращення умов вирощування лісу на площі 415 тис. га;
- збільшення заготівлі лісу;
- перетворення 300 тис. га заболоченої місцевості у сінокісні луги;- зменшення негативних наслідків лісових пожеж завдяки прокладенню меліоративних каналів;
- збільшення частки орної землі;
- поштовх для розвитку травосіяння;
- збільшення кількості коней та великої рогатої худоби у селянських господарствах;
- передумови для активного розвитку тваринництва на Волині;
- поліпшення клімату

- внаслідок зменшення вологості;
- зростання кількості населення;
- збільшення сітки доріг.

Але ці успіхи меліорації не були переконливими для ряду територіальних груп землевласників, промисловців, деяких науковців та окремих державних відомств. На початку XX ст. розгорілись суперечки щодо більшої користі чи шкоди меліорації. Не дивно, що великі землевласники та промисловці півдня, побоюючись обміління річок, виступали проти осушення боліт. Цю думку науково доводив основоположник ґрунтознавства В. В. Докучаєв. На переконання вченого, осушення боліт призведе до зменшення водності річок, їх обміління, бо саме болота є джерелом живлення поліських річок [5]. Керівник геологічної частини експедиції по вивченню джерел живлення головних річок європейської Росії С. М. Нікітін теж виступав проти осушення боліт.

Не зважаючи на підтримку держави, окремі відомства не схвалювали меліоративну практику: «...інтереси меліораторів уже тоді увійшли в суперечність з іншими могутніми відомствами, насамперед, шляхів сполучень. В умовах Полісся для будівництва залізниць необхідно було прокладати дамби, що утруднювало стік води з осушених територій. Другим, традиційно могутнім у Росії відомством, що виступало проти осушення боліт Полісся, було військове міністерство. Зі стратегічних міркувань військові прагнули залишити болота між Рівним і Барановичами для утруднення наступальних дій потенційних противників із заходу» [6, с. 88]. Але, аналізуючи позицію військового міністерства, слід наголосити, що ситуація була не зовсім однозначною. Частина військових, як було озвучено вище, виступали проти осушення. Вони представляли стратегічну школу, орієнтовану на оборонну війну. Інша частина військових вважала меліорацію позитивним фактором, який приведе до здешевлення будівництва залізниць з центру Росії до її західних кордонів саме через осушені території. І ця обставина полегшувала б підвіз необхідних ресурсів до фронту у разі війни. Як розуміємо, представники цієї стратегічної школи (в т. ч. полковник Генерального штабу Й. І. Жилінський) готувались до активних наступальних операцій. Перемога даної точки зору в 70-х роках XIX ст. дала поштовх до початку широкомасштабних меліоративних робіт на чолі з Й. Жилінським.

Але на поч. XX ст. дискусії відновились.

Як бачимо, і прихильники, і противники меліорації в певний історичний період мали деякі соціально-економічні переваги. Дискусія про користь чи шкоду осушення була поперемінно успішною для тієї чи іншої сторони. Але головною причиною згорання робіт Західної експедиції та її ліквідації у січні 1903 р. стала економічна криза початку XX ст.

Різке зниження об'ємів меліорації, зменшення фінансування, прийняття «Правил про влаштування каналів та інших водопровідних споруд на чужих землях із метою осушення, зрошення та обводнення», які зафіксували норму про обов'язкову добровільну згоду власників земель, через які проводились меліоративні канали, – це реалії першого десятиліття XX ст. [7, с. 431–442].

Але суспільно-економічна та політична ситуація вимагала відновлення великомасштабної меліорації. Поштовхом стала записка мінського губернатора Я. Є. Ерделі у Державну Раду в 1909 році. Дуже переконливими для Ради стали наведені статистичні дані: «...за період роботи Західної експедиції кількість коней у Мінській губернії зростає з 130 тис. до 380 тис., великої рогатої худоби з 463 тис. до 1065 тис. Вартість осушеної орендованої землі піднялася з рівня 2–3 рублі за десятину до 50–60 рублів... Подібна ситуація спостерігалась у Волинській губернії» [1, с. 53].

Рішення Державної Ради було направлене на розширення об'ємів осушувальних робіт

і відновлення великомасштабної меліорації. З метою активізації різних напрямків господарської діяльності на осушених землях влада значно розширила спектр надання меліоративних кредитів. Для прикладу, Волинське земство у 1913 році мало дозвіл на виділення кредитів: на травосіяння – 75 тис. руб., на хмелярство – 20 тис., на садівництво – 10 тис., на маслоробну діяльність – 9 тис., на закупівлю племінної худоби – 5 тис. [8, с. 71]. Як бачимо, головні види сільськогосподарської діяльності, які могли дати хороші прибутки на меліорованих землях, – травосіяння і хмелярство. Перший вирішував проблему кормів для тваринництва, другий вважався високорентабельним і, як правило, надавався чеським колоністам (саме вони традиційно займалися цією галуззю). Кредити надавались також і на осушення невеликих селянських господарств, які переважали на Волині.

Значною перемогою прихильників меліорації у 1913 році стала організація роботи Поліської вишукувальної партії, головною метою діяльності якої було наукове обґрунтування та забезпечення майбутніх робіт. Начальником партії став учень та одноподумець Й. Жилінського, інженер-гідротехнік Євген Оппоков. Як і Й. Жилінський, Є. Оппоков став ще однією яскравою сторінкою в історії меліоративних робіт на Волині.

Джерела та література

1. Главнейшие данные поземельной статистики по обследованию 1887 года, Вып. VIII, Волынская губерния. – СПб. : Издание центр. стат. комитета 1897. – 19 с.
2. Докучаев В. В. Предполагаемое обмеление рек Европейской равнины // Заседание Петербургского собрания сельских хозяев. – СПб, 1876. – № 7.
3. Доклады Волынскому губернскому земскому собранию (Третьей очередной сессии). – Житомир: Волынская губ. типография, 1913. – 159 с.
4. Доклады Волынскому губернскому земскому собранию (Третьей очередной сессии). – Житомир: Волынская губ. типография, 1913. – 159 с.
5. Журнал Техническо-Инспекторского Комитета Шоссейных и Водяных Сообщений. (Марта 8 дня 1875 года) // Приложения к очерку работ Западной экспедиции по осушению болот (1873–1898 гг.). – СПб. : Изд-во Министерства земледелия и гос. имуществ, 1899. – С. 285–297.
6. Свод Законов Российской Империи. – Том XII. – Ч. II. – СПб, 1913.
7. Семещук В. М. Меліоративні роботи на Поліссі в останній чверті XIX – на початку XX ст./ В. М. Семещук // Питання стародавньої та середньовічної історії, археології та етнології : зб. наук. пр. Т. 1 (15). – Чернівці : «Прут». – 2003. – С. 87–92.
8. Семещук В. М. Розвиток меліоративних робіт на Волині в останній чверті XIX – 80-х роках XX ст.: історико-економічний аспект : дис. канд. іст. наук : 07.00.01 / Семещук Віра Мелетіївна. – Рівне, 2005. – 182 с.
9. Шейнин Л. Б. Земельно-меліоративное законодательство и политика в России на рубеже XIX–XX веков // Мелиорация и водное хозяйство. – 1990. – № 11. – С. 59–60.

Валентина Пожарська

ВИНИКНЕННЯ ТА ДІЯЛЬНІСТЬ НАРОДНОГО РУХУ НА ДУБЕНЩИНІ

1988 і початок 1989 р. ознаменувалися активізацією політичного життя в Україні. Перебудова, яка до цього була справою партійно-державних верхів, викликала рух «знизу», активізацію народних мас.

На Україні першу велику хвилю критики існуючої системи викликало широке невдоволення урядовим трактуванням чорнобильської катастрофи. Особливе обурення було спрямоване проти злочинної безпечності, що завдала трагічної шкоди населенню України. До того ж, чорнобильське лихо відкрило людям очі на інші екологічні злочини: забруднення повітря, пересихання річок, зневоднення ґрунтів тощо. Одним із найгостріших питань українського національного руху було питання вільного функціонування та розвитку української мови. Широкі кола громадськості, особливо інтелігенція, відкрито висловлювали невдоволення русифікацією. Падіння статусу української мови спонукало провідних українських письменників не тільки до більш сміливих виступів задля виправлення становища, але й до заснування 11 лютого 1989 р. Товариства української мови ім. Т. Г. Шевченка – першої широкомасштабної організації в республіці, що перебувала поза партійним контролем [18, с. 490]. Водночас із національно орієнтованою інтерпретацією українського минулого на хвилі широкої підтримки піднялася і національна символіка. На превелике обурення можновладців український національний жовто-блакитний прапор і гімн «Ще не вмерла Україна», офіційно суворо заборонені, почали з'являтися і лунати щораз частіше навесні 1989 р. – спочатку на Західній Україні, а згодом і в Києві. Багато українців прикріпили на свої груди національний символ – тризуб. Певною мірою національні символи немовби здійснювали подвійну функцію: вони були ознакою підтримки національного відродження і, водночас, зневаги до радянської системи [18, с. 491].

На підтвердження вищесказаного хочу навести слова зі спогадів дубенчанина, члена Національної спілки краєзнавців України Анатолія Пожарського: «В кінці 1989 року ми – студенти історичного факультету Луцького педагогічного інституту імені Лесі Українки відправилися в пішохідний туристичний похід першої категорії складності (130 км) по Волині. Ми йшли з синьо – жовтими прапорами, з нагрудними значками, на яких були зображені тризуб та прапор, у мазепинках. Ми не робили нічого протизаконного, а лише зацікавленим місцевим жителям роздавали значки і символіку. В кожному населеному пункті нас прості люди зустрічали з радістю, натомість, деякі голови колгоспів, парторги та інші керівники нас «боялися», просили не організувати демонстрацій та мітингів, і, навіть, заборонили в сільській раді одного із сіл ставити відмітку про наше перебування у ньому. Ця відмітка нам потрібна була для зарахування походу» (рис. 3).

«Ідея створення руху виникла спонтанно, вона йшла знизу. Прийшов час «розвалу імперії», так званої перебудови. Він закликав низи до дії, а серед інтелігенції, колишніх політв'язнів, політичних діячів виявилися люди, які вирішили очолити цей рух. Я пригадую, як 17 вересня 1989 року ми вивели на вулиці Львова 200–250 тис. осіб. Це була природна потреба різко змінити ситуацію, яка на цей момент склалася в країні: ішло розвалення комуністичної системи, дуже активізувалися народні маси, і це треба було оформити. Перша спроба створити у Львові «Демократичний фронт сприяння перебудові» була влітку 1988 року, але нас тоді розігнали собаками й ОМОНОм. Наприкінці 1988 року, зайнявши національно-патріотичні позиції, нашу ідею підтримала більшість членів Спілки письменників України. Завдяки цьому нам легше було захищатися від свавілля влади. Ми змогли виголосити програмні положення

ТРИ ДНІ ВЕРЕСНЯ ВІСІМДЕСЯТ ДЕВ'ЯТОГО

Рис. 1. Установчий з'їзд Народного Руху України за перебудову.

НРУ. Почалося інтенсивне зростання організації Народного Руху в областях», – згадував В'ячеслав Чорновіл – член Руху та його великої ради, співголова, а потім голова НРУ [1, с. 8].

На початку 1989 р. лідери українських громадсько-політичних організацій приходять до думки про створення громадського об'єднання на зразок Народного фронту. Він мав об'єднати розпорошені національні сили для створення масової впливової опозиції. Ініціатива у створенні такого роду громадсько-політичної організації належала київській організації Спілка письменників України. У газеті «Літературна Україна» було опубліковано проект програми Народного руху України за перебудову. Обговорення проекту викликало активізацію національних сил і жваву дискусію у суспільстві. Компарти́йне керівництво зустріло ідею створення Руху з насторогою і розгорнуло активну антирухівську кампанію, прагнучи залучити до неї трудові колективи. Незважаючи на опір 6–10 вересня 1989 р., у Києві відбувся установчий з'їзд Народного руху України за перебудову (рис. 1).

Відкриваючи з'їзд, Олесь Гончар сказав: «Тут, гадаю, зібралися не ті, кого привели сюди амбіції та якісь «неблагородні цілі», не ті, кому

нібито сніться бюрократичні просиджені крісла, як це деколи чуємо в чиновницьких коментарях. З трибуни з'їзду, сподіваємось, до народу промовлятиме сама безкорислива правда життя, пекучі його проблеми, високі почуття громадянської відповідальності, розуміння обов'язку, справжнє вболівання за долю перебудови, за наше світле майбуття» [19, с. 10]. На установчий з'їзд народного руху України було делеговано 1158 делегатів від 1247 організацій Руху всіх областей України, а також осередків Руху в Литві, Латвії та Естонії. На з'їзд прибуло 1109 делегатів, які представляють близько 280 тисяч активних учасників Руху [19, с. 308]. На з'їзді зібрались делегати 13 національностей: українців – 944, росіян – 77, євреїв – 9, білорусів – 6, вірмен – 2, корейців, греків, угорців, чехів, німців, естонців, кримських татар – по одному чоловіку, а 58 делегатів в анкетах забули вказати національність [19, с. 310]. Олесь Гончар чітко визначив мету організації: «Ми різні люди, ми неоднакові, але мета наша спільна – побудова правової держави, федерації оновленої, союзу такого, звідки справді ніколи не захотілося б вийти. Тільки спільними зусиллями можемо звершити перебудову країни, зусиллями людей різних поглядів, думок, темпераментів, залучивши до сконсолідованих дій усіх здатних до чесної співпраці, партійних і безпартійних, людей різних національностей і віросповідань, всіх, хто відчув себе господарями країни і прагне її вдосконалювати [19, с. 15]. Володимир Яворівський характеризуючи рухівців сказав: «Кажуть, що ми націоналісти. Теж правда. Причому унікальні націоналісти. Без мови, без історії, без суверенної республіки, без національної свідомості, без землі (тільки отруєна хімікатами й радіацією територія), без власної історичної символіки, без власних виходів на міжнародну арену, без національної інтелігенції, без ... а в тім – все одно націоналісти, бо хочемо все це мати. Ще кілька років тому ми були «нормальним» народом, а сьогодні під приливну хвилю перебудови захотіли й собі усе це мати. Не загони міліції особливого призначення, не концтабори на півночі та в Сибіру, а – демократію. Ні, ми таки націоналісти» [19, с. 18].

Ідея народного руху України за перебудову народилася вчасно. Рух відкритий для всіх. Так, сьогодні він трагічно різний,

але таким є сьогодні наш народ. Іншого ми не маємо і не шукаємо. Хай він збереться в Русі і таки відчує, що він великий і сильний. Кручений, згорблений, мудрий, упосліджений чиновниками, зневірений, крикливий після довгого мовчання, розумний і стоїчний, але – народ. Таким він дістався в кінці двадцятого століття нам після безкарного гульбища командно – адміністративної орди. Комуś би знову хотілося пропустити його через сепаратор, одібравши для себе на цей раз «надійних», покірних і мовчазних. Стоїмо над прірвою і тому мусимо триматися за руки [19, с. 22]. Формуючись у винятково складних умовах, Рух має бути максимально вимогливим до себе, вдумливо виважувати кожне слово і кожен крок, дорожити єдністю, тоді ніякі інсинуації йому не страшні [19, с. 13]. У резолюції з'їзду зазначено, що громадсько-політична організація Рух, що виникла як вияв народної ініціативи, як масовий рух на підтримку докорінного оновлення суспільства, своє юридичне оформлення отримала на Установчому з'їзді, який визначив її організаційну структуру та основні напрями діяльності [19, с. 270].

У програмі Руху відстоювалася ідея суверенітету Української республіки, відродження української мови та культури, наголошувалось на екологічних проблемах і підтримувалась демократизація політичної, суспільної та економічної системи. Особлива увага зверталася на необхідність солідарності всіх етнічних меншостей. Було також прийнято Статут організації. Головою Руху було обрано І. Драча. Згодом цій організації довелося відіграти провідну роль у боротьбі за незалежність України. З руху за перебудову він перетворився на рух за незалежність України. Отже, Рух заявив про себе не як вузько націоналістична, а як широка соціальна, політична і національна течія. З появою Руху в Україні створилася докорінно нова політична ситуація: вперше від утвердження радянського режиму пролунав виклик монополії комуністичної партії на владу. Особливо наступальним цей рух став у західних регіонах України, де населення найбільше зберегло пам'ять про свою давню державницьку традицію [7, с. 46]. Західна частина України стала відігравати провідну роль в новому відродженні українського народу, знесиленого голодоморами, репресіями, русифікацією уподовж трьох з

Рис. 2. «Живий ланцюг» від Києва до Львова. 21 січня 1990 р.

половиною століть російської неволі [7, с. 46]. Щоб поширити свій вплив, Рух звернувся до нового феномена доби гласності – масових демонстрацій. Перші такі демонстрації, які збирали від 50 до 200 тис. людей, відбулися у 1988–1989 рр. у Львові. Надалі вони стали явищем у Києві та інших містах України. Однак найбільшим був людський ланцюг, організований Рухом у день відзначення роковин Злуки УНР і ЗУНР – 21 січня 1990 р. У цій маніфестації, що простягнулися від Львова до Києва, брали участь близько 800 тис. чоловік [18, с. 492], (рис. 2). В атмосфері безпрецедентності активності України готувалися до своїх перших порівняно вільних виборів до парламенту і місцевих Рад, що відбулися в березні 1990 р. Результати виборів були неоднозначними. Як і очікувалося, комуністи здобули більшість місць. Але й Демократичний блок мав успіхи, особливо на Західній Україні (де він переміг майже в усіх округах) і в Києві. Серед обраних були недавні політичні в'язні: Левко Лук'яненко, В'ячеслав Чорновіл, Богдан і Михайло Горині, Ірина Калинець. Таким чином, з 450 місць у парламенті близько чверті відійшло до Демократичного блоку [6, с. 180]. Демократичний блок здобув визначну перемогу в парламенті: 16 липня 1990 р. з його ініціативи було прийнято Декларацію про державний суверенітет України, яка формально проголосила наміри її населення самому вирішувати свою долю. Проте консервативні та шовіністичні сили не вгамувалися: у Москві

Рис. 3. Туристичний похід по Волині. Квітень-травень 1990 р.

19–22 серпня 1991 року стався заколот, який був ліквідований з допомогою армійських частин, що перейшли на бік демократів. Це створило сприятливі політичні умови для проголошення 24 серпня 1991 року Акту про незалежність України. Через деякий час була прийнята нова, а практично – відновлена давня українська державна атрибутика – синьо-жовтий прапор, тризуб, гімн. 1 грудня того ж року в Україні відбувся всенародний референдум, який абсолютно більшістю голосів (понад 90 відсотків) підтвердив Акт незалежності нової української держави [7, с. 46]. Процес відродження української незалежної держави, започаткований історичними актами – Декларацією про Державний суверенітет України від 16 липня 1990 р. і Актом про незалежність від 24 серпня 1991 р. – все це створює нині реальні передумови для глибокого, об'єктивного, всебічного висвітлення історії становлення та розвитку української державності. Без цього ми не зможемо належним чином осмислити сучасність і, використавши відповідні уроки і досвід історії, передбачити майбутнє нашої держави [10, с. 85]. В 1988 р. у Дубні не було жодної незалежної громадської організації. Коло однодумців з числа

інтелігенції міста – Левінська Іларія, Швед Іван, Швед Світлана, Прокоп Лідія, відгукнувшись на заклик рівненської газети «Зміна» (стаття «Мирний атом»), розпочали збирати підписи проти розбудови Рівненської та Хмельницької АЕС. По місту і району їх було зібрано 5057. На цій хвилі піднесення і виникла думка про відновлення роботи «Просвіти» у Дубні. Все почалося з ініціативи Спілки письменників України по створенню Товариства Української мови ім. Т. Г. Шевченка. 11–12 лютого 1989 р. у Києві пройшла установча конференція Товариства. Перший осередок на Дубенщині був утворений десь на початку березня того ж року на відкритих зборах існуючого тоді літоб'єднання «Серпанок», яке очолював Микола Пшеничний. Збори пройшли в приміщенні газети «Червона зірка». Присутній на цих установчих зборах місцевий компартійний функціонер намагався переконати, що це чергова письменницька дурня, що стан української мови, як і всього українського в Українській РСР – куди й бажати кращого [5, с. 5]. Але попри все – перший осередок Товариства на Дубенщині було утворено (рис. 8). Кістяком, звичайно, стали літератори: Микола і Любов Пшеничні, Микола Тимчак, Ірина Козловська, Володимир Дьомін тощо, а також присутні на зборах люди, які прочули про що йтиметься на них, зокрема, адвокат Олександр Петрук, вчитель Валентин Пожар, пенсіонерка Іларія Левінська. В. Дьомін згадує, що почали утворюватися осередки Товариства по місту та у селах району. Одні з перших утворилися на Дубенському ливарно – механічному заводі, овочесушильному заводі, в селищі Смига, селах Семидуби та Варковичі. Зокрема, на ЛМЗ, де я очолював осередок, першими його членами були: Єфрем Рендак, Валерій Беліхов, Григорій Матвійчук. Пригадую, як до мене в електроцех зайшов вусатий чоловік з відділу постачання і з порогу: «Де тут голова Товариства? Ось моя заява і ось мій членський внесок на діяльність» і кладе на стіл аркуш паперу і гроші. Ним виявився Богдан Козловський, в подальшому активний член як і Товариства Української мови ім. Т. Г. Шевченка так і Народного Руху України [5, с. 5]. 23 квітня 1989 р. було проведено установчу конференцію Товариства української мови ім. Т. Шевченка. Першим головою було обрано місцевого письменника Миколу

Пшеничного (рис. 9), 9 липня Товариство очолив місцевий адвокат Олександр Петрук. Треба сказати, що ця організація, по суті, була громадсько-політичною [14, с. 226]. 5 серпня 1989 р. з Київського правління ТУМу, за підписом Дмитра Павличка, надійшло реєстраційне свідоцтво (№ 180152 від 3.08.1989 р.)

На рахунку «Просвіти» багато гарних справ. Боролись за впровадження рідної мови у діловодство, у сферу обслуговування, в школах. Просвітяни посадили парк біля пологового будинку у Дубні. Вони видавали газету «Наш край» (рис. 7), журнал «Незабудка». Побували у Запоріжжі на святкуванні 500-річчя Січі, їздили в Биківню, де знаходилась «фабрика смерті» українських патріотів. Брала участь у перепохованні наших славних хлопців – Василя Стуса, Олекси Тихого та Юрія Литвина, їздили на Чернігівщину, де під Крутами від рук банди Муравйова загинуло 300 українських гімназистів [14, с. 225]. На загальних зборах ТУМу Дубенщини приймалися рішення про збір підписів проти проведення будівельних робіт на Хрінницькому водосховищі, які призвели б до затоплення пам'ятки XVII ст. «Козацьких могил»; про проведення загальноміського мітингу, присвяченого питанню покращення збереження місцевих пам'яток історії та культури й екологічної ситуації; про збір коштів на побудову пам'ятника Кобзареві в місті Дубні; про перейменування вулиць; про вшанування пам'яті жертв голодомору 1932–1933 рр; про проведення мітингу «26 квітня – День Чорнобильської трагедії – біль і скорбота України» (рис. 4); про отримання права на перевірку підприємств міста з питань дотримання статусу української мови; про поїздку членів ТУМу на пікетування Хмельницької АЕС в м. Нетішин; про реєстрацію газети «Наш край» як органу Дубенського Товариства української мови ім. Т. Шевченка; про перерахування з каси ТУМу 1000 крб. на спорудження пам'ятника повстанцям на Рівненщині (до 50 річчя УПА). Більшість рішень ТУМу досягли своєї мети. Зрозуміло, що за цими заходами стоїть самовіддана праця багатьох людей і цілих сімей. Насамперед, особливо хочеться згадати ветерана педагогічної праці Іларію Левінську, яка вклала у справу відродження «Просвіти» чимало сил і вміння, навіть власних коштів, була ініціатором багатьох починань, які,

почасти, особисто втілювала в життя [4, с. 353]. Справі утворення осередків Товариства української мови, відродженню вживання української мови в діловодстві, шкільництві, у сфері обслуговування чимало зусиль і часу присвятили: Прокоп Лідія, Швед Іван, Петрук Олександр, Тимчак Микола, Джус Ольга, Володимир і Ольга Дьоміни, сім'я Пахолюків та інші [11, с. 3]. Після реєстрації газети «Наш край», як органу Дубенського ТУМу (2 серпня 1990 р.), посвідчення на право проведення всіх робіт по випуску часопису отримав Микола Пшеничний, зусиллями якого вийшло кілька змістовних номерів (у 1993 р. редакція відокремилась від Товариства і зареєструвалась як видавництво «Край»). У 1991 р. Товариство української мови значно розширило межі своєї діяльності: члени ТУМу добились висунення своїх кандидатів для участі у виборах до міської ради; права на проведення перевірок стану виховної роботи в дитячих садках та молодших класах шкіл; на власному прикладі (створення хору «Просвіти», гуртка вишивальниць) сприяли відродженню давніх національних традицій та духовного життя краю. У результаті проведення добровільних акцій ТУМу поповнилась скарбниця «Просвіти». Кошти йшли на

Рис. 4. Мітинги - протести організовані рухівцями.

Рис. 5. Відкриття Козацького редуту в с. Пласка, Дубенського р-ну. 1990 р.

придбання національних костюмів для хору, на закупівлю подарунків дітям до Різдвяних свят, на випуск часопису «Незабудка», на заснування премії ім. Грицька Чубая, на художнє оформлення та видрук книжок місцевих авторів, на придбання для просвітянської бібліотеки книг з історії України та інше. Просвітяни Куриляк Степан, Швед Іван, Швед Світлана, Петрук Олександр власними зусиллями відремонтували і облаштували кіоск для продажу друкованої продукції. Першими продавцями в ньому були Левінська Іларія та Люзов'юк Ганна. Із початку заснування оновленої «Просвіти» її члени активно співпрацювали з органами влади в м. Дубні, висуваючи слушні ініціативи, пропонуючи кваліфіковану допомогу для їх виконання. Так просвітяни Куриляк Степан, Мельниченко Михайло, Лозов'юк Ігор, плідно працюючи в комісії по перейменуванню вулиць міста, аргументували доцільність перейменування 96 вулиць і 25 провулків. Діяльне ядро організації становили колишні вчителі, досвід яких став у пригоді під час виконання окремих постанов, пов'язаних із закладами освіти. До того ж сюди прийшли ті педагоги, хто мав власні переконання і бачення майбутнього незалежної України, але не міг реалізувати за прокомуністичних часів. Одним з них був Петро Вишневський, лектор «Просвіти», член комісії з перевірки виконання «Закону про мову», автор багатьох публікацій на історичну тематику, організатор і викладач курсів по вивченню української мови для військовослужбовців Дубенського гарнізону, автор книжки «Чужа дорога – не до Бога». Петро Вишневський (додаток 16) облаштував також українську світлицю при

військовій частині. Нині вулиця Польова, де жив просвітянин, носить його ім'я. Вести курси продовжувала Горук Тамара, ф у н д а т о р просвітянської бібліотеки, яку згодом передала в Заповідник,

засновник хору Товариства, Матвійчук Олександр, автор музики до Гімну міста Дубна, член комісії по перевірці стану виховної роботи в дошкільних закладах міста і району, Швед Іван, один із засновників ТУМу, голова «Просвіти» в різні періоди, Лозов'юк Ігор, бухгалтер Товариства, автор багатьох краєзнавчих статей і книжки «Давні Дубенські монастирі». У нашому місті його називають літописцем Дубна і краю, позаяк усе своє життя він досліджував історію [4, с. 355]. Починаючи з періоду навчання в Дубенській гімназії, протягом всього свого життя Ігор Лозов'юк займався складанням картотеки з історії м. Дубна і Дубенського краю. Вона поповнювалася виписками з польських, російських, українських джерел, історичними даними про наш край. Врешті-решт сама картотека перетворилася на джерело для вивчення історії Дубенщини. 10 листопада 1998 року Ігорю Лозов'юку було відкрито пам'ятну дошку на фасаді школи № 1 [9, с. 3]. Товариство виконувало завдання не тільки культурно-просвітницької, а й політичної роботи: ставило питання про відновлення гімну «Ще не вмерла України», сприяло переходу наших церков під Київський Патріархат, перейменовувало вулиці, які носили назви діячів тоталітарного режиму, сприяло зняттю пам'ятників цього режиму. Практично всі пам'ятники «вождів» на Дубенщині були демонтовані [14, с. 226].

Отже, відновлена Дубенська «Просвіта» у 1989–1991 роках взяла на свої плечі важкий тягар – пробудити свідомість українців, згуртувати їх, донести до людей правдиву історію, сприяти відродженню давніх національних традицій та духовного життя краю. Члени

Дубенської «Просвіти» активно співпрацювали з органами влади міста, висуваючи слушні ініціативи та пропонуючи кваліфіковану допомогу. Закінчити дане питання я хочу словами Іларії Левінської: «Сьогодні ми радіємо з того, що «Просвіта» й надалі буде жити, бо її справу бере в руки молодь, яка буде розбудувати державу, вирішувати проблему національного відродження та її історичної правди. Перед нами велика мета, і ми покликані її здійснити. Лозунг нашого життя – «Бог і Україна». Допоможи нам, Боже!» [14, с. 225]. Активізації громадсько-політичного життя міста Дубна сприяли вибори народних депутатів до Верховної Ради СРСР, які відбулися 26 березня 1989 року. Помітно зросла активність дубенчан. Вони стали сміливіше викривати недоліки і упущення, бюрократизм, розрив між словом і ділом [3, с. 144]. Члени ТУМу активно підтримали і допомогли кандидату в депутати не від КПРС – лікарю санепідемстанції Юрію Середі. Активісти почали проводити перші мітинги. За задумом місцевих компартійних діячів та дозволом міськвиконкому, ми мали право проводити їх на відшибі, на стадіоні «Спартак». Ми також побоювалися, що так далеко люди не підуть. Та на наше здивування і втіху, ці мітинги були багатолюдними, люди були не тільки з міста, а й доїжджали з близьких і дальніх сіл. Багатьом хотілося ковтнути «ковток свободи», почути слово правди. Тоді в місті вперше замайоріла національна символіка: синьо – жовті та жовто-блакитні прапори, на багатьох з яких красувався золотий тризуб, по різному вимальований або вишитий, але гордий свідок тисячолітньої української історії.

Організатори цих акцій, дорожили кожним своїм прихильником, кожним своїм однодумцем, кожним, хто до них дослухався і хотів їм повірити. Кожним своїм словом і ділом намагалися тільки примножити їхню кількість. «Так от на початку вересня

1989 року, боюся помилитися, але це було, здається, 6 чи 7 вересня, державно-партійні органи вирішили, так би мовити, усіх тих тумівців придушити до пазура. У районному Будинку культури було влаштовано щось на зразок зустрічі – диспуту компартактиву з активістами Товариства Української мови ім. Т. Г. Шевченка. Знову був повний зал людей. Вів ту зустріч (як годиться, у президії) голова місцевого органу самоврядування Василь Мамчур. Ті, хто з нашого боку мав «дискутувати і захищатися» сиділи в перших рядах. Та коли зовсім не заплановано в середині зали піднялася невеличка група людей і заспівала тоді ще не державний, а національний Гімн «Ще не вмерла Україна», піднялася і зала, і президія, в якій був і тодішній другий секретар міському компартії Василь Білий. Піднялися всі, окрім однієї людини. Можна сказати, що прямо із цього заходу, ми поїхали до Здолбунова для участі в установчому з'їзді Народного Руху України за перебудову, що пройшов 8–10 вересня 1989 року», – згадує у статті «Моя сповідь» В. Дьомін [5, с. 5]. Делегатами від Дубенщини на цьому історичному зібранні були: Богдан Козловський, Іларія Левінська, Володимир Дьомін, Олексій Мацишин, Іван Швед, Олександр Петрук та Євстахій Фенюк [19, с. 464, 468]. Коли на з'їзді пішли вибори до керівного органу – Великої і Ради Руху, знову ж за узгодженими раніше пропозиціями. Змін та доповнень до цього порядку майже і не було, і тут підіймається член дубенської делегації Іларія Петрівна Левінська і каже буквально таке: «Я і вибачаюсь, але що

Рис. 6. Рухівці Дубенщини.

ДО ГРОМАДЯН ОБЛАСТІ

Партократична депутатська група 239 готує українському народові нову кабалу. Ще не висохло чорнило на Декларції про державний суверенітет України, прийнятій 16 липня ц. р., нічого не зроблено для її втілення у життя, як партократія на чолі з Л. Кравчуком хоче нав'язати Україні НОВИЙ СОЮЗНИЙ ДОГОВІР. Тепер, коли з'явилася можливість творення вільного життя, КПРС (КПУ) прагне знову збити наш народ слуханим найнитом кремлівсько-більшовицької імперії та її верховодів.

Два рази — у 1654 р. і у 1922 р. Україна пов'язувала свою долю з Росією. Що це давало: втрату незалежності українського народу, встановлення колоніально-імперської і партократичної диктатури, тяжке поневолення українського народу, економічний грабунок, русифікацію, знищення культури, мови, масові репресії, терор, насильдя, мільйони жертв, ріки крові. Вся Україна і весь Сибір всіяні могилами синів і дочок України.

Український народ найбільше з усіх народів імперії постраждав від різних «союзів» з Росією і опинився на межі фізичного знищення...

Україна має бути вільною! Хіба ми прокляті Богом, чи гірші від інших народів, щоб не мати самостійної держави?!

Робітники! Творіть Страйкові комітети, зупиняйте заводи і фабрики, вимагайте робітничого контролю і власності трудового колективу на підприємства, вимагайте партоком КПРС (КПУ) і колоніальних начальників.

Селяни! Від вас забрали землю, загнали у колгоспкріпосницьку кабалу, знущалися десятиліттями різні «уполномоченні», «председатели» та парторги. Тепер партграфія терміново вивозить хліб та інші продукти з України, щоб знову повторити голод. Вимагайте передачі землі селянам у власність! Не поставляйте продукти у союзний фонд!

Інтелекту! Своім мудрим словом і діями виявіть приклад свідомих борців за долю українського народу.

Працівники профспілок і керівники! Доведіть людям, що ви захищаєте їхні інтереси. Підтримуйте організацію Страйкових комітетів.

Матері! Вимагайте, щоб ваші діти служили тільки на Україні.

Військовослужбовці і представники правоохоронних органів! Хто чесний, хто не загубив людську гідність, будьте з цей день з народом! Хіба ви зможете стріляти, бити і судити ваших братів і сестер?

Люди інших національностей! Ставайте в ряди борців за вільну Україну. Боріться за знищення поневолення та експлуатації нації нацією, за мирне співжиття народів у власних, самостійних державах!

Рівенські крайові організації Руху та Української Республіканської партії.

Моліться правді на землі...

Т. Шевченко, «Неофіт».

ВІСНИК ДУБЕНСЬКОГО ТОВАРИСТВА УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ ІМЕНІ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА

№ 4

28 вересня 1990 року.

Ціна 50 коп.

ДО ЖИТЕЛІВ ДУБЕНЩИНИ

СКАЖІМО і своє «Ні!», дорогої земляки, шановні виборці, продемонструємо єдність, підтримаємо Декларцію про державний суверенітет України, яку консервативні сили у парламенті республіки хочуть розтоптати новим Союзним договором.

І це той, коли Декларція про Незалежність ще не стала законом! І це той, коли не прийнята Верховною Радою УРСР не лише нова Конституція,

а навіть Декларція про владу!

Скажімо — ні! Ні — політичний змови, ні — імперії, ні — подальшому колоніальному життєві українського народу.

Так — економічним зв'язкам між Україною і Росією, Україною і США, Україною і Литвою, Україною і всіма іншими незалежними країнами світу.

Скажімо про це у понеделок, 1 жовтня, коли пліч-о-пліч підніматиметься з колін народ України, коли до Києва з'їдуться народні депутати, щоб вирішити нашу сьогоднішню і завтрашню долю, — скажімо по всій Дубенщині: на мітингах, на загальних зборах трудових колективів, на підприємствах, в установах, навчальних закладах.

Скажімо самі собі і Верховній Раді УРСР (телерамами), що ми — рівні серед рівних, що ми — не лише на папері, а волинню — Незалежна Держава Україна, і такими залишимося віднині і навчимо.

Депутатська група «Демократична Дубенщина».

ДО УКРАЇНСЬКОГО НАРОДУ

1 жовтня починається друга сесія Верховної Ради Української РСР двадцятого скликання. Консервативна частина парламенту виношує плани зберегти імперію у вигляді нового Союзного договору.

Новий Союзний договір — це нові гнилі моря на Дніпрі, нові побори хліба й м'яса, нова біда і невони, нові Чорнобілі, нова служба громадян України за її межами, нова кабала для України і всіх

республік СРСР. Народна Рада вступає за економічні та інші зв'язки з окремими республіками, але — проти Союзного договору, що має на меті увічнити наддержаву бюрократів, союзні

міністерства і відомства, прогнилу колоніальну систему. Народна Рада закликає громадян суверенної України прийняти першого жовтня до парламенту республіки і сказати Союзному договору своє «Ні!».

НАРОДНА РАДА.

Рис. 7. Вісник Дубенського товариства української мови ім. Т. Шевченка.

це за Велика Рада без представника від Дубна? Ми пропонуємо Олександра Петрука». На що Дмитро Павличко відповів: «Дубно — славне місто! Я думаю, що в делегатів заперечень не буде. Приймається!» [5, с. 5]. Приїхавши додому, делегати з з'їзду почали думати про створення міської організації Народного Руху. «12 листопада 1989 року у древньому Дубні сколихнули вдаваний комуністичний спокій, установчі збори міськрайонної організації Народного Руху України за перебудову. У приміському Будинку культури цукровиків зібралися патріоти аби сказати всім, що у Дубенському, Волинському краї б'ються гарячі серця ширих українців, яким не байдужа доля рідної матері України.» Так про ці події згадує поет Микола Тимчак у фільмі «Рух до України», що створений народною аматорською кіностудією «Дубно» кінооператором Миколою Величковським. У цей день на першому велилюдному мітингу, організованому осередком Народного руху, який очолював інженер ливарно — механічного заводу Богдан Козловський ще боязко, але вже під синьо-жовтими стягами зібралися наші дубенчани. Анатолій Федчук так згадує про ці

події: «Влада Дубенщини побачила це дійство вперше і настрахалась, а що буде далі? Такого раніше ніхто в Дубно не бачив. Начальник Дубенської міліції А. Бондарчук став ходити по майдані біля людей і закликати розійтися. Ніхто нікуди не розходився. Дубенська влада розгубилася. Керівництво міста Дубно повідомило обласне керівництво. Начальник міліції направив групу міліціонерів (20–30 осіб) з кийками на цих людей, що підняли жовто — блакитні стяги. Люди вклякнули на коліна. Міліціонери підбігли до людей та почали розтягувати. В цей час з Рівного приїхав народний депутат — полковник Вілен Арутнювич Мартиросян і заступник голови обласної ради Степан Олегович Чернолоз. Мітинуючі обступили це велике начальство. Для вирішення питання було переведено всіх людей в Будинок культури». Досить багато рухівців — депутати встигли зробити в міській раді. Думаю, що, всього й не перелічиш, не згадаєш: розробка регламенту роботи ради, демонтаж пам'ятника Леніну, декомунізація підприємств, установ, навчальних закладів, перейменування вулиць, підняття національного прапора на міському майдані (до речі,

перший національний прапор було піднято на ЛМЗ). «Ми ретельно готувалися до кожної сесії, до кожного засідання виконкому, а не просто, на відміну від інших, приходили відбувати статистами, ми досить часто вміли переконувати і відстоювали власні альтернативні проекти рішень» [5, с. 5]. У серпні 1990 року вже над багатьма обласними, міськими, селищними та сільськими радами Західної України майоріли національні прапори. Настала черга й Дубна. За дорученням депутатської групи «Демократична Дубенщина» Володимир Дьомін виніс це питання на сесію і з цього питання без якихось проблем було прийняте позитивне рішення. Прапор над міською радою було доручено підняти депутатам В. Дьоміну та П. Комісаруку. При участі та підтримці рухівців – депутатів того ж року

була заснована газета органів місцевого самоврядування «Вісник Дубенщини». Члени міськрайонної організації Народного руху України зробили безліч хороших справ, організували багато акцій. Саме вони організували вшанування невинних в'язнів, що були розстріляні у червні 1941 року енкаведистами у Дубенській в'язниці (додаток № 8). Разом із священниками Української Православної Церкви Київського патріархату вони молилися біля мурів Дубенської в'язниці. Саме члени Народного руху зібрали людські кістки у криптах Миколаївської церкви, що у поспіху не встигли відвести на міський смітник комуністичні господарі міста. У трьох домовинах прах закатованих було поховано на подвір'ї біля древнього храму (додаток 8).

Члени Руху допомогли повернути Миколаївську церкву віруючим. У 1990 році між селами Плоска і Семидуби було відкрито Козацький редут (рис. 5). Рухівці організували поїздки на козацькі могили в Берестечко. Вони добре пам'ятають яскраві виступи В. Чорновола, В. Червонія, братів Горинів, Л. Лукяненка, В. Яворівського. Пам'ятають мітинг по питанню використання «грибка» на Дубенщині [8, с. 14]. На Божій горі, біля села Тростянець, де колись з'являлась Божа Мати патріоти Дубенщини відродили зруйновану комуністами церкву. У 1991 році Народним рухом було вигнано з насиджених крісел комуністичних правителів Дубна. Споруда райкому компартії була віддана творчій молоді міста. У цей час за «проявом ініціативи» Дубно можна було поставити хіба що після Львова, Тернополя та прибалтійців. Наші активісти мали зв'язки з регіонами, у тому числі добряче зондували столицю – Київ, приймали участь в їх активності, у тому числі використовуючи досвід прибалтійців. Після виборів

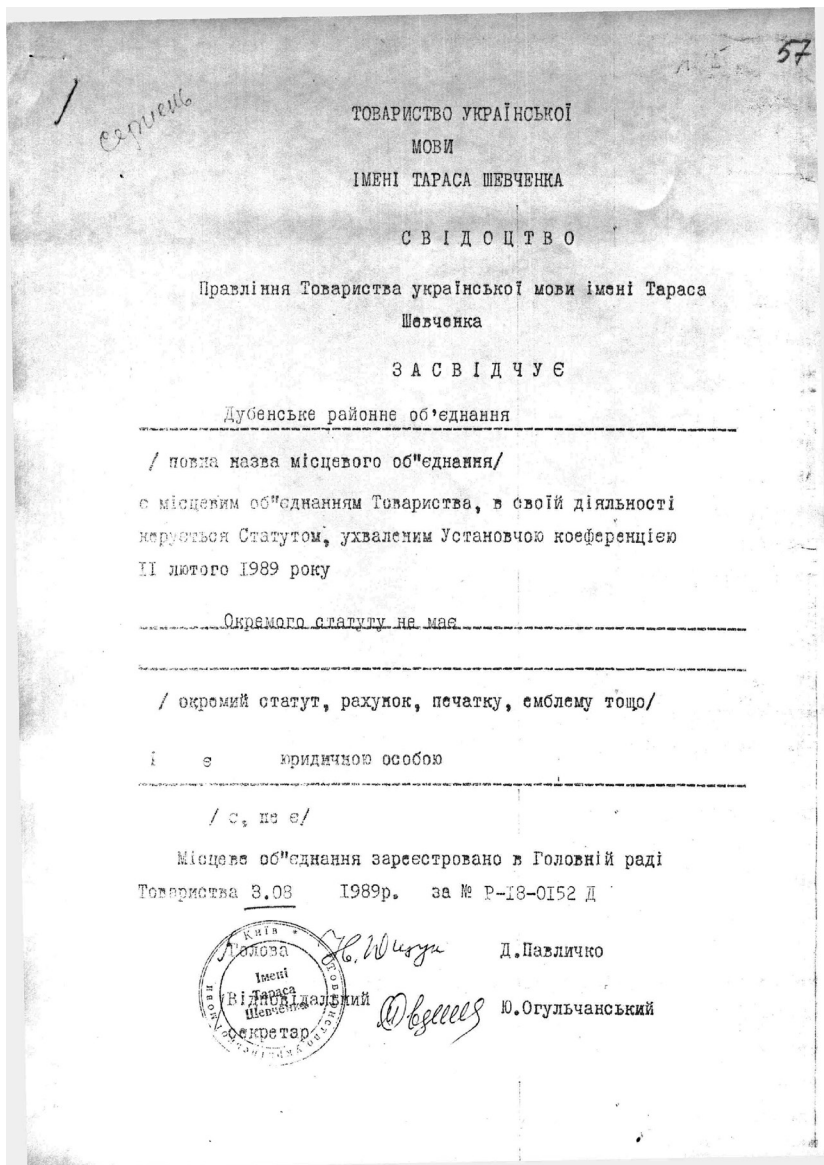

Рис. 8. Засвідчення Дубенського районного об'єднання Товариства української мови ім. Т. Шевченка.

Рис. 9. Виступи поетів М. Тимчака і М. Пшеничного на мітингах.

1990 р. до місцевих рад активність була більш широкою і впевненою. Постійно проводилися екологічні мітинги, рейди, збори громади, які набирали усе змістовнішого характеру, питання незалежності стверджувалося по всій Україні. Уже в 1990 р. при підтримці військового комісара Тирика М. В. наполегливо проводилися зустрічі з керівництвом авіаційного гарнізону, про публічне прийняття присяги на вірність Україні – урочисто на Майдані незалежності, і в цей час рухівці депутати та підтримуючі були на перших позиціях. Після багаторазових перемовлянь командири Васільєв І. В. та Клігін А. І. на майдан привели військових. Творилась українська армія і нейтралізувався вплив комуністичної партії [8, с. 14]. Небачену активність проявили дубенчани 21 січня 1990 року підтримавши «живий ланцюг» з нагоди «Злуки» УНР та ЗУНР, вздовж траси Київ – Житомир – Рівне – Тернопіль – Львів – Івано-Франківськ [3, с.

145]. Однією з визначних подій стало спорудження пам'ятника Т. Шевченку, який став окрасою м. Дубна. Пам'ятник Т. Шевченка скульптура Олександра Скоблікова був відкритий 16 липня 1991 р. в річницю прийняття Декларації про державний суверенітет України по вулиці Данила Галицького [3, с. 145] (додаток 6). Т. Шевченко зображений у молодому віці, коли він перебував у Дубні. На невисокому постаменті із необробленого природного каменю встановлено бронзову скульптурну композицію із трьох фігур: кобзаря, хлопчика – поводиря і молодого поета. У центрі на постаменті встановлена дошка з уривком повісті «Варнак» Т. Г. Шевченка. На вимогу членів Народного руху пам'ятник не було встановлено в глухому безлюдному місці Дубна, а зведено в культурному духовному центрі міста, між двома соборами, де тінь від хрестів падає на чоло молодого Кобзаря. Не до Леніна, а до юного Шевченка кладуть квіти молодята після вінчання. Так згадує про встановлення пам'ятника Микола Тимчак – поет, що стояв біля стерня Народного руху України на Дубенщині, відновлював із побратимами товариство «Просвіта» у Дубні і районі, сприяв відродженню козацтва і Союзу Українок на Волині, автор Гімну міста Дубна, удостоєний кришталевого жолудя [16, с. 143], . Чимало зусиль становленню Руху на Дубенщині доклав Володимир Дьомін. З нагоди двадцятиліття НРУ у 2009 році він був відзначений Подякою Президента України за активну громадянську позицію. Пророчими були його слова із першої збірки поезій «На цвинтарі свободи», на жаль, останньої прижиттєвої.

... Якщо не я, то хто ж? – себе питаю,
Вже й голову на плаху положив.

Надіюся. Що хтось колись згадає,
Що не дарма на цьому світі жив.

А ні – так ні, звітую перед Богом./ І хоч я
зло усе не поборов,

Знайшов єдино правильну дорогу,/ Де –
Віра, і Надія, і Любов [5, с. 5].

Активну участь у всіх акціях Руху брала сім'я Боришкевичів – Микола та Марія, колишніх політ'язнів, великих борців за ідеали української державності. У вже вище згаданому фільмі «Рух до України» Марія Боришкевич звертається до молоді: «Будьте добрі, любіть Україну, шануйте її, діти наші дорогі, наші квіточки жовто – сині. Заступімся за Україну!

Вона не така як повинна бути. Якщо будете патріотами, то буде Україна така, про яку ми всі мріємо. Бережіть Україну! Бережіть її мову! І любім її на кожному кроці! І колись буде ще в тяжку годину – година щаслива. Ще згадаєте нас тих, що згинули, розстріляні, замучені, і скажете: «Вони таки добру Україну, справжню Україну нам вибороли». І дійсно, вибороли нам Україну. Роки боротьби і багатолітня праця минули не марно. Українська нація постала оновленою, єдиною і могутньою. Такою, як її бачили творці Народного руху України, і таку націю уже нікому не подолати, не скорити, не поставити на коліна [17, с. 3]. Відповідаючи на виклики часу, маючи в своїх лавах справжніх патріотів, які завжди йшли до людей зі словом правди і з Україною в серці, Народних рух України – легендарна партія В'ячеслава Чорновола, відновила свою роботу на Дубенщині. 10 липня 2015 року відбулася Установча конференція Дубенської

організації Народного руху України, на якій було ухвалено рішення про відновлення роботи і обрано її головою Наталію Соху [15, с. 4].

Отже, нове молоде покоління рухівців буде продовжувати святую справу за нашу державність. Роки боротьби і багатолітня праця минули не марно. Українська нація постала оновленою, єдиною і могутньою. Такою, як її бачили творці Народного руху України, і таку націю уже нікому не подолати, не скорити, не поставити на коліна. Адже доки б'ється серце хоча б одного патріота України – нам бути незалежною державою з самобутньою культурою, мовою та нескореним духом патріотизму. Ми із впевненістю входимо в 28-ий рік життя нашої держави, на користь якої працювали наші дубенчани і буде працювати молоде покоління, бо Україна – у серці кожного з нас. Змінивши себе, своє місто, ми змінимо свою державу.

Джерела та література

1. В'ячеслав Чорновіл: Біографія. Статті. Цитати. – К. : МАУП, 2003. – 40 с.
2. Гандзілевська І. Почесні громадяни міста Дубно / І. Гандзілевська, М. Черепок, Н. Якимчук, 2012. – 64 с.
3. Гандзілевська І. Історія міста Дубна від найдавніших часів до сьогодення / І. Ф. Гандзілевська, Н. В. Якимчук. – Дубно, 2010. – 172 с.
4. Дмитренко Т. Земля Дубенська. Вічний поклик історії / Т. Б. Дмитренко. – Рівне : Дятлик М., 2015. – 416 с.
5. Дьомін В. Моя сповідь / В. Дьомін // Замок. – 2014. – 7 серпня.
6. Жуковський А. Нарис історії України / А. Жуковський, О. Субтельний. – Львів, 1992. – 230 с.
7. Іванченко Р. Україна від Кия до Кравчука: Короткий нарис історії української державності // Р. П. Іванченко. – К. : Український письменник, 1992. – 47 с.
8. Комісарук П. 20 років Народному Руху України – мить української долі / П. Комісарук // Замок. – 2010. – 11 березня.
9. Краєзнавець, етнограф, політв'язень, просвітянин // Замок. – 2011. – 10 листопада.
10. Кульчицький В. З історії української державності / В. С. Кульчицький, М. І. Настюк, Б. Й. Тищик. – Львів : Світ, 1992. – 90 с.
11. Ладукова Є. Дубенські просвітяни / Є. І. Ладукова // Дзеркало плюс. – 2002. – 19 грудня.
12. Левінська І. Злочин без покарання / І. П. Левінська // Вісник Дубенщини. – 2000. – 23 березня.
13. Малик Я. Історія української державності / Я. Малик, Б. Вал, В. Чуприна. – Львів : Світ, 1995. – 248 с.
14. Над Іквою – рікою... // Літературно-мистецько-краєзнавчий альманах. – Дубно, 2007. – 240 с.
15. Народний Рух України – легендарна партія В. Чорновола відновила свою роботу на Дубенщині // Замок. – 2015. – 16 липня.
16. Письменники – лауреати літературної премії імені Валеріана Поліщука. – Рівне, 2013.
17. Соха Н. Вітаємо з 26-ою річницею Народного Руху України // Замок. – 2015. – 10 вересня.
18. Субтельний О. Україна: історія / О. Субтельний. – К. : Либідь, 1992. – 512 с.
19. Три дні вересня вісімдесят дев'ятого // Матеріали Установчого з'їзду Народного руху України за перебудову. – Київ, 2000. – 495 с.

Валентина Яремчук

ЕТНОГРАФІЧНА КОЛЕКЦІЯ ВИШИВОК ЮРІЯ ШУМОВСЬКОГО

Вивчення наукового доробку й особливо зібраних предметів з матеріальної культури вченими в першій половині ХХ століття є важливою складовою сучасного українського історіографічного процесу. До числа вчених народознавців, які зібрали прекрасні етнографічні матеріали про народне мистецтво відноситься і головний збирач етнографічних колекцій Рівненського краєзнавчого музею Ю. Шумовський (1908–2003). Актуальність теми дослідження полягає в тому, що існуючі знання не дають повноцінної інформації про етнографічну діяльність Юрія Шумовського періоду його перебування на посаді директора музею. В сучасній історіографії відсутні дослідження, які стосуються особистої етнографічної колекції вишивок Юрія Шумовського. Метою дослідження є представити опис особистої етнографічної колекції вишивок Юрія Шумовського, як історичного джерела для подальших наукових досліджень. На основі результатів аналізу опису взірців вишивок встановлено, їх цінність для вивчення історії української вишивки. У статті з'ясовано теперішнє місце знаходження етнографічної колекції вишивок Юрія Шумовського.

Постановка наукової проблеми. Сьогодні існуючі знання не дають повноцінної інформації про етнографічну діяльність Юрія Шумовського періоду його перебування на посаді директора Українського музею в м. Рівному, головного збирача етнографічних колекцій Волині. В сучасній історіографії відсутні дослідження, які стосуються колекції вишивок Юрія Шумовського, що є цінним джерелом вивчення українського одягу – орнаменту, стилю, мотиву, кольору. Введення в науковий обіг колекції дасть можливість належним чином представити вишивку та одяг Волині ХІХ початку ХХ століть, які є надбанням української культури.

Актуальність обраної теми

роботи полягає у відсутності інформації в сучасній українській історіографії про особисту етнографічну колекцію вишивок Юрія Шумовського, яка була невідома з періоду його міграції.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Розгляд наукових праць з досліджуваного питання дозволив встановити відсутність робіт, в яких би висвітлювалась визначена проблема.

Сьогодні лише знана краєзнавиця Рівненщини Галина Данильчук у своїй праці «Рівне у долях його мешканців» [1, с. 170–175], в окремому розділі «Музей в роки лихоліття», зазначила про фондові збірки музею та етнографічну колекцію вишивок Ю. Шумовського, подала інформацію про її історичну долю.

Мета роботи – представити опис особистої етнографічної колекції вишивок Юрія Шумовського, як історичного джерела для подальших наукових досліджень.

Завдання роботи:

- репрезентувати повний опис етнографічної колекції вишивок Юрія Шумовського, встановивши її цінність для розвитку сучасного народознавства;
- висвітлити історію походження та подальшу долю етнографічної колекції вишивок Юрія Шумовського.

Виклад основного матеріалу та обґрунтування результатів дослідження. В особистому архіві науковця Юрія Шумовського, переданого ним до Дубенського державного історико-культурного заповідника в 1995 році, нами було віднайдено копію документу «Опис Українських вишивок /взірців/ з власної збірки Др. Проф. Юрія Шумовського, бывшего директора Українського Обласного Рівненського Музею в Рівному» (1944 р.), який представлений на 18 паперових аркушах – 12 з яких виконаних машинописом, 6 – рукописом. Текст систематизований у

вигляді таблиці. В документі описано понад 332 взірця вишивок, з зазначенням місця, часу знайдення вишивки, її віку та подана загальна характеристика (техніка роботи, орнамент, стиль, мотив, колір, розмір, матеріал). Нумерація списку опису починається з № 1 і закінчується на № 416, однак обривається з № 238 і по № 240 включно та з № 289 і по № 368 включно, загалом 84 взірця вишивок відсутні (таблиця 1) [2, арк. 1 18].

Слід зазначити, що Юрій Шумовський перебуваючи на посаді директора Рівненського краєзнавчого музею (1941-1944 р. р.) був ініціатором проведення краєзнавчо-пошукових робіт на теренах краю та археологічних і етнографічних досліджень, які поповнювали фондові збірки музею цінними знахідками, репрезентуючи сторінки історії Рівненщини.

В результаті проведення таких експедицій які організував Юрій Шумовський у села Волині сформувалась дана етнографічна колекція вишивок, що слугувала окрасою музейної експозиції Українського музею в м. Рівному.

Згідно, наявного інвентарного опису музейних експонатів від 4.12.1941 року, в етнографічному відділі Українського музею в м. Рівному було представлено 49 таблиць з вишивками волинськими, 50 взірців вишивок окремих (не на таблицях) [3, с. 3].

Відомо, що музей в м. Рівному функціонував упродовж усього німецького окупаційного періоду. З приходом радянської влади науковець змушений був емігрувати. Він розуміючи цінність колекції для української культурної спадщини, та те що у горлі війни вона може бути втрачена вивозить її за межі України. У своїх спогадах Юрія Шумовський згадує: «Якби я був певний, що не згорить в огні чи не завалить, чи злодійські руки не заберуть все це, залишив би все спокійно, бо знав добре, що совісти знають вартість музею і охороняють та заопікуються ними належно. Але ж ніколи було надумуватись. Схопив я зі стін улюблені мої взірці вишивок, котрі мені здавались найдорожчими експонатами, для мене рідними, бо це властиво була моя приватна збірка, вміщена в музею як депозит, на перерахування. Крім того цей багаж не був тяжкий для перевозу. Запакував їх в одну скриню зі своїми речами, звалив у візок і рушив мерщій на двірць» [4, с. 171].

Про подальшу долю колекції після

міграції Ю. Шумовського, з першу до Польщі, дізнаємося з газети «Варшава», де опубліковано статтю «З українського культурного життя у Варшаві». В даній статті зазначено, що з 11 по 21 лютого 1944 року у Варшаві діяла «Вистава українських вишивок та гаптів», про дану подію зазначено наступне: «Вистава – кілька соток зразків наших вишивок, переважно з терени Волині, спиралась головним чином на пребагатій збірці Рівненського Музею. Місцеві мистці влучно оформили виставу артистичними, на превеликий жаль, занадто ляконічними надписами. Під час святочного відкриття вистави зібраних гостей (у тому числі й німців) привітав в імені Комітету плк: П. Крижанівський, який коротенько пояснив змісту значення виставки. Після нього директор Рівненського Музею м. р. Ю. Шумовський пояснив походження й поширення зібраних зразків українського народного мистецтва... Цю дуже вдалу й повчальну виставу, відвідало багато місцевого українського громадянства й гостей чужинців. В чужомовній пресі з'явилися про виставу прихильні згадки...» [5].

Сліди колекції зникають до 1981 року. Гіпотетично можна припустити, що весь цей період часу колекція знаходилась у брата вченого Павла Шумовського, який в 1945 році емігрував у Францію, де проживав до 1983 року. Відомо, що саме Павлом Шумовським дана колекція була передана до Українського музею в Нью Йорку. На підтвердження цього маємо інформацію з української еміграційної газети «Свобода». в статті «Цінне доповнення до етнографічної колекції музею», зазначено, що: «У серпні 1981 року Музей придбав у проф. Павла Шумовського, який перебуває у Франції, колекцію з-понад 500 фрагментів український вишивок, що свого часу прикрашали одягу селян. Колекцію зібрав і опрацював о. д-р Ю. Шумовський, відомий дослідник Африки. Більшість фрагментів була зібрана на Волині, частина на Поліссі, в роках 1932-44» [6, с. 3].

З вище викладеного можна стверджувати, що в період з 1944 по 1981 роки дана колекція знаходилась у Франції. Юрій Шумовський розуміючи цінність взірців вишивок для українського народу зробив все можливе, щоб зберегти її для нащадків передавши науковому центру діаспорного осередку українців в США.

Дана інформація дає нам нові знання, про те що приватна колекція вишивок Юрія

Шумовського не є втраченою, та що десь у далекому Нью Йорку, в музейних колекціях Українського музею нині зберігаються взірці вишивки волинських сорочок і рушників.

Однак, потенціал подальшого дослідження не є вичерпаним. Зокрема, нами ведуться пошуки даної колекції, з метою підтвердження її місцезнаходження. Для з'ясування чи є вище викладена інформація достовірною, і чи є це саме та колекція опис якої ми маємо в Україні, нами були відправлені листи до Дирекції Українського Музею в Нью Йорку.

З метою відтворення загальної картини щодо особливостей зібраних взірців вишивки, встановлення цінності даної колекції для розвитку сучасного народознавства нами було опрацьоване дане джерело та здобута наступна інформація [2, арк. 1 18].

Юрій Шумовський вважаючи характерною особливістю українського одягу – вишивку, збирав переважно ті складові частини одягу та інших побутових речей, що були нею оздоблені, формуючи з них взірці. У його колекції були представлені взірці вишивки з частин сорочок чоловічих, жіночих, дитячих та з побутових речей наприклад: з жіночих сорочок – частини манжетів, манжети, оздоби рукавів, прикраси рукавів, частини рукавів, рукави, коміри, частини комірців, рукави з манжетами; з чоловічих сорочок – манжети, коміри, частини комірів, частини пазух, пазухи, пазух з комірами, коміри жупанів; з дитячих сорочок – комірці, манжети рукавів, частини рукавів; з побутових речей – частини рушників, частини оздоби з рушників, оздоби з рушників, частина скатертини, ткани килими, частина жіночого фартуха.

Автором зазначенні способи вишивання, техніка виконання виробів: «робота хрестиком», «робота півхрестиками», «робота мережкою», «робота гладдю» «шиття двохстороннє», «шиття морозом», «шиття низиннє», «шиття дзюркоаважурнє», «шиття двохстороннє занизуваннє», «шиття заволоікою», «шиття ажурнє».

В описі вказані такі орнаменти вишивки як геометричних форм: «трихкутників та чотирьохкутників», «зірки розложені в шахматному порядку»; з геометризованих форм: «квіти на вподобу зірок чи рисунків інею, морозу», «хрестів з оздобами», «дубових листків і квітів», «ягід у формі малесеньких хрестиків»,

«квіти немов зірки»; рослині: «маленькі невеличкі троянди», «великі троянди з гілками і бутонами», «малі квіти з широкими листками шипшин», великі троянди не натуральної форми», «лісових дзвіночків», «польових маків і васильків з галузками і листям», «чудових чорних троянд», «дрібних рож», «фантастичних квітів», «квітів і лісових оріхів», «хмелю сполученого з жолудями», «польових квітів»; тварині «ніби жуків», «імітація орнаменту летучої миші», «з півничком».

В характеристиці деяких взірців зазначено основне обрядове призначення вишивки наприклад: «жалібний рушник та до образів / покривання гробу/», «орнамент жалібної рослини вживалися при траурних обрядах».

Юрій Шумовський визначаючи історія походження орнаменту зазначив мотиви, впливи, стилі зібраних взірців. Серед мотивів він розрізняє: «наддніпряньський з XVI—XVII ст.», «з XVII ст. з народного культу про Богдана Хмельницького», «з доісторичних часів», «з гетьманських часів з Полтавщини», «з часів вікінгів IX—X ст.», «візантійсько-східний XVI—XVII ст.», «архаїчний», «стародавній», «з часів кріпацтва», «київський»; впливів: «західний, галицький в кольорах», «в орнаментации північний», «північно-східний», «східного походження», «північно-західний», «полтавський», «північний», «південний стародавнього світу», «східно-південний /Балкани/», «галицьких часів»; стилів: «стародавній з XVI ст.», «східний», «місцевого походження», «старий укр. орнамент XIII—XV ст.», «старовиний з XVI ст.», «бароковий».

Автор вказує різновид тканини, з якої було зроблено виріб: перкаль, конопляне чи льняне полотно, грубе чи тонке та із зазначенням його розмірів. Описує кольорову гаму в яких було виконано взірці вишивки: чорні, червоні, сірі, сіро-блакитні, білі, сині, блакитні, жовті, зелені, коричневі кольори.

Варто зазначити, що взірці вишивки були зібрані Юрієм Шумовським у різних місцевостях тогочасного Волинського воєводства, а також на території Галичини. Під час опрацювання даного опису ми стикнулись з проблемою географічних назв населених пунктів зазначених Ю. Шумовським, в окремо відведеному розділі таблиці «місце і час знайдення вишивки». Для з'ясування правильності вказаних населених пунктів

ми провели їх звірку з Алфавітним довідником Волинського воєводства [7,] та згідно з Адміністративно-територіальним устроєм областей України [8,]. За результатами даної перевірки було встановлено: 1. Не відповідність приналежності деяких населених пунктів до вказаних повітів (Наприклад: с. Вілігори (Waligory, powiat Krzemiewiecki); с. Степань (Stepan, powiat Kostopolski); с. Розважже (Rozwaz, powiat Sdolbunowski); с. Деражне (Derazne, powiat Kostopolski); с. Сатієв (Satyjow, powiat Dybienski); с. Домбровиця (Dobrowica, powiat Sarnenski); с. Олибів (Olibow, powiat Dybienski); с. Мощаниця (Moszczenica, powiat Sdolbunowski); с. Бочаниця (Boczanica, powiat Sdolbunowski); с. Рокітно (Rokitno, powiat Sarnenski); с. Сторожів (Storozow, powiat Rowiensi); с. Боремель (Boremel, powiat Dybienski); с. Ступно (Stupno, powiat Sdolbunowski); с. Студянка (Studynic, powiat Horochowski); с. Пульмно (Pulmo, powiat Lubomelski); м. Любомль (Luboml, powiat Lubomelski); с. Загайці (Zagajce, powiat Horochowski); с. Варинуха (Woronucha, powiat Rowiensi); с. Княгинин (Kniahinin, powiat Dybienski); м. Остріг (Ostrog, powiat Sdolbunowski); с. Буща (Buszcza, powiat Sdolbunowski); пов. Корець (gmina Korzec, powiat Rowiensi); с. Голоwnиця (Holownica, powiat Rowiensi); с. Берестечко (Beresteczko, powiat Horochowski); Вол. Волинськ (powiat Wlodzimierski); с. Волосківці (Woloskowce, powiat Sdolbunowski); с. Листвин (Listwin, powiat Sdolbunowski); Кам. Каширськ (gmina Kamien Koszyrski, powiat Kowelski); с. Кобильня (Kobyliа, powiat Rowiensi)); 2. Не розбірливість вказаних назви у частині виконаній рукописом, що призвело до не можливості їх перевірки (взірців під № 236, № 377 379); 3. Відсутність с. Жабокриці (Zabokryzci, powiat Dybienski) під № 282 та № 391 у сучасному територіальному поділі Дубинського району. 4. Перейменування

населених пунктів. Інформація щодо зміни назв, з зазначенням приналежності до районних та обласних центрів згідно сучасного адміністративно територіального поділу України внесена до опису колекції.

Про усвідомлення цінності даної колекції Юрієм Шумовським в ті часи дізнаємось з поданого уривку статті «З українського культурного життя у Варшаві» вищезгаданої газети: «За твердженням референта, характеристичну особливість українського одягу, чоловічих і жіночих сорочок, рушників, мажореток тощо, становлять вишивки. Декоративне шитво в Україні почалося в Х в., але мотиви, що дісталися у шиті були на керамічних виробках ще в передісторичні часи. У своєму розвитку українські вишивки були багаті на кольори й мотиви та ще й в козацькій добі стрічаємо вишивки золотом й сріблом, що пізніше були зв'язані лише церковними потребами. В останній час не цікавий фабричний одяг витискає народній і тому треба старанно шукати за старовинними типовими взірцями. Далі прелегент пояснив техніку вишивання й орнамент вишивок. Підкресленням великих можливостей розвитку виробництва нашого народного мистецтва, що у майбутньому стане не тільки великим джерелом доходу, але й поширить славу нашого народу...» [5].

На основі вивчення даного джерела опису вишивок можна зробити наступні висновки. Про важливість даних елементів вишивки з волинського одягу та рушників, які зібрав Юрій Шумовський, які є значущим джерелом у вивченні українського одягу – орнаменту, стилю, мотиву, кольору. Введення в науковий обіг колекції дасть можливість належним чином представити вишивку та одяг Волині ХІХ початку ХХ століття.

Колекція вишиванок Юрія Шумовського залишаються цінним надбанням етнографічної спадщини науковця, є вартістю гідною нашого народу.

О П И С

Українських вишивок /взірців/ з власної збірки Др. Проф. Юрія Шумовського, бувшого директора Українського Обласного Рівненського Музею в Рівному¹

№	Місце і час знайдення вишивки	Вік	Загальна характеристика
1.	Село Завізов, пов. Здовбунів, Волинь 1935р. <i>с. Завизів (до 2009 року – Завозів) Острозький район Рівненська область</i>	XIX—XX	Частина рушника. Робота хрестиком. Чорні і червоні фарби. Маленькі, невеличкі троянди, дещо згеометризовані форми. Формат взірця 13 на 16 см. Матеріал – полотно.
2.	С. Завізов, 1935 р. <i>с. Завизів (до 2009 року – Завозів) Острозький район Рівненська область</i>	XIX	Частина вишивки з жіночого рукава. Робота хрестиком. Чорні і червоні фарби. Чудові великі троянди з гілками і бутонами, рідко розкидані по верхній частині рукава. Формат – 14 x 19 см. Перкаль
3.	Село Симонов, пов. Рівне, Волинь 1937 р. <i>с. Симонів Гоцанський район Рівненська область</i>	XVIII	Пазуха чоловічої сорочки. Робота хрестиками. Чорні і червоні фарби. Великі і малі квіти з широкими листками шипшини. Між ними фантастичні квіти наддніпрянських мотивів з XVI-XVII ст. Полотно льняне. Формат – 14 x 20 см.
4.	Село Вілігори, пов. Здовбунів, Волинь 1934 р. <i>с. Валигури (до 2009 року – Валигори) Кременський район Тернопільська область</i>	XX	Жіночий цілий рукав. Робота хрестиками. Чорні червоні і сіри кольори. Зверху рукав оздоблюють великі троянди не натуральної форми з широким густим листтям. Далі, до низу спадають гілки. Манжет вишитий цілком іншими квітами в червоному, та сіро-блакитному кольорі. Формат 50 x 25 см. Тонке біле полотно.
5.	Село Вірля, пов. Крем'янець /біля Почаєва/. 1938 р. <i>с. Вірля (до 1933 року Урля) Баранівський район Житомирська область</i>	XIX	Пазуха із чоловічої сорочки. Робота хрестиками. Чорні і червоні кольори. Останній колір перевищає в згеометризованих квітах на вподобу зірок чи рисунків інею, морозу.. Розмір 26 x 8 см. Конопляне полотно.
6.	Село Вербка, пов. Ковель 1936 р. <i>с. Вербка Володимир-Волинський район Волинська область</i>	XX	Пазуха чоловічої сорочки. Хрестиками. Чорні, жовті і червоні кольори, остан. перевищає. Геометричний орнамент – зірки розложені в шахматному порядку. Вплив західний, галицький в кольорах а в орнаментатії – північний. Розмір 24 x 9 см. Грубе полотно.
7.	Село Любитов, пов. Ковель 1936 р. <i>с. Любитів Ковельський район Волинська область</i>	XVIII	Манжет до сорочки старого чоловіка. Темні чорні і червоні кольори. Геометризований стиль трьохкутників і чотирьохкутників. Вплив північно-східний. Тонке льняне полотно. Розмір 16 x 4 см. Хрестиками.

¹ Вказано сучасні назви населених пунктів із зазначенням їх приналежності до районних та обласних центрів згідно сучасного адміністративно територіального поділу України (виділено курсивом).

8.	с. Степань, пов. Сарни, Рів. Полісся 1935 р. <i>сmt. Степань Сарненський район Рівненська область</i>	XX	Частина пазухи чоловічої сорочки. Чорні і червоні кольори, хрестиками. Стиль згеометризованих хрестів з оздобами. Взірець занесений з Полтавщини, з Лохвицького району. Перкаль. Розмір 14 x 8 см.
9.	С. Завізов, пов. Здовбунів 1935 р. <i>с. Завизів (до 2009 року – Завозів) Острозький район Рівненська область</i>	XIX	Комір чоловічої сорочки. Робота хрестиками. Чорні і червоні кольори. Рослинний мотив. Полотно, розмір – 33 x 5 см. Місцеве походження взірця.
10.	С. Жорнів, пов. Дубно 1932 р. <i>с. Жорнів, Дубенський район, Рівненська область</i>	XIX	Комір чоловічої сорочки. Робота хрестиками. Чорні і червоні кольори. Рослинний мотив квітів, лісових дзвіночків /кампанул/ і тварин у формі ніби жуків. Місцевий мотив, грубе полотно. Розмір – 32 x 5 см.
11.	Село Розважже, пов. Остріг, 1938 р. <i>с. Розваж Острозький район Рівненська область</i>	XIX	Комір чоловічої сорочки. Хрестиками, червоні і чорні кольори. Рослинний мотив східного походження. Стиль стародавній з XVI ст. Полотно. Розмір – 35 x 6 см.
12.	Село Городок, пов. Рівне, 1935 р. <i>с. Городок Рівненський район Рівненська область</i>	XX	Комір чоловічої сорочки. Хрестиками, чорні і червоні кольори. Рослинний мотив, згеометризований. Полотно, розмір – 33 x 7 см.
13.	Село Деражно, пов. Рівне, 1936 р. <i>с. Деражне Костопільський район Рівненська область</i>	XX	Рукав жіночої сорочки. Хрестиками, більш червоного ніж чорного кольору. Рослинний згеометризований мотив. Полотно, розмір – 38 x 18 см.
14.	Село Сатієв, пов. Рівне, 1937 р. <i>с. Сатіїв Дубенський район Рівненська області</i>	XIX	Пазуха чоловічої сорочки. Хрестиками, чорні і червоні кольори. Рослинний мотив польових маків і васильків з галузками і листям. Бічні ланцюжки зложені з дрібненьких рож. Полотно, розмір – 24 x 18 см.
15.	Село Княгинин пов. Дубно /біля Варкович/ <i>с. Княгинин (до 2008 року – Княгинине) Дубенський район Рівненська область</i>	XIX	Пазуха чоловічої сорочки. Хрестиками, чорні кольори переважають червоні. Рослинний мотив, чудових чорних троянд та інші квіти. Стиль місцевого характеру. Полотно, розмір – 22 x 9 см.
16.	Село Дуліби Пов. Рівне <i>с. Дуліби Гоцанський район Рівненська область</i>	XIX	Пазуха чоловічої сорочки. Хрестиками, чорні і червоні кольори. Рослинний мотив, фантастичних квітів. Стиль – вплив східний. Полотно, розмір – 24 x 18 см.
17.	Село Понебіль пов. Рівне <i>с. Понебель Рівненський район Рівненська область</i>	XIX	Пазуха чоловічої сорочки. Хрестиками, червоні і чорні кольори. Рослинний мотив. Полотно, розмір 26 x 6 см.

18.	Село Велика Глуша пов. Сарни <i>с. Велика Глуша Любешівський район</i> <i>Волинська область</i>	XX	Частина рушника. Хрестиками, перевищає червоний кольор над чорним. Згеометризований рослинний мотив дубових листків і квітів. Вплив східно-північний. Полотно, розмір – 23 x 9 см.
19.	Село Листвин Пов. Дубно <i>с. Листвин</i> <i>Дубенський район</i> <i>Рівненська область</i>	XX	Частина пазухи чоловічої сорочки. Хрестиками. Чорні і червоні кольори. Рослинний мотив, квітів і лісових оріхів. Полотно, розмір – 16 x 11 см.
20.	Село Острожець пов. Дубно <i>с. Острожець</i> <i>Млинівський район</i> <i>Рівненська область</i>	XIX	Пазуха чоловічої сорочки. Хрестиками, чорні і червоні кольори. Згеометризований рослинний мотив. Полотно, розмір – 20 x 8 см.
21.	Село Гульча пов. Здобунів <i>с. Гільча</i> <i>Здолбунівський район</i> <i>Рівненська область</i>	XX	Пазуха чоловічої сорочки. Хрестиками, чорні і червоні кольори. Рослинний мотив, хмелю сполученого з жолудями. Полотно, розмір – 17 x 13 см. Мотив походить з XVII ст. з народного культу про Богдана Хмельницького.
22.	Село Могиляни Пов. Остріг <i>с. Могиляки</i> <i>Острозький район</i> <i>Рівненська область</i>	XX	Пазуха чоловічої сорочки. Хрестиками, червоний кольор переважає чорний. Рослинний мотив польових квітів. Полотно, розмір – 20 x 9 см. Візорець з дитячої сорочки або хлопця до 18 років
23.	Село Кобильня пов. Корець <i>с. Весняне (первісна назва Кобильня)</i> <i>Корецький район</i> <i>Рівненська область</i>	XIX	Частина рушника. Хрестиками, червоні і чорні кольори. Рослинний мотив. Полотно, грубе, розмір – 25 x 10 см.
24.	Село Старий Почаїв пов. Кремянець 1933 <i>с. Старий Почаїв</i> <i>Кременецький район</i> <i>Тернопільська область</i>	XIX	Манжет жіночого рукава. Хрестиками, чорні і червоні кольори. Рослинний згеометризований мотив місцевого походження. Полотно, розмір – 15 x 7
25.	Село Постійно пов. Костополь 1937 <i>с. Постійне</i> <i>Костопільський район</i> <i>Рівненська область</i>	XIX	Комір чоловічої сорочки. Хрестиками, чорні і червоні кольори. Рослинний мотив північно-східного впливу. Полотно, розмір – 35 x 4.
26.	Околиці Домбровиці Полісся 1937 <i>м. Дубровиця</i> <i>Дубровицький район</i> <i>Рівненська область</i>	XIX	Комір чоловічої сорочки. Хрестиками. Згеометризований рослинний мотив ягід у формі малесеньких хрестиків. Мотив дуже старий походить з доісторичних часів. Полотно, розмір – 35 x 4 см. Чорні і червоні кольори.

27.	Село Олибів пов. Рівне 1936 с. Олибів Дубенський район Рівненська область	XIX	Манжет жіночого рукава. Хрестиками, червоні і чорні кольори. Згеометризований рослинний мотив східного впливу. Полотно, розмір 8 x 23 см.
28.	Село Стубло пов. Здовбунів 1938 с. Стеблівка Здолбунівський район Рівненська область	XVIII	Частина манжету жіночого рукава. Хрестиками, чорні і червоні кольори. Геометризований мотив хрестиками. Східно-візантійський вплив. Полотно, розмір 9 x 4 см.
29.	Село Воротнів пов. Луцьк 1931 с. Воротнів Луцький район Волинська області	XIX	Частина коміра чоловічої сорочки. Хрестиками, чорні і червоні кольори. Геометричний мотив північно-західного впливу. Полотно, розмір 18 x 3см.
30.	Село Мощаниця пов. Дубно 1934 с. Мощаниця Острозький район Рівненська область	XIX	Жіночий рукав. Хрестиками, чорні і червоні кольори. Рослинний мотив рож та дубових гілок з жолудями. Полотно, розмір 56 x 22 см.
31.	Село Святе пов. Рівне 1936 с. Святе Здолбунівський район Рівненська область	XVIII	Частина пазухи чоловічої сорочки. Хрестиками, чорні і червоні кольори. Геометричні мотиви східного впливу. Полотно, розмір 13 x 10 см.
32.	Село Пересопниця пов. Рівне 1936 с. Пересопниця Рівненський район Рівненська область	XVIII	Частина декоративного рушника. Хрестиками, чорні і червоні кольори. Геометризовані рослинні мотиви з часів вікінгів IX-X ст. Полотно, розмір 20 x 5 см.
33.	” ”	---	” ” Розмір – 25 x 9 см.
34.	Село Смордва пов. Дубно 1936 с. Смордва Млинівський район Рівненська область	XX	Оздаба жіночого рукава. Хрестиками, чорні і червоні кольори. Рослинний мотив польових квітів. Перкаль, розмір 30 x 7 см.
35.	Село Клевань пов. Рівне 1937 сmt. Клевань Рівненський район Рівненська область	XIX	Чоловіча пазуха сорочки. Хрестиками, чорні і червоні кольори. Мотив рослинний. Грубе полотно. розмір – 25 x 8 см.
36.	Село Бугрин пов. Рівне 1942 с. Бугрин Гоцанський район Рівненська область	XX	Пазуха чоловічої сорочки. Хрестиками, чорні і червоні кольори. Рослинні мотиви. Полотно, розмір – 23 x 9.
37.	Село Злазно пов. Костополь 1931 с. Злазне Костопільський район Рівненська область	XX	Пазуха чоловічої сорочки. Хрестиками, чорні і червоні кольори. Рослинний мотив. Полотно, розмір – 23
38.	М. Степань пов. Рівне сmt. Степань Сарненський район Рівненська область	XIX	Пазуха чоловічої сорочки. Хрестиками, червоні і чорні кольори. Геометричні мотиви східного походження. Грубе полотно, розмір 23 x 19 см.

39.	с. Вишнівець пов. Кремянець, 1935 <i>сmt. Вишнівець, до 1939 року</i> <i>Вишневець</i> <i>Збараський район Тернопільська</i> <i>область</i>	XIX	Пазуха чоловічої сорочки, якогось шляхтича. Хрестиками, чорні і червоні кольори. Геометричний мотив візантійсько-східного стилю і походження з XV-XVII віку. Полотно, розмір 23 x 7 см.
40.	Гуцульщина Галиччина 1937 <i>Південно-східна частина</i> <i>Українських Карпат</i>	XX	Пазуха чоловічої сорочки. П'ять кольорів, згеометризований мотив. Робота т. зв. способом «Мороз», подібним до «гладі». Вплив мотиву східний, полотно, вовняні нитки, розмір 20 x 9 см.
41.	Заліщики – Галичина 1937 <i>м. Заліщики Заліщицький район</i> <i>Тернопільська область</i>	XX	Манжет до рукава. П'ять кольорів. Геометричний мотив «морозом». Вплив східний, полотно, вовняні нитки, розмір 15 x 15 см.
42.	” ”	XX	Пазуха чоловічої сорочки. Робота півхрестиком, килимова. Орнамент геометричний, чотири кольори. Полотно, розмір 23 x 9 см.
43.	Прикарпатська Україна 1937 <i>Івано-Франківська</i> <i>Львівська області</i>	XX	Частина чоловічої пазухи з сорочки. Шість кольорів. Хрестиками, геометричний архаїчний мотив. впливу східного. Полотно, робота килимова, розмір 10 х.
44./45.	Околиці Домбровиці Полісся <i>1936 р. м. Дубровиця</i> <i>Дубровицький район Рівненська</i> <i>область</i>	XIX	Оздаба рукав жіночої сорочки. Робота «заволокою». Червоні, блакитні і білі кольори. Стиль геометричний, полотно, розмір – № 44 - 18 x 20; № 45 - 18 x 16
46.	Село Бачаниця Пов. Рівне, 1930 р. <i>с. Бочаниця Гоцанський район</i> <i>Рівненська область</i>	XVIII	Пазуха чоловічої сорочки. Чорні і червоні кольори. Хрестиками, рослинні мотиви квітів з гетьманських часів з Полтавщини. Полотно, розмір 25 x 20
47.	Село Рокітно пов. Ковель 1938 р. <i>сmt. Рокітно Рокитнівський</i> <i>район</i> <i>Рівненська область</i>	XIX	Пазіха чоловічої сорочки. Чорні і червоні кольори. Хрестиками, рослинний геометричний мотив. Полотно, розмір – 10 x 19 см.
48.	Село Четвертня пов. Луцький 1936 р. <i>с. Четвертня</i> <i>Маневицький район Волинська</i> <i>область</i>	XX	Пазуха чоловічої сорочки. Чорні і червоні кольори. Хрестиками, рослинні мотиви на полотні /бліді кольори/ розмір – 18 x 9 см.
49.	М. Чернавчиці пов. Брест Літовський 1939 р. <i>м. Чернавчиці</i> <i>Брестська область</i> <i>Білорусія</i>	XX	Пазіха чоловічої сорочки. Чорні і червоні кольори. Хрестиками, рослинний згеометризований мотив. Полотно, розмір – 20 x 9 см.
50.	Прикарпатська Україна 1944 <i>Івано-Франківська, Львівська</i> <i>області</i>	XVIII	Частина декоративного рушника. П'ять кольорів. Півхрестиками килимова робота. Мотив рослинно-тваринний архаїчної форми, походження з доісторичних часів. Полотно і вовняні нитки, розмір – 8 x 8 см.

51.	Заліщики Галиччина 1944 р. <i>м. Заліщики Заліщицький район Тернопільська області</i>	XX	Манжет рукава. П'ять кольорів, хрестиками. Геометричний мотив, полотно, розмір 18 x 9 см.
52.	Гуцульщина 1944 р. <i>Південно-східна частина Українських Карпат</i>	XIX	Комір жупана. П'ять кольорів. Робота двохстороння /спеціальний спосіб/. Полотно, розмір 25 x 4 см.
53.	Прикарпатська Україна 1944 <i>Івано-Франківська, Львівська області</i>	XIX	Частина пазухи чоловічої сорочки. Килимова робота в чорних кольорах на полотні, розмір – 32 х.
54.	Село Вірля пов. Кремянець 1935 р. <i>с. Вірля (до 1933 року Урля) Баранівського району Житомирської області</i>	XIX	Комір жіночої сорочки. Чорні і червоні кольори. Хрестиками, рослинні мотиви, розмір 28 x 7, по
55.	Село Цурков <i>с. Цурків Здолбунівський район Рівненська область</i>	XIX	Комір сорочки. Чорні і червоні кольори
56.	Село Сторожів Пов. Корець 1935 <i>с. Сторожів Корецький район Рівненська область</i>	XX	Комір сорочки, чорні і червоні кольори. Хрестиком, геометриз. мотив, полотно. розмір – 22 x 4 см
57.	Село Боремель пов. Луцьк, 1934 <i>с. Боремель Демидівський район Рівненська область</i>	XIX	Комір сорочки, чорні і червоні кольори, хрестиками, рослинний мотив, полотно, розмір 26 x 9
58.	Село Городок пов. Рівне <i>с. Городок Рівненський район Рівненська область</i>	XX	Взірці ажурного вишивання. Вплив полтавський з домішкою способу шиття – «морозом», геометричні мотиви.
59.	” ”	” ”	” ”
60.	” ”	” ”	” ”
61.	” ”	” ”	” ”
62.	” ”	” ”	” ”
63.	” ”	” ”	” ”
64.	м. Сарни, Полісся 1937 <i>м. Сарни Сарненський район Рівненська область</i>	XIX	Частина рушника. Чорні кольори. Шиття низунне заволокою. Геометричні мотиви, полотно, розмір 38 x 8 см.
65.	Домбровиця, Полісся 1937 <i>м. Дубровиця Дубровицький район Рівненська область</i>	XIX	Частина рушника заволокою. Червоні і білі кольори, геометричний мотив, полотно, розмір 36 x 6 см.

66.	с. Рафаловка пов. Сарни 1934 <i>сmt. Рафалівка</i> <i>Володимирецький район</i> <i>Рівненська область</i>	XX	Частина рушника. Червоні і білі кольори, стиль і мотив геометричний, заволокою. Вплив північний, розмір 23 x 5 см, полотно.
67.	Село Ступно пов. Дубно, 1936 р. <i>с. Ступно</i> <i>Здолбунівський район</i> <i>Рівненська область</i>	XVIII	Частина рукава жіночої сорочки. Чорні і червоні кольори. Мотив рослинний, хрестиками, полотно, розмір 27 x 20 см.
68.	Село Постійно Костопольщина, 1937 р. <i>с. Постійне Костопільський район</i> <i>Рівненська область</i>	XIX	Манжет рукава, чорні і червоні кольори, хрестиками, геометричний мотив, полотно, розмір – 17 x 4 см. Східний вплив.
69.	Село Злазно Костопольщина 1935 <i>с. Злазне Костопільський район</i> <i>Рівненська область</i>	XIX	Частина пазухи чоловічої сорочки, чорні і червоні кольори, зрестиками, геометричні мотиви, східний стиль, полотно, розмір – 12 x 8 см.
70.	Село Постійно Костопольщина, 1937 р. <i>с. Постійне</i> <i>Костопільський район</i> <i>Рівненська область</i>	XVIII	Частина комірця. Чорні і червоні кольори, хрестиками, геометр. стиль. місцевого походження, полотно, розмір – 11 x 1 см.
71.	Село Ставок Костопольщина 1937 <i>с. Ставок</i> <i>Костопільський район Рівненська область</i>	XVIII	Частина рушника. Червоні і сині кольори. Хрестиками, геометриз. мотив східного впливу /старовинний/ – з XIII-XIV ст.. Грубе полотно, розм. – 20 x 12 см.
72.	Камінь Каширск пов. Ковель 1936 <i>м. Камінь-Каширський Волинська область</i>	XIX	Комір сорочки, чорні і червоні кольори, хрестиками. Геометр. стиль. Вплив північно-східний, полотно, розм. – 32 x 5 см.
73.	Село Верба, пов. Ковель 1937 <i>с. Верба, Володимир Волинський район</i> <i>Волинська область</i>	XIX	Комір чоловічої сороки. Чорні і червоні кольори, хрестиками геометр. мотив східного впливу, полотно, розмір 38 x 4 см.
74.	Село Ставок пов. Костопіль 1937 <i>с. Ставок Костопільський район</i> <i>Рівненська область</i>	XX	Манжет рукава жіночої сорочки. Чорні і червоні кольори. Хрестиками, полотно, розмір – 18 x 3 Стиль і мотив місцевий.
75.	Село Деражно Костопольщина, 1936 <i>с. Деражне Костопільський район</i> <i>Рівненська область</i>	XX	Частина комірця жіночої сорочки. Чорні і червоні кольори. Хрестиками, геометричний стиль.
76.	Село Кунин пов. Здолбунів 1936 <i>с. Кунин</i> <i>Здолбунівський район Рівненська область</i>	XIX	Пазуха чоловічої сорочки. Чорні і червоні кольори, хрестиками. Рослинний мотив – рожі. Полотно, розмір 22 x 18 см.
77.	Село Острожець пов. Дубно 1932 <i>с. Острожець Млинівський район</i> <i>Рівненська область</i>	XIX	Пазуха чоловічої сорочки, чорні і червоні кольори, хрестиками, рослинний мотив – рож, полотно, розмір 22 x 14 см.

78.	Село Велика Глуша пов. Костополь <i>с. Велика Глуша</i> <i>Любешівський район Волинська область</i>	XIX	Частина рушника. Чорні, червоні і білі кольори. Роблено заволокою, геометриз. стиль, полотно, розмір – 12 x 9 см.
79.	Село Степань пов. Костополь 1936 <i>сmt. Степань Сарненський район Рівненська область</i>	XIX	Манжет рукава. Червоні чорні і білі кольори, заволокою роблено, геометричн. стиль, полотно, розмір – 16 x 3 см.
80.	Село Велика Глуша пов. Костополь 1936 <i>с. Велика Глуша Любешівський район Волинська область</i>	XIX	Частина рушника. Червоні і сині кольори. Робота низинним шиттям, геометричн. стиль. Північний вплив, полотно, розмір 9 x 23
81.	Село Домбровиця пов. Сарни 1936 <i>м. Дубровиця Дубровицький район Рівненська область</i>	XX	Частина рушника. Червоні і білі кольори. Роблено заволокою, геометрич. стиль, полотно, розмір – 20 x 8
82.	” ”	XIX	Манжет сорочки жіночої, червоні і білі кольори, Заволіка, геометр. стиль, полотно, розмір – 18 x 4 см.
83.	Село ” ”	XIX	Частина рушника, червоні і чорні кольори, Заволіка, геометр. стиль, полотно, розмір 12 x 8 см.
84.	село Кургани пов. Здовбунів 1936 <i>с. Кургани</i> <i>Острозький район Рівненська область</i>	XVIII	Частина манжета рукава, червоні і сині кольори, заволока, полотно, розмір 6 x 3 см.
85.	Село Степань пов. Костополь <i>сmt. Степань</i> <i>Сарненський район Рівненська область</i>	XX	Оздаба рукава жіночої сорочки. Червоні і білі фарби, геометрич. стиль, заволока, полотно, розмір – 12 x 8 см.
86.	Село Михалківці пов. Здовбунів 1931 р. <i>с. Михалківці</i> <i>Острозький район Рівненська область</i>	XIX	Манжет чоловічого рукава. Червоні і чорні кольори, хрестиками, геометричний стиль східного впливу, полотно, розмір 18 x 3 см.
87.	Село Студянка пов. Кремянець 1937 <i>с. Студянка Дубенський район Рівненська область</i>	XX	Частина комірця чоловічої сорочки, чорні і червоні кольори, вишивання – «гладдю», полотно, розмір – 19 x 3
88.	Село Завізов пов. Здовбунів 1931 <i>с. Завізів (до 2009 року – Завозів)</i> <i>Острозький район Рівненська область</i>	XIX	Манжет жіночої сорочки, чорні і червоні кольори, /хрестиками, полотно, розмір 18 x
89.	Село Олибів пов. Рівне 1934 <i>с. Олибів</i> <i>Дубенський район Рівненська область</i>	XIX	Пазуха чоловічої сорочки, чорні і червоні кольори, хрестиками і півхрестиками, геометр. стиль, полотно, розмір – 23 x 16

90.	Село Гульча пов. Здовбунів 1935 <i>с. Гільча Здолбунівський район Рівненська область</i>	XIX	Комір чоловічої сорочки, чорні і червоні кольори/хрестиками, геометр. стиль, полотно, розмір – 25 x 4 см.
91.	Село Стожок пов. Кремянець 1936 <i>с. Стіжок Шумський район Тернопільська область</i>	XIX	Комір чоловічої сорочки, чорні і червоні кольори, хрестиками, стиль геометр., квіти, східний вплив, полотно розм. 17 x 3 см
92.	Село Пянке пов. Дубно 1933 <i>с. П'янке Млинівський район Рівненська область</i>	XX	Частина манжети чорні і червоні кольори. Жалібна сорочка і орнамент. Геометр. орнамент зірок. Місцеве походження, полотно, розмір 11 x 3 см.
93.	Село Миколаївка пов. Кремянець 1936 <i>с. Миколаївка Млинівський район Рівненська область</i>	XIX	Частина пазухи чоловічої сорочки, три кольори, геометр. стиль, Південний вплив стародавнього світу, хрестиками, полотно, розмір 10 x 6 см.
94.	Село Бочаниця пов. Здовбунів, 1932 <i>с. Бочаниця Гощанський район Рівненська область</i>	XIX	Частина комірця чоловічої сорочки, чорні і червоні кольори. Геометр. орнамент, місцевого походження, хрестиками, полотно, розмір – 17 x 3
95.	Село Обарів пов. Рівне 1942 <i>с. Обарів Рівненський район Рівненська область</i>	XX	Манжет чоловічої сорочки. Сірі і червоні кольори, геометр. стиль, місцевого походження, заволіка, полотно, розм. 19 x 4 см.
96.	Село Мілятин пов. Здовбунів 1933 <i>с. Мілятин Острозький район Рівненська область</i>	XIX	Заволіка. Манжет рукава, чорні і червоні кольори, геометр. орнамент, хрестиками, місцевий характер, полотно, розм. 18 x 3
97.	Село Деражно пов. Костополь, 1937 <i>с. Деражне Костопільський район Рівненська область</i>	XX	Пазуха чоловічої сорочки з коміром, роблена заволокою, хрестиками, чорні і червоні кольори. Рослинний геометр. мотив, полотно, розмір 20 x 6 см.
98.	Село Конюшки пов. Дубно, 1936 <i>с. Квітневе (колишня назва Конюшки) Дубенський район Рівненська область</i>	XX	Частина рукава /манжет/, чорні і червоні кольори, роблено гладдю і хрестиками, геометр. орнамент, перкаль, розм. 4 x 8 см.
99.	Ковельщина, 1938 <i>Ковельський район</i>	XIX	Пазуха чоловічої сорочки чорні і червоні кольори, півхрестиком і хрестиком геометр. і рослинний мотив, полотно, розмір 18 x 10 Місцевий орнамент
100.	Село Михайлківці пов. Здовбунів, 1931 <i>с. Михалківці Острозький район Рівненська область</i>	XIX	Пазуха чоловічої сорочки, чорні і червоні кольори, геометр. орнамент місцевого походження, робота хрестиками, полотно, розмір – 17 x 5 см.

101/102.	Село Чорторийськ пов. Луцьк <i>с. Старий Чорториськ Маневицький район Волинська область</i>	XIX	Жіночий рукав з манжетом, чорні і червоні кольори, робота «морозом», дзюркооажурне шитте, геометр. орнамент, полотно, розмір 22 x 15 см.
103.	Село Чорторийськ пов. Луцьк, 1937 <i>с. Старий Чорториськ Маневицький район Волинська область</i>	XIX	Манжет рукава жіночої сорочки. Сірі, білі, червоні кольори. Робота «морозом», геометр. стиль, полотно, розмір – 19 x 4 см.
104/105.	Село Пульмно пов. Володимир-Волинський <i>с. Пульмо Шацький район Волинська область</i>	XIX	Рукав жіночої сорочки з манжетом. Чорні і червоні кольори, хрестиками, геометр. і рослинний мотив, полотно, розмір – 22 x 17 см
106.	Село Чорторийськ пов. Луцьк 1937 <i>с. Старий Чорториськ Маневицький район Волинська область</i>	XIX	Манжет рукава жіночої сорочки. Чорні, білі і червоні кольори, робота «морозом», – гладдю, полотно, геометр. мотив, розм. 16 x 4 см
107.	Село Дуків пов. Здовбунів, 1935 <i>с. Жуків Славуцький район Хмельницька область</i>	XIX	Частина чоловічої пазухи, чорні і червоні кольори. Згеометризовані квіти немов зірки. Робота хрестиками на полотні, розмір 6 x 7
108.	Село Воротнів пов. Луцьк, 1933 <i>с. Воротнів Луцький район Волинська область</i>	XX	Частина оздоби з рушника. Чорні і червоні кольори. Тканина, гафт звичайний, геометр. мотив, полотно, розмір – 15 x 2 см.
109.	Село Яринівка пов. Костополь, 1934 <i>с. Яринівка Березнівський район Рівненська область</i>	XX	Оздаба полотняного рушника. чорні і темно-червоні кольори, робота «гладдю», геометр. стиль, розмір – 17 x 6 см.
110.	Село Липа пов. Дубно, 1935 <i>с. Липа Дубенський район Рівненська область</i>	XIX	Частина рушника тканого в червоних і чорних кольорах в паски розмір – 12 x 2 см.
111.	Ракітно пов. Ковель, 1938 <i>с. Рокитне Рокитнівський район Рівненська область</i>	XVIII	Оздаба тканого рушника, чорні, білі і сині кольори. Жалібний рушник та до образів /покривання гробу, тощо/. Стародавній мотив геометричний, вплив східній. Полотно, розмір 15 x 7 см.
112.	м. Любомль пов. Ковель 1937 <i>м. Любомль Любомльський район Волинська область</i>	XVIII	Частина рушника тканого на полотні, червоними, синіми, білими, жовтими нитками та зеленими. Частина вишита півхрестиками. Рушник для обрядових потреб святкових і весільних. Геометрич. орнамент, розм. 7 x 9 см.
113.	Село Нараїв пов. Дубно 1935 <i>с. Нараїв Бережанський район Тернопільська область</i>	XIX	Частина скатертини тканної з грубого полотна. Червоні, сині і білі кольори в паски розмір 15 x 4 см.

114.	Село Симонов пов. Рівне <i>с. Симонів</i> <i>Гощанський район Рівненська</i> <i>область</i>	XX	Оздаба рушника. Геометричний киевський орнамент змодернізований у кольорах – червоних, чорних, жовтих, і зелених. полотно, розмір – 22 x 5 см.
115.	Село Підкаміння біля Почаєва 1934 <i>сmt. Підкамінь</i> <i>Бродівський район</i> <i>Львівська область</i>	XIX	Частина тканого і вишиваного рушника. Геометричний орнамент, жовтого, синього, коричн. кольору розмір – 7 x 3 см.
116.	Село Городок пов. Рівне 1944 <i>с. Городок Рівненський район</i> <i>Рівненська область</i>	XIX	Тканний і вишитий рушник, червоні, сині, жовті кольори, геометр. стиль, полотно, роз. 15 x 2 см.
117. 118. 119. 120. 121. 122.	ело Липа пов. Дубно, 1936 <i>с. Липа</i> <i>Дубенський район</i> <i>Рівненська область</i>	XIX	Взірці тканих килимів в різнокольорові паси, вовняні.
123.	Село Лопатин Полісся, 1936 <i>сmt. Лопатин</i> <i>Радеківський район</i> <i>Львівська область</i>	XIX	Комір сорочки, чорні і червоні кольори, хрестиками, рослинний мотив, полотно, розмір – 25 x 5 см.
124.	Село Старі Коні Полісся, 1936 <i>Городище в с. Нобель є залишком поселення с. Старі Коні</i> <i>Зарічненський район</i> <i>Рівненська область</i>	XIX	Частина рушника. Роб. хрестиками, чорні і червоні кольори. Геометричний мотив місцевого походження, розмір – 20 x 5 см., полотно.
125.	Село Острів пов. Дубно 1937 <i>с. Острів</i> <i>Дубенський район</i> <i>Рівненська область</i>	XIX	Манжет сорочки, хрестиками, чорні і червоні кольори, геометрич. мотив місцевого характеру, полотно, розмір – 18 x 3 см
126.	Село Пляшева пов. Дубно, 1934 <i>с. Пляшева</i> <i>Радивилівський район Рівненська</i> <i>область</i>	XIX	Манжет сорочки, хрестиками, геометричний мотив, чорні і червоні кольори, місцеве походження орнаменту, полотно, розмір – 17 x 4 см.
127.	Село Більов пов. Рівне 1935 <i>с. Білів</i> <i>Рівненський район</i> <i>Рівненська область</i>	XIX	Комір жіночої сорочки, хрестиками, чорні і червоні кольори, рослинні мотиви, місцевий орнамент, розмір 20 x 18 см.
128.	Село Сатіїв пов. Рівне <i>с. Сатіїв</i> <i>Дубенський район</i> <i>Рівненська область</i>	XIX	Комір сорочки, хрестиками, рослинний мотив, чорні і червоні кольори, місцевий орнамент, розмір – 33 x 3 см.

129.	Село Голоби пов. Ковель, 1937 <i>сmt. Голоби Ковельський район Волинська область</i>	XIX	Комір сорочки, хрестиками, геометричний орнамент північно східного впливу, розмір 35 x 5 см.
130.	Село Уховецьк пов. Ковель 1937 <i>с. Уховецьк Ковельський район Волинська область</i>	XIX	Комірець дитячої сорочки. Хрестиками роблений, геометричний мотив місцевого походження, розмір 13 x 2 см.
131.	Галичина 1938 <i>Львівська Івано-Франківська Тернопільська області</i>	XIX	Манжет, оригінальна робота, сині і червоні кольори. розмір – 18 x 4 см.
132/133.	Гуцульщина 1938 <i>Південно-східна частина Українських Карпат</i>	XIX	Коміри жупана, оригінальна робота місцевого характеру Геометричний мотив східно-південного впливу / Балкани/. розмір – 35 x 5 см.
134.	Село Копитків пов. Здолбунів, 1936 <i>с. Копитків Корецький район Рівненська область</i>	XIX	Взірець роботи хрестиками, чорні і червоні кольори, рослин. мотив, розмір – 18 x 6 см.
135.	Село Колки пов. Луцьк, 1937 <i>с. Колки Маневицький район Волинська область</i>	XIX	Частина коміра, рослинні мотиви, хрестиками, чорні і червоні кольори, орнамент місцевого характеру. розмір – 18 x 4 см.
136.	м. Сарни 1943 <i>м. Сарни Рівненська область</i>	XIX	Пазуха чоловічої сорочки. Рослинний мотив, чорні і червоні кольори, полотно, розмір – 16 x 7 см.
137.	Село Перевередів пов. Дубно <i>с. Перевередів Млинівський район Рівненська область</i>	XIX	Манжет сорочки, рослин. орнамент, чорні і червоні кольори розм. 18 x 3 см.
138.	Село Загайці пов. Кремянець, 1936 <i>с. Загайці Підгаєцький район Тернопільська область</i>	XIX	Частина рукава жіночої сорочки, рослин. мотив, чорні і червоні та жовті кольори, хрестиками, місцевий орнамент, розмір – 24 x 17
139.	Село Боремель пов. Луцьк, 1933 <i>с. Боремель Демидівський район Рівненська область</i>	XIX	Частина рушника, хрестиками, геометричний і рослинний мотив, червоні, сині і чорні кольори, північний вплив, розмір – 38 x 13 см.
140.	Село Басів Кут пов. Рівне, 1943 <i>м. Рівне Рівненська область</i>	XIX	Частина рушника, хрестиками, геометрич. мотив, чорні і червоні кольори, півн. вплив, розмір – 17 x 4 см.
141.	Село Деражно пов. Рівне, 1934 <i>с. Деражне Костопільський район Рівненська область</i>	XIX	Частина рушника, хрестиками, геометр. мотив, жовті, червоні, чорні кольори. Місц. характр, розм. 23 x 12 см.

142.	Вишневець пов. Кремянець 1937 <i>сmt. Вишнівець, до 1939 року Вишневець Збаразький район Тернопільська область</i>	XIX	Пазуха, хрестиками, рослин. і геометр. мотив. Східний вплив. Чорні і червоні кольори, 16 x 4 см
143.	Село Дермань пов. Здовбунів, 1936 <i>с. Дермань Здолбунівський район Рівненська область</i>	XVIII	Пазуха чоловічої сорочки, рослинний мотив місцевого походження, чорні і червоні кольори, полотно, 14 x15 см
144.	Село Стубло пов. Здовбунів, 1934 <i>с. Стеблівка Здолбунівський район Рівненська область</i>	XVIII	Пазуха чоловічої сорочки, рослинний згеометризований мотив, східного впливу, чорні і червоні кольори, 23 x 14 см
145.	Село Бочаниця пов. Рівне, 1933 <i>с. Бочаниця Гоцанський район Рівненська область</i>	XX	Частина рушника, рослин. мотив хрестиками, чорні і червоні кольори, перкаль, 21 x 6 см
146.	Село Завізов пов. Здовбунів 1932 <i>с. Завізів (до 2009 року – Завозів) Острозький район Рівненська область</i>	XX	Частина рушника, рослинно-тваринний мотив хрестиками, місцевий характер / червоні і чорні фарби, 18 x 9 см.
147.	Село біля Божої Гори біля Почаєва 1935 <i>Кременецький район Тернопільська область</i>	XIX	Частина рушника, рослинний мотив, хрестиками, червоні і чорні кольори, місцева орнаментация, 25 x 14 см.
148.	Село Варинуха пов. Корець, 1942 <i>хутір Воронуха Корецький район Рівненська область</i>	XVII	Пазуха чоловічої сорочки, рослинний мотив хрестиками, місцевого походження мотив, чорні, червоні і сині кольори, грубе полотно, 22 x 9 см.
149.	Село Свиноухи Пов. Ковель-Луцьк <i>с. Привітне Локачинський район Волинська область</i>	XIX	Пазуха чоловічої сорочки, рослин. мотив хрестиками, чорні і червоні кольори, місцевий орнамент, полотно, 22 x 15 см
150.	Село Уховецьк пов. Ковель 1937 <i>с. Уховецьк Ковельський район Волинська область</i>	XVIII	Частина жіночого рукава, рослинно-тваринний мотив, хрестиками, / рожі і бджоли/ 15 x 14 см.
151.	Село Мощаниця пов. Дубно, 1935 <i>с. Мощаниця Острозький район Рівненська область</i>	XVIII	Частина рукава жіночої сорочки. Рослинний мотив місцевого походження, хрестиком, 20 x 18 см.
152.	пов. Дубно 1935 <i>Дубенський район Рівненської області</i>		Місцеве походження, хрестиками, полотно, червоні і чорні кольори 25 x 18 см.
153.	Село Дорогостаї пов. Дубно 1936 <i>с. Малі Дорогостаї Млинівський район Рівненська область</i>	XIX	Пазуха чоловічої сорочки і комір. Рослинний мотив, червоні і чорні кольори, хрестиками, грубе полотно, місцевий орнамент, 12 x 20 см.

154./155.	Село Козлин пов. Дубно, 1935 с. Козлин Рівненський район Рівненська область	XIX	Частина рушника, рослинний мотив місцевого походження, чорні і червоні кольори, хрестиками, 32 x 1 см.
156.	Село Княгинин пов. Луцьк 1936 с. Княгинин (до 2008 року – Княгинине) Дубенський район Рівненська область	XVIII	Чоловіча пазуха, рослинний мотив, червоні і чорні кольори, хрестиками, 17 x 9 см.
157.	Село Могиляни пов. Здолбунів, 1932 с. Могиляки Острозький район Рівненська область	XIX	Частина рушника, рослинні мотиви, хрестиками, чорні і червоні кольори, 8 x 6 см.
158.	Село Вілігори пов. Здолбунів с. Валигури (до 2019 року – Валигори) Кременський район Тернопільська область	XVIII	Частина чоловічої пазухи, рослин. мотив, хрестиками, червоні і чорні кольори, схудний вплив, 17 x 5 см.
159.	Село Погорілці пов. Дубно, 1935 с. Привільне Дубенський район Рівненська область	XIX	Пазуха чоловічої сорочки, рослин. мотив, хрестиками червоні і чорні кольори, місцевий орнамент, 20 x 6 см.
160.	Село Олександрія пов. Рівне 1935 с. Олександрія Рівненський район Рівненська область	XIX	Пазуха чоловічої сорочки, рослин. мотив, хрестиками, місцев. характер, чорні і червоні кольори, 22 x 7 см.
161.	Село Горбаків пов. Рівне 1937 с. Горбаків Гоцанський район Рівненська область	XIX	Частина рушника, росли. мотив, хрестик. чорні і червоні кольори, 23 x 9 см.
162./163.	М. Остріг м. Остріг Острозький район Рівненська область	XIX	Пазуха і комір чоловічої сорочки, рослин. геометричний мотив, в жалібних кольорах, вплив північно-східний, 36 x 15 см.
164.	Камінь Каширськ м. Камінь-Каширський Волинська область	XIX	Частина рушника, геометр. мотив місцевого походження, хрестиками, червоні і чорні кольори, 30 x 7 см.
165.	Село Коростова пов. Здолбунів 1936 с. Українка Острозький район Рівненська область	XIX	Частина рушника, хрестиками і гладдю, геометр. мотив місцевого походження, 24 x 7 см.
166.	Село Пелча пов. Дубно 1936 с. Повча Дубенський район Рівненська область	XIX	Манжет сорочки, геометр. мотив хрестиками, червоні і чорні кольори, місцеві характер /мотив з часів кріпацтва/ полотно, 15 x 3

167.	Село Вірля пов. Кремянець <i>с. Вірля (до 1933 року Урля) Баранівський район Житомирська область</i>	XIX	Пазуха чоловічої сорочки, геометр. мотив, півхрестиками, оригінальна робота місцевого характеру, 23 x 4 см.
168.	Село Деражно пов. Рівне <i>с. Деражне, Костопільський район Рівненська область</i>	XIX	Частина рушника /тканина і вишив-ка/ в трьох кольорах, геом. мотив, 12 x 8 см.
169.	Ковельщина 1937 <i>Ковельський район Волинська область</i>	XIX	Комірець чоловічої сорочки, півхрестиками, червоні і чорні кольори, геометр. орнамент, місцевого походження, 12 x 3 см.
170.	М. Маціїв Ковельщина <i>сmt. Луків (Мацеїв до 1946 року) Турійський район Волинська область</i>	XIX	Частина рушника тканного і вишитого, двохстороння робота, геометр. мотив, чорні і сині кольори, 8 x 10 см.
171.	Село Городок Рівненщина <i>с. Городок Рівненський район Рівненська область</i>	XX	Частина рушника, геометр. мотив, півхрестиком, чорні кольори, 9 x 3 см.
172.	м. Острожець пов. Дубно <i>с. Острожець, Млинівський район Рівненська область</i>	XIX	Частина тканного і вишив. рушника в трьох темних кольорах, геометр. мот. 15 x 5 см.
173.	Ковельщина <i>Ковельський район Волинська область</i>	XIX	Частина ткан. і виш. рушника, геометр. орнамент в чотирьох кольорах 12 x 8, місцевого походження.
174. 175. 176. 177. 178. 179.	М. Остріг <i>м. Остріг Острозький район Рівненська область</i>	XX	Модерні взірці, хрестиком, геометр. орнамент в чорні і червоні фарби, мотиви старі але змодернізовані.
180. 181. 182.	Домбровиця Полісся <i>м. Дубровиця Дубровицький район Рівненська область</i>	XIX	Частина рушників, робота заволокою, двохсторонне шиття, геометр. орнамент, червоні і білі кольори, місцевий характер.
183. 184. 185. 186. 187. 188.	Рівненщина <i>Рівненська область</i>	XX	Модерні взірці двохстороннього шиття занизуванням та гладдю на грубому сірому полотні, геометр. орнамент, червоні кольори з домішкою білого і чорного кольору.
189. 190. 191.	Село Ступно пов. Дубно <i>с. Ступно Здолбунівський район Рівненська область</i>	XVIII	Тканини – стірки та рушники в пасясті і геометр. орнаменти червоного кольору з домішкою блакитного і чорного, місцевий характер.
192.	Село Степань Костопольщина <i>сmt. Степань Сарненський район Рівненська область</i>	XIX	Частина рушника Вишивання хрестиками, геометр. орнамент в червоні та сині кольори на грубому полотні, північний вплив, 36 x 14 см.

193.	” ”	XIX	” ” ” 40 x 4 см.
194.	Село Злинець пов. Дубно с. Злинець (до 2008 – Злинці), Дубенський район Рівненська область	XIX	Комір чоловічої сорочки, хрестиками, геометр. орнамент, місц. характер, чорні і червоні кольори, 27 x 3 см.
195.	Село Велика Глуша Костопольщина с. Велика Глуша Любешівський район Волинська область	XVIII	Комір чоловічої сорочки, хрестиками, місц. походження, чорні і червоні кольори. 23 x
196.	Село Старі Коні Полісся Городище в с. Нобель є залишком поселення с. Старі Коні Зарічненський район Рівненська область	XIX	Манжет жіночої сорочки, хрестиками, геометр, мотив, місц. походження, червоні і чорні кол. 20 x 5 см.
197.	Село Здовбиця пов. Здовбунів с. Здовбиця Здолбунівський район Рівненська область	XX	Манжет дівочої сорочки, хрестиками і півхрестиками, геометр. місцевий орнамент, перкаль, 14 x 3 см., чорні і червоні кольори.
198.	1933 р. с. Постійно пов. Костополь с. Постійне Костопільський район Рівненська область	XVIII	Част. пазухи чол. сорочки, робота хрестиком. Геометр. місцев. орнам. Чорне і черв. кол. 8 x 4. Полотно грубе.
199.	1933 р. с. Загайці пов. Кремянець с. Загайці Підгаєцький район Тернопільська область	XIX	Манжет дит. сорочки. Роб. хрест. Черв. і чорні кол. Геометр. орнамент. Західного (не розбірливо) 15 x 3.
200.	1933 р. Ковельщина Ковельський район Волинська область	XIX	Част. рушника. Хрестик. роб. Геометр. місц. орнам. Черв. і чорні кол. 18 x 4.
201.	1937 р. Село Любитов с. Любитів Ковельський район Волинська область	XIX	Пазуха чол. сорочки. Хрест. геом. місц. орн. Чорні і черв. кол. полотно. 22 x 10.
202.	1938 р. Ковель м. Ковель Ковельський район Волинська область	XX	Змодернізований взір. старого геом. орнам. Східного впливу. Комір сорочки чол. Перкаль. Чорні білі і черв. кол. (не розбірливо) 12 x 4.
203.	1934 р. Кам. Каширськ м. Камінь-Каширський Волинська область	XVIII	Манжет рукава дитн. сор. Хрест. рослинний мотив. Черв. і блакитний (вилин) колір. Місцевий орн. 18 x 4. Полотно.
204.	1934 р. Ковельщина м. Ковель Ковельський район Волинська область	XVIII	Частина дитн. рукава. Мереживо хрест. вишивано. Росл. орнам. старовинного типу (не розбірливо) робота. Червоні, сині і чорні кол. грубе полотно 16 x 19.
205.	1934 р. М. Рокитно м. Рокитно Рокитнівський район Рівненська область	XVIII	Манжет рукава дитн. сор. Хрест. росл. мотив орн місцев. старов. характеру. Червоні і сині фарби з дом. жовтої. Полотно. 18 x 4.

206.	1937 р. с. Уховецьк с. Уховецьк Ковельський район Волинська область	XX	Частина рукава дитн. сорочки. росл. мотив. Хрестиком. Черв. і сині кол. Перкаль. 18 x 5.
207.	1935 р. с. Преверезов пов. Дубно с. Перевередів Млинівський район Рівненська область	XVIII	Пазуха чол. сорочки. Хрест. Старов. місцев. росл. та тварин. Черв. і чор. кол. Полотно. 20 x 7.
208.	1936 р. с. Збитин пов. Дубно с. Збитин Дубенський район Рівненська область	XIX	Част. пазухи чол. сорочки. Росл. мотив хрестиками, місцев. харак. черв. і чорні кол. Полотно. 18 x 4.
209.	1935 р. с. Пляшева пов. Дубно с. Пляшева Радивилівський район Рівненська область	XVIII	Част. жін. рукава. Хрест. рослин. стар. орнам. Черв. і чорні кол. Полотно грубе. 16 x 12.
210.	1932 р. с. Костянець пов. Дубно с. Костянець Дубенський район Рівненська область	XX	Част. жін. рукава. Хрест. росл. модер. мотив. Чорні, черв. і жовті кол. Перкаль. 13 x 6.
211.	1931 р. с. Завізов пов. Здовбунів с. Завізів (до 2009 року – Завозів) Острозький район Рівненська область	XIX	Част. рушника. Хрест. рослинно-твар. мотив. місцев. характер. з півничком. черв. чорні і голубі кол. 30 x 16.
212.	1931 р. с. Завізов пов. Здовбунів с. Завізів (до 2009 року – Завозів) Острозький район Рівненська область	XX	Росл. мотив. «барокового стилю». Хрест. роб. на полотні. Черв. і чорні кол. 22 x 5.
213.	1937 р. с. Ставок пов. Костопіль с. Ставок Костопільський район Рівненська область	XIX	Комірець. Чорні і червоні кольори. Перкаль. 23 x 10. Орнам. місцев. характеру.
214.	1935 р. с. Городок пов. Рівне с. Городок Рівненський район Рівненська область	XIX	Комірець чол. сор. Робота Хрестиком. Геометр. орнам. місцев. походження. Чорні і черв. кол. Полотно. 18 x 3.
215.	1936 р. с. Гільча пов. Здолбунів с. Гільча Друга Здолбунівський район Рівненська область	XX	Част. жін. фартуха. Хрест. росл. мот. місц. поход. Перкаль. Черв. чорні і жовті кол. 18 x 6.
216.	1936 р. м. Голоби пов. Ковель сmt. Голоби Ковельський район Волинська область	XIX	Част. жін. рукава. Хрест. геом. місц. орнам. Черв. і чорні кол. Полотно. 20 x 8.

217.	1930 р. с. Дуліби пов. Рівне с. Дуліби Гощанський район Рівненська область	XX	Манжет жін. сор. росл. мот. Хрест. Черв. чорні і жовті кол. Перкаль. 17 x 6.
218. 219.	1935 р. Сарни м. Сарни Сарненський район Рівненська область	XIX	Ткані рукави жін. сорочки, здійснен- ням вишиванням занизування. Геом. місцевий (не розбірливо). Черв. сині і білі кол. Полотно.
220. 221. 222.	1936 р. Домбровиця Полісся м. Дубровиця Дубровицький район Рівненська область	XIX	Оздаба рушників полотняних, роб. заволокою, геометр. орнамент. Черв. і білі фарби.
223. 224. 225.	1934 р. пов. Дубно Дубенський район Рівненська область	XIX	Част. (не розбірливо) тканини (не розбірливо) Кольорові: чорні, червоні, жовті і білі.
226.	1936 р. с. Стубло пов. Здовбунів с. Стеблівка Здолбунівський район Рівненська область	XIX	Част. пазухи чол. сорочки. Хрестиками, геометр. орнамент місц. походження. Черв. і чорні кол. 18 x 5. Полотно.
227.	1936 р. с. Березіни пов. Крем'янець с. Березини Радивилівський район Рівненська область	XIX	Пазуха чол. сор. Хрестиком робота, геометр. орн. місцев. походження. Черв. і чорні кол. 17 x 10. Полотно.
228.	1931 р. с. Мирогоща пов. Дубно с. Мирогоща Перша Дубенський район Рівненська область	XX	Пазуха чол. сор. Хрестиком роб. геом. орнамент, вплив галицьких часів. Черв. і чорні кол. 17 x 7. Полотно.
229.	1937 р. с. Буца пов. Дубно с. Буца Здолбунівський район Рівненська область	XVIII	Оздаба рушника, хрестиком, геом. мотив. місц. походження, черв. і чор- ні кол. Полотно грубе 20 x 4 см.
230.	1936 р. с. Дунаїв пов. Крем'янець с. Дунаїв Кременецький район Рівненська область	XIX	Част. пазухи чол. сор. Хрестиком. геом. орнам. місц. погодження Черв. і чорні кол. Полотно. 9 x 3.
231.	1935 р. м. Млинів пов. Дубно снт. Млинів Рівненська область	XX	Частина жіночого рукава. Хрестиком. геом. орнам. Черв. і чорні кол. Полотно. 18 x 16.
232.	1935 р. Шумськ пов. Крем'янець м. Шумськ Тернопільська область	XIX	Част. рушника. Хрестиком, геом. орн. місцевого походження. Черв. і чорні кол. Полотно. 16 x 7.
233.	1936 р. с. Будераж пов. Здовбунів. с. Будераж Здолбунівський район Рівненська область	XIX	Част. рушника. Хрестиком. геом. орн. західного впливу, черв. і чорні кол. Полотно. 17 x 3.

234.	1937 р. м. Ковель <i>м. Ковель</i> <i>Волинська область</i>	XVIII	Пазуха чол. сор. Хрестиком. геом. місцев. орнамент. Черв. чорні і жовті кол. на полотні 18 x 9.
235.	1937 р. м. Рожище пов. Луцьк <i>м. Рожище</i> <i>Рожищенський район</i> <i>Волинська область</i>	XIX	Пазуха чол. сор. Хрест. геом. орнам. місцевий на полотні чорні і черв. кол. 25 x 23.
236.	1937 р. с. (не розбірливо)	XIX	Пазуха чол. сор. з комірцем. Хрест. геом. мотив місцевий. Черв. чорні зелені кол. Полотно. 25 x 12.
237.	1937 р. ” ”	XIX	Комірець з пазухою чол. сор. Хрестиком. геом. мотив місц. походження.
241.	1936 р. с. Постійно пов. Костополь <i>с. Постійне</i> <i>Костопільський район</i> <i>Рівненська область</i>	XX	Пазуха чол. сор. Гладдю і півхрестиком робота. Черв. і чорні кол. рослинний і геом. мотив місц. походження на полотні 18 x 15.
242.	1936 р. с. Студянка пов. Крем'янець <i>с. Студянка</i> <i>Дубенський район</i> <i>Рівненська область</i>	XIX	Част. пазуха чол. сор. Півхрестиками робл. Чорні і черв. кол. орнам. (не розбірливо) східного впливу на пол. 12 x 13.
243.	1939 р. с. Чернавчиці пов. Брестський <i>м. Чернавчиці</i> <i>Брестська область</i> <i>Білорусія</i>	XX	Змодерніз. взірець вишивки на рушнику. Черв. і чорні кол. роб. гладдю на полотні. 20 x 5.
244.	1933 р. с. Бичаль пов. Рівне <i>с. Бичаль</i> <i>Костопільський район</i> <i>Рівненська область</i>	XVIII	Оздаба жіночого рукава. Хрестиком робл. мотив місц. походження. Черв. і чорні. Грубе полотно. 10 x 6.
245.	1938 р. Ковельщина <i>Ковельський район</i> <i>Волинська область</i>	XIX	Оздаба рушника з груб. полотна. Хрестиком. орнаментний рослинний, мотив місц. походження. 19 x 8.
246.	1934 р. с. Судобичі пов. Дубно <i>с. Судобичі</i> <i>Дубенський район</i> <i>Рівненська область</i>	XIX	Частина чол. коміра згеом. рослин. мотив місц. походж. Хрестик. Черв. і чорні кол. 20 x 4.
247.	1936 р. с. Колодинка пов. Рівне <i>с. Колоденка Рівненський район</i> <i>Рівненська область</i>	XIX	Манжет жін. сорочки. Хрест. росл. і геом. мотив орнам. роботи. Чорні, черв. і білі нитки. Полотно 24 x 5.
248.	1936 р. с. Млинів пов. Дубно <i>снт. Млинів</i> <i>Млинівський район</i> <i>Рівненська область</i>	XIX	Чолов. пазуха. Хрест. росл. мотив місц. характеру. Черв. і чорні кол. Полотно. 20 x 13.

249. 250. 251.	1937 р. с. Спасів пов. Дубно с. Спасів Здолбунівський район Рівненська область	XIX	Комір чол. сор. Хрестиком. рослині мотиви місц. походження на полотні. Черв. і чорні кол. 36 x 4.
252.	1939 р. с. Здовбиця пов. Здобунів с. Здовбиця Здолбунівський район Рівненська область	XIX	Пазуха чол. сор. Хрестиком. Орнам. росл. і твариний (імітація орнаменту лігучої миші) Черв. і чорні к. Полотно. 23 x 19.
253.	1936 р. с. Збитин пов. Дубно с. Збитин Дубенський район Рівненська область	XIX	Част. рушника. Хрестиками. росл. місц. мотив. Чорні і черв. к. на полотні. 20 x 15.
254. 255. 256. 257. 258.	1930 р. с. Мирогоща пов. Дубно с. Мирогоща Перша Дубенський район Рівненська область	XIX	Комірець чол. сор. Хрестиком. рослинний мотив орн. місцевого походження. Чорні і черв. кол. на полотні.
259.	1936 р. с. Птича пов. Дубно с. Птича Здолбунівський район Рівненська область	XIX	Манжет чол. сорочки. Хрестиком. стародавній росл. орнам. місцев. походження. Черв. і чорні кол. пол. 18 x 5.
260.	1932 р. с. Новосілки пов. Рівне с. Новосілки Млинівський район Рівненська область	XIX	Част. ком. чол. сор. Хрест. росл. місц. орнам. Черв. і чорні. Перкаль. 8 x 4.
261.	1930 р. с. Завізов пов. Здобунів с. Завізів (до 2009 року – Завозів) Острозький район Рівненська область	XIX	Манжет чол. сор. Хрест. геом. мотив старого місцев. пох. Черв. і чорні к. Полотно. 16 x 4.
262. 263.	1935 р. с. Постійно пов. Костополь с. Постійне Костопільський район Рівненська область	XIX	Ком. жін. сор. Хрест. росл. мотив місцев. поход. Черв. і чорні кол.
264.	1937 р. с. Уховець пов. Ковель с. Уховецьк Ковельський район Волинська область	XX	Геом. орнам. робота орнам. гладдю. 34 x 7.
265.	1936 р. пов. Кременець Кременецький район Тернопільська область	XIX	Част. пазухи чол. сор. Хрест. геом. місц. орн. Черв. і чорні. Полотно. 15 x 5.
266.	1935 р. Домбровиця м. Дубровиця Рівненська область	XIX	Част. рушника. Заволіка. Черв. і сині кол. геом. орн. 38 x 4. Полотно.

267. 268.	1936 р. м. Сарни <i>м. Сарни</i> <i>Рівненська область</i>	XIX	Част. рушників. Заволіка. Геом. місцев. орнам. Черв. і білі кол.
269. 270. 271. 272. 273. 274.	1935 р. Волинь <i>Волинська область</i>	XX	Модерний взірець заволікою, гладдю і низиний. Черв. і білі кол. на грубому полотні. Геом. мотив.
275.	1935 р. с. Басів-Кут пов. Рівне <i>м. Рівне</i> <i>Рівненська область</i>	XX	Комірець чол. сор. Хрест. Коричневі, черв. і зел. кол. на перкалю. росл. мотив.
276. 277. 278.	1935 р. Костопіль <i>м. Костопіль</i> <i>Рівненська область</i>	XIX	Двобортне низинне шиття рушників. Геом. місцев. орнам. Черв. і білі кол. на полотні.
279.	(не розбірливо) пов. Корець 1935 р. <i>Корецький район</i> <i>Рівненська область</i>	XVIII	Манжет жін. рукава. Робота Хрестиком, росл. мотив. Черв. і чорні, полотно 18 x 3.
280.	с. Став пов. Рівне 1934 р. <i>с. Ставки</i> <i>Рівненський район</i> <i>Рівненська область</i>	XVIII	Част. пазухи чол. сорочки. Хрест. росл. мотив. Черв. і чорні кол. Полотно 11 x 6.
281.	с. Головниця 1935 р. пов. Корець <i>с. Головниця</i> <i>Корецький район</i>	XIX	Част. коміра чол. сор. Хрест. росл. мотив. Черв. і чорні. на полотні 17 x 5.
282.	Жабокриці пов. Дубно 1937 р.	XIX	Пазуха чол. сор. Хрестиком, росл. згеометризов. мотив. Черв. і чорні кол. Полотно 18 x 8.
283.	с. Дитиниці пов. Дубно 1933 р. <i>с. Дитиничі</i> <i>Дубенський район</i> <i>Рівненська область</i>	XIX	Манжет сорочки. Хрестиком. росл. мотив. Черв. і чорні. 16 x 3.
284.	с. Битен 1938 р. пов. Ковель <i>с. Битень</i> <i>Ковельський район</i> <i>Волинська область</i>	XVIII	Манжет сорочки. Хрестиком. рослин. згеометризов. мотив. Черв. і чорні. Полотно 19 x 6.
285.	с. Смоляри пов. Остріг <i>с. Смолярі</i> <i>Старовижівський район</i> <i>Волинська область</i>	XVIII	Пазуха чол. сор. Хрестиком. росл. мотив. черв. і чорні. Полотно 11 x 12.
286.	Костополь Полісся <i>м. Костопіль</i> <i>Рівненська область</i>	XVIII	Част. коміра сорочки. Хрестиком. Черв. і чорні кол. рослин. мот. Полотно 18 x 4.

287./288.	Домровиця Полісся м. Добровиця Рівненська область	X	
369.	Колкі пов. Луцьк 1937 р. с. Колки Маневицький район Волинська область	XIX	Част. рукава жін. сорочки (рукав). Хрест. рослин. мотив місцев. пох. Черв. і чорний орн. на перкаль 30 x 7.
370.	с. Новомилськ пов. Здолбунів с. Новомилськ Здолбунівський район Рівненська область	XIX	Прикраса жін. рукава - сорочки. Хрест. росл. мотив місц. пох. Черв. і чорні кол. на тонкому пол. 25 x 11.
371.	с. Плоска пов. Дубно с. Плоска Рівненський район Рівненська область	XIX	Част. пазухи чол. сорочки. Робота (не розбірливо) півхрестиками і «мо- розом» (гладь). Геом. орн. місц. хар. Черв. і чорні кол. грубий перкаль 14 x 10.
372.	Місто Боремель пов. Луцьк с. Боремель Демидівський район Рівненська область	XIX	Пазуха чол. сорочки. Хрест. геом. мо- тив місцевого пох. Чорні і черв. кол. Полотно 24 x 10.
373.	с. Сатіїв пов. Рівне с. Сатіїв Дубенський район Рівненська область	XVIII	Част. рушника. Хрест. геом. мот. місц. походження. Черв. і чорні кол. 10 x 12.
374.	с. Рудня Почаєвська пов. Крем. с. Рудня Радивилівський район Рівненська область	XVIII	Част. жін. рукава сор. Хрест. росл. місц. мотив. Черв. і чорні кол. Полотно 12 x 8.
375.	с. Озеро пов. Луцьк с. Озерце, Ківерський район Волинська область	XVIII	Част. пазуха чол. сорочки укр. шлях- ти. Хрест. росл. мотив. Чорні і черв. кол. Полотно 13 x 6.
376.	с. Острожець пов. Дубно с. Острожець Млинівський район Рівненська область	XVIII	Част. пазухи чол. сор. Хрест. росл. місц. мотиву. полотно. Черв. і чорні кол. 18 x 9.
377. 378. 379.	(не розбірливо) пов. Рівне Рівненська область	XVIII	Орнамент жалібної. росл. мотиву на полотні і перкалю. Вживались при траурних обрядах.

380. 381. 382. 383. 384. 385.	с. Листвин та Мощаниця пов. Дубно с. Листвин Дебенський район с. Мощаниця Острозький район Рівненська область	XVIII	Комірець чол. сорочки. росл. мотиву орнам. місцев. походж. Полотно, черв. і чорні кол.
386.	с. Залізниця пов. Рівне с. Залізниця Корецький район Рівненська область	XVII	Взірець пазухи чол. сорочки з XVI ст. Відображають сумні часи кріпацтва. Хрестиком і півхр. геом. мотив грубе полотно стр. 18 x 23. Черв. і чорні к.
387.	с. Деражно пов. Рівне с. Деражне Костопільський район Рівненської області	XVIII	Взірець з давніх кріп. часів. Пазуха чол. сор. Хрестиком. геом, мотив місц. походження. Полотно 22 x 12.
388.	с. Мільча пов. Дубно с. Мільча Дубенський район Рівненська область	XVIII	Пазуха чол. сор. Робота хрестиком геом. орнам. місц. походження. Черв. і чорні кол. Полотно 25 x 14.
389.	” ”	”	” ” ” ” 36 x 5.
390.	с. Пульмно пов. Володимир-Волинський с. Пульмо Шацький район Волинська область	XIX	Част. пазухи чол. сор. Хрестиком. геом. мотив західний. Черв. і чорні к. Полотно 13 x 6.
391.	Жабокриці пов. Дубно 1937 р.	XVIII	Пазуха чол. сор. Морозом шиття. геом. орн. місц. характеру. Полотно черв. і блакитні кол. 22 x 11.
392.	с. Обгав пов. Дубно м. Соснівка (до 1949 року називалось Обгів) Дубенський район Рівненська область	XIX	Пазуха чол. сор. Хрестиком. росл. орн. місц. походж. Черв і чорні к. Полотно 18 x 3.
393.	” ”	”	” ” ” ” 21 x 23.
394.	с. Новомильск пов. Здовбунів с. Новомильськ Здолбунівський район Рівненська область	XVII	Част. жіночого рукава. Хрестиком. Мотив геометричний. (не розбірливо) 23 x 25.
395. 396.	с. Н. Жунів пов. Рівне с. Старожуків (колишня назва Жуків) Рівненський район Рівненська область	XVIII	Част. рушників. Хрестиком. Старий укр. орнамент XIII-XV в. геометричний. Чорні і черв. кол.

397. 398. 399. 400.	Західна Галичина (Львівська, Івано-Франківська, Тернопільські області) Гуцульщина (південно-східна частина Українських Карпат) і Прикарп. Україна (Івано-Франківська, Львівська області)	XVIII	Взірець килимової роботи геом. мотив в 4-5 кол. місцев. походж. з домінуванням південно-схід. впливів.
401. 402. 403. 404. 405.	с. Волосківці пов. Острог с. Волосківці Острозький район Рівненська область	XVIII	Взірець. Хрестиком. вишитих росл. мотивів місц. пох. Чорні і черв. кол. на полотні.
406.	с. Вільгори пов. Здовбунів с. Валигури (до 2019 року – Валигори) Кременський район Тернопільська область	XVIII- XIX	Рукав жін. сор. Хрестиком. в рослинні місцеві мотиви. Черв. і чорні кол. Полотно 60 x 22.
407.	с. Жавров пов. Рівне с. Жаврів Гоцанський район Рівненська область	XIX	Пазуха чол. сор. Хрест. росл. мотив місц. пох. Чорні і черв. кол. 25 x 8. Перкаль.
408.	с. Могилани пов. Здолбунів с. Могилани Острозький район Рівненська область	XIX	Пазуха чол. сор. Хрест. Старовиний з XVI в. росл. мотив місц. пох. Черв. і чорні кол. Перкаль 17 x 10.
409.	с. Бугрин пов. Рівне с. Бугрин Гоцанський район Рівненська область	XVII	Част. манжети жін. Хрест. росл. мотив. Черв. і чорні кол. Полотно 10 x 5.
410.	с. Кам'яна Верба пов. Дубно дарунок Т.Татаровської Олени с. Кам'яна Верба Дубенський район Рівненська область	XVIII	Част. манж. жін. сорочки. Хрест. росл. мотив місц. походження. Полотно 7 x 4.
411.	с. Берестечко пов. Дубно с. Берестечко Демидівський район Рівненської області	XIX	Пазуха чол. сорочки. Хрест. рослинно-тваринні мотиви. Місц. орнаментация взірців. Черв. і чорні кол. 18 x 14.
412.	с. Липа пов. Дубно (с. Липа) Дубенський район Рівненська область	XIX	Част. пазухи чол. сор. Хрест. рослн. мотив. Чорні і черв. фарб. Полотно 20 x 6.
413. 414.	Ковельщина Ковельський район Волинської області	XIX	Взірець. Хрестиками росл. мотив. Черв. чорні і жовті кол. перкаль місцеві мотиви.
415.	Вол. Волинськ м. Володимир-Волинський Волинської області	XIX	Манжет жін. сор. Хрестиком росл. мотив. Черв. і чорні к. Полотно 16 x 5.

416.	м. Ковель м. Ковель Волинська область	XVIII	Чол. пазуха. Хрестиком росл. мотив місц. походж. Черв. і чорні кол. Полотно 22 x 14.
------	---	-------	--

Джерела та література

1. Данильчук Г.Ф. Музей в роки воєнного лихоліття. Рівне у долях його мешканців. Рівне, 2012. С. 170-175.
2. Опис Українських вишивок /взірців/ з власної збірки Др. Проф. Юрія Шумовського, бувшого директора Українського Обласного Рівненського Музею в Рівному (1937 р.) // ФДКЗД, КН 6531/Д 3813, арк. 1-18.
3. Листування про організацію міського музею (1941-1943 р.р.) // ДАРО, ф. Р-33, оп.1, спр.9, 21 арк.
4. Шумовський Ю. Зруйноване гніздо, чи історія однієї священицької родини на Волині. США, Саванна, 1995. Т. 1, Ч. 1. С. 171.
5. З українського культурного життя у Варшаві. Варшава. 1944. 16 лютого.
6. Цінне доповнення до етнографічної колекції музею. Свобода Джерсі Сіті. 1981. Ч. 186. С. 3.
7. Наукова бібліотека ДАРО. Skorowidz alfabetyczny do wolynskiego dziennika wojewodzkiego. Luck, urzad wojewodzki wolynski, 1936.
8. Адміністративно територіальний устрій областей. Верховна Рада України, офіційний веб портал. Київ, 2019. URL: <http://static.rada.gov.ua/zakon/new/NEWSAIT/ADM/zmist.html> (дата звернення: 07.02.2019).

Ольга Деревінська

ІСТОРИЧНА ТА КУЛЬТУРНА СПАДЩИНА КРЕМЕНЦЯ ЯК ПРЕДМЕТ ТУРИСТИЧНОГО ЗАЦІКАВЛЕННЯ МІСТОМ

Кременець належить до найдавніших українських міст. Територія Кременця була заселена людьми вже з епохи палеоліту (30 тис. рр. до н. е.). Епоха неоліту представлена пам'ятками Трипільської культури (IV–II тис. р. до н. е.). Епоха ранніх слов'ян і Київської Русі залишила археологічні знахідки на Замковій горі. Зокрема, залишки городища датуються IX ст. [16; с. 5].

Перша історична згадка про місто Кременець, що розкинулось у мальовничій долині біля Замкової гори, датується 1227 роком. Саме тоді, як зазначено в Галицько-Волинському літописі, під стінами Кременецької фортеці відбулася битва між угорським військом короля Андрія II та галицько-волинським воїнством князя Мстислава Удалого [1, с. 356].

1240 рік приніс Кременцю європейську славу, коли витримав штурм і облогу ординців хана Батия.

З 1320 року Кременець перебував у складі Великого князівства Литовського. У 1438 р. поселення першим на Волині отримало Магдебурзьке право, що було одним із важливих чинників культурного й правового зближення України із Західною Європою. У першій половині XVII ст. Кременець став важливим осередком культурного й релігійного життя [11, с. 79].

У 1636 р. при Богоявленському монастирі виникла братська школа, що працювала за навчальним планом Києво-Могилянської колегії. 1638 р. з монастирської друкарні вийшов один із перших підручників із граматики.

Кременчани були активними учасниками Визвольної війни українського народу під проводом Богдана Хмельницького. Восени 1648 р. з їхньою допомогою козацькі війська здобули і зруйнували неприступний Кременецький замок.

У 1805 р стараннями польських діячів

Тадеуша Чацького та Гуго Коллонтая в приміщеннях колишнього єзуїтського колегіуму почала функціонувати Волинська гімназія, у 1819 р. її реорганізовано в лицей. Навчально-матеріальна база цього закладу була досить потужною: бібліотека з 50 тис. томів, фізичний, мінералогічний, зоологічний, нумізмати́чний кабінети, хімічна лабораторія, майстерня з моделями машин і землеробського знаряддя, а також ботанічний сад розведений відомим ботаніком В. Бессером. Волинський лицей проіснував до 1832 р., залишивши по собі гучну славу «Волинських Афін» [5, с. 12].

Із Кременцем пов'язані життя й діяльність багатьох видатних людей. Серед уродженців міста – відомий український композитор Михайло Вериківський, геніальний польський поет Юліуш Словацький, видатний єврейський просвітителі і письменник Ісак Бер-Левінзон; у першій третині XIX ст. в лицей працював знаменитий ботанік Віллібальд Бессер, у духовній семінарії пізніше починав свою блискучу наукову кар'єру український літературознавець академік Микола Петров; у гарнізоні служили славетний російський мандрівник Микола Пржевальський та видатний український історик і мислитель В'ячеслав Липинський. У різні роки місто відвідали Тарас Шевченко, Леся Українка, Микола Костомаров, Оноре де Бальзак, Ференц Ліст. Тут народжувався талант Уласа Самчука та Галини Гордасевич [15, с. 179].

Зважаючи на важливу роль Кременця у вітчизняній історії, уряд України включив поселення в перелік історичних міст нашої країни. У Кременці збереглося багато старовинних споруд. Найвидатнішими серед них є замок, кілька храмів, колишній єзуїтський колегіум, садиба родини Словацьких. Серед найдавніших і цінних споруд давнього Кременця – колишній братський Богоявленський монастир, де нині розташована середня школа №

1. Серед пам'яток архітектури відокремлюються споруди францисканського монастиря XVI століття та костюлу (1636 р). У 1832 році костюл був переосвячений на православний Миколаївський собор. Унікальна споруда XVII–XVIII ст. знаходиться на вулиці Медовій – одній із найдавніших вулиць міста. Це Кременецькі будинки-близнюки, зведені у стилі бароко. Прикрасою міста є Полкова церква. У 60-х роках XIX ст. поблизу міста зупинився 42-й піхотний Якутський полк російської армії. У 1902–1905 рр. на краю військового містечка збудували церкву св. Інокентія Іркутського, якого вважали небесним покровителем полку. Військове містечко за роки війни й революції було зруйноване, а храм, що якось уцілів, переосвятили в ім'я Покрови Пресвятої Богородиці [12, с. 183]. У Кременці в 1854–1857 рр. за проектом французького архітектора Жана Тома де Томона було побудовано костел св. Станіслава, що являється копією Петербурзького костелу св. Катерини. У костелі є цікавий пам'ятник Юліушу Словацькому – роботи знаменитого скульптора Вацлава Шимановського [13, с. 8].

Значну інформацію про давніх жителів міста несуть цвинтарі із збереженими похованнями визначних кременчан. У Кременці збереглося кілька давніх некрополів. Під горою Черчею (де колись стояла церква великомучениці Параскеви П'ятниці) знаходиться П'ятницький цвинтар, який в народі ще називають Козацьким, приписуючи його появу подіям Національної війни 1648–1657 рр.

По сусідству з Богоявленським монастирем міститься старовинний Монастирський цвинтар. Тут поховані викладач Волинського ліцею Віллібальд Бессер, воїни УНР, які полягли в Кременці 1919 року.

Ще одним давнім кладовищем є Туницьке. Цвинтар закладений 1791 року. На кладовищі у склепі родини Янушевських спочиває Соломея з Янушевських Словацька-Бекю – мати Юліуша Словацького [10, с. 8].

На північному схилі гори Воловиці розкинувся Польський цвинтар – кладовище католицької громади Кременця, започатковане 1890 року.

Під Дівичими горами розташований військовий цвинтар, закладений у 1891 році; у народі він називається Калантир.

Пам'ять про тих хто жив і творив на

цій землі завжди живе серед кременчан, тому вони бережуть місця де спочивають їх предки.

Важливою установою, що зберігає і примножує історико-культурну спадщину Кременця, а відповідно є великим носієм інформації про регіон для туристів, є краєзнавчий музей. Перший музей в Кременці було засновано у 1937 р. при Кременецькому ліцеї. Його створив викладач ліцею, краєзнавець Францішек Мончак. Музей було названо Музеєм Кременецької землі ім. д-ра Вілібальда Бессера [6, с. 4].

Створення цього осередку було зумовлено рядом чинників, перший з яких ґрунтувався на тому, що Кременеччина є однією з найцікавіших територій Волині. Велика кількість матеріалів та їх історична і культурна цінність давали можливість сконцентрувати музейну установу саме в Кременці, оскільки тут можна було ґрунтовно і цілісно відобразити особливості Волинського краю. Важливим було і географічне розташування міста, яке межувало з кількома історичними та етнографічними зонами, що в подальшому вдало використовувалось у діяльності закладу [14, арк. 12].

Новостворена установа розмістилася в головному корпусі ліцею, де займала п'ять кімнат і два коридори. Для ведення дослідницької роботи музею надали цінні книги з фондів бібліотеки та нумізматичну колекцію.

Діяльність музею була сконцентрована у відділі історії ліцею (XIX–XX ст.) та природничо-географічному (геологія та флористика). Його основу становили зали етнографії, природи, давньої історії України та археології і зал історії навчального закладу. В основу експозиції було покладено багато матеріалів самого ліцею. В 1937 р. йому було передано низку документів, серед яких був каталог бібліотеки Волинського ліцею XIX ст., давня народна кераміка, декілька ікон візантійського малярства, археологічні та палеонтологічні матеріали [10, с. 306].

Серед найцінніших експонатів музею був каталог бібліотеки Волинського ліцею XIX ст., печатка 1863 р. скриня з сімома замками, дерев'яне рало, давня народна кераміка з елементами візантійського малярства, палеонтологічні та археологічні знахідки, зразки давнього килимарства [6, с. 28].

Активну діяльність музею було перервано початком Другої світової війни. Тоді Кременецький лицей припинив свою роботу, а музей було реорганізовано в Кременецький міський музей [6, с. 4].

У 1950 р. у зв'язку з реорганізацією Кременецького учительського інституту в педагогічний, музей було перенесено в приміщення по вул. Леніна, 90. З цього часу наукові працівники проводять роботу зі збору матеріалів, здійснюють різноманітні дослідження, експонують виставки, проводять презентації.

6 листопада 1977 р. відбулося чергове відкриття нової музейної експозиції. Тоді вона розмістилась в десяти залах і складалась з чотирьох відділів: природи краю, дореволюційного періоду, історії соціалістичного будівництва, літературно-меморіального відділів Юліуша Словацького та Тараса Шевченка.

Нині Кременецький краєзнавчий музей знаходиться по вул. Шевченка, 90. Кожного року його відвідує близько 30 тис. осіб, всього в ньому побувало понад 800 тис. відвідувачів. На сьогоднішній день у фондах та експозиції науково-дослідної установи зберігається 62 тис. експонатів. Серед них археологічна (15 тис.), ентомологічна (2 тис.), нумізматична колекції, рідкісні книги XVII–XIX ст., різноманітна кераміка, давня зброя, картини. Експозиція представлена у восьми залах: природи, археології, історії краю IX–XIX ст., етнографії, Кременця міжвоєнного періоду, залі II світової війни, залі радянського періоду та літературно-меморіальному відділі Тараса Шевченка.

Кременчани шанують пам'ять про видатних людей, що народилися в Кременці чи побували в нашому місті. На їх честь названо вулиці, встановлено пам'ятники та меморіальні таблиці. На сьогоднішній день в місті є пам'ятники Юліушу Словацькому, Тарасу Шевченку, Богдану Хмельницькому, Максиму Горькому, Тадеушу Чацькому, воїнам-інтернаціоналістам, ліквідатор аварії на ЧАЕС, борцям за волю України.

Меморіальні таблиці встановлено Борису Козубському, Роману Бжеському, Олегу Штуль-Ждановичу, Юрію Пундику, Михайлу Кобрину, Михайлу Черкавському, Василю Кархуту, Арсену Річинському, Михайлу Коцюбинському, Лесі Українці,

Клименту Квітці, Борису Харчуку, Уласу Самчуку, Оксані Лятуринській, Марії Кавун-Кремінярівській, Тарасові Шевченкові, Тадеушу Чацькому, Гуго Коллонтаю, Іоахиму Лелевелю, Станіславу Варцелю, Томашу Олізаровському, Івану Гіпському, Івану Шубському, Ярославу Гілю [15, с. 179].

Багата духовна та історична спадщина, освітні традиції, культурне надбання та туристичний потенціал дають Кременеччині право претендувати на окреме місце в розподілі туристичних пріоритетів держави. Для вирішення цього питання в місті було створено Кременецько-Почаївський державний історико-архітектурний заповідник (постанова Кабінету Міністрів України від 29.05. 2001 р. № 583) [9].

На балансі історико-архітектурного заповідника нині перебуває 19 пам'яток архітектури державного та місцевого значення. Згідно розпорядження Кабінету Міністрів України № 635-р від 2002 року Кременецько-Почаївському заповіднику передано 12 об'єктів, а рішенням міськвиконкому від 28 березня 2003 року за Кременецько-Почаївським ДІАЗом визнано право власності на 11 об'єктів [9].

Нині ДІАЗ досить серйозна і вагома організація яка займається охороною, збереженням та реставрацією пам'яток архітектури. Його зусиллями вдалось відремонтувати колишній Василіанський монастир, дзвіницю Почаївської лаври, костел Ігнатія Лойоли, розпочаті роботи за Замку. Науковим відділом вже вп'яте проводиться наукова конференція, результатами роботи якої є кілька видань матеріалів конференції. Широка наукова та музейно-освітня робота ДІАЗу також сприяє популяризації Кременеччини і залучення туристичних потоків.

Кременецька земля надзвичайно багата на пам'ятки історії, культури, архітектури. Вона оспівана митцями України, Польщі, Австрії, Росії, Франції – тими представниками, що жили і творили на цій землі, чи просто милувались її красотами перебуваючи тут. Особливості цього краю відображені не лише у його рельєфі, чи природніх умовах, а й у свідомості його мешканців та їх ментальності. І все це може бути значним чинником у формуванні туристичної привабливості даного регіону.

З метою удосконалення туристичного потенціалу міста Кременецько-Почаївським ДІАЗом розроблено екскурсійні маршрути, які популяризують Кременеччину і залучають відвідувачів.

Екскурсія «Стежками древнього міста» включає в себе ряд об'єктів, які відображають історію міста. Туристи відвідують Богоявленський монастир, пам'ятку архітектури та культури XVIII століття, різноманітний своїми стилями; комплекс Волинського ліцею, що включає сучасний педагогічний інститут, внутрішній двір, унікальну балюстраду, бібліотеку – зразок архітектурного бароко та пам'ятку архітектури XVIII століття – Василіанський монастир. Наступним на шляху гостей міста зустрінеться ботанічний сад, що прославив у XIX столітті Кременець на весь світ, завдяки тому, що у часи свого піднесення нараховував понад 12 тисяч екземплярів рослин, в тому числі реліктових та ендемічних. Прямуючи із ботанічного саду, екскурсанти знайомляться із садибою-музеєм Ю. Словацького, в приміщеннях якого шанувальники поетичного слова проникнуть духом XIX століття, побувають у тогочасному типовому салоні, де збиралася еліта для світських бесід. Екскурсанти побувають у костелі св. Станіслава – одному із небагатьох постійно діючих на території колишнього Радянського Союзу римо-католицьких костелів. Цікавим для туристів буде пам'ятник Юліушу Словацькому, який приурочений 100-річчю від дня народження поета, що знаходиться в середині цього приміщення. Закінчується екскурсія на Замковій горі, з якої відкривається неповторна панорама міста та навколишніх гір, і яка є німим свідком героїчних подій

нашої минувшини [4].

Екскурсія «Місто легенд» проводиться на легендарній Замковій горі, яку вперше на своєму завойовницькому шляху не змогли здобути ординці хана Батия, це захоплююча розповідь про перекази та легенди нашого міста, свідчення про його історичну минувшину, огляд панорами міста з висоти пташиного польоту [4].

Екскурсія «Духовні святині Кременеччини» – це насичена об'єктами та оповідями подорож у духовний світ Кременеччини, зокрема паломництво Почаївської Свято-Упенської лаври. Екскурсія також включає відвідини Свято-Духівського монастиря, який своєю історією сягає ще XII століття. Дорогою до цілющого джерела святої Анни туристи мають змогу помилувати око пейзажами Кременецьких гір та піднятися на Божу гору – феномен природи, унікальну своєю флорою та розташуванням [4].

Місто Кременець є одним з неповторних українських міст. Із часу свого заснування місто зростало, збагачувалося, переживало злети і падіння, війни і ворожі напади. Та весь цей час Кременець творив власну історію, збагачував культурними цінностями українську і світову скарбницю. Розбудова міста сприяла появі нових цікавих ансамблів, а містечке середовище спонукало до формування особливих традицій, притаманних лише Кременцю. На сьогоднішній день історична, культурна та архітектурна спадщина міста представляє значний інтерес для туристів, місто володіє розвиненою туристичною інфраструктурою, а опрацьовані туристичні шляхи знайомлять відвідувачів з історико-архітектурним надбанням.

Джерела та література

1. Вечерський В. Фортеці й замки України / Вечерський В. В. – К., 2011. – 664 с.
2. Державний реєстр національного культурного надбання (пам'ятки містобудування і архітектури України) // Пам'ятки України: історія та культура. Науково-популярний ілюстрований часопис. – 1999. – № 2–3. – С. 1–5.
3. Державний архів Тернопільської області – Ф. 131. – Оп. 1 – Спр. 2. – Арк. 20.
4. Екскурсії. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://kremdiaz.com/vidviduvacham/ekskursii>.
5. Кременець: путівник / упорядник та автор тексту В. Собчук. – Кременець, 2003. – 21 с.
6. Оболончик Н. Бібліотека Кременецького ліцею 20-30-х рр. XX ст. / Н. Г. Оболончик // Минуле і сучасне Волині та Полісся. Розвиток бібліотечної справи в краї / Науковий збірник : матеріали XVI Волин. наук. істор.-краєзн. конф., присвяч.

- 65-річчю Волинської державної обласної універсальної наукової бібліотеки імені Олени Пчілки, 1–2 червня 2005 р. – м. Луцьк. – С. 28.
7. Оболончик Н. Кременецький лицей в системі освіти Другої Речі Посполитої : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук : спец. 07.00.01 «Історія України» / Н. Г. Оболончик. – Чернівці, 2007. – 18 с.
 8. Памятники градостроительства и архитектуры Украинской ССР : ил. справ.-каталог. в 4-х т. / [Гл. Редкол.: Н. Л. Жариков (гл. ред.) и др.]. – К. : Будивельник, 1983–1986. Т. 4. Сумская область; Тернопольская область; Харьковская область; Херсонская область; Хмельницкая область; Черкасская область; Черниговская область; Черновицкая область / [редкол. : Г. Н. Логвин (отв. ред.) и др.], 1986. – 375 с.
 9. Постанова Кабінету Міністрів України від 29.05.2001 року № 583 «Про Кременецько-Почаївський державний історико-архітектурний заповідник» / [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://mincult.kmu.gov.ua/control/uk/publish/article?art_id=244953452&cat_id=244905579.
 10. Студії і матеріали з історії Волині. 2012 / Міністерство культури України, Кременецько-Почаївський державний історико-архітектурний заповідник; Національна академія наук України, Інститут історії України ; ред. випуску В. Собчук. – Кременець : Кременецько-Почаївський державний історико-архітектурний заповідник, 2012. – 385 с. : іл.
 11. Студії і матеріали з історії Волині. 2018 / Міністерство культури України, Кременецько-Почаївський державний історико-архітектурний заповідник, Інститут історії України НАН України ; ред. випуску В. Собчук. – Кременець : Кременецько-Почаївський державний історико-архітектурний заповідник, 2018. – 368 с.
 12. Собчук Володимир. Історична Волинь: Північний Захід України в регіональному та локальному вимірах минулого. – Кременець : Кременецько-Почаївський державний історико-архітектурний заповідник, 2017. В – 316, XVI с. ; іл.
 13. Сеніна Т. Музей Юліуша Словацького в історії Кременця // Кременецький вісник. № 20 – 2003р. – С. 8.
 14. Фонди Кременецького краєзнавчого музею – Од. зб. LXXXIII, 3. – Спр. 1055. – Арк. 12.
 15. Чернихівський Г. Кременеччина від давнини до сучасності / Чернихівський Гаврило Іванович. – Кременець : Папірус, 1999. – 320 с.
 16. Чернихівський Г. Кременеччина. Історичне та літературне краєзнавство / Чернихівський Гаврило Іванович. – Кременець, 1992. – 103 с.

Алла Лищенко

ОСОБЛИВОСТІ ВІДЗНАЧЕННЯ СВЯТ ЗИМОВОГО ЦИКЛУ НА ЧЕРКАЩИНІ (МОНАСТИРИЩЕНСЬКИЙ РАЙОН) ЗА МАТЕРІАЛАМИ УСНОЇ ІСТОРІЇ

Світ українських традицій нескінченно багатий. Століттями складалася гармонійна система обрядів та вірувань, які на сучасному історичному етапі знову набувають популярності.

На сьогоднішній день все більш актуальною є усна історія. Методом дослідження якої є глибинні інтерв'ю біографічного характеру, за допомогою яких здійснюється фіксування суб'єктивного значення окремої людської особистості про епоху, в якій вона жила.

Усні джерела протягом останніх двох століть були об'єктом пильної уваги вчених-істориків, етнографів, фольклористів. Їх активно збирали, досліджували й публікували. Результатом цієї діяльності стало усвідомлення того, що усна словесна творчість упродовж тисячоліть залишалася чи не єдиним засобом узагальнення життєвого досвіду українського народу, його мудрості, світогляду, народних ідеалів. У фольклорі знайшли відображення не лише естетичні й етичні ідеали українського народу, а й його історія, філософія, дидактика – тобто все, чим він жив, що хотів передати наступним поколінням. Навіть норми звичаєвого права, ці неписані закони, фіксувалися в усній формі, запам'ятовувалися вибраними громадою людьми і, в разі потреби, відтворювалися у незмінному вигляді. Слово для наших предків мало й магичну силу. Вони вірили, що за його допомогою можна досягти успіху в полюванні, викликати дощ, відвернути бурю і град, посуху, вберегти родину від зла і напасті [3].

Історичне минуле та фольклорно-етнографічну спадщину українського народу досліджували М. Грушевський, В. Антонович, Ю. Бодров, Ю. Мицик, П. Курінний, В. Кривошея та інші.

Чимало відомостей про народне життя,

побут, звичаї міститься в українських літописах XVI–XVII ст., у подорожніх нотатках чужоземних дипломатів, купців, мандрівників, які в різний час перебували в Україні. Важлива етнографічна інформація зафіксована зокрема в описах з України австрійського дипломата Еріха Лясоти (XVI ст.), арабського мандрівника Павла Алепського (XVII ст.), в «Описі України» французького інженера Гійома Боплана (XVII ст.), у творах давніх українських і польських письменників та вчених, у різних грамотах, документах юридичного характеру тощо [2, с. 14].

Протягом року наші пращури проводили різні обрядові дійства, під час яких виконувалися відповідні пісні. Вони розподілялися за циклами, а саме: зимового – колядки, щедрівки, меланки; весняного – веснянки і літнього – русальні, купальські, жнивварські. Своїм корінням календарно-обрядові пісні сягають ще первісного суспільства, а з поширенням християнства набули іншого забарвлення і передаються старійшинами з уст в уста, створюючи оберегове коло для народу.

У кожного регіону Черкащини існують свої особливості календарно-обрядових дійств і пісень. На сьогоднішній день є також люди поважного віку, які багато чого знають і можуть нам розповісти про звичаї, обряди, які побутували в свій час в тій чи іншій місцевості. Цього разу, під час польової розвідки, ми завітали до Марії Федорівни Шандри, корінної жительки с. Бачкурине Монастирищинського району Черкаської області. Вона через усе життя несе любов до рідної землі, до людей, до народного слова і пісні. Недарма її називають берегинею фольклорних перлин Монастирищини. Майже 35 років вона віддала участі у народному аматорському фольклорно-обрядовому колективі

«Вишуканка» Бачкуринського сільського Будинку культури. В 2016 році Черкаським обласним центром народної творчості та культурної роботи було започатковане Обласне фольклорне свято автентичного та народного співу «Маріїні скарби», приурочене 85-річниці з Дня народження найстаршого знавця фольклору Монастирищини Марії Шандри [4].

Марія Федорівна народилася 1 листопада 1930 року. Її дівоче прізвище – Полулях. Від своїх батьків – матері, Магдалини Корніївни, та батька, Федора Кононовича Полулях, вона почула багато українських пісень. Ось що говорить Марія Федорівна про роль пісні в її житті: «Мені вже більше вісімдесяти п'яти. Бачила і голод, і війну, і окупацію, і радість повернення наших батьків, братів, сестер з війни і неволі. Коли був голод, завмерла пісня, а коли стали люди оживати – ожила і пісня. Я дуже люблю пісні. Відколи себе пам'ятаю, то вже співала ніжні, веселі, сумні народні пісні. Їх є тисячі. Вони народилися у моїм серці разом зі мною, їх співали мої матінка і батько. Я ще й досі чую їхні голоси у цих піснях. Коли мені радісно, чи у важкі години мого життя, я постійно співаю. Я живу піснею і під час співу забуваю про все погане. Милі мої онучата, дітки, я передаю вам все багатство своєї душі, пам'ять своїх батьків. Будьте достойними дітьми нашого українського народу! Хай Господь Бог дарує вам мудрість!» [1].

Пам'ять Марії Шандри – невичерпне джерело для написання науково-дослідницьких робіт по фольклору та етнографії нашого краю. Не одна фольклорна експедиція студентів Уманського державного педагогічного університету ім. П. Г. Тичини записувала від Марії Федорівни фольклорні матеріали народних свят, пісень та обрядів.

Під час розмови з Марією Федорівною було записано такі фольклорні жанри: пісні, легенди, бувальщини, замовляння, казки, колядки, щедрівки, обрядові, купальські, зажинкові, обжинкові та весільні пісні. Ми ж акцентуємо увагу на записаних від респонденти особливостях відзначення зимових свят. Проте, як відмічали ці свята з хвилюванням згадує Марія Федорівна.

З 28 листопада Починався Пилипів піст і тривав аж до 6 січня. У цей період проводилася підготовка до свят: розучування

різних пісень, колядок, щедрівок, меланок. Молодь збиралася на вечорниці. На них хлопці і дівчата ближче знайомилися і пару собі обирали. Було так заведено, що кожне село і навіть вулиця мала «свою» хату для вечорниць. Організовувалися вечорниці у вдови, чи самотньої жінки, чи то з донькою. За хату потрібно було платити печеним хлібом, пшоном, борошном, полотном, тільки не грішми. Зазвичай, на вечорниці збиралися у вечері, як тільки стемніє. Спочатку сходилися дівчата, пізніше з'являлися і хлопці. На вечорницях дівчата вишивали, шили сорочки, пряли чи щось плели, а хлопці більше дівчат дражнили, ніж щось робили, не давали їм ні вишивати ні плести. Дівчата інколи зносили щось із продуктів, а хлопцям завжди було завдання – забезпечити дровами: наносити з лісу і нарубати. Парубки залюбки притягували багато дров, аби їх тільки пустили до хати. Вдова готувала їсти. Усі сідали вечеряти. Хлопці і дівчата на вечорницях співали, танцювали, розказували бувальщини, ворожили, ставили різні сценки, а також розучували колядки, щедрівки та весільні пісні. У вечері збиралася тільки молодь. Якщо дівчата і хлопці йшли додому опівночі «з першими півнями», то це були вечорниці, якщо ж, бувало, засиджувалися аж «до третіх півнів», то це були досвітки. Вечорниці мали свої неписані закони. З настанням посту помітно зменшувалися гуляння, пісні і танці. Дівчата переважно займалися рукоділлям, а хлопці лишень розважали дівчат бувальщинами та переказами. Були в активному вжитку так звані празникові обряди. На Катерини (7 грудня), Андрія (13 грудня), Варвари (17 грудня) дівчата ворожили. Вони перекидали чобіт через хату, куди буде повернений носок чобота, з того боку і виглядай сватів. Зрізали гілочку вишні і ставили у воду, якщо гілочка зацвітала до Різдва, то це віщувало про швидкий шлюб. Пекли калиту і підв'язували її до сволока. Хлопцям потрібно було, їдучи на кочерзі, підстрибнути й відкусити шматок калити. Якщо ж парубкові не вдавалося це зробити, його вимащували в сажу. Також писали на папірцях імена хлопців, згортали їх і клали в капелюх, перемішували і по черзі кожна дівчина виймала ім'я нареченого. Ще дівчата вибігали на вулицю, зупиняли першого зустрічного та питали його ім'я. Вірили, що таке ім'я буде і в майбутнього

чоловіка. Пекли дівчата балабушки (невеличкі круглі тістечка з білого борошна). Воду на ці балабушки дівчата носили з криниці не відром, а ротом. Головне, щоб хлопці не бачили, бо як побачать, розсмішать, що їй води в роті не втримають. Коли вже балабушки спечуться і вистигнуть, кожна дівчина якось позначала своє тістечко, щоб упізнати. Потім вони розкладали їх на рушнику, на долівці. І впускали до хати голодного собаку. Чию першу пес з'їсть, та перша і заміж вийде, а чию не зачепить, та сидітиме у дівках. Інколи собака візьме балабушку і несе десь у темний куток – так і доля занесе дівчину в чужі краї, в далекі села. Найгірше, якщо пес не з'їсть тістечко, а тільки надкусить його і покине...

Заміжнім жінкам та одруженим чоловікам не можна було ходити на вечорниці. Тож вони збиралися вдень на годинку, тобто годинки, бо вдома в них було багато роботи. Жінки приносили хто яйця, хто сало, трішки борошна чи сиру, щоб приготувати їсти. Готували зазвичай вареники. На годинки збиралися після Покрови – час коли вирізали капусту. Тож на таких зборах зачасту не тільки готували їсти, а й квасили капусту. Одні жінки оббирали капусту, інші сікли, хто чистив та натирив моркву, а хто вже солив та товк капусту. Інші місили тісто, решта ліпили вареники з капустою, картоплею, печінками. Ліпили вареники, щоб показати свій хист, красоту і вправність. У той час, коли жінки працювали, чоловіки теж не сиділи без діла. Вони плели із житньої соломи мати «кулі». Потім їх вішали на двері та на вікна, таким чином захищали оселю від холоду в ночі. Під час годемок смакували варениками, також чоловіки приносили з дому горілку і пили її маленькими чарочками. Танцювали і співали, але спішили додому поратися.

ОЙ ПІДУ Я В ЛІС ПО ДРОВА

Ой піду я в ліс по дрова тай наломню лому.

Завів мене мій миленький у чу, у чужу сторонку,

А в чужі сторононьці ні отця, ні неньки,
Тільки в саду вишневому поють, поють соловейки.

Пійте, пійте соловейки трома голосами,
А я піду в сад вишневий вмиюсь, вмиюсь сльозами.

Болить мене головонька, чим я й перев'яжу,

Ой далеко до родини ким я, ким я й перекажу.

Перев'яжу головоньку шовковим платочком.

Перекажу до родини сивим, сивим соколочком,

А шовковенький платочок головки не зв'яже,

А сивенький соколочок правдоньки, правдоньки не скаже.

Ой вирву я з рожі квітку тай пущу на воду,

Пливи, пливи з рожі квітка аж до, аж до мого роду.

Пливла, пливла з рожі квітка прибережі стала.

Вийшла мати воду брати та й квітку, та й квітку пізнала.

Квітку ж моя рожевая на воді зів'яла
Доню ж моя, молоденька, десь бо десь больна лежала.

– Не лежала моя мамцю ні дня, ні години,

Попалась я у рученьки не вір, не вірній дружині.

ШУМЛЯТЬ ВЕРБИ

В кінці греблі шумлять верби, що я й насадила.

Нема мого коханого, що я й полюбила.
Нема його і не буде, поїхав за Десну,
Сказав рости дівчинонько на другу весну.

Росла, росла дівчинонька тай на поріг стала.

Ждала, ждала козаченька тай плакати стала.

Хилилися густі лози звідки вітер віє,
Дивилися карі очі звідки милий іде.

Хилилися густі лози та вже й перестали,
Дивилися карі очі та й плакали стали.
Плачте очі, плачте карі така ваша доля,
Полюбили козаченька при місяці стоя.
Не я його полюбила, полюбила мати.

І звеліла мені мати рушнички давати.
Один дала, другий дала, а на третій стала,

А четвертий шовком шитий рученьки зв'язала.

Ой, рушнички ж мої білі, що я вас на
 прала.
 Пустить мене ними в яму, щоб я й не
 страждала.

СВІТИ, МІСЯЧЕНЬКУ

Світи, місяченьку,
 В цю темную нічку,
 Нехай я перейду, / двічі
 До дівчини через річку.
 Нехай я перейду
 Чобіт не забродю,
 Щоб люди не знали, / двічі
 До якої дівки ходю.
 Прийшов під віконце,
 Сім'я вечеряє,
 А моя миленька,
 Голубка сивенька,
 До вечері не сідає.
 Прийшов під другеє
 Дрібні листи пише, / тричі
 З вітром розмовляє.
 Ой, вітре, вітроньку,
 Скажи всю правдоньку,
 Чи вернеться милий,
 Орел сизокрилий, / двічі
 На Україну додомоньку,

Отже, як бачимо, і досвітки, і вечорниці, і годенки – це традиційна форма організації відпочинку молоді в побутових умовах українського села. Здавна відомо, що найкраща народна музика, танці, пісні, перекази, легенди, жартівливі оповідання, приповідки, прислів'я, загадки та інші види народної творчості великою мірою виникали саме тут – на досвідках, вечорницях та годенках.

Саме на зимовий період припадає найбільше свят. Споконвіку на Україні зимові свята супроводжували численні традиції, звичаї, обряди, вірування тощо. За допомогою поетичного слова і святковою урочистою обстановкою люди прагнули створити в ці дні вимріяний образ достатку, щастя, злагоди і спокою в своїй оселі.

Напередодні зимових свят, насамперед, прибирали оселю: білили стіни, стелю і піч, змазували свіжою глиною долівку, мили лави, стіл, кухонне начиння, виносили з хати зайві предмети і речі. Тоді ж прали білизну,

чистили одяг, впорядковували в господарських приміщеннях, на подвір'ї, заготовляли дрова та корм для худоби. Тому, що під час усього святкового періоду всі ці роботи категорично заборонялися. Вони мали бути закінчені до урочистої Святвечірньої трапези 6 січня.

Протягом всіх різдвяних свят, які тривали від Різдва (6 січня) до Водохреща (19 січня), в кожній господі тричі варили кутю – багату, щедру і голодну.

На передодні Різдва, тобто 6 січня, кожна родина готувала першу кутю. Традиційно для неї використовували ячмінь або пшеницю, яку товкли у ступі, щоб очистити від луски. Господиня простилала на долівці кожуха і сідала товкти у макітрі мак. Кутю підсолонували медом і додавали горіхи. У різдвяних звичаях українців виразно простежуються також давні елементи культу предків. Свята вечеря – це спільна вечеря всього роду, символ домашнього вогнища. Навіть покійні родичі і ті, що безвісти загинули, за народним повір'ям, збираються на цю вечерю разом. Тому, до неї готувалися завжди завчасно і старанно всі члени сім'ї.

Святвечір, або багата кутя – чисто родинне свято. Всі члени родини повинні бути вдома. «Боже сохрани, – кажуть люди, – десь заночувати в цю ніч, цілий рік будеш блукати по світу». Боронь, Боже, і сваритися в цей день! Навпаки, добре помиритися з ворогами, щоб в наступному році було мирно і в хаті, і поза хатою. За обрядовим столом збиралася лише родина. Господиня мала приготувати дванадцять різноманітних пісних страв, щоб задобрити 12 місяців. Для того, щоб кожен місяць року наступного був щедрим. Зазвичай, готували борщ, юшку з грибами, вареники, голубці, мариновані оселедці, гриби, заливну рибу, тушковану капусту, квасолу, варену картоплю, пампушки. Головними стравами був узвар та кутя. Господиня готувала кутю, а господар приносив сіна, клав його на покуті. Господиня ставила горщик з кутею на сіно і приказувала: – «Несу кутю на покутю, а узвар на базар». Також господар ставив на покуті снопа (дідуха), який спеціально зберігали від часу обжинків. Цей сніп стояв там аж до Василя (14 січня). Коли на небі сходила перша зірка, яка сповіщала людям про велике чудо – народження Божого дитя, вся родина

сідала до столу. Обов'язково господар ставив на столі запалену свічку. У культурі вогню відображається турбота живих про своїх покійних предків. Хазяїн набирив ложку куті, кидав на стелю, скільки мачинок залишилося на стелі, такий буде приплід худоби і стільки ж вийде роїв бджіл у новому році. Потім усі члени родини повинні були з'їсти по три ложки куті, а вже після цього можна було приступати до смакування іншими стравами. Не дозволялося молоді в цей вечір ніяких гулянь, лише можна було піти і принести води з криниці. Говорили, що вона в цей вечір ставала вином.

Після Святого вечора, протягом всіх Різдвяних свят діти несли вечерю (книша, пиріжки, калача) хрещеним батькам, а ті в свою чергу пригощали їх смаколиками та подарунками.

7 січня, на Різдво, надвечір, діти ходили колядувати до сусідів та рідних. Співали колядки під вікнами. Виходили господарі та пригощали дітей солодощами, горіхами, пиріжками та давали гроші.

Колядки за походженням поділялися на дві групи – народні і церковні. У народних колядках оспівується дбайливий і розумний хазяїн, у якого незліченні череди корів чи отар овець. У нього сам Господь сидить при вечері. А його жінка – найкраща, дуже роботяща, дає лад усьому господарству. Такими колядками величали господаря та його дружину. В колядках для парубків переважали мисливські та військові мотиви. Про золоті персні, старостів, дівочу красу і вірність, щасливе кохання колядували дівчатам. Це розмаїття мотивів колядок, адресування їх персонально кожному членові родини, вирізняє саме український обряд колядування. У церковних колядках переважали біблійно-релігійні мотиви з оспівуванням народження Божого сина, страждання і мук Богородиці тощо. Колядники були бажаними і довгоочікуваними гостями, адже за повір'ям вони приносили радість, щастя і достаток у господа.

ДОБРИЙ ВЕЧІР ТОБІ, ПАНЕ
ГОСПОДАРУ

Добрий вечір тобі, пане господару,
радуйся,
Ой, радуйся, земле, син Божий народився.
Застеляйте столи та все ж килимами,

радуйся,
Ой, радуйся, земле, син Божий народився.
Бо придуть до тебе три радості разом,
радуйся.
Ой, радуйся, земле, син Божий народився.
А що перша радість, Рожество
Хрестове, радуйся,
Ой, радуйся, земле, син Божий народився.
А другая радість, Святого Василя, радуйся,
Ой, радуйся земле, син Божий народився.
А третя радість, святе Водохреща,
радуйся
Ой, радуйся, земле, син Божий народився.

ПО ВСЬОМУ СВІТУ ПІШЛА НОВИНА

По всьому світу пішла новина,
Діва Марія, сина родила.
Сина породила в яслах положила,
Господнього сина.
Діва Марія, сина, родила,
Діва Марія Бога просила,
- Ти, небесний Цару, пришли мені дари,
Цьому дому господару.
Злетіли ангели з неба до землі,
Та принесли дари діві Марії.
Три свічі воскових, ще й ризи шовкові
Господньому сину.
Діва Марія сина родила,
На Ордань річку купать носила.
В Ордані скупала в ризи сповивала,
Господнього сина.
А прийшли пастери з чужої землі,
Та принесли дари діві Марії.
Поют божі песні господній невесті,
Радості приносять.
Радуйся, Марія, веселися,
Присвятая, земле, освятися.
Слава вишнім Богу, духові святому
Однині і до віку.
ОЙ, ДАЙ БОЖЕ
У ліску, на жовтім піску
Ой, дай Боже.
Ой, там стояла біла береза

Ой, дай Боже
На нії була золота кора
Ой, дай Боже.
А прилетіла золота пташка
Ой, дай Боже.
Тай обдзьобала золоту кору
Ой, дай Боже.
Тудою ішла дівка Ганнуса.
Ой, дай Боже.
Кору збирала в фартушок клала.
Ой, дай Боже.
Та понесла вона до золотаря.
Ой, дай Боже.
Золотару мій, золотаріку.
Ой, дай Боже.
А викуй мені золотий вінець.
Ой, дай Боже.
А до віночка золотий перстень.
Ой, дай Боже.
А до перстень золоту чашу
Ой, дай Боже.
В віночку буду я вінчатися,
Ой, дай Боже.
А перснем буду обручатися,
Ой, дай Боже.
Чашою буду пригощатися
Ой, дай Боже.
Добривчір!

ДОБРИЙ ВЕЧІР, ПАНЕ ГОСПОДАРУ,
ТВОЄМУ ДОМУ

Добрий вечір, пане господару, твоєму
дому

Застеляй столи тонким білим обрусом,
Бо йде до тебе діва Марія з Ісусом.

Ой, на горі Ордань річка тікала,
Там причистая діва Марія сина купала.
/ двічі

А скупавши в ясні ризи сповила,
А сповивши в яселечка вложила.

Приїхали із востока три царі,
Всі три ж вони йому привезли подарі:
А першій цар божим миром мирував,
А другий цар, божим сином називав,
А третій цар золоту квіточку в руки
дарував.

То ж не квітка, то першій день
Рожества.

Всьому миру Хрещеному стало радісно.
/ двічі

8 січня – свято Богородиці, «Великі вечорниці». Одержані продукти під час коляди молодь зносила на вечорниці. Це були святкові розваги.

На передодні Старого Нового року, тобто 13 січня, готували Щедру вечерю. Вона не мала такої великої кількості страв, але була вельми смаковитою: ковбаси, смажене м'ясо, печеня, локшина, млинці і обов'язково щедра кутя. Від того і вечеря називалася Щедрою, а звідси й Щедрий вечір. Не випадково в переважній більшості щедрівок і колядок присутній такий приспів:

Щедрий вечір, добрий вечір,
Добрим людям на здоров'я!

ДОБРИЙ ВЕЧІР, ПАНЕ ГОСПОДАРУ

Добрий вечір, пане Господару,

Щасти Боже твоєму товару.

В тебе товару повна обора,

В тебе є жінка чорноброва.

Ходе вона по світлонці,

Як чашечка у меду,

Як барвінок у саду,

А чашечка в меду потопає,

Чоловік жінку в місто виражає.

– Іди, жінко, не барися,

На святий вечір приберися,

Прийдуть діти щедрувати,

Тай не буде що давати.

Добривчір!

Увечері молодь ходила по селу, вбираючись у Василя та Меланку. Зазвичай, в Меланку переодягався хлопець, а у Василя – дівчина. Заходячи до хати, робили шарварок. Особливою непосидючістю відрізнялася Меланка: вона розкидала сміття, заглядала в мисник, з Василем розкидала подушки і по-своєму складала їх, ніби в себе вдома. Завбачливі господарі заздалегідь приховували всяке господарське начиння від невгамовних Меланки та Василя. Гурти молоді ходили від домівки до домівки з Різдвяною зіркою та «козою», величали піснями господарів, вітали їх з Новим роком, бажаючи усіляких щедрот і достатку. Також, гості розігрували сценки, жартуючи просили винагороду. За ці вітання господарі щедро обдаровували щедрувальників.

НАША МЕЛАНКА ГОСПОДИНЯ

Наша Меланка господиня,
На ополонці ложки мила, / трічі
Ложку й тарілку упустила, / двічі
Ложку й тарілку доставала,
Тоненький хвастух замочала, / двічі
Ой, повій вітре буйнесенький
Висуши хвартух тонесенький, / двічі
Ой, повій вітре із болота,
Висуши хвартух краций злота. / двічі

А ЩЕ УЧОРА ІЗ ВЕЧОРА

А ще учора із вечора,
Пасла Меланка два качура.
Ой, пасла, пасла, загубила,
А шукаючи заблудила,
А приблудила в чисте поле,
Ой, там Василько плужком оре;
Ой, оре, оре, виганяє
На Меланочку поглядає.
– Ой ти Василю, Василечку,
Ой візьми мене Меланочку.
Я ж тобі коней не потомлю,
Я ж тобі воза не поломлю,
Бо я тоненька, як конопелька,
Бо я легенька, як горсточка. / двічі

ПРИЛЕТІЛА ЛАСТІВОНЬКА

Прилетіла ластівонька, сіла, впала край
віконька,
Як почала щebetати господаря викли-
кати.
Вийди, вийди господару, подивися на
кошару
Чи всі вівці покотились, чи ягнята поро-
дились,
А ягнушки карнаушки вискакують
вище грушки.

ОЙ, ЧИ ВДОМА ПАН ГОСПОДАР?

Ой, чи, ой, чи вдома пан господар,
А я знаю, що він удома.
Сидить собі кінець стола,
А на ньому шуба-люба,
На тій шубі-любі сім сіліжечків
Сьому і тому по сіліжечку,
А нам хлопцям по пиріжечку.
Добривчір!

ГИЛЯ, ГИЛЯ НА ВАСИЛЯ

Гиля, гиля на Василя,
Колихала мати сина.
Прилетіли два ангели,
Взяли його на крилеса, / двічі
Та понесли під небеса.
А небеса отворили,
А всі Святі поклонились.
Добривчір!

У гурті також був Міхоноша – той хто збирав у мішок-торбу все, що давали (сало, пиріжки, цукерки). Віддарувавши міхоношу, хлопців запрошували до столу.

Уранці на Новий рік або свято Василя (14 січня), ходили по хатах «посівальники». Вважалося, що до оселі в цей день повинен першим зайти молодий чоловік, або парубок, тоді прийдешній рік для господарів буде щедрим та щасливим. На Василя хлопці ходили посипати. «На щастя, на здоров'я, на Новий рік». Коли до господи приходили перші посипальники, то господар прохав їх обмолотити снопа, а за це їм щедро платили грішми. Частину зерна хазяїн брав і додавав до майбутнього врожаю. Рештою обсипав дім, хлів усю господу, щоб ніяка нечиста не нападала.

На щастя, на здоров'я, на Новий рік
Роди, Боже, жито, пшениця, всяка
пашниця,
До стельки конопельки!
І льон по коліна, щоб вас голівка не
боліла.

У ніч з 13 на 14 січня хлопці протягували нитку по вулиці, якою дівчата йшли додому, ставили опудала на дорозі, знімали хвіртки, відносячи їх недалеко від хати, щоб батьки дівчини змогли їх швидко знайти і поставити на місце. Також, парубки розмальовували шибки у вікнах або затуляли вікна сіном – у хаті було темно і всі думали, що ще ніч. У цей період їм усе прощалося, бо парубки «пустували».

Важливим був і вечір під Водохреща (18 січня). Його ще називали «Другий Святий вечір», «Орданський», «Голодна кутя». З появою вечірньої зорі, як і на Святвечір, сідали до родинної трапези. До столу подавались такі ж пісні страви, як і на Вечерю. Знову чільне місце у вечері посідали традиційна

кутя і узвар. З цією вечерею пов'язаний звичай «проганяти кутю». Ніч під Водохреща була сповнена всяких чудес. Чарівною стає і вода в криницях. Ось чому колись старші члени родини не спали в ту ніч. Як тільки проспівали перші півні, вони бігли до криниці набрати цілющої води. Набрану опівночі воду зберігали за образами на випадок поранення або тяжкої недуги. Вона вважалася свяченою.

З водою пов'язані обряди, приурочені до дня Йордану, Водохреща (19 січня). Після ранкового урочистого богослужіння в церкві, процесія вирушала до річки, чи ставу. Тут, попередньо прорубували ополонку, ставили з криги хрест. Як тільки священник занурював хрест в ополонку, присутні поспішали зачерпнути води. Після відправи люди вмивалися водою. Парубки і дівчата намагалися оббризкати один одного. Іноді навіть купалися в ополонці. Адже вірили, що свята вода укріпить здоров'я кожного з них. Це було справжнє гуляння з піснями, іграми, змаганнями, під час якого проганяли коляду, щедрівку і посипальницю.

Мисливець стріляв у повітря, а трое переодягнених дітлахів при цьому розбігалися в різні боки. Закріплювали на льоду колесо з палицями (фуркало), на якому всі каталися [1].

У зимовому циклі простежується дві частини давньої обрядовості: зустріч і проводи. З-поміж усіх церковних дат, які припадали на зимову пору, найважливіше значення мав період від Святвечора до Водохреща. У ньому було найбільше обрядових дійств, якими намагалися забезпечити здоров'я, щастя і достаток кожної родини.

Отже, фольклорна спадщина с. Бачкурине Монастирищенського району Черкаської області відзначається наявністю значної кількості різножанрових пісенних творів. Календарно-обрядові пісні, зимового циклу, що збереглися у пам'яті Марії Федорівни містять різні мотиви, а деякі з них зберігають ігровий характер. Пам'ять Марії Шандри – невичерпне джерело для написання науково-дослідницьких робіт по фольклору та етнографії нашого краю.

Джерела та література

1. Матеріали польових досліджень автора(далі МПДА). – Записано від Шандри Марії Федорівни, 1930 р. н., уродженки с. Бачкурине Монастирищинського району Черкаської області (записано 07.09.15 р. с. Бачкурине).
2. Павлюк С. П., Горинь Г. Й., Кирчіва Р. Ф. Українське народознавство. – Л. : Фенікс, 1994. – С. 14.
3. Усні (фольклорні) і звукові джерела (фонодокументи) [Електронний ресурс] // Bookster. – Режим доступу : <https://bookster.com.ua/usni-folklorni-zvukovi-dzherela-fonodokumenty/>.
4. Маріїні скарби [Електронний ресурс] : [про І обл. фольклор. свято автентич. та нар. співу «Маріїні скарби»] // Обласний центр народної творчості. Черкаси : офіц. сайт. – Режим доступу : <http://ocnt.ck.ua/news/view.php?id=145>.

Леся Поперецька

БЛАГОСЛОВЕННІ ВИ – СЛІДИ, НЕ ЗМИТІ ВІЧНОСТІ ДОЩАМИ...

Не тільки не змиті, навпаки – з більшою зацікавленістю народ, не тільки в Україні, хоче прив'язати величну Шевченкову постать до свого міста, селища, «тракту»... Та, звісно, навіть якщо і Кобзареві сліди не прилягали в тих місцях, там все одно є пам'ятник славному поетові, або вулиця, названа на його честь тощо.

А наше древнє місто, околичні села, річку Тарас Григорович згадує навіть у своїх творах...

«Із Крем'янця пішов я через село Верби в Дубно, а із Дубна на Острог, Корець...», – такий шлях Кирила Варнака по прекрасній і милій Волині згадується в повісті «Варнак» (Мангишлак, красній і милій Волині 1855–56 рр.), «...Багато дечого не стало, – сказав старий, – води чимало із Ікви в море утекло...» (із поеми «Варнак»).

Мріяв побувати Шевченко на Правобережній Україні – Волині й Поділлі, землях, які давно цікавили його історією й етнічною самобутністю, і багатими традиціями. Напевно, він багато чув про ці краї від М. Костомарова та П. Куліша, які незадовго перед тим побували у наших пам'ятних місцях.

Нарешті, восени 1846 року така нагода трапилася. У розпорядженні 21 вересня (тут і далі – за старим стилем), підписаному Київським генерал-губернатором Д. Г. Бібіковим (археографічна комісія була підзвітна канцелярії губернатора), говориться:

«Поручаю Вам отправиться в разные места Киевской, Подольской и Волынской губерний и постараться собрать следующие сведения:

1-е. О народных преданиях, местных поведях, и сказаниях, и песнях, и всему, что Вы узнаете, составит описание, а песни, рассказы и предания, сколько можно, описать в том виде, как они есть.

2-е. О замечательных курганах и урочищах, где и в каком месте они есть и какие

насчет собственно их существуют на месте предания и рассказы, а также исторические сведения. С этих курганов снять эскиз насчет их формы и величины и списать каждый по собранным сведениям.

3-е. Осмотреть замечательные монументальные памятники и древние здания и составить их описание, чтобы можно было распорядиться снять о них в будущем году рисунки. Если бы где Вы имели возможность достать какие-либо древности, письменные грамоты и бумаги, то таковые доставить ко мне, или, узнав, где они находятся, и о том донести.

4-е. Кроме сего, отправитесь в Почаевскую Лавру, и там снимите: а) общий наружный вид Лавры, б) внутренность храма в) вид на окрестность с терассы» [1, с. 39–40].

Дослідники справедливо вказують, що текст доручення складений кимось із близьких поетові людей, оскільки в ньому враховано не лише потреби археографічної комісії, а й запити самого Шевченка.

Отже, після 10-го жовтня, заручившись у Житомирі підтримкою високопоставлених осіб, Шевченко їхав на перекладних (як службова особа) у напрямку Почаєва. Його маршрут пролягав через Рівненщину: волинський поштовий тракт проходив через Корець, Острог, Дубно, Кременець.

У брошурі «Шевченко і Ровенщина» Я. О. Поліщук, описуючи пам'ятні місця нашого краю, зазначає імовірність бачення їх Шевченком, що він зупинявся, аби оглянути численні архітектурні пам'ятки, поспілкуватися з селянами, поцікавитися особливостями їх духовної та матеріальної культури.

«Відвідав наш край Кобзар у другій декаді жовтня 1846 року. Від Острога, через проміжні станції Гульча й Варковичі, подолав ще 60 верств, доки доїхав до Дубна. Тут, імовірно, він затримався на день-два.

На той час місто було повітовим центром, третім за величиною у Волинській

Пам'ятник Т. Г. Шевченку у м. Дубні
(скульптор О. Скобліков).

губернії, з досить розвиненими, як на ті часи, промисловістю і крамарством. Мальовничо розташоване на рівнині, що прилягає до річки Ікви, яка, петляючи, утворювали тут три острови на протилежних кінцях тогочасного місця; на них стояли будівлі Чеснохрестського, Спасівського та Дубовецького монастирів, від чого й два острови отримали аналогічні назви.

Мальовничі місця спостерігав Тарас Григорович, проїжджаючи дубенською землею. Звичний одноманітний краєвид тут став змінюватися: рівнинні міста тут чергувалися з відрогами Кременецького кряжу. Ці краєвиди майстерно змалював він у своїй повісті «Варнак» [2, с. 50].

На жаль, документальних свідчень про перебування поета в Дубні немає. У його творах згадується лише назва цього міста, проте жодної конкретної характеристики. Саме тому в «Шевченківському словнику» йдеться про імовірне відвідування міста Кобзарем.

А ось, що пише про подорож Шевченка в наші краї Юрій Перхорович у брошурі Т. Г. Шевченка на Волині», виданій «Українською Вільною Академією Наук в США» у 1964 році:

«...Найпростіший шлях з Кам'янця («тракт») до Почаєва провадив уздовж колишньої австрійської границі через Волочиськ, Ланівці, Вишнівець. З Вишневця Шевченко поїхав до Почаєва, де був уже 20 жовтня. Згідно з наказом, зробив малюнки (акварель) Почаївської Лаври, які збереглися: вигляд Лаври з півдня, з західного боку, зсередини та краєвид з тераси Лаври».

Дальшу дорогу Шевченка можна прослідкувати частково на підставі повісті «Варнак». Вертаючись з Почаєва, Варнак

Пам'ятник Т. Г. Шевченку у с. Підлужжя
Дубенського р-ну (скульптор Борис Ричко).

оглядає у Кременці гору Бону, бачить будову Кременецького музею й з великою пошаною говорить про Чацького та його працю. З цього можна зробити висновок, що Шевченко був у Кременці і мешкав у польській родині, де дізнався про корисну для Чацького інформацію.

З Кременця через Вербу, Птичу (теперішньої дороги через Смигу, Страклів ще не було) поїхав Шевченко до Дубна. Підтвердження переїзду через Дубно-Верба знаходимо у повісті «Варнак». Товариші привозять хворого отамана на хутір до ворожки й там лишають. Хутір знаходився біля Дубна в дубовому лісі. Серед лісу була просіка, поряд – дорога на Почаїв» [1, с. 43].

Цей опис справді відповідає околиці Дубна і міг бути зроблений тільки з безпосереднього зображення.

Отже, відкритим залишається питання про те, які матеріали привіз Т. Г. Шевченко з подорожі нашим краєм. На жаль, ні його звіт про поїздку, ні записи та замальовки за незначними винятками не збереглися, - очевидно, вони загинули у справах комісії або були знищені кимось із друзів поета (останнє – більш реально) під час слідства у справі Кирило-Мефодіївського братства.

Минуло два століття. Чи так вже важливо – де був Шевченко і коли? Важливо, що він був, є і буде у кожному куточку України (і не тільки України), в серці кожного українця.

І сьогодні, в ці дні великих історичних зрушень, у дні неймовірно напруженої борні, в дні, коли міняється обличчя світу більш, ніж будь-коли, нам треба мати в собі Шевченка. Його прапори, його життєві гасла, його воля і

його віра повинні діяти в нас... [1, с. 43].

По дорозі з Верби на Дубно розкинулось село Підлужжя. На лузі, за селом, біля автостради Київ-Чоп, тече з кринички струмочок. Тут часто зупиняються перехожі і проїжджаючи попити чистої свіжої води. Кажуть, що це джерело цілюще. А ще називають його Тарасовою криничкою. З покоління в покоління передається розповідь про те, що восени 1846 року тут зупинився та присів відпочити біля цієї кринички Тарас Григорович Шевченко. Напився джерельної води – і пропала втома. Надав йому той цілющий струмок великої сили. Свято шанують жителі Дубенщини пам'ять про Великого Кобзаря. Дбайливі руки впорядкували Тарасову криничку, обсадили тополями. На цьому місці споруджено монумент (скульптор Борис Ричко), який відтворює картини з безсмертних творів поета. У буянні квітів і зелені стоїть пам'ятник: Кобзар схилив голову, склав руки, замислився... Можливо думає про враження від подорожі по Волині, про почуте і бачене, про страждання свого знедоленого, поневоленого люду. Пам'ятник доповнює стела, на якій зображено сліпого лірника з поводирем, нещасну Катерину, жницю на панському полі, сумну матір з дитям на руках, народних месників-гайдамаків... Біля пам'ятника, біля

Тарасової криниці завжди квіти. Вона живе, дає людям воду, дає людям силу!.. Свій шлях поет проклав нашим краєм, щоб підтвердити тоді, що ми є українці і мешкаємо на своїй землі. Підтвердженням даної легенди стають слова Тараса Григоровича Шевченка в повісті «Варнак»: «...Из Кременца пошел я через село Вербы в Дубно, а из Дубна на Острог, Корец и на Новгород-Волынский, на берега моей родной, моей прекрасной Случи». У березні 2015 року відбулось урочисте відкриття музейної світлиці на Шевченковому джерелі [4, с. 12–13]. Про перебування Тараса Григоровича Шевченка на Дубенщині було створено хронікально-документальний фільм «Шевченкова дорога» (автор – керівник народної кіностудії Дубенського районного будинку культури Микола Величковський).

Волинський період у творчості Тараса Шевченка відіграв значну роль в його поглядах на життя та творчу діяльність. Подорож нашим краєм благотворно вплинула на формування його революційно-демократичних переконань. Тому вивчення подій, пов'язаних з цією сторінкою біографії поета, триває і сьогодні. Голос Кобзаря потрібно чути для того, щоб ми ніколи не забували, «чия правда, чия кривда і чий ми діти».

Джерела та література

1. Перхорович Юрій. Т. Г. Шевченко на Волині. – Нью-Йорк, 1964 р. – С. 39–40, 43.
2. Поліщук Я. Шевченко і Ровенщина. – Ровно : Облполіграф, 1964. – С. 50.
3. Улас Самчук // Волинь. – 1942.
4. Шморгун Є. Шевченкові верстви. – Рівне : Вид-во «Азалия», 1996. – С. 12–13.

Володимир Сухолейстер, Анатолій Пожарський ТУРИСТИЧНИЙ МАРШРУТ ДУБНО-ІВАННЯ-ДУБНО

Одноденний маршрут: Дубно (Автовокзал) – Пам'ятний знак загиблим євреям – колишній католицький цвинтар – джерело біля села Івання – колишня мікрогес – козацький хрест – церква с. Івання – Панталійський став – Пам'ятний знак розстріляним дубенчанам – Колишній монастир кармеліток – Парк дерев'яних скульптур (Дубно).

Довжина маршруту 11 км. Покриття всіх мобільних операторів стабільне. Розклад автобусів Дубно – Івання: 6.25 год., 15.00 год., 18.30 год. У селі Івання є продовольчі магазини, кафе, ФАП. Район подорожі адміністративно належить до Дубенського району Рівненської області.

Фото 1. Біля пам'ятного знаку Діонісію Міклеру.

Фото 2. Джерело біля с.Івання.

Збір групи біля автовокзалу м. Дубно. Проводимо інструктаж із техніки безпеки по проходженню маршруту. Вирушаємо вздовж вулиці Млинівської біля колишнього єврейського кладовища.

Зупиняємося біля меморіального знаку розстріляним євреям під час другої світової війни. Далі група прямує до колишнього католицького кладовища, зупиняємося біля пам'ятного знаку ірландського ботаніка Діонісія (Діонізій) Міклера (Макклера) (1762–1853), англ. Denis McClair, пол. Dionizy Mikler — ірландський ботанік, ландшафтний архітектор, видатний майстер садово-паркового мистецтва. За своє життя впорядкував

Фото 3. Мікро ГЕС с.Івання.

Фото 6. Хрест загиблим козакам с.Івання.

Фото 5. Меморіальний знак.

Фото 6. На місці колишнього монастиря кармеліток.

понад 50 парків, працював переважно на території України. У 1792 році отримав запрошення від Михайлини Любомирської і приїхав на Волинь у Дубно, де заклав парк «Палестина» на штучно насипаному острові на р. Ікви. Міклер також заклав парки у Олександрії, Шпанові Рівненського району, в Рівному, Млинові, Мізочі, Тучині, Боремлі, Здовбиці та в інших населених пунктах. На території колишнього польського кладовища, де був похований Діонісій Міклер встановлено пам'ятний знак, вул. Панаса Мирного (фото 1) і біля каплички, яка знаходиться у кінці кладовища.

Входимо в колишнє село Вигнанка, яке зараз належить до м. Дубна. Далі виходимо на дорогу Київ–Чоп і прямуємо на захід, через 500 м повертаємо на дорогу до с. Івання. Проходимо біля найвищої точки м. Дубна, Шибеної гори (255 м). Через 1,5 км, зупиняємося біля джерела (фото 2), яке знаходиться за 30 м на схід від дороги.

Далі проходимо через р. Ікву і входимо до с. Івання. Село – центр Іваннівської сільської ради, розміщене на правому березі Ікви за 8 км від районного центру, за 14 км від залізничної станції Дубно. Дворів – 320. Населення – 1021 осіб. Сільській раді підпорядковані села Бортниця, Зелене, Кліщи́ха, Кривуха, Лебедянка. Робимо привал біля руїн колишньої гідроелектростанції (фото 3). Після перепочинку і обіду вирушаємо до місця розташування козацького хреста. І. К. Свешніков у книзі «Битва під Берестечком» писав: «...загін, який, за словами Освенціма, нараховував до 6 тисяч чоловік. А за слова П. Шевальє – 3000. Був знищений на довгій греблі, поблизу великого ставу біля с. Іванне під Дубном,

декількома загонами королівських військ, гарнізоном Дубенської фортеці та людьми Д.Заславського...» (фото 4), який знаходиться на північ від ГЕС. Потім прямуємо до церкви Різдва Пресвятої Богородиці (XVIII ст.) с. Івання. Історія побудови церкви сягає 1759 року. На кошти віруючих жителів, в центрі села була побудована церква Різдва Пресвятої Богородиці з такою ж дзвіницею, освячена 21 вересня у День Різдва Божої Матері. Як описує дослідник церков і приходів Волинської єпархії Теодорович у 1868–1869 роках церква була капітально відремонтована на кошти прихожан та дійсного статського радника Автонома Теодоровича.

Далі на південний схід ідемо через село до Панталійського ставу. Знову переходимо р. Ікву, зупиняємося біля меморіальних знаків розстріляних мирних жителів під час другої світової війни (фото 5).

Перейшовши дорогу Київ–Чоп, входимо до м. Дубна на вул. Шевченка біля колишнього монастиря Кармеліток (XVII ст.) (фото 6). У парку дерев'яних скульптур підводимо підсумки подорожі і завершуємо похід. За день пройдено – 11 км.

Чистий час руху – 2 год. 45 хв. Середня швидкість – 4, 0 км/год.

Пройдений маршрут цікавий з багатьох кутів зору. Учасники мали змогу ознайомитися як з історичним минулим, так і з природними особливостями даного регіону.

Похід можна проводити в будь-яку пору року, але потрібно бути дуже обережним зимою і після дощів у зв'язку з наявністю ярів, кар'єрів, річки, заболоченості, інтенсивної траси Київ–Чоп.

У загальному – це цікавий і корисний похід, який сподобається учасникам мандрівки.

Запропонований маршрут туристичної подорожі цікавий як у спортивному, так і в краєзнавчому плані. У цьому районі подорожі можна проводити геологічні, археологічні експедиції, тренування з пішохідного туризму. Похід розрахований на всі вікові категорії туристів і дає змогу зекономити кошти на транспортні витрати.

Отже, даний туристично-краєзнавчий маршрут дає можливість учасникам глибше пізнати природу та історію рідного краю, формує ціннісне ставлення особистості до природи свого краю, а значить і до природи своєї країни. Це дає можливість всебічного розвитку особистості, зв'язку навчання з життям, формуванням національної свідомості та самосвідомості. Доцільно цей маршрут промаркувати.

Джерела та література

1. Біляк В. Як жили колись Іванці // Скриня. – 2013. – 16 травня.
2. Історія міст і сіл України. Ровенська область. – К. : АН УРСР, 1973.
3. Моліс М. 900-ліття православ'я на Дубенщині. – Дубно, 2000.
4. Приватний архів Сухолейстера В. М.
5. Пура Я. Походження назв населених пунктів Ровенщини. – Львів : «Світ», 1990.
6. Теодорович Н. И. Историко-Статистическое описание церквей и приходов Волынской епархии. – Почаев, 1888. – Т. 2.
7. Ткачук Р., Ганжелюк Л. Села Дубенщини в народних легендах і переказах. – Дубно, 2000.
8. Цинкаловський О. Стара Волинь і Волинське Полісся. – Вінніпег, 1984. – Т. 1.

КОРОТКІ ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ

- БУГЕРА Ірина (м. Чернігів) – молодший науковий співробітник науково-просвітницького відділу Національного архітектурно-історичного заповідника «Чернігів стародавній».
- БУЛИГА Олександр (м. Рівне) – директор комунального закладу «Рівненський обласний краєзнавчий музей» Рівненської обласної ради.
- БУНДА Юлія – молодший науковий співробітник Національного заповідника «Замки Тернопілля».
- ГАВРИЛЕНКО Ольга (м. Дубно) – музеєзнавець, краєзнавець.
- ГРИГОР'ЄВА Марина (м. Харків) – кандидат історичних наук, фахівець I категорії відділу реклами та брендингу Центру зв'язків з громадськістю Харківського Національного університету імені В. Н. Каразіна.
- ДЕРЕВІНСЬКА Ольга (м. Кременець) – магістр культурології, науковий співробітник Кременецько-Почаївського державного історико-архітектурного заповідника.
- ДМИТРЕНКО Тамара (м. Дубно) – музеєзнавець, краєзнавець.
- ЗАБИТІВСЬКА Ангеліна (м. Львів) – учений секретар Національного музею у Львові імені Андрея Шептицького.
- КАЛЮЖНА Галина (м. Мінськ, Білорусь) – заслужений працівник культури України, заступник голови Білоруського громадського об'єднання українців «Ватра», голова мінського міського громадського об'єднання українців «Заповіт».
- КЛИМЧУК Андрій (м. Рівне) – головний редактор порталу «Віртуальні історичні міста», порталу «Віртуальна Польща».
- КРОХМАЛЬНА Тетяна (м. Збараж) – молодший науковий співробітник науково-дослідного відділу Національного заповідника «Замки Тернопілля».
- КУЛИБЧУК Валентина (м. Хмельницький) – секретар КЗК «Обласний літературно-меморіальний музей М. Островського».
- ЛАНШИНА Людмила (м. Луцьк) – старший науковий співробітник відділу природи Волинського краєзнавчого музею.
- ЛИШЕНКО Алла (м. Чигирин) – екскурсовод науково-дослідного відділу «Резиденція Б. Хмельницького» Національного історико-культурного заповідника «Чигирин».
- ЛЮБЕЦЬКА Надія (м. Дубно) – заступник директора з наукової роботи Державного історико-культурного заповідника м. Дубна.
- МАЦЮК Юлія (м. Дубно) – молодший науковий працівник відділу історії Державного історико-культурного заповідника м. Дубна.
- МІРОШНИК Ірина (м. Черкаси) – молодший науковий співробітник Черкаського обласного краєзнавчого музею.
- НАДОЛЬСЬКА Валентина (м. Луцьк) – кандидат історичних наук, доцент кафедри документознавства і музейної справи Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки.
- ПЕРЕПЕЛИЦЯ Алла (м. Чигирин) – молодший науковий співробітник Національного історико-культурного заповідника «Чигирин».
- ПОЖАРСЬКА Валентина (м. Дубно) – викладач суспільних дисциплін Дубенського вищого художнього професійно-технічного училища.

- ПОЖАРСЬКИЙ Анатолій (м. Дубно) – член Національної спілки краєзнавців України, член Українського геральдичного товариства, керівник гуртків Будинку дітей та молоді Дубенської міської ради.
- ПОТАПЧУК Валерій (м. Дубно) – краєзнавець, керівник гуртків Будинку дітей та молоді Дубенської міської ради.
- РІЗУН Ірина (м. Львів) – завідувач Художньо-меморіального музею Олекси Новаківського (відділ Національного музею у Львові ім. Андрея Шептицького).
- РОГОВСЬКІ Гжегож (м. Вроцлав, Польща) – співробітник Музею еміграції у м. Гдині, а також Музею Юзефа Пілсудського у м. Сулеювку; режисер у Національній фільмотеці.
- САВЧУК Петро (м. Рівне) – кандидат історичних наук, краєзнавець.
- СЕМЕНОВИЧ Олена (м. Рівне) – старший науковий співробітник відділу давньої історії та археології комунального закладу «Рівненський обласний краєзнавчий музей» Рівненської обласної ради.
- СЕМЕЩУК Віра (м. Дубно) – кандидат історичних наук, доцент, заступник директора з виховної роботи Дубенського коледжу Рівненського державного гуманітарного університету.
- СИНЯК Степан (м. Рівне) – кандидат історичних наук, доцент кафедри всесвітньої історії Рівненського державного гуманітарного університету.
- СКРУХА Світлана (с. Пляшева) – науковий співробітник відділу історії Берестецької битви Національного історико-меморіального заповідника «Поле Берестецької битви».
- СТРУЧИНСЬКИЙ Януш (м. Гнів, Польща) – краєзнавець, пркдставник замку Гнів.
- СУХОЛЕЙСТЕР Володимир (м. Дубно) – керівник гуртків Будинку дітей та молоді Дубенської міської ради.
- ТКАЧ Віталій (м. Дубно) – заступник голови ради Міжрегіональної громадської наукової організації «Дубенський археологічний осередок».
- ФІЛПОВИЧ Єва (м. Рівне) – завідувачка Музею історії Національного університету водного господарства та природокористування, член Національної спілки краєзнавців України, член Національної спілки журналістів України.
- ФІЛПОВИЧ Юрій (м. Рівне) – кандидат технічних наук, доцент кафедри гідроенергетики, теплоенергетики та гідравлічних машин Національного університету водного господарства та природокористування.
- ЧИГИРИК Наталія (м. Чигирин) – екскурсовод науково-дослідного відділу «Резиденція Б. Хмельницького» Національного історико-культурного заповідника «Чигирин».
- ЧЕПУРНА Ірина (м. Чигирин) – старший науковий співробітник Національного історико-культурного заповідника «Чигирин».
- ЧИРСЬКА Марія (с. Пляшева) – науковий співробітник Національного історико-меморіального заповідника «Поле Берестецької битви».
- ШЕЙКО Олександр (м. Львів) – молодший науковий працівник Художньо-меморіального музею Олекси Новаківського.
- ШУЛЬЖЕНКО Тетяна (м. Чигирин) – молодший науковий співробітник Національного історико-культурного заповідника «Чигирин».
- ЯРЕМЧУК Валентина (м. Львів) – аспірантка відділу етнології сучасності Інституту народознавства НАН України.

ЗМІСТ

МУЗЕЙНА СПРАВА

Мацюк Ю. ЗАРОДЖЕННЯ МУЗЕЙНОЇ СПРАВИ НА ДУБЕНЩИНІ.....	3
Гавриленко О. КІЛЬКА СТОРІНОК РОБОТИ НАУКОВО-ОСВІТНЬОГО ВІДДІЛУ ДЕРЖАВНОГО ІСТОРИКО-КУЛЬТУРНОГО ЗАПОВІДНИКА М. ДУБНА.....	6
Забитівська А. НАЦІОНАЛЬНИЙ МУЗЕЙ У ЛЬВОВІ І ТОВАРИСТВО ОХОРОНИ УКРАЇНСЬКОЇ СТАРОВИНИ (1914): СТОРІНКАМИ НЕРЕАЛІЗОВАНИХ НАМІРІВ (ЗА МАТЕРІАЛАМИ КНИГИ ПРОТОКОЛІВ).....	11
Надольська В. МУЗЕЙНА ТЕАТРАЛІЗАЦІЯ: СУТНІСТЬ, ФОРМИ, ПРАКТИЧНИЙ ДОСВІД.....	21
Чигирик Н. «ПОВАРНЯ» У СКЛАДІ ІСТОРИКО-АРХІТЕКТУРНОГО КОМПЛЕКСУ «РЕЗИДЕНЦІЯ БОГДАНА ХМЕЛЬНИЦЬКОГО».....	27
Перепелиця А. КОЛЕКЦІЯ ПРЕДМЕТІВ ПАЛЕОНТОЛОГІЇ, ГЕОЛОГІЇ, АРХЕОЛОГІЇ ТА ПОБУТУ СВЯЩЕНИКА ОЛЕКСІЯ ЄРИМОВИЧА (ПОЧАТКУ ХХ СТ.).....	35

ПЕРСОНАЛІЇ

Любецька Н. КОРИФЕЙ У ЦАРИНІ КРАЄЗНАВСТВА ТА МУЗЕЙНОЇ СПРАВИ ДУБЕНЩИНИ (ШТРИХИ ДО ПОРТРЕТА ТАМАРИ ДМИТРЕНКО).....	41
Бунда Ю. ЯЗЛОВЕЦЬ В КОНТЕКСТІ ДОСЛІДЖЕНЬ АДАМА ВАРТАЛЬСЬКОГО.....	50
Роговські Г. МАЛОВІДОМІ СТОРІНКИ ЖИТТЯ КІНОЗІРКИ 1930-Х РОКІВ ТАМАРИ ВИШНЕВСЬКОЇ.....	53
Дмитренко Т. РОДИНА ВИШНЕВСЬКИХ В ІСТОРІЇ ДУБНА І ВОЛИНІ.....	60
Потапчук В. З ІСТОРІЇ ДВОРЯНСЬКОЇ РОДИНИ ДОМБРОВСЬКИХ.....	65
Кулибчук В. ОЛЕКСАНДР ЛУКАШЕНКО – НЕВТОМНИЙ ШУКАЧ ІСТОРИЧНОЇ ПРАВДИ.....	69
Ланшина Л. СТЕФАН МАЦКО – ДОСЛІДНИК ФЛОРИ ВОЛИНІ ТА РІВНЕНЩИНІ (ДО 120-Ї РІЧНИЦІ ВІД ДНЯ НАРОДЖЕННЯ ВЧЕНОГО).....	73
Мірошник І. ВІКТОР ЦИМБАЛ: ВИЗНАНИЙ НА ЧУЖИНІ, ЗАБУТИЙ НА БАТЬКІВЩИНІ.....	76
Різун І. ТРАНСФОРМАЦІЯ І ПЕРЕОСМИСЛЕННЯ ХРИСТИЯНСЬКОЇ СПАДЩИНІ: РЕЛІГІЙНІ МОТИВИ У ТВОРЧОСТІ ОЛЕКСИ НОВАКІВСЬКОГО.....	84
Семенович О. ХУДОЖНИК, ЯКИЙ «АГІТУВАВ ПЕНЗЛЕМ ЗА УКРАЇНУ» (ЖИТТЄВИЙ І ТВОРЧИЙ ШЛЯХ ТАРАСА БІЛЬЧУКА).....	95
Скруха С. ЯКІВ ВАСИЛЬОВИЧ ЛУКАЦЬКИЙ – МЕЦЕНАТ І ФУНДАТОР ДУХОВНИХ СВЯТИНЬ СЕЛА ПЛЯШЕВА.....	102

Шейко О. ІВАН КЕЙВАН: ШІСТДЕСЯТ РОКІВ ПРАЦІ ДЛЯ УКРАЇНСЬКОЇ КУЛЬТУРИ.....	106
Калюжна Г. ПИЛИП ОРЛИК ТА ЙОГО ВШАНУВАННЯ УКРАЇНСЬКОЮ ГРОМАДОЮ БІЛОРУСІ.....	111
Struczyński J. IGNACY JÓZEF ELIGIUSZ RADLIŃSKI – ZAPOMNIANY DUBIEŃSZCZANIN.....	116

КРАЄЗНАВСТВО, ПАМ'ЯТКОЗНАВСТВО, ДЖЕРЕЛОЗНАВСТВО

Бугера І. КОМПЛЕКС МОНУМЕНТАЛЬНОГО СТИНОПISУ КІНЦЯ XVII – ПОЧАТКУ XX СТ. У ТРОЇЦЬКОМУ СОБОРІ М. ЧЕРНІГОВА: ПРОБЛЕМИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ДОСЛІДЖЕННЯ.....	120
Крохмальна Т. УКРІПЛЕННЯ В ТЕРЕБОВЛІ: ЕТАПИ РОЗВИТКУ.....	128
Савчук П. ДУХОВНИЙ РОЗВИТОК ДУБЕНЩИНИ НА ЕТАПІ НЕЗАЛЕЖНОСТІ УКРАЇНИ.....	135
Булига О. ДІЯЛЬНІСТЬ ПОЧАЇВСЬКОГО МОНАСТИРЯ У ПЕРІОД ДИРЕКТОРІЇ.....	139
Климчук А. ФОНД «БАНК ГОСПОДАРСТВА КРАЙОВОГО» ДЕРЖАВНОГО АРХІВУ РІВНЕНСЬКОЇ ОБЛАСТІ – ДЖЕРЕЛО ДО ВИВЧЕННЯ АРХІТЕКТУРИ ДУБНА.....	148
Філіпович Є., Філіпович Ю. ГІДРАВЛІЧНІ ХАРАКТЕРИСТИКИ ОБОРОННИХ ГІДРОТЕХНІЧНИХ СПОРУД ЗАМКІВ.....	152
Григор'єва М. НОРМАТИВНІ АКТИ ЯК ДЖЕРЕЛО З ДОСЛІДЖЕННЯ ІСТОРІЇ СТУДЕНТСЬКИХ ОРГАНІЗАЦІЙ НАДДНІПРЯНСЬКОЇ УКРАЇНИ У ДРУГІЙ ПОЛОВИНІ XIX – НА ПОЧАТКУ XX СТ.....	160
Чепурна І., Шульженко Т. САКРАЛЬНІ ПАМ'ЯТКИ АРХІТЕКТУРИ ЧИГИРИНСЬКОГО КРАЮ.....	167
Ткач В. ПОСЕЛЕННЯ БРОНЗОВОГО ВІКУ ДУБНО-СУРМИЧІ-3.....	178
Чирська М. АРХІТЕКТУРНІ ОСОБЛИВОСТІ СВЯТО-ГЕОРГІЇВСЬКОЇ ЦЕРКВИ.....	185
Синяк С. ПОЛЬСЬКИЙ ПАРАМІЛІТАРНИЙ РУХ У ДУБЕНСЬКОМУ ПОВІТІ 1921–1939 РР.....	190
Семещук В. ОСУШУВАЛЬНІ РОБОТИ НА ВОЛИНІ В КІНЦІ XIX – ПОЧ. XX СТ.: ПРИХИЛЬНИКИ І ОПОНЕНТИ.....	195
Пожарська В. ВИНИКНЕННЯ ТА ДІЯЛЬНІСТЬ НАРОДНОГО РУХУ НА ДУБЕНЩИНІ.....	198
Яремчук В. ЕТНОГРАФІЧНА КОЛЕКЦІЯ ВИШИВОК ЮРІЯ ШУМОВСЬКОГО.....	209
Деревінська О. ІСТОРИЧНА ТА КУЛЬТУРНА СПАДЩИНА КРЕМЕНЦЯ ЯК ПРЕДМЕТ ТУРИСТИЧНОГО ЗАЦІКАВЛЕННЯ МІСТОМ.....	238
Лищенко А. ОСОБЛИВОСТІ ВІДЗНАЧЕННЯ СВЯТ ЗИМОВОГО ЦИКЛУ НА ЧЕРКАШИНІ (МОНАСТИРИЩЕНСЬКИЙ РАЙОН) ЗА МАТЕРІАЛАМИ УСНОЇ ІСТОРІЇ.....	243
Поперецька Л. БЛАГОСЛОВЕННІ ВИ – СЛІДИ, НЕ ЗМИТІ ВІЧНОСТІ ДОЩАМИ.....	251
Сухoleyстер В., Пожарський А. ТУРИСТИЧНИЙ МАРШРУТ ДУБНО–ІВАННЯ–ДУБНО.....	254
Короткі відомості про авторів.....	257

Матеріали науково-теоретичної конференції

ДУБЕНСЬКИЙ НАУКОВИЙ ВІСНИК

Випуск 2

Матеріали міжнародної науково-теоретичної конференції,
присвяченої 85-річчю музейної справи на Дубенщині

Відповідальний за випуск: *Леонід Кічатий*
Комп'ютерна верстка і дизайн: *Юрій Пшеничний*
Коректор: *Юлія Мацюк*

Редакційна група:

Кічатий Леонід Святославович (голова)
Любецька Надія Олександрівна
Пшеничний Юрій Леонідович
Мацюк Юлія Олександрівна
Василець Алла Степанівна

Підписано до друку 24.09.2019 р.
Формат 60x84 1/8. Папір офсет.
Ум. друк. арк. 32,6. Зам. № 7
Наклад 130 прим.

Видруковано ПП «Формат-А»
35304 Рівненська область, Рівненський район,
с. Корнин, вул. Центральна, 58

Свідоцтво суб'єкта видавничої справи
ДК № 6834 від 08.07.2019 р.

